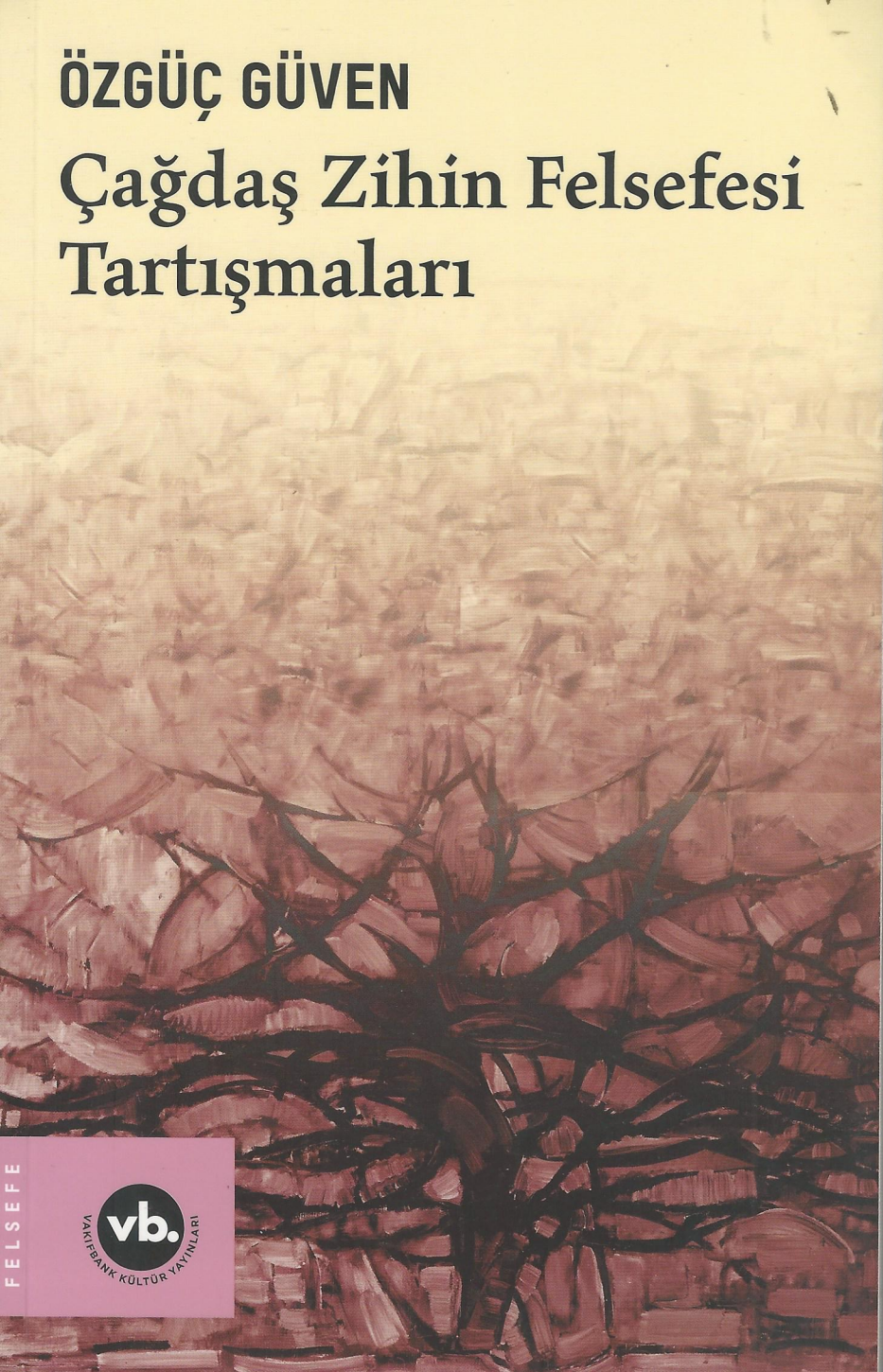
ÖZGÜÇ GÜVEN

Çağdaş Zihin Felsefesi Tartışmaları

FELSEFE

VAKIFBANK KÜLTÜR YAYINLARI

ÇAĞDAŞ ZİHİN FELSEFESİ TARTIŞMALARI

ÖZGÜÇ GÜVEN

VakıfBank Kültür Yayınları: 0289
Felsefe: 025

ÇAĞDAŞ ZİHİN FELSEFESİ TARTIŞMALARI
ÖZGÜÇ GÜVEN

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Kitap Editörü
Egemen Seyfettin Kuşcu

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Son Okuma
Çağla Özcan

VakıfBank Kültür Yayınları
Saray Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-25-2

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.
Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi
Çakmak Caddesi B Blok No: 29/1/1
Eyüpsultan İstanbul
Telefon: 0212 354 3000
Sertifika No: 46403

1. Baskı: Aralık 2023

ÇAĞDAŞ ZİHİN FELSEFESİ TARTIŞMALARI

ÖZGÜÇ GÜVEN

ÖZGÜÇ GÜVEN

Özgüç Güven, Yıldız Teknik Üniversitesi Matematik Mühendisliği Bölümü'nden mezun olduktan sonra yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans tezi "Genç Kant'ın Bilgi ve Bilim Anlayışı", doktora tezi ise "Kant, Frege ve Bolzano'da A Priorilik Sorunu" başlığını taşır. Başlıca ilgi alanları matematik felsefesi, Kant, mantık felsefesi ve zihin felsefesidir. İnsancıl Felsefe Çevresi ile Mantık Derneği kurucu üyelerindendir. Hâlen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş 11
Önsöz 15
Giriş 17
Felsefi Bir Sorun Olarak Zihin 18
Descartes'ın Sahnesi 21

1. BÖLÜM
ERKEN DÖNEM İKİCİLİK KARŞITI YAKLAŞIMLAR

Davranışçılık 33
Çağdaş Davranışçılık 41
Tekçi Yaklaşımlar 43
Ullin Thomas Place 44
John Jamieson Carswell Smart 48
Donald Davidson 52
İşlevselcilik 59
Bilgi İşlemsel İşlevselcilik 62
Nedensel İşlevselcilik 69
Hilary Putnam'ın Dönüşü ve Eleştiriler 79

2. BÖLÜM
BİLİNÇ

Bilincin Özellikleri 83
Sinir Bilim Açısında Bilinç 87
Francis Crick ve Christof Koch 95
Bütünsel Çalışma Alanı 97
Bernard Baars 97
Stanislas Dehaene 101

Yinelenen İşleme Kuramı 105
Üst Düzey Bilinç Kuramı 110
Ned Block 114

3. BÖLÜM
YENİ İKİCİLİK

Nitelceler 123
Saul Kripke ve Kiplik Uslamlaması Aracılığıyla İkilik 134
Thomas Nagel ve ... Gibi Bir Şey Olmak? 140
Joseph Levine ve Açıklayıcı Gedik 143
David J. Chalmers ve Zor Sorun 147
Franck Jackson ve Bilgi Uslamlaması 154
Colin Mcginn ve Bilişsel Kapalılık 157
Zombi Varsayımı 160

4. BÖLÜM
PANPSİŞİZM

Bertrand Russell 171
David Chalmers 173
Gregg Rosenberg 175
William Seager 179
David Ray Griffin 181
Timothy Sprigge 185
Thomas Nagel 187
Eleştiriler 189

5. BÖLÜM
YENİ FİZİKSELCİLİK

Patricia Churchland ve Nöro-Felsefe 195
Paul Churchland 201
Giulio Tononi ve Bütünleşik Veri Kuramı 209
Valerie Gray Hardcastle 215
Üst Gelen Olarak Zihin Durumları 217
Daniel Dennett ve Çoklu Taslaklar Olarak Bilinç 226
Thomas Metzinger ve Fenomenal Benlik Modeli 234
Roger Penrose 240
Nicholas Humphrey ve Bilincin Bulunuşu 248
Francisco Varela 259

6. BÖLÜM
SONUÇ VE TARTIŞMA

Fiziksel Olanın Belirsizliği? 274
Fenomenal Yanlar Aşılamaz Engeller mi? 280
Kiplik Uslamlaması ve Düşünülebilirlik 285
Zor Sorun 290

Kaynakça 295
Dizin 307

Mesleğini vicdan, onur ve iyi hekimlik ilkelerini gözeterek sürdüren Dursun Buğra'ya minnetle...

SUNUŞ

Çağdaş Felsefe Tartışmaları dizisi 2019'lara geri giden ortak bir düşün ürünü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden arkadaşlar olarak gündelik konuşmalarımızda beliren bir düş. Bu konuşmalarda ilgilendiğimiz güncel felsefe sorunlarını birbirimize anlatırken birlikte bir kitap hazırlama düşüncesi de ortaya çıktı. Felsefenin temel disiplinlerindeki güncel tartışmaları ana hatlarıyla okuyucularla buluşturacak bir kitap... Bölüm dışından arkadaşlarımıza da konuyu açıp destek alınca işe koyulduk. İlk tasarımız son elli yılın felsefe tartışmalarını tek bir kitapta bir araya getirmekti. Türkçe literatürdeki eksiklerin olabildiğince giderilmesi gözettiğimiz bir kaygıydı. Yazarlar çalışmalarını olgunlaştırdıkça eldeki birikimin tek bir kitabın boyutlarını aşar nitelikte olduğu anladık. Yazarların ortak kararı ve yayınevinin de desteğiyle çalışma tek bir kitap yerine ayrı ayrı kitaplardan oluşan bu seriye evrildi.

Kitap içerikleri güncel felsefeyi ele almak ve tartışmaları Türkçe literatüre taşımak amacıyla planlandı. Seriyi son zamanlarda yayınlanan diğer çağdaş felsefeyle ilgili çalışmalardan ayıran yan ise öteki çalışmaların genellikle çeviri ya da ortak planlanma süreçlerinden geçmemiş bireysel çalışmalar olmalarıdır. *Çağdaş Felsefe Tartışmaları* dizisi ise güncel felsefe sorunlarına bütünlüklü bir bakış sunan özgün eserlerden meydana gelmektedir. Bu bakımdan güncel felsefenin pek çok disiplinini kapsayan bütünlüklü bir kaynak olarak Türkçe felsefe birikimine katkı sunmaktadır.

Çağdaş Felsefe Tartışmaları dizisiyle ilgili vurgulamamız gereken bir başka nokta çalışmanın bir dayanışma pratiği olmasıdır. Felsefenin birlikte yapılan bir etkinlik olmasına karşın Türkiye'de eksikliğini duyumsadığımız durumlardan biri felsefecilerin bir araya gelerek üretim yapmalarıdır. Dizi, birlikte üretim yapmanın önündeki pratik engellerin aşılabilir olduğunun, ortaklaşa felsefe yapılabileceğinin somut göstergesidir.

İlk taslak metinlerden basım aşamasına gelinceye kadar pandemiyi kapsayan üç yıl geçti. Bu üç yıl boyunca metinler genişledi, zamanla yeni içerikler eklendi. Süreç içerisinde yazarlarla görüşmelerimiz sürdü. Olanaklar çerçevesinde kimi zaman çevrimiçi, kimi zaman yüz yüze görüşmelerle içerikler hakkında karşılıklı değerlendirmeleri sürdürdük. Söz konusu görüşmeler verimli tartışmaların yanı sıra, birlikte üretim yapma keyfine varmanın tanıklığıyla geçti. Bu bağlamda dizideki yazarların her birine bize sundukları eleştiri olanakları, karşılıklı düşünce alışverişine dayalı uzayan tartışma süreçleri boyunca gösterdikleri hoşgörü ve sabırla birlikte çalışma, felsefe yapma fırsatı sundukları için teşekkür ediyoruz.

Çağdaş Felsefe Tartışmaları dizisi hem felsefe öğrencilerinin güncel felsefeyle tanışıklığını sağlama hem de akademik çalışmalarda çerçeve sunacak bir başvuru kaynağı olma niteliğindedir. Serideki her bir kitap ilgili alanın güncel sorunlarını tanıtmasının yanı sıra belirli bir konu bağlamında yazarının kendine özgü sorununu da ortaya koyan bir çerçevede yazılmıştır. Bu bakımdan güncel sorunları hem betimleyen hem de bu sorunlar hakkında savlar öne süren bir konumdadır.

Kitapların basımını üstlenen Vakıfbank Kültür Yayınları çalışanlarına, özellikle her aşamada hiçbir desteği esirgemeyen Sayın Halit Çelikyön'e, basımda emeği geçenlere ve

elbette dizi yazarlarına en içten dileklerimizle teşekkürü borç biliriz.

Dizi Editörleri
Egemen Seyfettin KUŞCU
Özgüç GÜVEN

ÖNSÖZ

Çağdaş felsefe tartışmaları hakkında ortaklaşa hazırlayacağımız bir kitapta zihin felsefesi bölümü olarak tasarlanan bu çalışma diğer bölümler gibi bağımsız bir kitaba evrildi. İnsan zihnini konuşmaya başlayabileceğimiz yerlerden biri de işte tam burası. İnsan, zihni aracılığıyla ortak ereklerde buluşup tasarılarını gerçekleştirebilen bir varlık... Bir iç dünyası olan ve başka iç dünyalarla bir araya gelip yaşadığı gerçekliği dönüştürebilen türde bir varlık... İnsanı özel kılan zihni, tüm tarihsel birikimi ve başarılarıyla her an yanı başımızda. İnsanın tüm yaşama ve anlama dünyası zihni aracılığıyla var. Bu nedenle insanın ya da başka canlıların nasıl olup da bir iç dünyaları olabildiği, çok uzun zamandır felsefenin, yakın zamanlarda ise doğa bilimleri ile bilgisayar bilimlerinin anlamaya çalıştığı bir durum.

Bu çalışma son elli yılda zihne ilişkin öne çıkan tartışmaları serimlemek amacıyla yazıldı. Bir yandan kapsamlı olmasına özen gösterildi diğer yandan ise tartışmalarda kaybolmamak adına düşünürler olabildiğince özlü biçimde anlatılmaya çalışıldı. Ele alınan her bir düşünür öne çıktığı en az bir temel çalışması üstünden betimlendi. Düşünürün kendine özgü konumunu ayırt edecek biçimde, kavramları, temel öncülleri ve ulaştığı sonuçların açık kılınmasına özellikle çabalandı. Bununla birlikte her bir düşünürün ne türden eleştirilerle karşılandığına da olabildiğince yer verildi.

Kitap yoluyla zihin felsefesinin çağdaş söz varlığını Türkçeye aktarmaya çalışmak içinse ayrıca özen gösterildi. Her birim

terimin içerik kaybına uğramadan Türkçenin söyleyiş özelliklerine göre nasıl çevrilebileceğine kafa yoruldu. Söyleyiş birliği olması açısından, olabildiğince başka Türkçe eserlerdeki kullanımlar da göz önünde tutuldu.

Kitap çalışması salgın döneminin tatsız koşullarında başladı. Salgın yetmezmiş gibi ortaya çıkan hırpalayıcı sağlık sorunuyla kesintiye uğradı. Aydınlığa çıkış sonrası yoğun bir emekle tamamlandı. Bu emek eşim Seda Güven'in özverili tutumu ve çocuklarım Doğa Sezgi ve Umut Boran'ın ışıltısı olmasaydı ortaya konulamazdı. İnsan zorlu koşullarda kalsa da umut var! Üstelik ne mutlu ki başka insanların parıltısı umudunu büyütüyor. Öteki zihinlerde iyiliği, yardım severliği, yüce gönüllülüğü bulabiliyor. Sağlık sorunları yaşadığım sırada Dursun Buğra, Nilgün ve Mustafa Bozbuğa, Nuray Küçükler Kuşcu ve Deniz Küçükler Çelik'in uzattığı eller olmasaydı bu kitap yazılamazdı. Onlara içtenlikle teşekkür ederim. Değerli katkı ve değerlendirmeleriyle çalışmanın editörlüğünü üstlenen yol arkadaşım Egemen Kuşcu'ya ve yardımlarından ötürü Çağla Özcan'a, yabancı terimlerin Türkçeleştirilmesindeki katkılarından dolayı Ekin Öyken'e ve yayım sürecindeki kolaylaştırıcı tutumundan dolayı Halit Çelikyön'e teşekkürü borç bilirim. Dilerim okuyucuyla bağ kurabilen, düşünceyi çoğaltan, daha güzel bir dünya tasarısına katkı sağlayan bir eser ortaya çıkmıştır.

GİRİŞ

Felsefe, insan yapıp etmelerine yönelik kavramsal bir araştırma ise felsefenin olanağının zihinle ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.[1] Türlü sorunların bilincine varan özne, felsefe yaparken algılar, kavrar, anlar, tartışır, ilişkilendirir... düşünsel etkinlikler gerçekleştirir. Bütün bunlar bir bedenle birlikte olur. Peki ama bu ne tür birlikteliktir? Başlangıcından bu yana düşünce-beden birlikteliği sorunu pek çok filozofun katıldığı bir tartışma olsa da iki aşama konunun çağdaş felsefede ele alınış çerçevesini belirler: İlki Descartes'ın konuya yaklaşımı, ikincisi sinir bilim alanında yaşanan gelişmeler. Descartes'la birlikte sorun bir tözsellik tartışmasına, sinir bilimin gelişimi aracılığıyla ise doğalcılık eksenine taşınır. Descartes'ın ardından birbirine indirgenemez iki var olma kipi bakımından ele alınan düşünce-beden birlikteliği, sinir bilimin düşünceyi doğallaştırıp beyin, beyincik, merkezi sinir sistemi gibi bileşenleri ortaya koymasıyla tekçi bir temele çekilir. Bu bağlamda çağdaş felsefede zihin, ikicilik ile tekçilik karşıtlığı içinde çeşitli biçimlerinde türlü bakımlardan konu edilir. Çalışmamız kapsamında ise çağdaş zihin tartışmalarını

1. Zihin gönderimi belirgin olmasa da her türlü tasarımsal durumu kendinde barındıran bir çatı kavramdır. Felsefe tarihi boyunca her türlü düşünüş zihinle ilişkilendirilmiştir. Çeşitli zihin durumlarının bulunduğu varsayılır. Özne bu zihin durumlarının kimilerinin ayırdındadır. Bunlar öznenin bilinçli zihin durumlarıdır. Fakat öznenin ayırdında bulunmadığı zihin durumları da olabilir.

hazırlayan öncü çalışma ve anlayışları ele aldıktan sonra özellikle bilincin indirgenemez bir yanı olduğunu savunan görüşlere karşı bilinci fiziksel olarak açıklama girişiminde olan anlayışları temel savları bakımından inceleyeceğiz.

FELSEFİ BİR SORUN OLARAK ZİHİN

Zihin-beden bağıntısının sorun oluşunun önemli bir nedeni olarak ikisinin ayrı biliniş kiplerinde olması gösterilir. Zihnimizle dolaysız, anlık bir ilgi içindeyken, diğer nesnelere dolayıma girerek eriştiğimiz varsayılır. Bu dolaysızlığa *ayrıcalıklı erişim* (*privileged access*) adı verilir. Zihnin ayrıcalıklı bilinişi, kişiye özgü olmasını da sağlar. Böylelikle zihnin birinci tekil kişi bakış açısının dışında bir başkasınca bilinemez olduğu sonucuna ulaşılır. Dolaysızlığın bir başka yönü ise herkesin kendi zihni ile saydam bağ kurduğu varsayımıdır. Bu ise zihin durumlarımızın varlığından kuşku duymamamıza yol açar. Ayrıca zihin durumları ile belirli organlar arasındaki nedensel ilişki de kuşkuyla karşılanır. Zihinsel durumların belirli organların etkinliği sonucu gerçekleştiğine ilişkin varsayımın karşısına *hayalet uzuvlar* (*phantom limbs*) olgusu konulur. Hayalet uzuvlar olgusu, ekleme bağlı belli bir organın var olmadığı durumda bile o organa ilişkin duyumları ve zihin durumlarını imler. Böylece duyumun kaynağı sanılan bedenin tüm duyumların yeri olmayabileceği sayıltısına ulaşılır. Bir başka nokta ise zihin durumlarına yol açan fiziksel özelliklerin anlaşılmasının zihin durumlarının içsel niteliklerinin nasıl yaşandığını açıklayamayacağı varsayımıdır. Buna göre herhangi bir deneyim, söz gelimi belli bir renk deneyimi onu oluşturan elektromanyetik yapı veya beyindeki nöronların etkinliğinden farklıdır. Deneyimin fiziksel bileşenlerinin bilgisi, deneyimin kendisinden apayrıdır.

Zihne ilişkin bu ayrıksı yanlar, zihnin bedenden ya da fiziksel yapılardan ayrı ele alınmasına yol açar. Bu nedenle felsefe tarihi boyunca düşünsellik, ruh, tin, benlik ile beden ayrımı yapılır. Bu ayrımı felsefe tarihinde ilk kez Descartes yapmamış olsa da tartışma sahnesini Descartes'ın belirlediğini söyleyebiliriz. Descartes'tan sonraki felsefe uzun bir süre zihin konusunda onun ekseninde kalmıştır. Çağdaş felsefede zihin büyük oranda Descartesçı zihin anlayışı ve ikicilik eleştirisi üzerinde yükselir. Ancak Descartesçı düşüncenin evriltilmiş biçimleri de günümüzde savunulmaktadır. Bu nedenle çağdaş zihin tartışmalarını serimlemeye yönelik çalışmamızda ilkin Descartes'ın temel savlarını ortaya koymakla başlayacağız.

DESCARTES'IN SAHNESİ

Zihin felsefesinin çıkış sorunu olan zihin-beden ikiliği belirgin olarak Descartes'a geri gidilerek tartışılır. Bir başka deyişle sahneyi Descartes tasarlamış görünmektedir. Descartes'tan önce de pek çok filozofun düşüncenin özneyle bağını konu etmesine karşın sahne neden Descartes'ındır? Öyle görünmektedir ki, bu sorunun olası bir yanıtı Descartes'ın bedeni ya da fiziksel olanı modern fiziğin olanaklarını kullanarak matematiksel bir bağlamda tartışan ilk filozof olmasıyla ilgilidir. Modern bilimin yasalar altında matematiksel bağıntılar yoluyla nesneyi belirlemesi Descartes'ın beden anlayışının temelidir. On yedinci yüzyılda yükselen doğa bilimi ile teoloji arasındaki gerilim Descartes'ın cisimsel olanı bütünüyle mekanik süreçlerle ele almasına, buna karşın zihni mekanik belirlenimin dışında tutmasına yol açmıştır. Descartes belki de zihin kavrayışını geleneksel felsefenin dışında bırakarak bu çatışmayı uzlaştırmaya çalışmıştır. Sahnenin Descartes'ın olmasının bir başka nedeni ise sonraki filozofların ve eğilimlerin tartışmayı genellikle Descartes'la sürdürmüş olmalarıdır. Descartes sonrası düşünürler onun söz varlığına bağlı kalıp onun ekseninde sorunla ilgi kurmuşlardır.

Descartes bir töz ikicisidir. Onun için zihin ve beden iki ayrı tözdür. Her tözün özsel bir niteliği bulunur; ruhunki düşünce, cisminki uzamdır. Tözler birbirinin öz niteliklerini edinemez. Zihnin özü düşünmek, bedeninki ise yer kaplamak-

tır. Cisimsel tözün özünü uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzam; düşünen tözün özünü ise düşünce oluşturur.[1] Peki düşünen bir şey nedir? Şöyle demektedir: "Düşünen anlayan, kabul eden, reddeden, isteyen, istemeyen, ayrıca hayal eden ve hisseden bir varlık elbette".[2] Söz konusu düşünen töz, Descartes açısından bütün özü ya da doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir uzamlı şeye bağlı bulunmayan ve maddi hiçbir öğe içermeyen bir tözdür.[3] Öyleyse zihin bedenden ayrı bir şeydir ve onsuz var olabilir. Bedenle birleşmiş olmak zihnin özünün bir parçası değildir. Görüldüğü üzere beden ile zihni ele alış biçiminin sonucu Descartes, beden ile zihin arasına tözsel, keskin, ortadan kaldırılamaz bir ayrım koyar. Bu durumda zihin-beden birlikteliği ve etkileşimi Descartes'tan sonra düşünselliğin açıklanmasının ana sorunu durumuna gelir. Ruh, yer kaplamaz ve bedende değil ise bedenle nasıl ilişki kurabilmektedir? Descartes bu ilişkiyi belli belirsiz biçimde anlatarak ilişkinin kozalaksı bezde (epifiz bezi) gerçekleştiğini belirtir:

> *Bilinmesi gereken bir başka husus da şudur: Ruh her ne kadar bedene tümüyle kenetlenmiş olsa da, işlevlerini bedenin şurasında, burasında değil de, bir tek noktasında gerçekleştirir. Genellikle bunun beyin olduğu düşünülür, daha olmadı kalp. Beyin olarak düşünülmesinin nedeni duyu organlarının beyinle bağlantılı olmasıdır. Kalp olarak düşünülmesinin nedeni ise, Duyguların bizzat kalpteymiş gibi hissedilmesidir. Ama meseleye daha dikkatli baktığımda, bedende ruhun işlevlerini doğrudan doğruya yerine getirdiği o yerin asla kalp olamayacağını açıkça*

---

1. Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: MEB, 1967), 57.
2. Rene Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Alfa, 2017), 39.
3. Renatus Descartes, *Yöntem Üstüne Konuşma*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Kabalcı, 2013), 97.

görüyor gibiyim; hatta orası bütünüyle beyin de değil, beynin bölgelerinin sadece en iç kısmı. Çok küçük bir tür gudde[4] *bu, beyin dokusunun ortasına yerleşmiş ve beynin ön kovuklarındaki zerrelerin arkadaki zerrelerle iletişimini sağlayan kanalın üstüne öyle asılmış ki, şöyle hafifçe kımıldadığında o zerrelerin yönünü fazlasıyla değiştirebildiği gibi, karşılığında o zerrelerin yönünün hafifçe değişmesi bu guddenin hareketlerinin de fazlasıyla değişmesine neden oluyor.*[5]

Zihnin, bedenin diğer organlarının değil de, salt beynin doğrudan tesiri altında olduğunu görüyorum ya da belki beynin küçük bir parçasının, yani sağduyunun bulunduğu söylenen kısmının. Beynin bu kısmı ne zaman bir ileti alsa, aynı anda bedenin diğer azaları farklı iletiler almış olsalar bile, o iletiyi doğrudan zihne gönderiyor.[6]

Descartes'ın imlediği kozalaksı bez beynin tam altında küçük ve bezelye biçimindedir. Kanda bulundukları varsayılan sıcak yeli andıran, hareket ettirici, canlı tanecikler (*spiritus animalis*) kalpten kozalaksı beze yükselir, kozalaksı bez onları beyine dağıtır, oradan sinirler aracılığıyla kaslara geçerek bütün organları çalıştırır. Kozalaksı bez canlı taneciklerin ulaştığı ve dağıtıldığı merkezdir. Canlı tanecikler, kozalaksı bezde "yer alan" ruhun, bedene hareketi iletmesinin aracısıdır.[7] Descartes'ın zihin ile beden arasında aracı olarak kozalaksı bezi seçmesinin nedeni beyindeki

---

4. "Epifiz bezinden söz edilmektedir." Not 29, bkz.: Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 355.

5. Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, 69-71.

6. Descartes, *Meditasyonlar*, 121.

7. Doina-Cristina Rusu, "Animal Spirits: Bridging Mind and Body in Early Modern Philosophy", *Encyclopedia of Early Modern Philosophy and the Sciences* içinde, ed. Dana Jalobeanu ve Charles T. Wolfe (Cham: Springer International Publishing, 2020), 3.

her şeyin birer çift olarak sol ve sağ lobda eşleşebilmesi ve burayı bütün çiftlerin birleştiği tek bir nokta olarak görmesidir.[8]

Descartes'ın kendi kavramsal çerçevesi uyarınca öz niteliği farklı olan iki tözün etkileşebilmesi olanaklı değildir. Yazışma arkadaşı olan Bohemya Prensesi Elizabeth ve filozof Pierre Gassendi (1592-1655) Descartes'ı zihin-beden etkileşimi açısından eleştirir. Onlara göre eğer ruh bedeni etkiliyorsa mutlaka bedene değmeli ve değdiği için uzayın içinde bulunmalı ve uzanımlı olmalıdır. Sorunu ortaya koyan Prenses Elizabeth 1643 Mayıs'ında Descartes'a şöyle yazmıştır:[9]

> *Yalnızca bilinçli bir töz olan insan ruhunun, bedendeki canlı taneciklerin hareketini belirleyerek istemli edimleri nasıl yaptırabildiğini anlatmanızı rica ediyorum. Çünkü, hareketin belirlenmesi her zaman hareket eden bedenin itilmesinden kaynaklanıyor görünmektedir- onu harekete geçiren şeyden aldığı itkinin türüne veya yine bu şeyin yüzeyinin doğasına ve şekline bağlıdır. Şimdi, ilk iki koşul dokunmayı içerir ve üçüncü koşul da uyarıcının bir uzanımının olmasını içerir. Ama siz ruh kavramınızdan uzanımı bütünüyle çıkarıyorsunuz. Bana öyle geliyor ki bir şeyin maddi olmaması dokunmayla uyuşmamaktadır.*

Descartes'ın Prenses Elizabeth'in mektubuna yanıtı şöyledir:[10]

> *İnsan ruhunun doğası hakkında edinebileceğimiz tüm bilginin dayandığı iki temel olgu bulunur. İlki düşündüğüdür, ikincisi bedenle birleşik olmasından bedeni etkiyebilir ve ondan etkilene-*

---

8. Descartes, *Duygular ya da Ruh Halleri*, 71-73.

9. Descartes, *Philosophical Writings*, ed. ve çev. Elizabeth Anscombe ve Peter Thomas Geach (New Jersey: Prentice Hall, 1971), 274-275.

10. Rene Descartes, *The Philosophical Writings of Descartes*, çev. John Cottingham vd., c. III, The C (New York: Cambridge University Press, 1991), 217-218.

bilir oluşudur. İkincisi hakkında neredeyse hiçbir şey demedim. Yalnızca ilkinin [ruhun düşünüyor oluşunu] düzgün anlaşılmasına çabaladım. Çünkü benim temel amacım ruh ile beden arasındaki ayrımı kanıtlamaktı ve bu amaç uğruna ilki yararlıydı ancak ikincisi kimileyin zararlı olabilir. Ama Ekselanslarının görüşü, ondan hiçbir şey gizlenemeyecek kadar duru olduğu için, şimdi ruh ve bedenin birliğini nasıl kavradığımı ve ruhun bedeni nasıl hareket ettirme gücü barındırdığını açıklamaya çalışacağım.

İlk önce, tüm öteki kavrayışlarımızı [conceptions] onları temel alarak oluşturduğumuz örüntüler gibi olan, içimizde belirli ilksel kavramlar [notions] olduğunu düşünüyorum. Bu tür kavramlar sayıca çok azdır. İlk olarak, düşünebileceğimiz her şeye uygulanan en genel -varlık, sayı, süre vb. [kavramları]- bulunur. Ardından, özellikle cisimle ilgili olarak, yalnızca biçim ve hareket kavramlarını içeren uzam kavramımız bulunur; ruh bağlamında ise yalnızca, anlayışın [intellect] algılarını ve istencin eğilimlerini içeren düşünce kavramımız bulunur. Son olarak, ruh ve beden birlikteliği bağlamında, ruhun bedeni hareket ettirme gücünün dayandığı ve bedenin ruh üzerinde etkime gücünün ve ondaki duyumlara ve tutkulara neden olmasının dayandığı, yalnızca onların birliği kavramımız bulunur.

Beden ile ruhun bir oluşuna ilişkin *Meditasyonlar*'da şunları söyler:[11]

Aynı şekilde doğa bana tam da bu acı, açlık, susuzluk ve benzeri türden hislerle, kendi bedenimde bir kaptanın gemisinde bulunduğu şekilde bulunmadığımı, aksine ona sımsıkı kenetlenmiş

11. Rene Descartes, *Meditasyonlar*, çev. Çiğdem Dürüşken (İstanbul: Alfa, 2017), 114.

olduğumu, yani onunla tek bir varlık oluşturacak şekilde kaynaşmış olduğumu da öğretiyor. Çünkü böyle olmamış olsaydı, düşünen bir varlıktan başka bir şey olmayan ben, bedenim yaralandığında bir acı hissetmezdim.

Anlaşılacağı üzere Descartes zihin-beden birlikteliği düşüncesini doğuştan anlaşılması gereken verili bir durum olarak görmektedir. Bu birlikteliğin ona sorunlu görünmesinin nedeni ilişkilendirme yanlışı yapılmasıdır. Bedene ilişkin özelliklerin kullanımının yalnızca bedenle sınırlı olması gerekirken, bu özelliklerin ruhla da ilişkilendirilebileceği varsayıldığı için yanılınır. Bu bakımdan ruhun bedeni nasıl hareket ettirdiği bedenin bedeni hareket ettirmesinden yola çıkılarak anlaşılamaz. Demek ki Descartes ruh-beden bağıntısını açıklama girişimlerinde bağlantının nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak yerine, bağlantı vardır, temeldir demeyi seçmektedir. Descartes'ın açık kılmadığı bu noktalar çağdaş dönemde eleştiri konusu edilmesine yol açmıştır. Böylece zihin-beden etkileşimi felsefenin gündemine bir sorun olarak yerleşir.

Descartes sonrası gündeme gelen bir zihin anlayışı *gölgegörüngücülük* ya da *epifenomenalizm*dir (*epiphenomenalism*). Epifenomenalizm, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında dünyada fiziksel yasaların egemenliğini, insan zihninin bütünüyle fiziksel olmadığı düşüncesiyle bağdaştırma girişiminden kaynaklanmıştır. Descartes, zihin ve beden arasındaki etkileşimin "çekinik" biçimde karşılıklı olduğunu bildirse de fizik şeylerin yalnızca maddi fizik şeylere etki ettiği göz önünde bulundurulduğunda bu etkileşimi onaylamak elverişsiz olur. "Epifenomenalizm" deyişini William James, Thomas Henry Huxley'in tutumunu eleştirirken ortaya atar.[12] Huxley'in 1874 yılında *British Association for the*

12. Sven Walter, "Epiphenomenalism", *Encyclopedia of Neuroscience* içinde, ed.

Advancement of Science'da yaptığı konuşmada zihinsel olayların beyindeki fiziksel olaylardan kaynaklandığı, ancak kendilerinin herhangi bir şeye neden olamayacağı söylenir. Tıpkı buhar düdüğünün, üzerinde herhangi bir nedensel etki olmaksızın motorun çalışmasının bir sonucu olması gibi, Huxley için zihinsel olaylar da nörofizyolojik mekanizmaların işleyişinde nedensel olarak etkisizdir.

Epifenomenalizm, fiziksel süreçlerin zihinsel süreçlere neden olduğunu, ancak zihinsel süreçlerin karşılığında herhangi bir nedensel etkiye yol açmadığını öne sürer. Bu önesürüm, yalnızca fiziksel yasalarca yönetilen nedensel olarak kapalı bir sistem olarak fiziksel dünyayla uyumludur ve zihinsel olayların nedensel bir etkide bulunmasını dışta tutar. *Epifenomenler* ya da *gölgegörüngüler* kendi başlarına fizik dünyaya herhangi bir etkide bulunamaz. Başka deyişle epifenomenalizmde, düşünceler, duyumlar ve istekler gibi zihin durumlarının, fiziksel olaylardan görünüşte farklı olmalarına karşın, herhangi bir nedensel etkiye yol açmadıkları savunulur. Zihinsel olaylar davranışsal etkilere yol açıyor ve böylece fiziksel dünyanın nedensel yapısını etkiliyor gibi görünse de psiko-davranışsal diziler yalnızca altta yatan fiziksel düzeydeki gerçek nedensel süreçlerin yansımalarıdır. Zihinsel olaylar fiziksel süreçlerin yalnızca yan ürünleridir. Bir benzetimle anlatılacak olursa zihin durumu, bir nesnenin duvardaki gölgesini andırır. Nesneden kaynaklanır ancak nesneye bir etkisi yoktur.

Öte yandan epifenomenalizm, madde ile zihin arasındaki nedensel ilişkilerin doğası ve zihinsel olayların fiziksel eylemler üzerindeki görünür etkisini açıklamada elverişsizdir çünkü zihinsel ve maddi olaylar arasındaki nedensel ilişki belirsizdir.

Marc D. Binder, Nobutaka Hirokawa ve Uwe Windhorst (Heidelberg: Springer, 2006), 1137.

Öyle ki, sorumluluk, eylemlerin gerisindeki seçimler, bellek vb. durumların gerçekliğe olan etkisi açıklanamaz kalır. Ayrıca, zihinsel fenomenler nedensel olarak etkisizse, evrimsel bir üstünlükten söz edilemez, bu ise zihnin evrimini açıklama güçlüğü getirir. Bu nedenle *epifenomenalizm* güçlü bir gelenek olmadan sönümlenir. Çağdaş tartışmalarda ise ileride göreceğimiz üzere, *üst gelenci (superveniencist)* anlayışların kaçınması gereken bir konum olarak yer bulur.

Çağdaş felsefede, Daniel Dennett (1942-) Descartesçı zihin anlayışını *kartezyen tiyatro* olarak niteleyerek yanılsamalı bulur: "*Kartezyen tiyatro*, bilinçli deneyimin beyinde nasıl oturduğunun metaforik resmidir."[13] Descartes'ın beynin kozalaksı bezde bir merkezi olduğu varsayımına karşılık bu benzetmeyi kullanır. Bu bağlamda duyumların öbeklendiği bütün iletilerin bir araya gelerek bilinci oluşturduğu ayrıcalıklı bir yerin olduğu görüşü *kartezyen tiyatro* olarak imlenir. Dennett böyle bir merkezin olmadığını savunarak "Beynin içinde bir gözlemci yoktur" demektedir. Ona göre "Beyindeki özel merkez düşüncesi, bilinç üzerine düşünme girişimlerimizi bozan en inatçı kötü fikirdir."[14]

Patricia Churchland (1943-) böyle bir sorunu sözde sorun olarak değerlendirerek bunu gökyüzünün kristal kürelerinin her gün nasıl döndüğünü sormaya benzetir.[15] Ona göre sorunun ortaya konuluş biçimi çözümü olanaksızlaştırır. Churchland açısından çağdaş zihin felsefesi tartışmaları beyinle ilgili deneysel sorular sormakla ilgilidir. Bu tür sorular uyanık olmakla derin uykuda olmak arasındaki ayrımı, karar vermenin ne kadarının bilinçli olduğunu, karar vermenin bilinçli ve bilinçsiz aşamaları

---

13. Daniel C. Dennett, *Consciousness Explained* (London: Penguin Books, 1991), 131.
14. Dennett, *Consciousness Explained*, 108.
15. Patricia Smith Churchland, "A Neurophilosophical Slant On Consciousness Research", *Progress in Brain Research*, no. 149 (2005): 285.

arasındaki farkların neler olduğunu konu eden sorulardır. Dolayısıyla Churchland psikolojik fenomenlerin nörobiyolojik terimlerle açıklanmasını araştırma odağı olarak belirler.

Antonio Damasio (1944-) Descartes'ın zihin ile beden ayrımını uçuruma benzetir.[16] Ona göre Descartes varlığın taşıyıcısını düşünme yaparak zihin ile beden arasındaki ilişkiyi tersinden kurmuştur. Damasio, Descartes'ın "Düşünüyorum, o halde varım" çıkarımını ve bu çıkarımın varoluşu düşünceye bağlayan yorumunu sorgulayarak, varlığın düşünceden önce geldiğini ve düşüncenin biyolojik yapılar aracılığıyla biçimlendirildiğini savunmaktadır. Descartes'ın ikiciliği yerine zihin ve bedene daha bütünsel bir anlayışla bakmayı savunan Damasio, zihnin sadece beyin etkinliğiyle değil, bütün bir organizma ve çevresiyle etkileşim içinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Böylesi bir bakış açısı yoluyla Damasio, zihnin, biyolojik bir organizmanın karmaşık durumları olarak anlaşılmasını ve insan varlığının karmaşıklığına, kırılganlığına, sınırlılığına ve benzersizliğine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Damasio, Descartes'ın ikicilik hatasının ötesine geçilmesi gerektiğini ve insan bilincinin daha bütünsel bir anlayışla ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Stephen Yablo (1957-), Descartes'ın zihinsel nedenselik anlayışına yönelik değerlendirmesinde Descartesçı ikiciliğin "epifenomenalizme yol açan; zihinsel yaşamlarımızın fiziksel olayların gelişimi üstünde hiçbir etkisinin olmadığını savunan bir kuram"[17] olduğunu öne sürer. Yablo'ya göre ikicilik ölmemiş, epifenomenalizme evirilmiştir. Maddi olmayan zihinler gitmiş bunlar yerine zihinsel fenomenler olan olgular, özellikler ve olay-

16. Antonio R. Damasio, *Descartes' Error* (New York: Avon Books, 1994), 249.
17. Stephen Yablo, "Mental Causation", *The Philosophical Review* 101, no. 2 (1992): 245.

lar gelmiştir. Ona göre bunlar fiziksel olarak belli bir zorunluluk bağlamında gerçekleşse bile fiziksel temelleri ile sayısal özdeşlikleri yadsınarak ele alınır.[18]

Descartes'ın zihin-beden anlayışına ilişkin bir başka sorun, zihnin uzaysal-olmayan bir yapıda ele alınmasıyla ilgilidir. Zihin uzaysal değilse uzayda konumlandırılamaz, biçimi ve boyutu yoktur. Şu durumda belirli bir zihnin belirli bir bedenle bağlantısını ne sağlar? Zihin uzayda yer tutmaz ise bir bedende nasıl konumlanabilir? Jaegwon Kim (1934-2019) bu sorunu eşleşme sorunu (*pairing problem*) olarak öne sürer.[19] Descartesçı zihnin belirli bir beden içinde olması bir zorunluluk değildir. Öyle ki birinin zihni bir başkasının bedeninde düşünülebilir.

Edward Jonathan Lowe (1950-2014) Descartesçı olmayan bir ikicilik anlayışı ortaya atarak bunu Descartesçı olmayan töz ikiciliği (DOTİ) (*non-Cartesian substance dualism*) olarak kavramlaştırır. Lowe'a göre kişilik (*person*) ya da kendilik (*self*) organik fiziksel bedenlerden ayrı, kendinde bir tözdür. Ne var ki bu töz beden temelli olmayan (*disembodied*) bir varoluşta düşünülemez.[20] Lowe, zihinsel nedenselliği sağlamak açısından DOTİ'nin Descartesçı ikiciliğe ve fizikselciliğe göre daha elverişli olduğunu savunur. Dahası DOTİ'nin sinir bilimin verileri ile uyuştuğunu da ekler. Fizikselcilik ise ona göre yönelimsel ve ereksel zihin durumlarını açıklamak için yetersizdir.[21]

---

18. Yablo, "Mental Causation", 246.

19. Jaegwon Kim, *Physicalism, or Something Near Enough* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 79.

20. E. J. Lowe, "Non-Cartesian Substance Dualism and the Problem of Mental Causation", *Erkenntnis* 65 (2006): 5–23.

21. E. J. Lowe, *Subjects of Experience* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 71-76.

John Searle (1932-), Nobel ödüllü nörobiyolog John Carew Eccles'ın (1903-1997) şöyle bir uslamlamaya dayanarak ruhu beyindeki yardımcı motor bölgeye bağladığını anlatır:[22] Birinden sağ başparmağıyla sağ elindeki tüm diğer parmaklara dokunmak gibi basit bir motor görevi yerine getirmesini isterseniz motor korteks yüksek düzeyde etkinlik gösterir. Ondan bu görevi yalnızca düşünüp gerçekten yapmamasını söylerseniz motor korteks kapanır, ama yardımcı motor bölge etkin durumda kalır. Eccles'a göre ruh tek başına etkinken yardımcı motor bölgeyi uyarmaktadır. Eccles, Karl Popper'la (1902-1994) birlikte kaleme aldıkları *The Self and the Brain*'de yer alan konuşmaların özellikle beşincisinde zihni, zihin durumlarından daha fazla bir yapı olarak ele alarak, fizikselciliğe karşı *kendi-bilincinde olan zihin (the self-conscious mind)* anlayışını öne sürer.[23]

Dikkat çektiğimiz üzere Descartes zihin ve bedenin birbirinden farklı tözler olduğunu savunur. Söz konusu tözsel ikilik, zihnin düşünsel, bedenin uzamsal varlık olarak nitelenmesiyle temellenir. Böylesi kökensel bir ayrım sonrası Descartes'ın zihin ile beden bağıntısını sağlamak için epifiz bezine işaret etmesi, fiziksel ve zihinsel olaylar arasında nasıl bir etkileşim olduğu konusunda net bir açıklama sunmamaktadır. Bu sorun, Descartes'a özgü olduğu kadar ikici her konum için de geçerlidir. Descartes'ın Sahnesi olarak nitelediğimiz bu tartışma alanı çağdaş felsefede çeşitli düşünürlerin katkılarıyla türlü biçimlerde bezenmiştir. İlerleyen bölümlerde, bu boşluğu doldurmak için ortaya konulan yaklaşımları serimleyeceğiz. Yeni ikiciler olarak nitelediğimiz düşünürler, zihinsel özelliklere odaklanarak bu özellikle-

22. John R. Searle, *Mind: A Brief Introduction* (New York: Oxford University Press, 2004), 34.

23. Karl Popper ve John Eccles, *The Self and Its Brain* (Berlin: Springer International Publishing, 1985), 475.

rin yapıca fiziksel özelliklerden ayrı olduğunu savlayarak ikiciliği savunmaktadırlar. Yeni fizikselciler ise zihin ile bedeni birbirinden kategorik olarak ayrı düşündüğümüzde içinden çıkılamayacak sonuçlarla karşı karşıya olduğumuzu savlamaktadırlar. Descartes'ın zihin-beden ikiliği söz konusu karşıtlığı biçimlendirmiş olsa da çağdaş düşünürler bu konuyu daha geniş bir bakış açısıyla ele almakta ve yeni sorular ortaya koymaktadırlar.

1. BÖLÜM

ERKEN DÖNEM İKİCİLİK KARŞITI YAKLAŞIMLAR

DAVRANIŞÇILIK

Descartesçı ikicilik anlayışından sonra "Kendi zihin durumlarına dolaysız erişmesinin taşıdığı öznelliğe karşın bir kişinin zihni hakkında nesnel bir çalışma yapılabilir mi?", "Kendi zihin durumlarımla içe bakışla kurduğum bağlar başkasının erişimine açık değilse, zihin nesnel bir bağlama çekilebilir mi?", "Ne biçimde ele alınsın ki zihne ilişkin kavrayışımız sınanabilir, denetlenir olsun?" türünde sorular zihin felsefesinin ana akım tartışma bağlamı olur. Yirminci yüzyılda ikiciliği yadsıyarak tekçi bir yaklaşımla zihin beden sorununa çözüm önerisi öncelikle davranışçılık anlayışından gelir.

Felsefi davranışçılık, zihni anlamanın kilit noktası olarak davranışları görür. Zihinsel durumlar davranışları belirten terimler yoluyla açıklanabilir. Zihin içsel yapısıyla değil, dışsal olarak sergilenen ve gözlemlenebilen davranışlarla açıklanabilir. Buna göre, "hüzün", "sevinç", "düşünce" türünde zihin durumlarını içeren bildirimlerin anlamları, öznellik alanında yitip gitmeden, davranışları ortaya koyan terimlere göre belirlenebilir. Böylece zihin durumlarını dile getiren bildirimler davranışlar hakkındaki betimlemelere anlam yitimi olmaksızın döndürülebilir. Bu noktada felsefi davranışçılık ya da mantıksal davranışçılık ile psikolojik davranışçılık ayrıştırılmalıdır. Felsefi davranışçılık zihin durumları hakkındaki kavramların anlamlarını ve dilsel çözüm-

lenişini konu eder. Psikolojik davranışçılık ise felsefi davranışçılıkta olduğu gibi zihin durumlarının anlaşılması için dilsel bir çözümleme yapmakla ilgili değildir. Böylesi bir yaklaşımdansa öznenin etkisinde kaldığı uyarılardan kaynaklanan tepkiler olarak ele alınan davranışlara yönelik deneysel çalışmalar alanıdır. Her iki davranışçılık da zihin durumlarının kişiye dolaysız ve öznel nitelikleri olmasına karşın, denetlenmeye açık nesnel bir bağlamda nasıl ele alınabileceğiyle ilgilenmiştir.

Davranışçılık anlayışının art alanında yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan mantıksal olguculuk ve çözümleyici dil felsefesi geleneğinin olduğu görülür. Bu dönemdeki felsefi tartışmalar kavramsal çözümlemenin felsefi sorunlara bakış ve onların anlaşılması için önemli bir yöntem olduğuna ilişkin farkındalıkla biçimlenir. Burada özellikle anılması gereken filozof her iki dönemiyle davranışçılığı etkileyen Ludwig Wittgenstein'dır (1889-1951). Wittgenstein'ın *Tractatus* dönemindeki düşüncelerinin Viyana Çevresi'nin mantıksal olguculuğuna etkisi, Carl Hempel'in (1905-1997) zihin durumlarıyla ilgili tümcelerin anlamı hakkındaki yaklaşımını belirler. Wittgenstein'ın *Felsefi Soruşturmalar*'da özel dile yönelik eleştirileri ise zihin durumlarının öznelliğinin tartışılmasına katkı yapar.

Hempel, *The Logical Analysis of Psychology* (1935) adlı makalesi ile mantıksal olguculuğun anlam kuramını psikolojiye uygular. Hempel tartışmaya psikolojinin bir doğa bilimi mi yoksa tin bilimi mi olduğunu sorgulayarak başlar. Ona göre "bir bildirimin anlamlı olmasını sağlayan onun doğrulama yöntemidir".[1] Bu bakımdan zihne ilişkin tümcelerin anlamları ancak davranışlara ilişkin tümceler olarak ortaya konulabilmesiyle ilgilidir. Böylece

1. Carl Hempel, "The Logical Analysis of Psychology", *Readings in Philosophy of Psychology* içinde, ed. Ned Block (Cambridge: Harvard University Press, 1980), 17.

zihin durumlarının birinci tekil kişiye ayrıcalıklı konumunun üstesinden gelinerek, sınanma ve doğrulama koşulları sağlanan bir zeminde zihin konu edilebilmektir. Hempel açısından zihni bilimsel bir yolla ele almanın biricik koşulu budur. Bir önermenin doğrulanabileceği hiçbir koşul bulunmazsa önerme anlamsızdır ve sözde bildirimdir (*pseudo statement*).

Hempel zihinle ilgili tartışmayı psikolojik önermelerin doğrulanabileceği koşullara getirir. "Paul'un dişi ağrımaktadır" önermesini göz önünde tutar. Hempel, bu önermeyi doğrulayan tüm koşulların fiziksel terimlerle dile getirilebileceğini öne sürer. Bu önermeyi doğrulayacak koşullar nelerdir? Hempel bu koşulları göstermeye yarayan sınama tümcelerinin birkaçını şöyle örnekler: Paul ağlamakta ve çeşitli el, kol, baş hareketleri yapmaktadır. "Sorun ne?" diye sorulduğunda Paul "dişim ağrıyor" sözlerini dile getirir.[2] Yakından bakıldığında çürük bir diş ve açığa çıkan pulpa görülür. Paul'un kan basıncı, sindirim işlemleri, tepkileri hızlanarak belirli değişiklikler gösterir. Paul'un merkezi sinir sisteminde birtakım değişiklikler olur. Görüldüğü gibi Hempel "Paul'un dişi ağrımaktadır" tümcesini doğrulayan koşulları fiziksel sınama tümceleri aracılığıyla dile getirir. Hempel açısından "acı" tüm bu sınama süreçlerinin kısaltmasıdır. "Acı"yı içeren tümce hiçbir içerik ya da anlam kaybı olmadan, "acı" terimini içermeyen yalnızca fiziksel terimlerin kullanıldığı diğer önermelere çevrilebilir. Şöyle demektedir:[3]

> *Tüm, anlamlı psikolojik bildirimler, eş deyişle ilkesel olarak doğrulanabilir olanlar, psikolojik kavramlar değil ama fiziğin kavramlarını içeren tümcelere çevrilebilir. Sonuç olarak psikolojinin tümceleri fiziksel tümcelerdir.*

2. Hempel, "The Logical Analysis of Psychology", 17.
3. Hempel, "The Logical Analysis of Psychology", 18.

Böylece Hempel, "psikolojiyi fiziğin ayrılmaz bir parçası" durumuna getirir. Zihin durumlarına ilişkin kavramlar, davranışlara atıf yapan kısaltmalardır. Hempel'e göre saatin işlediğinden söz etmek, saatin tüm parçalarının düzgün çalıştığını anlatır, işlemenin bunun dışında bir anlamı bulunmaz. Tıpkı bunun gibi zihin durumlarını ilgili oldukları davranışların dışına taşımak düşünüş yanlışı olacaktır. Bu bakımdan fizikselliği aşan bir zihin tartışmasını Hempel anlamsız bulur.

Hempel kendisine yöneltilebileceğini varsaydığı eleştirileri değerlendirir.[4] Söz gelimi bir eleştiri, mantıksal davranışçı yaklaşımın zihinsel işlemlerin içsel doğasını açıklamaktan uzak olduğuna ilişkin olabilir. Bir başka eleştiri fiziksel sınama tümcelerinin yalnızca belirli zihinsel işlemleri betimlediği ve bu betimlemeler aracılığıyla yalnızca belirli zihinsel işlemlerin gerçekleştiğini öne sürebilir. Bunlara karşı Hempel psikolojik açıklamanın fiziksel veri ile iç içe olduğunu varsayar. Verdiği örnek uyarınca içgözlemi önde tutan bir psikolog için bile *aşağılık kompleksi* belirli koşullarda belirli biçimde davranma beklentisiyle karşılanır. Mantıksal davranışçılığa ilişkin bir başka eleştiri ise insanların gerçekte içinde olmadıkları zihin durumlarını varmış gibi sunarak *yapıyormuş gibi taslama* olasılığıdır. Hempel açısından böylesi bir düzmececilik tümceyi doğrulayan yalnızca birkaç koşul için aldatıcı olabilir, büyük bağlamda düzmece davranışlar açığa çıkar.

Davranışçılığa etki eden bir başka filozof 1949'da yayımlanan *The Concept of Mind* yapıtıyla Gilbert Ryle'dır (1900-1976). Descartesçı ikicilik anlayışını dilsel çözümleme yoluyla yadsır. Ryle zihne ilişkin kavram dağarcığının çözümlenişine yönelerek dilin yanlış kullanımının zihinle ilgili metafiziksel yanılsamala-

4. Hempel, "The Logical Analysis of Psychology", 18-19.

ra yol açtığını ileri sürer. Ryle'ın söz konusu yaklaşımı mantıksal olguculuğun zihin durumlarını bildiren tümcelerin anlamlarına yönelik soruşturmasına koşuttur. Ryle zihni açıklamaya yönelik Descartesçı tutumu "resmi öğreti" olarak nitelendirir ve Descartes'ın zihin anlayışını "makinedeki hayalet"e benzetir.[5] Bununla bağlantılı olarak ikiciliğin bir kategori hatası içerdiğini varsayar. Kategori hatasını Oxford'u ya da Cambridge'i gezen birinin, sınıfları, kütüphaneleri, oyun alanlarını gezdikten sonra "peki ama üniversite nerede?" diye soruşuna benzetir. Nasıl birimlerinin dışında bir üniversite yoksa, durumlar dışında bir zihin yoktur. Aynı sorun bölük, ortalama vergi mükellefi, takım ruhu gibi sözler için de geçerlidir. Bu tür sözler neye, nasıl gönderim yapar ve anlam kazanır? Sorun bu kavramların kullanılışıyla ilgilidir. Dilin yanlış kullanılması varlıkları gereksizce çoğaltır. Zihne ilişkin kavramları bu yanlış kullanımdan kurtarmanın yolu, bu kavramları gözlemlenebilir davranışlara geri götürmektir.

Belirli bir zihin durumu, örneğin buzun tehlikeli olduğuna inanmak, belli bir yatkınlıktır (*disposition*). Ryle şöyle demektedir: "Birinin zihninden söz etmek (...) onun yetkinliklerini, yükümlülüklerini ve eğilimlerini gerçekleştirmesinden, belli şeylerin başına gelmesinden ve bu şeylerin olağan dünyada yapılması ve geçirilmesinden söz etmektir."[6] Buzun tehlikeli olduğuna inanan biri önlemler almaya çalışır, endişe duyar, başkalarını uyarır.[7] Zihin durumları, belli davranışları sergilemeye yatkınlık sağlayan dışavurumlardır. Burada söz konusu edilebilecek bir eleştiri birinin ortaya koyduğu davranışların onun zihin durumunu gerçekten yansıtıp yansıtmadığıdır. Biri

5. Ryle, The Concept of Mind, 16.
6. Ryle, The Concept of Mind, 199.
7. Ryle, The Concept of Mind, 135.

buzla ilgili bir tehlike olduğuna inanmamasına karşın, böylesi bir tehlike varmışçasına eylemler gerçekleştirebilir. Bu durum zihin durumları ile davranışlar arasında kurulan bağı zedeleyebilir. Hempel'in de ele aldığı böylesi bir olasılığı Ryle da konu ederek kuramı açısından giderilmez bir sorun olmadığını dile getirir.[8] Ryle'a göre böylesi olunmayan bir zihin durumunu taslamanın, aldatıcı davranışlarla sergilemenin bir sınırı bulunur ve her koşulda tutarlı biçimde başarılamaz. Bununla birlikte aldatıcı bir dışavurum ancak sahici durum olduğunda başarılı olabilir. Öyleyse, zihin durumlarını düzgün yansıtan davranışlar olduğu ölçüde taslama gerçekleşebilir. Bu ise Ryle'a savunduğu konumu korumak için yeterli gelir.

Her psikolojik kavram belirli bir yatkınlığı ortaya koymaz. Yatkınlık ve oluşum ayırt edilmelidir. "Sigara tiryakisi" ile "biri sigara içiyor" birbirinden farklıdır. Sigara tiryakisi sigara içme yatkınlığını anlatır, sigaranın içiliyor olması ise oluşumu eş deyişle olayın gerçekleştiğini anlatır. Belirli yatkınlıklar belirli oluşumlar gerçekleştiğinde var olur.[9]

Ryle içgözlemin varlığına da karşı çıkar. İçgözlem ayrımsamanın ayrımsanması olarak anlaşılır. Ona göre içgözlem yapılsaydı eş zamanlı iki zihinsel etkinlik gerçekleştirilirdi. Ryle böylesi eş zamanlı gerçekleşmeyi benimsemez.[10] Ayrıca içgözlem gerçekleştirildiğine ilişkin çıkarımın bilinişini de sorunlu bulur. İçgözlemle ayırdına varılan eylem, ayırdında olmanın farklılığını ve üçüncü olarak ilk ikisinin ayırdında olmayı gerektirir... Bu ise sonsuza geriletilebilir. Bu bakımdan içgözlem diye bir edim gerçekleştirmeyiz.

---

8. Ryle, The Concept of Mind, 258.
9. Ryle, The Concept of Mind, 43.
10. Ryle, The Concept of Mind, 154-155.

Yukarıda vurguladığımız gibi davranışçılıkla ilgisi bakımdan bir başka önemli filozof Wittgenstein'dır. *Felsefi Soruşturmalar'da* verdiği *kutudaki böcek* düşünce deneyi ile içsel zihin durumlarının bilgi kuramsal açıdan içerdiği sorunları irdeler. Düşünce deneyi şöyledir:[11]

> *Şimdi, herkes bana, kendine ilişkin olarak, ağrının ne olduğunu yalnızca kendisinden bildiğini söylüyor! -Diyelim ki herkesin bir kutusu var ve kutunun içinde de "böcek" dediğimiz bir şey bulunuyor. Hiç kimse hiçbir zaman başkasının kutusunun içine bakamıyor ve herkes böceğin ne olduğunu yalnızca kendi böceğinin görünüşünden bildiğini söylüyor. -Bu durumda herkesin kutusunda pekâlâ farklı bir şey bulunabilir. Hatta böyle bir şeyin sürekli değişim geçirdiğini bile düşünebiliriz. -Ama ya bu insanların "böcek" sözcüğünün yine de bir kullanımı varsa? -Bu durumda bu bir şeyin imlemi olmak olmayacaktır. Kutunun içindeki şey dil-oyununa hiç mi hiç dahil değildir; bir şey olarak bile: çünkü kutu boş bile olabilir. -Hayır, kutudaki bu şeyle "sadeleştirme yapılabilir"; bu, her neyse, kendini ortadan kaldırır.*

Wittgenstein'ın varsayımı uyarınca herkesin başkalarına göstermediği bir böceği varsa ve herkes böceğin ne olduğunu kendi böceğinden bilirse, bu durumda herkesin böceği apayrı olsa ne olur? Wittgenstein açısından böcek ortak kullanılabildiği sürece kutudakinin ne olduğunun bir önemi yoktur. Kimse bir diğerinin böceğine bakmasa bile böceği içeren anlamlı konuşmalar yapılabilir. Bu bakımdan böceğin anlamı kutudaki varlığa göre değil ortak kullanıma göre belirlenir. Öğrendiğimiz bu kullanım

---

11. Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations, 4th edition*, çev. Hacker ve Schulte (Wiley-Blackwell, 2009), § 293.

kutudaki nesnenin gerçekte ne olduğundan bağımsız bir kullanımdır. Zihin bağlamında düşündüğümüzde, zihin durumlarının dışavurumu olan davranışlar sergilendiğinde bu durumları adlandırmamızla zihin durumlarını bildiren sözcükler anlam kazanır. Söz gelimi "mutlu" deyişi, gülücükler saçan bir bebeğin sergilediği davranış yoluyla anlam kazanır. Dolayısıyla zihin durumlarına ilişkin kavramların anlamları bu zihin durumlarına gönderim yapılarak elde edilemez.

Wittgenstein'ın *Felsefi Soruşturmalar*'da dile getirdiği bir başka tartışma olan özel dil uslamlaması (§240-§318) zihin tartışmaları açısından dikkate değer bir önem taşır. Tartışmanın ana düşüncesi şöyledir:[12]

> *Kişinin kendi içsel deneyimlerini -duygularını, ruh durumlarını ve diğerlerini- yazıya dökebileceği veya sesli olarak ifade edebileceği, yalnızca kendi özel kullanımına özgü bir dil... Bu dildeki sözcükler tek tek, yalnızca konuşan kişi tarafından bilinebilenlere işaret edecekler; dolaysız ulaşabildiği kendi özel duyumlarına. Dolayısıyla bir başkası bu dili anlayamaz.*

Şu durumda kişiye özel bir dilin olanağından söz edemezsek öznel nitelik yüklü zihin durumlarını varsayan kuramlar açmaza düşer. Özel dil dendikte yalnızca birinin özel zihin içeriklerine gönderim yaparak anlamlar oluşturan bir dilden söz ederiz. Özel dil kullandığını varsayan kişi yalnızca kendi deneyimlerine gönderim yaptığından kendisi dışında kimse böylesi bir dili anlayamaz. Açıktır ki böyle bir dilin olanaksızlığı, yalnızca kendi biricik zihin durumları hakkında konuşan bir tekbenci olunamayacağını gösterir. Aynı biçimde Berkeleycilik türünde öznel idealizm de kişisel deneyim sonucu kendine özgü zihin içeriklerinin

12. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, § 243.

meydana geldiğini savunması açısından özel dil uslamlamasının sonuçlarınca çürütülür.

Wittgenstein'ın özel dil uslamlaması davranışçılığın varsayımları ile uyumludur. Wittgenstein açısından bir sözcüğün anlamı içsel bir deneyim yoluyla değil de toplumsallık, dil oyunları yoluyla kazanması davranışçının zihin durumlarını bildiren sözcükleri dışsallık yoluyla kavramasıyla örtüşür. Öyleyse davranışlar toplumsallıkla ilişkisi açısından sosyal ve tarihsel bağlam olmadan anlaşılamaz. Onlar, toplumsallık taşıyan bağlamların ürünüdür.

ÇAĞDAŞ DAVRANIŞÇILIK

Kimileri davranışçılık hayaletinin beden temelli (*embodied*) ve etkin bir organizma ile çevresi arasındaki çok yönlü etkileşimle ortaya çıkan (*enactive*) bilgi alanındaki çalışmalarda güncel olarak yer aldığını hatta fenomenoloji geleneğinde bile yer bulduğunu öne sürmektedir.[13]

Rowland Stout'un *The Inner Life of a Rational Agent* adlı eseri davranışçılığı günümüzde savunan çalışmalardan biridir. Stout "belirli bir zihin durumunda olmak, belirli bir biçimde davranma yatkınlığıdır"[14] diyerek davranışçılığın temel tezini savunmayı sürdürür.[15]

> *Davranışçılık karşıtları, belirli bir biçimde davranma yatkınlığına ek olarak başka bir şeyin daha olduğunu -bu yatkınlığın arkasında yatan bir şey olduğunu- ve bunun zihin*

13. Nikolai Alksnis ve Jack Reynolds, "Revaluing the behaviorist ghost in enactivism and embodied cognition", *Synthese* 198, sayı 6 (2021): 5785–5807.

14. Rowland Stout, *The Inner Life of a Rational Agent: In Defence of Philosophical Behaviourism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), 3.

15. Stout, *The Inner Life of a Rational Agent: In Defence of Philosophical Behaviourism*, 4.

durumu olduğunu savunurlar. Davranışçıların bunu yadsıdıklarını gördüklerinde, davranışçıları zihin durumlarının varlığını yadsıyanlar olarak yorumlarlar. Ancak davranışçı sav, zihin durumlarının var olmadığı değildir; zihin durumlarının yatkınlıkların arkasında olmaktan öte, yatkınlıklar olduğudur. Belli bir biçimde davranmaya yatkın olma görüşü, önemsiz bir görüş değildir. Bu, belirli mekanik davranış parçaları üretme düşüncesiyle aynı şey değildir. Doğru anlaşıldığında, belirli bir biçimde davranmaya yatkın olma düşüncesi, tam olarak belirli bir zihin durumunda olma düşüncesi kadar zengin ve ilginçtir.

Stout, zihin durumlarını ortaya koyan söz varlığını elemek isteyen davranışçı yaklaşımları eleştirir. Söz konusu davranışçılık anlayışı zihin durumlarını anlatan duyumsama, düşünme, inanma, görme vb. sözcüklerine karşıdır. Bu tür davranışçılığı saçma bulur.[16] Kendi davranışçılık anlayışını indirgemeci olmayan, yatkınlıkları nedensellik yoluyla geliştirmek isteyen yaklaşım olarak değerlendirir. Bu nedenselliğin modern felsefedense Aristotelesçiliğe daha yakın olduğunu belirtir. Bu yakınlığı ise çerçeve neden (*framework cause*) ile girdi neden (*input cause*) ayrımına dayandırır. Bir çerçeve neden, bir mekanizma, bir dizge ya da yatkınlık durumudur. Potansiyelliği olan bir şeydir ve nasıl çalıştığı koşullu bildirimlere ya da yasalara göre betimlenmelidir. Bir girdi neden ise, oluşu veya oluşumu böyle bir yasanın öncülünü karşılayan bir olay veya durumdur, böylece çerçeve neden kendi olanaklarını gerçekleştirir ve sonuçlanır.

---

16. Stout, *The Inner Life of a Rational Agent: In Defence of Philosophical Behaviourism*, 12.

İkiciliğe karşı ilk meydan okuma olarak davranışçılık dikkat çekici bir ilgi görse de 1960'lı yıllarla birlikte tekçi eğilimler ortaya çıkar. Rudolf Carnap (1891-1970), fiziksel dili bilimin evrensel bir dili olarak ele alır.[17] Bütün doğrulukların fiziksel bir dille anlatılabileceğini öne sürer: "Psikolojinin her bir tümcesi fiziksel bir dilde ortaya konulabilir (...) psikolojinin bütün tümceleri fiziksel gerçekleşenleri betimler."[18] Carnapçı çizgiyi sürdüren William Van Orman Quine (1908-2000) *doğalcılık* anlayışı çerçevesinde zihinle ilgili söz varlığının gözden geçirilmesi gerekliliğini vurgular. "Duyu verisi, verilmiş olan, zihnin önünde duran..." vb. deyişlerin bilim öncesi dönemin ürünü olduğunu ve geride bırakılması gerektiğini bildirir.[19] Quine ontolojik sorunların bilimsel süreçlerden bağımsız ele alınmasına karşı direnç gösterir. Quine sonrası tartışma çeşitlenir. Bu çeşitliliği sonraki bölümlerde ortaya koyacağız. Öncelikle zihin konusunda ilk fizikselci yorum olan zihin beyin özdeşliğini ele almakla başlayalım.

Özdeşlik yanlısı fizikselci yorum, zihin durumları ile nöro-fizyolojik durumları bir ve aynı olarak benimser. Yaklaşık yüz milyar hücre ve trilyonlarca uzantının bağlantıları anlaşıldığında eş deyişle insanın psiko-fiziksel süreçlerinin gerçekleştiği yapı kavrandığında zihin de anlaşılacaktır. Bundan dolayı onlar açısından nörolojik süreçler ile zihinsel süreçler arasında ayrım bulunmaz. Dolayısıyla burada söz konusu olan özdeşlik tamı

17. Rudolf Carnap, "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft", *Erkenntnis* 2 (1931): 432–65.

18. Rudolf Carnap, "Psychologie in Physikalischer Sprache", *Erkenntnis* 3 (1932): 107.

19. Willard Van Orman Quine, *Theories and Things* (New York: Oxford University Press, 1981), 185.

tamına aynılık biçiminde düşünülür. Şu durumda *zihin beyin özdeşliği* (ZBÖ) yanlısı fizikselcilik, zihinsel durumlar, olaylar ve süreçler ile beynin durumları, olayları ve süreçlerini özdeş varsayar. Demek ki ZBÖ uyarınca zihinsel özellikler, sinir sistemimize dayanmakla kalmaz ondan ayrı bir şey de değildir. Dolayısıyla zihinsel özellikler maddi özellikler olarak düşünülür. Bu bakımdan bilinçli deneyim beyinde gerçekleşen karmaşık yapısından dolayı henüz bütün boyutları anlaşılmamış işlemler toplamıdır. Bilinç beyindeki fiziksel süreçlerden meydana gelir, onlardan ayrı bir şey değildir. Bilinci meydana getiren süreçler beyinde gerçekleşen işlemlere özdeştir bundan dolayı bilincin bileşenleri bu fiziksel süreçlere indirgenebilir. İnsanda fiziksel olmayan ve indirgenemez herhangi bir durum olamaz. Gerçekleşen durum ontolojik olarak tektir ama onun çeşitli düzeylerde farklı adlandırması olabilir. Söz gelimi acı C tipi sinir liflerindeki iletimden başka bir şey değildir. Şimdi bu çizginin savunusunu yapan iki filozofu Ullin Thomas Place (1924-2000) ve John Jamieson Carswell Smart'ı (1920-1912) konu edelim.

ULLIN THOMAS PLACE

Place, ZBÖ'nün klasik metinlerinden biri olan *Is Consciousness a Brain Process?* adlı makalesini 1956 yılında bir felsefe dergisinde değil *British Journal of Psychology*'de yayımlar. Place açısından "bilinç beyin işlemleridir"[20] eş deyişle bilinç ile beyin işlemleri özdeştir. Ona göre bu, ussal, bilimsel bir varsayımdır. Tıpkı şimşeğin elektrik yüklerinin hareketi olması gibi bilinç de beyin işlemleridir. Beyin ile bilinç arasında kurulan bu özdeşlik bağıntısına karşı çıkanlar, Place'e göre -dır'ın iki kullanımını ayırt

20. Ullin T. Place, "Is Consciousness a Brain Process", *British Journal of Psychology* 47, no. 1 (1956): 45.

edemez. Buna göre tanım yapılırken kullanılan -dır ile bir oluşumu (*composition*) anlatan -dır birbirinden ayrı düşünülmelidir. "Kırmızı bir renktir" önermesindeki -dır tanımlama için kullanılırken, "Masası eski bir paketleme kutusudur" önermesindeki -dır ise masanın ne tür bir şeyden yapıldığını anlatır. Her iki -dır kullanımı özneyi uygun bir yüklemle ilişkilendirir. Ne var ki tanımlayıcı -dır'ın bulunduğu önermelerde öznenin içerdiği özellik zorunlu olarak yükleme ilişkindir. Bir şey kırmızı ise renktir. Kırmızı olup da renk olmayan bir şey olamaz. Dolayısıyla buradaki -dır zorunlu bir bağıntı sağlar. Fakat masaya ilişkin önermede olduğu gibi oluşturucu -dır aracılığıyla kurulan bağıntı zorunlu değildir. Masa başka türlü de olabilir. Başka deyişle masa olma paketleme kutusu olmayla zorunlu bağıntılı değildir. Öte yandan Place için bir masanın asla paketleme kutusundan oluşamayacağını söylemek de yanılsamadır.

Söz konusu ayrıma dayanarak Place zihinsel durumların beyin durumları ile bağlılaşık (*correlate*)[21] değil özdeş olduğunu öne sürer. Ona göre pek çok filozof özdeşlikler arasındaki ayrımı anlayamadığından ZBÖ'ye karşı çıkar. Mantıksal bir zeminde bilinç ile beyin işlemleri birbirinden bağımsız görünebilir fakat Place'e göre gerçekte böyle değildir. "Bulut" ile "asılı küçük su parçacıklarının yığını" ya da "şimşek" ile "elektrik yüklerinin akışı" iki ayrı anlama gelir ama iki ayrı şey değildir. Öyleyse iki ayrı gözlem kümesi aynı olayla ilgili olabilir. Öte yandan gelgitle ayın evreleri arasında bağ bulunur ama gelgit düzeyine ilişkin kayıtlar ayın evrelerine ilişkin kayıtlar olarak görülmez. Gökyüzündeki elektriksel boşalma görsel uyarıcılara yol açarak gözlemcinin "şimşek" demesine neden olur.

---

21. Biri ötekine bağlı olarak var olan, biri olmadan öteki düşünülemeyen iki şeyin bu ilişki yönünden durumu.

Özetle Place şu ayrımları önerir:

a) Özdeşlik ile bağlılaşıklık.

- Parmak izleri ile soyguncu bağlılaşıktır ancak özdeş değildir. Ne var ki Bill Sikes[22] ile hırsız özdeştir.

b) Yükleyen -dır ile özdeş kılan -dır.

- Süpermen yetenekli biri-dir. (yükleyen -dır)
- Süpermen, Clark Kent'tir. (özdeş kılan -dır, Süpermen Clark Kent ile özdeştir, o Clark Kent'tir)

c) Analitik özdeşlikler ve sentetik özdeşlikler. Tanımlayan -dır ile oluşturan -dır.

- "Dünyanın en zengin bekarı, dünyanın en zengin evlenmemiş olgun kişisidir" analitik özdeşliktir.
- "Isı moleküllerin kinetik enerjisidir", "Şimşek elektrik yüklerinin boşalmasıdır", "Acı, C sinir liflerinin ateşlenmesidir" bunlar sentetik özdeşliklerdir.

Place *fenomenolojik yanılgı* olarak andığı mantıksal bir yanlışa dikkat çeker: "(...) bir özne kendi deneyimini betimlediğinde; şeylerin nasıl göründüğünü, kulağa nasıl geldiklerini, onları nasıl kokladığını, tattığını ya da duyumsadığını betimlediğinde, genellikle modern psikoloji yazınında 'fenomenolojik alan' olarak gönderim yapılan belirli türde televizyon ekranı ya da içsel sinema üstünde, olayların ve nesnelerin düz özelliklerini betimler"[23] varsayımı fenomenolojik yanılgıdır. Bu yanılgıdan ötürü içgözlemsel bildirimlerin nöro-fiziksel açıklamasından kaçınılır. Başka deyişle bilinçli bir deneyim betimlemesinin, deneyim nesnesinin özelliklerine ilişkin olduğu varsayımı *fenomenolojik yanılgı*dır.

---

22. Charles Dickens'ın "Oliver Twist" romanındaki kurgusal hırsız karakterin adı.

23. Place, "Is Consciousness a Brain Process", 49.

Bu nedenle parmak izleri soyguncuyla bağlılaşıkken, Bill Sikes hırsızla özdeştir. Place'e göre yeşil bir ardıl imge[24] (*after image*) gördüğünü bildiren biri yeşil olarak içinde ortaya çıkan bir nesne olduğunu öne sürerse bu bir yanılgıdır. Bu ardıl imgenin fizik dünyada yeri yoktur. Ardıl imgeye ilişkin olarak ne çevresinde ne de beyninde yeşil bir nesne bulunur.

Place açısından çevremizdeki şeyleri tasarlama becerimizden bilincinde olduklarımız doğar. "Kalem görüyorum" demek için kalem görülebilmelidir. Temelde yapılan, deneyimimizi betimlemek, daha sonra dünyadaki bir şeye ilişkin çıkarım yapmaktır. Fenomenolojik yanılgı, fenomenolojik deneyimden gerçek özelliklere ilişkin çıkarım yapma yanlışıdır. Place'a göre gerçekte ise dünyada olan şeyleri nasıl betimleyeceğimizi öğreniriz. Örneğin, belirli bir kalemin plastikten yapılmış olması gibi gerçek özellikleri öğreniriz. Ancak bundan sonra bu şeylere ilişkin deneyimimizi betimlemeyi öğreniriz. Deneyim betimlenirken, belirli türden bilinçli bir deneyime neden olan belirli şeylerin gerçek özellikleri betimlenir. Mavi ardıl-imge durumunda, "mavi görüyorum" içgözlemsel bildirimi " 'mavi görüyorum' biçiminde betimlemeyi öğrendiğim ve mavi bir şey gördüğümde olağan olarak edindiğim belli türde deneyimi edindiğim" anlamına gelir. Bundan ötürü içgözlemsel bildirimler, deneyimi betimlemeye neden olan beyin işlemleri yoluyla açıklanabilir.

Beyin işlemleri renk kavramlarının yüklenebileceği türde şeyler değildir. Bilincinde olunan deneyimin betimlenmesi, çevremizdeki nesneler ve olayların dolaylı ve çıkarımsal betimlemeleridir. Şeyleri gerçek özelliklerinden öğreniriz. Şeyleri betimle-

---

24. Ardıl imge, bir nesneye yoğun şekilde bakıldıktan sonra başka yere bakıldığında oluşan görsel bir duyum türüdür. Bu görüngü, genellikle parlak bir ışığa veya güçlü renkli bir nesneye bakıp ardından başka tarafa bakıldığında, tamamlayıcı renkte kalan bir imgenin görülmesi olarak deneyimlenir.

meyi öğrendikten sonra onlara ilişkin bilincimizi betimlemeyiz. Fenomenolojik yanılgıdan kurtulunca içgözlemler beyin işlemleri olarak açıklanabilir.

JOHN JAMIESON CARSWELL SMART

Smart 1959 yılında yayımladığı *Sensations and Brain Processes* adlı makalesi ile Place'in kuramsal özdeşlik anlayışını izler. Nasıl su, H_2O ya da sıcaklık iletilen enerjinin niceliği ise aynı biçimde zihin durumları için kullanılan kavramlar, beyinde gerçekleşen etkinliklerdir. Burada dikkat edilmesi gereken bir zihin durumuna yol açan deneyim nesnesinin özellikleri ile ona ilişkin deneyimin özelliklerinin ayrı oluşudur. Önümde duran sayfanın sarılığından deneyimimin sarılığına geçilmez. Özdeşlik kuramcıları da böylesi bir özdeşlikten yana olmamıştır. Smart da Place gibi deneyimlenen nesneler ile deneyimin özelliklerinin karıştırılmasına *fenomenolojik yanılgı* adını verir.

Smart, "acı çekiyorum"un indirgenemez ruhsal bir bildirim olduğu önerisine karşı çıkar.[25] Ona göre bilim açısından dünyada fiziksel oluşturuculardan meydana gelmeyen hiçbir şey yokken bilinci buna katmamak sorunludur. Birinin ne yaşadığının anlaşılması için yalnızca bedenindeki fiziksel işlemleri değil onlara *bağlılaşık* olan bilinç durumlarını da dikkate almayı öneren yaklaşıma karşı çıkar. Burada bilinç durumları ile beyin süreçleri arasındaki bağıntıyı *bağlılaşık* olarak ele almak, beyin işlemlerinden "ayrı" (over and above) bir şeyleri benimsemektir.[26] "Bir şey kendi kendisiyle *bağlılaşık* olamaz." Smart açısından hiçbir felsefi uslamlama ikici olmak için elverişli değildir.

---

25. J. J. C. Smart, "Sensations and Brain Processes", *Philosophical Review* 68, no.2 (April 1959): 141.

26. Smart, "Sensations and Brain Processes", 117.

Smart duyumların, beyin işlemleri olduğunu savlar. Burada söz konusu olan bir ardıl-imge ya da duyumun, bir beyin işlemi ile *aynı anlama* geldiği değildir. Bir ardıl-imge ya da duyumun bir işlemin bildirilmesi olduğunu ve bunun da beyin işlemi olduğunu vurgular. Söz konusu yaklaşım duyum bildirimlerinin beyin işlemlerine ilişkin bildirimlere çevrilebilir olduğunu söylemek değildir çünkü Smart açısından duyum bildirimlerinin mantığı ile beyin işlemlerinin mantığı birbirinden farklıdır. Smart "Duyumlar beyin işlemleri olmaktan ayrı bir şey değildir"[27] demektedir. Burada duyumlar ile beyin işlemleri bağıntısını tıpkı, ulusların yurttaşlardan "ayrı" bir şey olmamaları gibi anlamak gerekir.

Smart'a göre, tıpkı "7, 5'ten büyük en küçük asal sayı ile özdeş-tir" denildiğindeki gibi "bir duyum bir beyin işlemi-dir" veya "şimşek elektrik-tir" dendiğinde sıkı (*strict*) özdeşlik anlamında "-dır" kullanılır.

Andığımız görüşlerinden sonra Smart, kendi yaklaşımına yönelik olası eleştirileri konu ederek onlara yanıt verir. Birinci karşı çıkışa göre, sıradan biri, nöro-fizyoloji hakkında hiçbir şey bilmeden duyumlar hakkında konuşabilir. Dolayısıyla duyumlarımızı betimlerken söz konusu olan beyin işlemleri olamaz. Smart'a göre ise bir A ile bir B'nin özdeş oluşuna ilişkin olumsal bildirimler olabilir. Nasıl, elektrik yükü boşalması olduğunu bilmeden şimşek hakkında konuşulabilirse bir şeyin B olduğunu bilmeden A olduğu bilinebilir. İkinci karşı çıkışa göre bir duyumun bir beyin işlemi olduğu olumsal bir olgudur. Bundan dolayı duyumlarla ilgili eldeki bilimsel kuramların yanlış olması olanaklıdır. Öyleyse duyumlarımızı bildirdiğimizde beyin işlemlerini bildirmiyoruz. Smart bu karşı çıkışı "bir ardıl

27. Smart, "Sensations and Brain Processes", 119.

imgem var" denildiğinde "şöyle şöyle bir beyin işlemim var" *anlamına* gelmediğini söylediği ölçüde onaylar. Fakat bu durum bildirdiğimizin bir beyin işlemi olmadığını göstermez. Anlam ile gönderim ayrımı göz önüne getirildiğinde, "şimşek görüyorum" ile "elektrik yükü boşalması görüyorum" aynı anlama gelmez. Üstelik şimşeğin elektrik yükü boşalması olduğu açıklamasının günün birinde bırakılması mantıksal olarak olanaklıdır. Bir anlatımın anlamı, adlandırılan şey olsaydı, o zaman "duyum" ve "beyin işlemi" farklı şeyler olurdu. Üçüncü karşı çıkışa göre, ilk iki karşı çıkış duyumların beyin işlemlerinden başka bir şey olduğunu kanıtlamasa bile, duyumların niteliklerinin beyin işlemlerinin niteliklerinden başka bir şey olduğunu gösterir. Örneğin sarı bir parlama görüldüğü söylenebilir ama beyin işlemleri sarı değil denilebilir. Bu karşı çıkışa yönelik olarak Smart renk duyumuna yönelik bir çözümleme yapar. Smart renkleri "normal" insanlarda belirli ayırt edici tepkilere neden olan şeylerdeki güçler olarak açıklar. Dahası, duyumların beyin işlemleriyle özdeş olduğunu söylerken, özdeşliğin bir yanının taşımadığı belirli nitelikler olduğuna yönelik karşı çıkışın farkındadır. Ryle, "Sarımsı turuncu bir ardıl imge görüyorum" biçimindeki bir anlatımı "gözlerim açık ve uyanığım ve önümde uygun ışıkla aydınlatılmış bir portakal bulunduğu duruma yani gerçekte bir portakal gördüğümde olup bitene benzer bir şey oluyor" olarak yorumlamayı önerir. Ryle'dan farklı olarak Smart ardıl imgeyi normal bir görsel deneyimle karşılaştırarak açıklar. Bu bağlamda Smart için "Sarımsı turuncu bir ardıl imge görüyorum" demek, "Gerçekte bir portakal gördüğüm zaman olan şeye benzer bir şey oluyor" demek gibidir. Bu karşılaştırma ardıl imgelerin gerçek duyusal deneyimlere göre nasıl anlaşıldığını vurgular. Smart ardıl imgeye ilişkin bildirimi "şu anda ... sırada olan benzer bir şey oluyor" gibi konudan bağımsız (*to-*

pic neutral) anlatımlarla ilişkilendirir. Bu tür anlatımları "belli bir ölçüde mantıksal" *(quasi-logical)* veya "konudan bağımsız" olarak adlandırır. Bu anlatımlar deneyimin özel bir yorumuna bağlı değildir. Bu karşılaştırmalı açıklama uyarınca, Smart duyumların, ardıl imgeler de içerecek biçimde, beyin süreçleriyle özdeşleştirilebileceğini savlar. Buradaki temel düşünce, bir ardıl imgeyi betimlerken, edimsel olarak fiziksel bir nesnenin var olmadığı durumda bile, gerçekten nesneyi gördüğümüzde oluşan beyin sürecine benzer bir sürecin betimlendiğidir. Smart ardıl imge tartışmasını, aynı zamanda beyin süreçleriyle ilişkili olarak algıya da bağlar. Böylelikle Smart gözlemcinin beyin etkinliğinin algı verisini yorumlamadaki işlevini vurgular dahası bu etkinlik doğrudan dışsal bir uyarıcı olmasa bile gerçekleşir.

Dördüncü karşı çıkış ardıl-imgeler fiziksel uzayda değil oysa beyin işlemleri fiziksel uzayda öyleyse ardıl-imge bir beyin işlemi değildir biçimindedir. Smart'a göre bu bir *ilgisiz sonuç çıkarma (ignoratio elenchi)* safsatasıdır. Smart, ardıl-imgelerin beyin işlemleri olduğunu öne sürmüyor fakat ardıl-imge deneyiminin bir beyin işlemi olduğunu belirtiyor. Beşinci karşı çıkışa göre beyin işlemleri hızlı, yavaş vb. olabilir, ancak sarı görme deneyimi değildir. Smart'a göre buradaki sorun beyin işlemleri ile deneyimler için kullanılan terimlerin aynı şeylere gönderim yapmalarına rağmen aynı *anlama* gelmediğinin kavranmamasıdır. Duyumlar özeldir, beyin işlemleri ise herkese açıktır. Altıncı karşı çıkışa göre duyumlar hakkında yanılınmaz, ancak beyin işlemleri hakkında yanılınabilir. Ayrıca, pek çok kişi bir beyin işlemini gözlemleyebilir, ancak bir duyumu gözlemleyemez. Buna yanıt olarak Smart içgözlemsel bildirimlerin ve beyin işlemlerinin farklı bir mantığı olduğunu belirtir. Yedinci karşı çıkışa göre biri taşa dönüştüğü durumda bile var olduğunu hayal edebilir. Smart açısından kişi şimşeğin elektrik boşalması olmadığı veya akşam yıldızının sa-

bah yıldızı olmadığını da hayal edebilir. Bunun gösterdiği şey, "deneyim" ile "beyin işlemi"nin aynı anlama gelmediğidir yoksa gerçekte aynı olmadıkları değil. Son karşı çıkış Wittgenstein'ın *kutudaki böcek uslamlaması*na başvurarak, deneyim betimlemelerinin gerçek bildirimler olduğu savlanırsa dilde nasıl yer aldıklarını tartışmaya açar. Çünkü bir dilin kurallarının uygulanabilmesi için herkese açık ölçütlerin bulunması gerekir. Smart, şeylerin nasıl olduklarının betimlemesinden nasıl duyumsadığımızın betimlemesine geçişi "bu böyle" demekten "bu öyle görünüyor"a geçiş yapmak olarak belirler. "Bir şey bana yeşil görünüyor" demek, birinin, yaşadığı deneyimi, gerçekten yeşil bir şey gördüğünde yaşadığı deneyime benzetmesi demektir. Smart kendisine deneyim olan ile olmayan beyin işlemleri arasındaki fark nedir diye sorulursa bunun şimdilik bilinmediğini söyler. Özetle, Smart öznel duyum deneyimlerinin, beyin süreçleri açısından nasıl anlaşılabileceğini gösterir.

Place ve Smart'ın fizikselciliği ZBÖ'yü varsaymalarından ötürü *tip* (type) *özdeşliği* olarak ele alınır. Tip özdeşliği zihinsel durumlar/tipler ile fiziksel durumlar/tipler arasında özdeşlik kurulmasıdır. Söz gelimi acı zihin durumu bir tipdir ve onunla özdeş olan C sinir liflerinin ateşlenmesi tipidir. Bu tür bir bağlantıya karşı çıkanlar zihin-beyin arasındaki özdeşliği *örnekleme* (*token*) *özdeşliği* olarak görmeyi önerir. Örnekleme özdeşliği, bir zihin durumunun yalnızca belirli bir tipte ortaya çıkması yerine farklı örneklemelerde de olanaklı olabileceğini varsayar.

DONALD DAVIDSON

Tekçi çizgide yer alan bir başka filozof Davidson'dır (1917-2003). Davidson tekçi olmasına karşın, indirgemeci türde fizikselciliğe karşı çıkar. Ona göre zihinsel olaylara ilişkin tam psiko-fiziksel yasalar olamaz. Zihinsel ile bedensel olanın varoluşunu anlamak

için tek bir ontoloji gerekse bile bu ontolojideki konuları açıklamak ve betimlemek için birden fazla yol bulunur.[28]

Davidson, özgürlük ile belirlenimcilik (*determinism*) arasındaki gerilimi göz önünde tutarak zihinsel olayların fiziksel dünyadaki nedensel işlevlerini uzlaştırmayı amaçlar. Kant'ın özgürlük ve doğal zorunluluk arasında gerçek bir çelişki olmadığı varsayımından esinlenir.[29] Davidson'ın çıkış noktası özgürlüğün eş deyişle insan eylemlerinin belirlenim altında tutulmaya karşı aykırılığıdır. Bu aykırılık nedensel olarak belirlenmiş gerçeklikle çelişik görünür. Ona göre bu çelişki varsayımı üç ilkeden kaynaklanır: *nedensel etkileşim* (*causal interaction*), *nedenselliğin yasa koyucu niteliği* (*nomological character of causality*) ve *zihinselin aykırılığı* (*anomalism of the mental*). *Nedensel etkileşim* ilkesi en azından bazı zihinsel durumlar ile fiziksel durumların birbirlerine karşılıklı etki etmelerini imler.[30] *Nedenselliğin yasa koyucu niteliği* nedensel bağıntıların genellemeler olarak belirlenim altında tutulmasını imler. Buna göre nerede nedensellik varsa orada bir yasa olmalıdır öyle ki neden-sonuç bağıntıları sıkı (*strict*) belirlenimci yasalara bağlıdır. *Zihinselin aykırılığı* uyarınca ise zihinsel olayları öndeyileyen ya da açıklayabilen sıkı belirlenimci yasalar bulunmaz. Başka deyişle sıkı psiko-fiziksel ya da psikolojik yasalar yoktur. Davidson, kimilerinin ilk iki ilkeden yola çıkarak en azından bazı zihinsel olayların öndeyilenebileceğini ancak *aykırılık ilkesinin* bunu yadsıdığını varsaydıklarını anar. Böylece aykırı bir olay öndeyilenebilir yapıda olmadığı için belirlenim altında olamaz. Buna karşılık

---

28. Donald Davidson, "Could There Be a Science of Rationality?", *International Journal of Philosophical Studies* 3, sayı 1 (Mart 1995): 4.

29. Donald Davidson, "Mental Events", *Essays on Actions and Events* içinde, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 207.

30. Davidson, "Mental Events", 208.

Davidson zihinsel olaylar aykırı bir doğada olsa da üç ilkenin tutarlı olduğunu savunur.[31]

Davidson'un uslamlamasının öncülleri şöyledir:

1. Bir *Oz* zihinsel olayını ele alalım. *Nedensel etkileşim* ilkesine göre bu olay *Of* fiziksel olayı ile nedensel olarak etkileşimdedir.

2. *Nedenselliğin yasa koyucu niteliği* ilkesi uyarınca *Oz*'yi *Of*'*ye* nedensel olarak bağlayan bir yasa olmalıdır.

3. *Zihinselin aykırılığı* ilkesi uyarınca bu yasa psiko-fiziksel olamaz.

Bu durumda böyle bir yasa için fiziğe bakılmalıdır.

4. Eğer *Of* fiziksel bir yasayı örnekliyorsa, o zaman *Oz*'nin fiziksel bir betimlemesi olmalıdır.

Şu durumda *Oz* hem fiziksel hem de zihinsel bir olaydır.

İlk elden değinilmesi gereken uslamlamanın öncüllerinin tartışmalı oluşudur. Zihin felsefesi tartışmalarında her bir öncül için pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Örneğin *epifenomenalizm* uyarınca nedensel etkileşim ilkesi geçerli değildir. Bununla birlikte öncüllerden ulaşılan sonuç geçerlidir.

Demek ki Davidson açısından *Oz*'nin fiziksel betimlemesi varsa fiziksel bir olaydır. Bu uslamlamanın sonucu, zihinsel olayların fiziksel olaylara indirgenebilir olduğudur. Bir kitap sayfasına baktığımda gerçekleşen zihinsel olay ile kitaptan gelen görüntünün retinaya düşmesi ve bir dizi sinirsel örüntüye neden olması sonucu gerçekleşen sinirsel etkinlik özdeştir. Davidson ayrımlarına karşın üç ilkenin de doğru olduğunu öne sürer. İlk elden bakıldığında *nedensel etkileşim* uyarınca zihinsel olaylar fiziksel olaylara neden oluyorsa, *nedenselliğin yasa koyucu niteliği*

31. Davidson, "Mental Events", 209.

açısından bunların belirlenimci doğa yasaları altında toplanması beklenir. Ne var ki *zihinselin aykırılığı* ilkesi buna karşıdır. Bu üç ilkeyi birbiriyle uzlaştırabilmek için Davidson ZBÖ kuramının bir uyarlamasını savunarak şu savı ortaya atar: "zihinsel olaylar fiziksel olaylarla özdeştirler."[32]

Davidson'ın temel savı her zihinsel olayın bir fiziksel olayla özdeş olduğu buna karşın her fiziksel olayın bir zihinsel olayla özdeş olmadığıdır. Burada açık kılınması gereken nokta "zihinsel" ile "fiziksel"i Davidson'ın nasıl anladığıdır. Fiziksel olaylar için şunları söylemektedir: "Fiziksel olaylar, aslında yalnızca fiziksel söz varlığını içeren betimlemeler ya da açık tümceler yoluyla ayırt edilen olaylardır".[33] Bu bağlamda bir olay ancak hakkındaki fiziksel bir yüklem doğru ise fizikseldir. Anlaşılacağı üzere fizikselin dural bir tanımını vermez ucu açık biçimde bilim insanlarının söz varlığında olanı fiziksel olarak niteler. Zihinsel olan için ise şunları belirtir:[34]

> *(...) Zihinsel olanın ayırt edici özelliği özel, öznel ya da maddi olmayan olması değil, Brentano'nun yönelimsellik olarak adlandırdığını sergilemesidir. Dolayısıyla yönelimsel eylemler, düşünceler, umutlar ve hayıflanmalarla (ya da bunlara bağlı olaylarla) birlikte açıkça zihinsel alanda içerilir.*

Davidson önermesel tutumları dile getiren inanma, isteme, umma, anımsama vb. fiilleri zihinsellikle ilişkilendirir. Bu tür fiiller, öznenin kişilere gönderim yaptığı tümcelerde bulunur ve alışıldık dilsel değişim (*substitution*) kurallarının bozulduğu yerleşik (*embedded*) tümcelerle tamamlanır.

---

32. Davidson, "Mental Events", 209.
33. Davidson, "Mental Events", 211.
34. Davidson, "Mental Events", 211.

Davidson'a göre, her zihinsel olay bir fiziksel olayla özdeştir, ama fiziksel olaylara ilişkin bilgimiz ne derece tam olursa olsun hiçbir zihinsel olay önceden kestirilemez. Şu durumda Davidson'ın *aykırı tekçiliği* zihinsel olayların fiziksel olaylarla özdeş olmasına karşın psiko-fiziksel yasaların bulunmadığı varsayımına dayanır.

Zihinsel bir olay aynı zamanda fizikseldir. Psiko-fiziksel yasaların bulunmaması ise zihinsel bir olayın belirlenimci bilimsel genellemeler altında sınıflandırılamamasına ilişkindir. Başka deyişle zihinsel olaylar tümüyle fiziksel terimlere dayanarak açıklanamaz. Davidson buna zihinsel olanın fiziksel olana *üst gelenliği* (*supervenience*) adını verir.[35] Her ne kadar psiko-fiziksel yasalar bulunmasa da zihinsel özellikler bir bakımdan fiziksel özelliklere dayanır ya da onların üstüne gelir. Üst gelenlik açısından iki olay bütün fiziksel bakımlardan aynı ise zihinsel bakımdan aralarında hiçbir ayrım bulunamaz ve fiziksel bakımdan bir değişiklik olmadığı sürece zihinsel bakımdan da hiçbir değişiklik olamaz.

Davidson *üst gelenlik*, *nedensel etkileşim*, *nedenselliğin yasa koyuculuğu* ve *zihinsel olanın aykırılığı* ilkelerini şu biçimde uzlaştırmaktadır. Zihinsel ve fiziksel olaylar arasında özdeşlik ve *nedensel etkileşim* bağıntısı bulunur. Zihinsel olaylar *dolaylı olarak* doğal bilimsel yasalar altında sınıflandırılabilir ancak zihinsel olaylar *doğrudan* hiçbir doğal bilimsel yasa altında sınıflandırılamaz. Başka deyişle zihinsel olan *yasa koyucu* biçimde indirgenemezdir. İndirgeme yoluyla, yasa biçiminde görünen kimi genel doğruluklar elde edilse bile onlar gerçekte *yasamsı* (*lawlike*) bildirimlerdir.[36] Davidson açısından *yasamsı* bildirimler, "olgu karşıtı

35. Davidson, "Mental Events", 214.
36. Davidson, "Mental Events", 216.

ve istek kipi savları destekleyen ve örneklere dayandırılan genel bildirimlerdir".[37]

Aykırı tekçilik, sıkı psiko-fiziksel yasaların bulunduğunu öne süren fizikselci yorumlarla uyumsuzdur. Burada göz önünde tutulması gereken şudur: Sıkı psiko-fiziksel yasaların bulunmadığını bildirmek, koşulları aynı tutarak (*ceteris paribus*) yasallıklar olmadığını öne sürmek değildir. Davidson bir bilim olarak psikolojiden ve burada ortaya konan düzenliliklerden kuşku duymaz. Üstelik ona göre doğa bilimlerinde sıkı olmayan pek çok yasa da bulunur. Söz gelimi meteorolojide hassas kestirimler yapılamasa bile belli yasallıklar söz konusudur. Böylelikle aykırı tekçilikte fiziksel bir söz varlığında anlatılan olaylar ya da nesneleri, zihinsel bir söz varlığında anlatılan nesnelere ya da olaylara bağlayan sıkı yasalar bulunmaz. Davidson özellikle mantıksal davranışçılığın indirgemeci tutumuna karşı çıkarak *bütüncülüğü (holism)* savunur. Davidson'a göre mantıksal davranışçılar, bir kişinin belirli bir durumda ne düşündüğü veya yaptığını bu kişinin yatkınlıkları, sanıları, istekleri, yönelimleri, umutları, üzüntülerini içeren zihinsel durumları bütün bir zihin durumu ağından soyutlayarak açıklamayı benimser.[38] Davidson açısından ise birinin belli bir zihin durumunu anlamak diğer zihin durumlarına da bağlıdır. Oysa mantıksal davranışçılar, bir kişinin zihin durumlarını ayrı ayrı anlamayı seçmiştir.

Davidson'ın *bütüncülük* anlayışında bir kişinin zihin durumunun onun dili kullanırken demek istediği anlamı ortaya çıkarmadan anlaşılamayacağı varsayılır. Bir kişinin sözcükleri kullanarak demek istediği anlamı, o kişinin kimi önermesel tutumlarının içeriğini keşfetmeden ortaya çıkarmak olanaklı değildir.

37. Davidson, "Mental Events", 217.
38. Davidson, "Mental Events", 216-217.

Davidson'ın zihinsel olana ilişkin bütüncül kuramından çıkan sonuç, zihinsel olayların açıklamasına yönelik saf fizikselci herhangi bir yaklaşımın yetersizliğinin saptanmasıdır. Bunun nedeni, zihinsel olaylara ilişkin açıklamaların başka zihinsel olaylara ve dilsel fenomenlere gönderim yapması, ama fizikselci açıklamaların yalnızca fiziksel olaylara gönderim yapmasıdır. Davidson şöyle demektedir:[39]

> *Fiziksel değişimin, onu fiziksel olarak tanımlanan diğer değişim ve koşullarla ilişkilendiren yasalarla açıklanabilmesi fiziksel gerçekliğin bir özelliğidir. Zihinsel olguların yüklenmesi, bireyin nedenlerinin, sanılarının ve yönelimlerinin art alanından sorumlu olması zihinsel olanın bir özelliğidir.*

Davidson, psiko-fiziksel yasalar benimsememenin maddeci bir zihin kuramı için çıkar yol olduğu varsayımındadır. Öyle ki Davidson, *aykırı tekçiliğin* asıl ZBÖ kuramı olduğunu savunur. Fakat zihinsel olayların bütünüyle saf fiziksel açıklamalardan meydana geldiğini onaylamaz.

Kimi zihinsel olayların kimi fiziksel olaylara neden olduğunu varsayarsak, bu durumda, *nedenselliğin yasa koyucu niteliği* gereği, bu iki olayı birlikte bir bilimsel doğal yasa altında betimlemek olanaklıdır. Bu durumda bu iki olayın bir fiziksel betimlemesi bulunur. Buradan çıkan sonuç şudur: "Bir fiziksel olayla nedensel olarak ilişkili her zihinsel olay bir fiziksel olaydır."[40] Başka deyişle her zihinsel olayın bir fiziksel betimlemesi vardır.

Davidson'un *aykırı tekçiliğinin* büyük ereği olan psiko-fiziksel yasaların bulunmaması insanın özgürlüğünü sağlar. Böy-

39. Davidson, "Mental Events", 222.
40. Davidson, "Mental Events", 224.

lelikle insan yapıp etmeleri belirlenim altında tutulamaz. Şöyle demektedir:[41]

> *Biri dünyanın fiziksel geçmişinin bütününü bilebilseydi ve her zihinsel olay bir fiziksel olayla özdeş olsaydı, buradan onun tek bir zihinsel olayı bile önceden kestirebileceği ya da açıklayabileceği sonucu yine de çıkmazdı.*

Böylelikle Davidson *aykırı tekçiliği* aracılığıyla nedensel olarak belirlenmiş dünyada özgürlüğe yer açmaktadır.

Bu bölümde ele aldığımız, Place, Smart ve Davidson'ın ZBÖ ve tekçilik üzerine düşünceleri, zihinsel süreçlerin doğasının fiziksel bir çerçevede anlaşılmasına yönelik önemli bir temel oluşturur. Place ve Smart'ın zihin durumlarının ve bilincin fiziksel süreçlerle özdeş olduğunu savunan yaklaşımları, zihnin fizikselci bir çerçevede incelenmesinin kapılarını açmıştır. Öte yandan, Davidson'ın indirgenemezci aykırı tekçiliği, zihinsel olayların özgünlüğüne ve fiziksel olaylarla özdeş olmalarına karşın bütünüyle fiziksel terimlerle açıklanamayacağına dikkat çekerek fizikselcilikle birlikte ikicilikle ilgili bir konumun bulunabileceğini duyurur.

İŞLEVSELCİLİK

Smart, Place ve Davidson'ın zihin-beyin özdeşliği üzerine yaptıkları tartışmaların ardından, işlevselcilik (*functionalism*) bu ilişkiyi yeniden biçimlendiren bir bakış açısı sunar. İşlevselcilikte zihin durumları beyin durumlarına indirgenmek yerine işlevsel rolleri ve etkileşimleri üzerinden ele alınır. Bu bölümde, işlevselciliğin zi-

41. Davidson, "Mental Events", 224.

hin-beden tartışmasındaki yenilikçi yaklaşımını ele alacağız. Davranışçılık ve ZBÖ kuramından sonra işlevselcilikte de zihni belli bir nesnellik düzeyinde araştırmak amaçlanır. Bununla birlikte Jerry Fodor (1935-2017) *The Mind-Body Problem* adlı çalışmasında işlevselciliği ne ikici ne de maddeci olan yeni tür bir zihin felsefesi olarak betimler.[42] Fodor'un saptaması aşağıda açıklayacağımız işlevselcilik içindeki iki eğilim olan bilgi işlemsel işlevselcilik (*computational)* ve nedensel işlevselcilik (*causal functionalism*) ile uyumlu görünür. Her iki işlevselcilik de zihin durumlarını belli işlevsel düzeneklerle bağlantılı düşünse de kimisi, Fodor ve Hilary Putnam (1926-2016) gibi fiziksellik dışında kalırken, kimisi de David Malet Armstrong (1926-2014) ve David Lewis (1941-2001) gibi fizikselliği içermek ister. Bu bağlamda işlevselciliğin öncü metinleri olarak Lewis'in *An Argument for the Identity Theory;*[43] Armstrong'un *A Materialist Theory of Mind*[44] ve *The Causal Theory of Mind*; Putnam'ın *Minds and Machines* ve önce *Psychological Predicates*[45] olarak yazdığı daha sonra adını *The Nature of Mental States*[46] olarak değiştirdiği çalışmalarını görebiliriz.

Yirminci yüzyılın ortalarına doğru belli bir soyutlama düzeyinde veri işleyen yapılar olarak yapay zekâ, bilgi-işlem kuramı, sibernetik çalışmalarının olgunlaşması bununla birlikte her

---

42. Jerry Fodor, "The Mind-Body Problem", *Scientific American* 244, sayı 1 (1981): s. 114.

43. David Lewis, "An Argument for the Identity Theory", *Journal of Philosophy* 63, sayı 1 (1966): 17–25.

44. David M. Armstrong, *A Materialist Theory of the Mind* (New York: Routledge and Kegan Paul, 1968).

45. Hilary Putnam, "Psychological Predicates", *Art, Mind, and Religion* içinde, ed. W. H. Capitan ve D. D. Merrill (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1967), 37–48.

46. Hilary Putnam, "The Nature of Mental States", *Readings in Philosophy of Psychology* içinde, ed. Ned Block, c. 1 (Cambridge: Harvard University Press, 1980), 223–31.

bir organın ne iş gördüğünün anlaşılması gibi bilimsel gelişmeler işlevselciliğin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

İşlevselcilikte bilgi işleme süreçlerinin farklı donanımlarda çoklu gerçekleştirilebilirliği gözetilerek, zihin durumlarının farklı yapıdaki bedenlerde yinelenebileceği varsayılır. Bu varsayımın gerisinde bilgi işlem makinelerinin gelişimi bulunur. Zihin beyinde çalışan programı andırır ancak herhangi bir program gibi o da farklı aygıtlarda çalışabilir. Bundan dolayı zihin belirli bir bedenden ayrı üst-düzey (*high-order*) özellikler sergiler. Ne var ki, özellikler bedende ortaya çıksa bile bedene indirgenemez. Anlaşılacağı üzere, işlevselcilikte ZBÖ'de olduğu gibi bir indirgeme yapılmaz. Bunun yerine herhangi bir fiziksel ortaya çıkaranda gerçekleşen zihinsel durumlar modellenerek içinde yer alan bağıntılar sayısallaştırılır. Söz konusu model, belirli bir beden tipine bağlı kalmadan gerçekleşen nedensel işlevler üzerinde kuruludur. İşlevselci yaklaşıma göre bir zihin durumu olarak ağrıyı ağrı yapan nedensel işlevidir. İşlev, girdiler ve çıktılar yoluyla tanımlanır. Dışsal uyaranlar, nedensel bağıntılar aracılığıyla davranışsal çıktılara yol açar. Öyleyse zihin girdiler ve çıktılarla çeşitli işlevleri gerçekleştiren bir makinedir. Model, girdiler ve çıktıların mantıksal ve matematiksel yolla düzenlenişi yoluyla elverişli her ortaya çıkaranda gerçekleştirilebilir. Söz gelimi ekran, görüntü izlemeyi sağlayan bir aygıt olarak oled, led, plazma, tüplü vb. çeşitli yapılarda olabilir. Hepsini bir arada tutan aynı işlevi gerçekleştirebilmesidir. Bu durum işlevselciliğin fiziksel özdeşlik anlayışından ayrıldığı noktadır. İşlevselcilikte tip özdeşliğine karşı çıkılarak örnekleme özdeşliği onaylanır. Tip özdeşliği uyarınca acı yalnızca C-liflerindeki ateşlenme ile özdeştir. Oysa işlevselcilikte farklı ortaya çıkaranlarda başka deyişle örneklemelerde acının gerçekleştirilebileceği düşünülür.

Acı içinde biri olduğunda bu acının belirli sinirsel durum aracılığıyla gerçekleştiği düşünülebilir. Söz konusu sinirsel durumun fiziksel yapısı da saptanabilir. Böylesi altta duran bir yapıda süreçlerin nasıl gerçekleştiği çeşitli bilimlerin konusu olabilir. Gelgelelim işlevselcilik açısından acı zihinsel durumunun gerçekleşmesinde öne çıkan yan fiziksel olmasının ötesinde nedensel işlevdir. Bir zihin durumunun farklı fiziksel yapılarda çoklu gerçekleştirilmesi üst-düzey bir işlevsel betimlemeye izin verir.

İşlevselcilikte her zihin durumu tipi işlevseldir. Söz gelimi ilkbaharda çiçek açan erik ağaçlarına ilişkin sevincim bir zihin durumu (A) olsun. Bu zihin durumu işlevsel bir tiptir. Bende ortaya çıktığı için örneklemesi benim bedenimde gerçekleşir. Fakat farklı bir ortaya çıkaranda da örneklenebilir. Bu bir insan ya da makine olabilir. Önemli olan işlevsel durumu sağlayan girdileri ve çıktıları modelleyerek üretebilmektir. İşlevselciler, ZBÖ'de bizden başka bir var olanın zihinsel olarak bize benzemesi için fiziksel olarak bizim gibi olması gerektiğinin savunulduğunu bunun ise yanlış olduğunu öne sürer. (A) bir işlevselci için farklı var olanlarda örneklenebilir. (A)'yı sunan girdiler ve davranışsal çıktıları sağlayan her ortaya çıkaranda (A) bulunur.

İşlevselcilik genellikle yukarıda da andığımız gibi bilgi işlemsel ve nedensel olmak üzere iki ana kesime ayrılır. Bilgi işlemsel işlevselcilikte insan zihni veri işleyen bir programa benzetilir. Nedensel işlevselcilikte ise zihin nedensel çalışan bir ağa benzetilir. Burada zihin durumları, girdi ve çıktılarla bağıntıları yoluyla ortaya konur. Zihin durumunu gerçekleştiren nedensel bağıntı değiştiğinde zihin durumunun yapısı da değişir.

BİLGİ İŞLEMSEL İŞLEVSELCİLİK

Bilgi işlemsel işlevselcilik açısından zihin girdileri işleyip çıktılar sunan bir program olarak yorumlanabilir. Buna göre makinenin

program durumlarının, girdi ve çıktılar yoluyla işlevsel olarak tanımlanabilmesi gibi zihin durumları da simgeler yoluyla işlevsel işlemlere dayanılarak tanımlanabilir. Bu anlayışın gerisinde 1950'li yıllarla birlikte bilgi işlem makinelerinin gelişimi yatar. Bu gelişim büyük oranda Alan Turing (1912-1954) ve Alonzo Church'ün (1903-1995) kuramsal çalışmaları yoluyla gerçekleşir. Onların bu kuramsal tartışmaya katılımını ise 1928 yılında Bologna'da düzenlenen Dünya Matematik Kongresinde David Hilbert'in (1862-1943) birinci-düzey mantıktan bir ifadeyi girdi olarak alan ve bu ifadenin geçerli olup olmadığına "evet" ya da "hayır" olarak karar veren bir algoritma oluşturulup oluşturulamayacağını tartışmaya açması sağlar. Bu tartışma Hilbert'in 1900 yılında ortaya attığı matematikte çözüm bekleyen ünlü yirmi üç sorudan ikincisi olan *Entscheidungsproblem*'le (karar sorunu) ilgilidir: "Matematik tam mıdır, tutarlı mıdır ve hakkında karar verilebilir mi?". Bir başka deyişle yeterince kapsamlı biçimsel bir dizgede muğlak olmayan tanımlar yoluyla ortaya konan önermelerin doğrulukları kesin biçimde saptanabilir mi? Kurt Gödel (1906-1978) tamamlanamazlık teoremleri yoluyla bu soruya olumsuz yanıt verir. Gödel'e göre doğal sayılarda toplama ve çarpmayı içerecek kadar kapsamlı, tutarlı ve tam olduğu varsayılan biçimsel dizgelerde kanıtlanamaz ve doğru ifadeler bulunur. Gödel'in tamamlanamazlık teoremlerinin ilki uyarınca yeterince büyük biçimsel bir dizge içinde kendisinin ve değilinin kanıtının verilmesinin olanaklı olmadığı doğru önermeler bulunur. Bu nedenle böylesi bir dizge tam değildir. İkinci tamamlanamazlık teoremi ise aritmetiksel önermeleri temsil edecek kadar kapsamlı bir biçimsel dizgenin tutarlılığının kanıtlamasının dizge içerisinde verilemeyeceğini göstermektedir. Gödel teoremlerinden ilki, aritmetiği ortaya koyan birinci dereceden tutarlı bir mantıkta, kanıtlanamayan aritmetik doğruluklar bu-

lunduğunu söyler. İkinci teorem, aritmetiği ortaya koyan birinci dereceden bir mantık dizgesinin, tutarlı olduğunu kanıtlayamayacağını bildirir. Gödel, biçimsel bir dizgenin söz dizimini aritmetik tamdeyimlere dönüştüren bir kodlama yöntemi olan Gödel sayısallaştırmasını bulur. Bu yöntemi kullanarak tamdeyimler kendilerine gönderimde bulunabilir. Kanıtlanamayan bir Gödel tümcesi, kendisinin doğru olduğunu ancak kanıtlanabilir olmadığını söyleyen bir tamdeyimdir. Matematikçiler 1970'lere kadar aritmetiği ortaya koyan birinci dereceden mantıktan bağımsız aritmetiksel bir tümce bulamamışlardır.[47]

Turing de hesaplanabilirlik ve algoritmayı biçimsel olarak tanımlayarak Gödel'le benzer sonuçlara ulaşır. Turing, bilgisayar bilimleri tarihinin başyapıtlarından biri olan *On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem*'de evrensel makinenin matematiksel bir tanımlamasını yapar.[48] Evrensel makine simgesel biçimde sunulabilecek herhangi bir matematiksel problemi çözebilen kuramsal bir aygıttır. Burada Turing'in temel savları şunlardır: 1. Basit kuralları kullanarak çözülebilir herhangi bir sorunu çözebilen kuramsal bir makine tasarlanabilir. 2. *Entscheidungsproblem* çözülemez.

Aynı dönemde Turing'den bağımsız olarak çalışan Church *Entscheidungsproblem*'e kendi yanıtını geliştirerek bir bilgi işlem

47. Birinci düzey mantıktan bağımsız böyle bir tümcenin bulunması ancak 1970'lerde gerçekleşti. Bu teorem şimdi "Paris-Harrington teoremi" olarak bilinmektedir. Teorem, çok hızlı büyüyen belirli bir sayı dizisi olduğunu ve bu dizinin belirli bir özelliğinin birinci düzey mantık kullanılarak kanıtlanamayacağını veya çürütülemeyeceğini belirtir. Paris-Harrington teoreminin bulunuşu, birinci düzey mantığın sınırlarının ötesindeki aritmetik doğrulukların var olduğunu gösterdiği için matematiksel mantıkta önemli bir ilerleme olarak görülür.

48. Turing, "On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem", *Proceedings of the London Mathematical Society* s2-42, sayı 1 (01 Ocak 1937): 230–65.

modeli olan *lambda calculus*'ü ortaya atar.[49] Church, Turing'in "evrensel makine" kavrayışını "Turing makinesi" olarak adlandırır. Turing ise *lambda calculus*'ün *evrensel makine* ile eş güçlü olduğunu gösterir.[50] Tüm hesaplama dizgeleri eş güçlüdür. Bir problem bir dizgede çözülebilirse başka bir dizgede de çözülebilir.

Turing makinesi belirli bir işi yapmak üzere tasarlanan, sınırlı sayıda iç bağlantısı olan kuramsal bir bilgi işlem aygıtıdır. Bu aygıtın iki temel bileşeni okuyup-yazabilen bir kafa ile sınırsız uzunlukta olduğu varsayılan bir şerittir. Şerit, kafanın üstünde sağa sola devinebildiği karelere bölünmüştür böylece her bir kareye sonlu bir alfabeden alınmış bir simge basılabilir. Kafa şeritteki durumlardan herhangi birinde olabilir ve bir kerede yalnızca bir kare okuyabilir. Programı uyarınca kafa simgeyi okuduktan sonra durumunu değiştirir ve simgenin yorumlanmasına göre yer değiştirebilir. Söz gelimi, "*" yazılı bir kareyi okuduktan sonra iki kare sağa gidebilir. Burada ise "@" simgesini okuduğunda bu simgeyi "*" yapıp bir kare sola gidebilir.

Yukarda dile getirdiklerimiz bağlamında ortaya atılan Church-Turing tezi insanın belli bir algoritma kullanarak yapabildiği herhangi bir hesaplamayı bir bilgi işlem makinesinin de yapabileceğini öne sürer. Başka türlü söylenecek olursa herhangi bir fiziksel nesne bir hesaplama yapmak için bir kurallar kümesi izlerse bilgi işleyen fonksiyon olarak düşünülebilir. Bu kuramsal temel insan zihninin bir hesaplama süreci yoluyla anlaşılması önerisini getirir.

---

49. Alonzo Church, "Review: A. M. Turing, On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem", *Journal of Symbolic Logic* 2 (1937): 42–43.

50. Turing, farklı tanımlanmış olsa bile Church'ün *etkili hesaplanabilirliğinin* (*effective calculability*) kendi *hesaplanabilirliğine* denk olduğunu bildirir. (Turing, "On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem", 231)

Hilary Putnam

Putnam'ın 1960 yılında yayımladığı *Minds and Machines* makalesi işlevselciliğin öncü çalışmalarından biridir. Bu çalışmada Putnam zihin-beden sorununu meydana getiren konuların ve bilmecelerin dilsel ve mantıksal bir yapıda olduğunu öne sürerek, bu sorunun kendi yapısı hakkındaki soruları yanıtlayabilen herhangi bir bilgi işlem dizgesi ile bağlantılı olduğunu ve insanın öznel deneyiminin kendine özgü doğasıyla ilgili olmadığını belirtir.[51] Putnam zihin-beden sorunu bağlamında ortaya çıkan bulmacalardan biri olarak *özel yaşam bulmacasını* (*puzzle of privacy*) ele alır. Bulmaca şu iki sorunun yanıtlarındaki ayrımda ortaya çıkar: "Acı çektiğimi nereden biliyorum?" ile "Smith'in acı çektiğini nereden biliyorum?". Putnam kişinin kendi acısından kuşku duymasını bir sapkınlık (*deviant*) olarak görürken bir başkasının acısına yönelik kuşkuyu böyle görmez. Putnam aynı ikilemin bir Turing makinesi eş deyişle bilgi-işlem makinesi açısından da ortaya konulabileceğini varsayar. Bir "T Turing makinesi bir A durumunda olduğunu kesin biçimde nasıl saptar?" sorusu onun için "mantıksal olarak tuhaftır" oysa "Bir T, bir T*'ın A durumunda olduğunu kesin biçimde nasıl saptar?" sorusu mantıksal olarak tuhaf değildir. Görüldüğü üzere Putnam açısından zihin-beden sorununun can alıcı yanlarından biri olarak görülebilecek öznel deneyim bile bilgi-işlem makineleri üstünden ele alınabilir. Üstelik Putnam makinenin fiziksel yapısını değil "mantıksal betimlenişini" öne çıkarır.[52] Onun için bir Turing makinesi, neredeyse sonsuz biçimde fiziksel olarak gerçekleştirilebilir oluşundan ötürü soyut bir makinedir. Bu bakımdan zihinselliğin hangi ortam-

51. Hilary Putnam, "Minds and Machines", *Mind, Language and Reality* içinde, c. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), 362.
52. Putnam, "Minds and Machines", 371.

da gerçekleştiğinin belirleyici olması yerine hangi işlevsel düzeneğin iş gördüğü önemlidir. Böylesi bir anlayış sonucu Putnam bir Turing makinesinin mantıksal durumları ile insanın zihinsel durumları arasında benzerlik kurar. Bu benzerliğin bir başka yanı makinenin yapısal durumları ile insanın fiziksel durumları arasındaki ilgidir.[53] Bütün bunların bir sonucu olarak Putnam düşünceyi bir program olarak ele almayı önerir.

Putnam *The Nature of Mental States*'te zihin durumlarına ilişkin yaklaşımını "Acı bir beyin durumu mudur?" sorusu çerçevesinde ortaya koyar. Putnam'a göre soruda dile getirilen bağıntının doğruluğu a priori biçimde kavramların anlamlarından kaynaklanacaksa "acı" ile "beyin durumu" eş anlamlı olmalıdır. Oysa eş anlamlı değildirler. Bu durumda böyle bir bağıntının doğruluğu deneysel temellerde ortaya konmalıdır. Putnam ağrı ya da acının fiziksel-kimyasal bağlamda bir beyin durumu olmadığını savunur. Bunun yerine "acının ya da acı içinde olma durumunun bütün bir organizmanın işlevsel bir durumu olduğu"[54] anlayışını önerir. Putnam söz konusu işlevsel durumu *olasılıklı özdevinen* (*probabilistic automatons*) adını verdiği yapı yoluyla ele alır. *Olasılıklı özdevinen* bir Turing makinesini andırır ancak ondan farklı olarak durumları arasındaki geçişi belirlenimsel olmaktansa olasılıklıdır.[55] *Özdevinen*, gelen duyusal girdileri yönergesi bağlamında değerlendirerek bir sonraki durumunun motor çıktılarının olasılığını belirler. Putnam, deneysel olarak verilen bir dizgenin, pek çok farklı *olasılıklı özdevinenin* gerçekleşmiş biçimi olabileceğini varsayar. Basit bir kapan düşündüğümüzde, kapanın işlevsel düzenlenişine uygun pek

53. Putnam, "Minds and Machines", 373.
54. Putnam, "The Nature of Mental States", 226.
55. Putnam, "The Nature of Mental States", 226.

çok *olasılıklı özdevinen* bulunabilir. Örneğin aynı işlevsel düzenlenişe uygun kapanlar metalden, ahşaptan ve kartondan yapılabilir. Bütün bunların ışığında Putnam acı duyumsamayı organizmanın işlevsel bir durumu olarak görür. Bu varsayım ona göre şunları içerir:[56] (i) acıyı duyumsayan organizmalar *olasılıklı özdevinenlerdir* (ii) acıyı duyumsayabilen her organizmada belli bir işlevsel düzenleme vardır (iii) acıyı duyumsayabilen hiçbir organizmanın parçalarının organizasyonunda işlevsel düzenleme bulunmaz (iv) ii'deki her işlevsel düzenleme için duyusal girdilerin öyle bir alt kümesi bulunur ki, o işlevsel düzenlenişte bir organizma ancak ve yalnız kimi duyusal girdileri o alt kümedeyse acı içindedir.

Söz konusu varsayımlar doğrultusunda Putnam ZBÖ'yü şöyle eleştirir: ZBÖ'cü her psikolojik durumun bir beyin durumu olduğunu savunduğuna göre, o, fiziksel-kimyasal durumları aynı olmayan iki farklı türe uygulanabilecek bir zihin durumu bulamamalıdır. Oysa Putnam'a göre hem bir memeliye hem de bir ahtapota, ilgili fiziksel karşılıkları farklı olmasına karşın "aç" nitelemesi uygulanabilir.[57] Fiziksel-kimyasal durumları bütünüyle farklı olsa bile ahtapot ile memeli bütünüyle aynı psikolojik durumda olabilir. ZBÖ bu aynı psikolojik durumda olmayı açıklayamaz. Putnam'ın buradan çıkardığı sonuç ZBÖ'nün yanlış olduğudur. Buna karşılık Putnam ise ortaya çıktığı organizmanın türünden bağımsız bir açlıktan yana olduğu için eleştirilebilir. Çünkü açlık yaşantısının türe bağlı yanları bulunabilir. Putnam, ZBÖ'cüler için açlığın her bir bireyde ve türde bütünüyle aynı fiziksel-kimyasal durumda olması gerekliliğini öne sürer. Ancak, ZBÖ'cüler farklı türlerin farklı beyin yapıları ve fiziksel-kimyasal

56. Putnam, "The Nature of Mental States", 227.
57. Putnam, "The Nature of Mental States", 228.

bileşimleri olduğu için, acı fenomeninin türden türe farklı düzenlenişlerde gerçekleşebileceğini savunabilir.

Putnam, işlevsel düzenlenişi açısından bir yapıda bir durum gerçekleştiğinde, söz gelimi acı, bu durumu çözümlemek için yapının iç sürecini bilmek gerekmediğini öne sürmektedir. Girdileri uygun çıktılara dönüştüren işlevsel süreçlerdeki yönergeler ile fiziksel-kimyasal süreçler arasındaki bağlantılar durumun anlaşılması açısından yeterlidir. Şu durumda Putnam'ın *olasılıklı özdevineni*, organizmanın acıyı ortaya koyduğu yapıyı modelleyebilse de acının neliği hakkında bir açıklama sunmaz.

NEDENSEL İŞLEVSELCİLİK

Bir diğer işlevselcilik türü nedensel işlevselciliktir. Bu işlevselcilik yorumu uyarınca insan zihni nedensel bir ağdır. Bu ağ içinde girdi durumları, zihinsel durumlar ve çıktı durumları nedensel olarak bağlantılıdır. Böylelikle her bir zihin durumu ilgili olduğu nedensel bağlantılar aracılığıyla belirlenir. Nedensel işlevselciliğin öncü ismi David Lewis'tir.

David Lewis

Lewis *An Argument for the Identity Theory* adlı çalışmasında herhangi bir deneyimin[58] belirleyici özelliğinin nedensel rolü olduğunu öne sürer.[59] Lewis kendisini bir maddeci olarak tanımlayarak ZBÖ kuramını işlevselci bir yaklaşımla ele alır. Ona göre ZBÖ'nün temel savı şudur: "zorunlu olarak değil ama bir olgu durumu olarak her deneyim kimi fiziksel durumlarla özdeştir".[60] Bunu ana hatlarıyla şöyle anlatabiliriz: Lewis'e göre fizikte açık-

58. Lewis'in "deneyim"i zihin durumu olarak anlaşılabilir.
59. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 17.
60. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 17.

layıcı yeterlik (*explanatory adequacy of physics*) bulunur. Buna göre fizikte tüm fiziksel fenomenler nedensel bağıntılarla açıklanabilir. Zihinsel durumlar fiziksel fenomenlere neden olduğundan ve böyle bir nedensel bağıntıyı açıklamak için yalnızca fiziksel şeylere gerek duyulduğundan, zihinsel durumlar yalnızca, başka fiziksel fenomenlere neden olan fiziksel fenomenlerdir. Bir zihinsel durum Z olsun. Z, nedensel G işlevini yerine getirir. Fiziğin açıklayıcı yeterliliğinden dolayı, G'yi yalnızca fiziksel bir F durumu gerçekleştirebilir. Bu nedenle, Z = F.

Lewis daha sonra ZBÖ'ye yönelik kimi karşı çıkışları ele alır. Lewis'in öne sürdüğü ilk nokta, ZBÖ'nün fiziksel durumun deneyimin nesnesi olmasını değil belirli fiziksel durumların zihinsel durumlar olmasını amaçladığıdır.[61] Bu nedenle kırmızıyı görme deneyiminin kendisi kırmızı bir sinir durumu değildir. Ardından Lewis, Jerome Arthur Shaffer'ın *Could Mental States be Brain Processes?* adlı çalışmasındaki savını tartışır. Shaffer'a göre ZBÖ geçersizdir çünkü bir zihin durumu analitik bir zorunlulukla uzamsızdır oysa sinirsel olaylar bir yerde gerçekleşir. Lewis'e göre ise deneyimin uzamsız olmasını beklemek metafizik bir önyargıdır üstelik deneyimin uzamsız olma zorunluluğu da yoktur.[62]

Lewis daha sonra ZBÖ'de zihinsel durumlar ile sinirsel durumların gönderimlerinin aynı olduğunu vurgular. ZBÖ'de iki tür durumun aynı anlama geldiği değil aynı temel fenomene gönderim yaptığı öne sürülür.

Lewis α'nın bir deneyimin adı; belirli bir nedensel işlevi ortaya çıkaranın adı olması bağlamında "α ile α'ya sahip olma niteliği" biçiminde özdeşlik bağıntılarının kurulmasına karşı çı-

61. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 18.
62. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 19.

kar. Söz gelimi Lewis'e göre acı olumsal bir addır. Bundan dolayı acının farklı dünyalarda farklı gönderimleri olabilir. Bununla birlikte, tüm dünyalarda her ne onun ortaya çıkmasını sağlarsa sağlasın acı nedensel bir işlevdir.

Bunlardan sonra Lewis uslamlamasının ilk öncülünü sunar: Zihinsel durumların tanımlayıcı özellikleri nedensel rolleridir.[63] Öyle ki bir zihinsel durum, gerçekleştirdiği nedensel işlevdir. Lewis nedensel işlev yaklaşımının Smart'ın ortaya attığı zihinsel durumların "konudan bağımsız" çözümlenmesinin bir uzantısı olduğunu söyler. Smart zihinsel durumların, haklarında belirli bir ontoloji veya metafizik olmadan işlevsel yapıları açısından çözümlenebileceğini öne sürer. Söz konusu yaklaşım hem epifenomenalizme hem de davranışçılığa karşıdır çünkü bu anlayışların tersine zihinsel durumlar nedensel olarak etkili sayılır. Böylece bir zihin durumunda olmak belirli bir duruma yol açar.

Lewis, zihinsel durumlara ilişkin anlayışını davranışçılığın olumlu yanını üstlenen bir anlayış olarak görür. Davranışçılıkta bir zihin durumunun çözümlenmesini Lewis zihin durumunun nedensel işlevinin çözümlenmesi olarak uygular. Davranışçılığın tersine, Lewis zihin durumlarını neden ve sonuç bağıntısıyla düzenler, böylece zihin durumları birbirleri açısından karşılıklı tanımlanabilir olur. Lewis'in yaklaşımının davranışçılığa üstünlüğü, davranışçılığın zihinsel durumları yalnızca davranışsal yatkınlıklar olarak görmesinden ötürü kimi aykırı durumlarda açığa düşmesidir. Söz gelimi tam felçli bir hasta herhangi bir davranış sergileyememesine karşın yine de acı çekiyor olabilir. Lewis ise, zihinsel durumları belirli nedensel işlevleri ile açıkladığından ötürü bir zihin durumunun nedensel işlevinin tanımı, belirli ko-

63. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 19.

şullar altında tipik nedenleri ve etkileri belirleyen sonlu sayıda koşul yoluyla dile getirilebilir.[64] Bu yaklaşım sayesinde davranışa yansımayan zihin durumları yok sayılmamış olur.

Lewis'in uslamlamasının ikinci öncülü fiziğin, tüm fiziksel fenomenleri açıklayabileceğidir. Özel bir bilimde bir fenomen meydana geldiğinde, bu fenomen bütünüyle temel fizik terimleriyle açıklanabilene kadar çözümlenebilir. Böylece tüm nedensel olaylar fiziksel terimlerle açıklanabilir. Lewis, kendi savının fiziksel olmayan fenomenlerin var olabileceğini yadsımadığını belirtir.[65] Onun karşı çıktığı fiziksel durumların fiziksel olmayan fenomenlerle açıklanmasıdır. Fiziksel olmayan fenomenler varsa, açıklayıcı olarak ve nedensel olarak fiziksel olanlarla bağlantılı değildir.

Lewis'in uslamlamasının iki önermesinden, zihinsel durumların yalnızca fiziksel durumlar olduğu sonucu çıkar. Çünkü zihinsel durumlar nedensel işlevler üstlenir ve fiziğin açıklayıcı yeterliliğine göre, yalnızca fiziksel durumlar nedensel işlevler üstlenir. Şu durumda zihinsel durumlar yalnızca fiziksel durumlardır.

Lewis, öncülleriyle tutarlı olan olası bir *epifenomenalist* seçeneği ele alarak uslamlamasını tamamlar. E*pifenomenalist* görüş de zihinsel durumları altta yatan fiziksel durumlarla bağlantılı kabul eder. Buna karşın nedensel olarak etkili olan fiziksel durumların fiziksel olmayan bağıntıları olduğu savunulur. Lewis, bu tür durumların nedensel olarak etkili olacağını yadsır çünkü yine, fiziğin yeterliliği nedeniyle, böyle fiziksel olmayan bir nedensel gücü varsaymaya gerek yoktur.

---

64. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 20.
65. Lewis, "An Argument for the Identity Theory", 23-24.

David Malet Armstrong

Armstrong zihnin doğasına ilişkin araştırmayı bilimsel buluşlar ve bilimin çağdaş varsayımları üstünden yapmaktan yanadır. Bilim insanları arasında insanın doğasına yönelik yaklaşım farklılıkları olsa bile "insanın salt fiziksel-kimyasal terimlerle bütünüyle açıklanabileceği" görüşünün artık temel bir görüş olduğunu vurgular.[66] Şöyle sorar:[67]

> *İnsan nedir? Söylenebilecek en açık şeylerden biri, onun belli bir tür maddi nesne olduğudur. Bir insanın bedeni doğal ya da yapay bilinen diğer tüm maddi nesnelerden daha karmaşık ve ilginç bir biçimde işlev görür. Fakat o bir maddi nesnedir. O zaman şu soru ortaya çıkar: İnsan maddi bedeninden daha başka bir şey değil midir? İnsanı bütünüyle fiziksel terimlerle açıklayabilir miyiz?*

Armstrong, doğalcı bir tutumla gelecekte insana ilişkin fiziksel-kimyasal açıklamanın gözden geçirilebileceğini ancak eldeki bilim uyarınca en iyi açıklamanın fiziksel-kimyasal temelli açıklama olduğunu savunur. Bundan dolayı kendisi için ödevin, fiziksel-kimyasal açıklamayla uyumlu bir zihin kavrayışı geliştirmek olduğunu bildirir. Bunun yanı sıra zihne yönelmenin gerekçesini bilim yanlısı bir bakışla "tartışmalı konular hakkında düşünsel uzlaşıya ancak bilim aracılığıyla ulaşılabilmesi" [68] olarak gösterir. Bu yüzden Armstrong, zihnin doğası konusunda uzlaşı sağlayan disiplin olarak bilime belirli bir yetki vermekten yanadır. Anılan çerçevede kaleme aldığı temel eseri *A Materialist*

---

66. David M. Armstrong, "The Nature of Mind", *Readings in Philosophy of Psychology* içinde, ed. Ned Block, c. I (Cambridge: Harvard University Press, 1980), 191.

67. Armstrong, *A Materialist Theory of the Mind*, 1.

68. Armstrong, "The Nature of Mind", 192.

Theory of the Mind'dır. Armstrong'un ZBÖ ve davranışçı yaklaşımla ilişkisini görebilmek için ilkin 1968 yılında yayımladığı *A Materialist Theory of the Mind*'a 1992 yılında yeni baskı için yazdığı önsözde kendini anlatışına bakalım:

> *Kitabım 1960'larda konuya yapılan ikinci dalga katkıların bir parçasıydı. Belki de uslamlamamın birbirine çok yakın olan Place ve Smart konumlarından yola çıkması nedeniyle, alanyazında genellikle Place/Smart kuramına verilen isim olan özdeşlik kuramcısı olarak gösterildim. Bu nitelemeyi hiçbir zaman çok sevmedim ve görüşümü tanımlamak için kullanmadım. O zaman gördüğüm ve hala da gördüğüm üzere, uslamlamamın iki adımı vardı (ve var). İlk olarak zihinsel kavramların mantıksal ya da kavramsal bir çözümlemesi önerilmektedir. Bölüm 6, §VIII'de buna nedensel çözümleme adı verilmektedir. Kabaca, zihinsel durumların belirli davranış aralıklarının üretilmesine uygun durumlar olduğu ve bazı durumlarda belirli uyaran aralıklarında üretilmeye uygun olduğu öne sürülmektedir. Daha sonraları buna yalnızca nedensel kuram adını verdim (bkz. 'The Causal theory of the mind', 1977). Bugünlerde kimileyin bundan işlevselciliğin nedensel sürümü olarak söz ediyorum.*

Görüldüğü üzere Armstrong kendini ne bir ZBÖ yanlısı ne de davranışçı olarak niteler. Her iki yaklaşımın olumlu yanlarını kendi konumunu olan nedensel işlevselciliği savunmak için kullanır. Kendi konumunu belirgin kılmak ve pekiştirmek içinse özellikle davranışçılığın sorunlu yanlarını eleştirir:[69]

> *(...) Davranışçılar, zihinsel süreçlerin davranışın yokluğunda meydana gelebileceği karşı çıkışıyla başa çıkmak için bir şeyler yapmış olsalar da şimdi bağırışlar ve tozlar yatıştığına göre, ye-*

69. Armstrong, "The Nature of Mind", 194.

terince [bir şey] yapmadıkları açık görünüyor. Düşündüğümde ama düşüncelerim herhangi bir eyleme dönüşmediğinde, içimde düşüncemi oluşturan bir şeylerin gerçekten sürdüğü her şey kadar açık görünüyor. Bu basitçe, yerine getirilmemiş bazı koşulların yerine getirilmesi halinde konuşacağım ya da eyleme geçeceğim anlamına gelmez. En güçlü ve en gerçek anlamıyla "süren" bir şey şu anda sürmektedir ve bu şey benim düşüncemdir. Rylecı davranışçılık bunu yadsır ve bu yüzden bir zihin kuramı olarak yeterli değildir.

Anlaşılacağı üzere Armstrong davranışçılığı zihnin içsel yanını göz ardı etmekten ötürü eleştirmektedir. Ona göre davranışçı için zihin içsel bir alan değil dışsal edimle ilgilidir. Böylesi bir yaklaşım zihinsel işlemler ile davranışsal dile getirilişi açısından ayrım yapmaya elverişlidir ve fiziksel bakış açısıyla uyumludur. Ancak davranışlar ile zihinsel işlemler özdeşleştirilirse zihnin fiziksel yorumu ile uyuşmazlık başlar. İlk dikkat çekici uyuşmazlık hiçbir davranış olmasa bile zihinsel işlemlerin sürüp gidebilmesine ilişkindir. Söz gelimi biri hiçbir dışavurum sergilemeden son derece kızgın olabilir. Armstrong'a göre bu uyuşmazlıktan kaçınabilmek için Ryle belirli bir davranış sergilemeyi değil davranma yatkınlığını önerir. Armstrong için bu yeterli değildir. Ryle belirli bir yatkınlığa yönelik özelliği olmayı, belli bir durumda olmak ya da belli değişikliğe uğramak değil, belli bir durum gerçekleştiğinde, belirli bir değişiklik geçirmek ya da durumda olmak olarak anlar. Böylesi bir yaklaşım Armstrong için hala davranışlarla ilgilenmek demektir, bu ise zihinsel durumları dışsal edimlerle açıklamakla ilgilidir. Armstrong içinse asıl sorun zihnin içsel alanına ilişkindir. Düşünüp eyleme geçildiğinde içeride olup biten, düşünceyi oluşturan bir şey bulunur. Armstrong'a göre Rylecı davranışçılık bu içsellik için yeterli değildir. Davranışçılar, zihin

ve durumların, davranışlarla mantıksal bağını kurmakta haklıdırlar. Fakat bu bağıntı özdeşlik değil, neden olma (*bring about*) bağıntısıdır.

Armstrong için bir kişi belirli biçimde konuşuyor ve eyliyorsa, bu konuşma ve eylemden onun düşüncesinin dile getirilişi olarak söz edilebilir. Buna karşın konuşmasından ve eyleminden düşüncesiyle özdeş olarak söz edilemez. Bir insanın davranışı belirli zihinsel işlemler nedeniyle oluşur, ancak davranış zihinsel işlemlerle özdeşleştirilemez. Özdeşleştirmek bakımından yanılsamalı bulsa da Armstrong "zihin kavrayışı ve tekil zihinsel durumların davranışa mantıksal olarak bağlılığı" açısından davranışçılığı olumlar.[70] Bu bağlam bir zihin durumu olarak belirli koşullar altında belirli bir davranış aralığına *neden olma* olarak görülebilir. Bu nedensel noktayı Armstrong zihni ve zihin durumlarını anlamanın temel öğesi olarak benimser. Bir zihin durumu, belirli davranış aralıklarının insandaki nedeni ise bu nedenin içsel doğasının ne olduğu mantıksal bir çözümleme sorusu değil, bilimsel bir soruya dönüşür. Dolayısıyla Armstrong zihinsel durumları merkezi sinir sisteminin saf fiziksel durumlarıyla ilişkilendirir.[71]

Armstrong belli bir durumda olmak ile o duruma ilişkin yatkınlık (*disposition*) bulundurmayı ele alarak, yatkınlıkları edimsel (*actual*) durumlar olarak değerlendirir. Bu durumların içsel doğası henüz anlaşılmamış olsa bile, edimsel nedenler olarak iş görürler.[72] Bu nedenler uygun koşullarda yatkınlıkların görünümleri (*manifestations*) olan olaylara yol açar. Tıpkı camın kırılganlığını (kırılma yatkınlığını) oluşturan belirli bir moleküler

70. Armstrong, The Nature of Mind", 195.
71. Armstrong, The Nature of Mind", 195.
72. Armstrong, The Nature of Mind", 196.

yapının cama vurulduğunda kırılmasına yol açmasında olduğu gibi. İnsan açısından bakıldığında yatkınlıklar, yatkınlığı olan kişinin edimsel durumlarıdır. Bunlar uygun koşullarda davranışa yol açabilecek edimsel güçlerdir. Bu saptamalarla birlikte Armstrong davranışçılık ile kendisi arasındaki ilişkiyi şu sözlerle anlatır:[73]

> *Şimdi, Hegel'in diyalektiğinin bize gerçekliğin doğası hakkında söyleyecek çok şeyi olduğunu düşünmüyorum. Ancak insan düşüncesinin genellikle diyalektik bir biçimde, tezden antiteze ve sonra da senteze doğru hareket ettiğini düşünüyorum. Belki de zihin hakkındaki düşünce bu noktada bir örnektir. Klasik felsefenin zihni bir tür içsel alan olarak düşünme eğiliminde olduğunu söylemiştim. Buna Tez diyebiliriz. Davranışçılık ise tam tersi bir uçta hareket etmiştir: Zihin dışa dönük davranışlar olarak görülmüştür. Bu Antitez'dir. Benim önerdiğim Sentez, zihnin doğru bir şekilde içsel bir ilke olarak tasarlandığı, ancak ortaya çıkarmaya uygun olduğu dışsal davranış açısından tanımlanan bir ilke olduğudur. Zihne ve zihinsel durumlara bu biçimde bakmanın kendisi maddeci veya fizikselci bir insan görüşünü gerektirmez, çünkü bu çözümlemede bu zihinsel durumların içsel doğası hakkında hiçbir şey söylenmemektedir. Ancak, öne sürdüğüm gibi, insanın fiziksel bir mekanizmadan başka bir şey olmadığını düşünmek için genel bilimsel gerekçelerimiz varsa, zihinsel durumların aslında merkezi sinir sisteminin fiziksel durumlarından başka bir şey olmadığını tartışmayı sürdürebiliriz.*

O halde Armstrong için, davranışçılık öncesi içsel yanı önde tutulan zihnin davranışçılıkla dışsallığa taşınmasının ardından,

---

73. Armstrong, The Nature of Mind", 196-197.

kendi konumu hem içselliği hem de dışsallığı gözeten bir yerde bulunmakla ilgilidir. Zihnin içselliğini hesaba kattığı için Armstrong bilinçli olmayı bir şeylerin olup bitmesi ve belirli türden davranışlara neden olmasıyla sınırlandırmaz.[74] Bu bakımdan içselliği ve birinci tekil kişi durumunu, zihin için önemli bir alan olarak görür.

Armstrong algıları, çevreye yönelik belirli türde seçici davranışların üretilmesine uygun içsel durumlar ya da olaylar olarak düşünür.[75] Algı sorununu bir sürücü örneğiyle ele alır. Bir sürücünün araç kullanırken içinde bulunduğu kendiliğindenliği (*automatism*) değerlendirir. Bilinci, araba kullanan sürücünün taşımadığı[76] ama bizde bulunan bir durum olarak görür. Bu kendiliğindenlikten farklı olarak Armstrong bilinci, kendi zihnimizin durumuna ilişkin algı ya da farkındalık olarak anlar.[77] Sürücü araç kullanırken içinde bulunduğu kendiliğindenlik sırasında *yolu algılar* ya da *yolun farkındadır*. Öyle olmasaydı türlü kazalar yapabilirdi. Armstrong açısından sürücü bu anda *yola ilişkin farkındalığının farkında* değildir.[78] Demek ki Armstrong bilinci ya da deneyimi algıyla bağıntılı görür. Böylece onun için bilinç, bir "iç duyuya" benzer biçimde, kişinin zihinsel durumlarının farkındalığı olarak kavramsallaştırılmaktadır. Armstrong kendi konumuna işaret ederken yaptığının bilincin yalın bir mantıksal açıklaması olduğunu ve hiçbir söylediğinin içsel durumların neliğine ilişkin tümüyle fizikselci bir açıklamayı dışlamadığını ya da gerektirmediğini bildirir. Armstrong için bilimsel bir kavra-

74. Armstrong, The Nature of Mind", 197.
75. Armstrong, The Nature of Mind", 198.
76. Belli ki burada Armstrong otomatik eylemlerin yönelimsellik taşımadan gerçekleşmesini göz önünde bulunduruyor.
77. Armstrong, The Nature of Mind", 198.
78. Armstrong, The Nature of Mind", 199.

yış çerçevesinden insanın bütünüyle fiziksel bir açıklamasının doğru olabileceği benimsenirse, içsel durumları merkezi sinir sisteminin bütünüyle fiziksel durumlarıyla özdeşleştirmemizin önünde bir engel olmaz:[79]

> *Böylece kendi zihinsel durumumuzun bilinci, merkezi sinir sistemimizin bir parçasının bir diğerince taranması durumuna gelir. Bilinç, merkezi sinir sisteminde kendi kendini tarayan bir mekanizmadır.*

Şu durumda Armstrong zihin beyin özdeşliğinde olduğu gibi sıkı bir fizikselciliği savunmak yerine, bilimsel dünya görüşünden esinle, davranış ve yatkınlıklara neden olan süreçlerin eldeki açıklama uyarınca fizikselci açıklamalara geri götürülmesi bağlamına oturan bir zihin anlayışını savunur.

HILARY PUTNAM'IN DÖNÜŞÜ VE ELEŞTİRİLER

Putnam'ın erken dönem işlevselci yaklaşımına ilişkin eleştiri John Randolph Lucas'tan (1929-2020) gelir. Lucas, Gödel'in tamamlanamazlık teoremlerine dayanarak insan zihninin bir bilgi işlem makinesi olamayacağını öne sürer.[80] Buna göre insan zihninin aşabildiği kısıtlamaları bilgi işlem makineleri aşamaz. İnsan zihni öyle aritmetiksel doğruluklar bulur ki bunları doğru olarak tanır fakat doğru olduklarını kanıtlayamaz. İnsan makine olsaydı kanıtlayamadığı doğruluklar olmazdı. Roger Penrose da bu bağlamda Lucas'ı destekler.[81] Bununla birlikte söz konusu eleştirilere Putnam 1980'lerin sonuna kadar Gödel'in teoremlerinin

---

79. Armstrong, The Nature of Mind", 199.

80. John Randolph Lucas, "Minds, Machines and Gödel", *Philosophy* 36 (1961): 112–27.

81. Roger Penrose, *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics* (Oxford: Oxford University Press, 2016).

yanlış yorumlandığını öne sürerek kulak asmaz. Ancak 1988'de *Representation and Reality* eseriyle birlikte işlevselciliğin karşısında yer alır. Putnam anılan çalışmasında bilgi işlem işlevselciliğine karşı başlıca eleştirileri yapar.

İlk olarak Putnam, Gödel'in tamamlanamazlık teoremlerinin önemli sonucunun insan akılsallığının bilgi işleme yordamları uyarınca betimlenemeyeceği olduğunu öne sürer.[82] İkinci olarak Putnam herhangi bir bilgi işlemenin / hesaplamanın sıradan bir fiziksel yapıya yüklenebilmesini konu eder. Başka deyişle herhangi fiziksel nesne herhangi bir hesaplanabilir fonksiyonu hesaplayabilir. Bu yukarıda andığımız Turing-Church tezidir. Anımsanacak olursa bu tez uyarınca hesaplanabilen herhangi bir işlev bir Turing makinesince hesaplanabilir. Bu durum fiziksel nesneleri kapsayacak biçimde genişletilebilir. Bir Turing makinesince modellenebilen fiziksel bir işlem hesaplanır bir işlev olarak düşünülebilir. Başka deyişle her fiziksel nesne için işlevsel bir düzenleniş bulunur. Dolayısıyla herhangi bir fiziksel nesnenin bilgisayarın gerçekleştirdiği bir hesaplamayı yapabileceği varsayılır. Nasıl ki insan bir algoritma kullanarak hesaplama yaparsa bilgisayar da yapabilir. Bilgisayar iş yaparken bir dizi kuralı izleyip bir fonksiyon hesaplayabilirse bunu kuramsal olarak herhangi bir fiziksel nesne de yapabilir. Putnam bunu sıradan (*trivial*) bulur.[83] Söz gelimi önümdeki defterin, elektrik faturasını yatırmasını sıradan bulur. Üçüncü olarak her türlü yönelimsel durumun çoklu gerçekleştirilebilmesinin hesaplamalı sonsuz yolu bulunur.[84] Bu ise aynı hesaplama fonksiyonunun çoklu gerçekleştirir olmasından ve bu aynı

---

82. Hilary Putnam, *Representation and Reality* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988), xv.

83. Putnam, *Representation and Reality,* 121.

84. Putnam, *Representation and Reality,* xii.

zihin durumunun farklı beyinlerde farklı biçimlerde uygulanabilmesi anlamına gelir. Şu durumda bilgi işlemsel durumlar tek başlarına zihinsel durumları belirleyemez böylece işlevselcilik sınırlı ve dar kalmaktadır. Beynin fiziksel özellikleri ve bağlantıları da değerlendirilmek durumundadır. Dördüncü olarak çoklu gerçekleştirilebilmenin küçük ölçekte oluşuna karşı çıkar çünkü bilinç ya da zihinsel işlemler beynin pek çok bölümü arasındaki etkileşime dayanır. Bu yapı küçük ölçekte işlevlerin gerçekleşmesiyle aydınlatılamaz.

Putnam erken dönem işlevselci konumlanışında zihinsel özelliklerin fiziksel özelliklere indirgenmesine karşı çıkar. Bunun nedenini, daha önce dikkat çektiğimiz üzere, bir zihin durumunun söz gelimi acının farklı fiziksel organizma türlerinde değişik fiziksel süreçlerle gerçekleştirilebilir olmasıyla açıklar. İnsan acıyı sinirsel dokularında gerçekleştirirken, bir başka organizma acıyı farklı biçimde gerçekleştirebilir. Bu yaklaşım ZBÖ kuramındaki zihin durumlarının beyin durumları ile özdeşliği anlayışıyla uyumsuzdur. İndirgenen ile indirgeyen süreç özdeşliği işlevselcilikte benimsenmez.

Dikkat edileceği üzere işlevselcilikte zihin durumlarının neliği, içsel kavranışı, nasıl yaşandığına ilişkin bir tartışma yer almaz. Bu bakımdan işlevselcilik zihin hakkında söz söylememiş olmakla eleştirilir. Putnam'ın yaklaşımındaki değişiklikler bu eleştirinin üstlenildiğini gösterir. İlerleyen bölümlerde bilinç tartışmalarında ele alacağımız kimi yaklaşımlar, birinci tekil bakış açısı dilinin, üçüncü tekil kişi diline aktarılamayacağını bu bakımdan işlevselciliğin geçersiz olduğunu da öne sürecek.

Bu bölümde zihin durumlarının işlevsel bağıntılar yoluyla ele alınmasını konu ettik. İşlevselciliğin, zihinsel durumları beyin durumlarına indirgemek yerine bu durumları belli işlevsel düzeneklerle ilişkilendirmesi, zihin felsefesi alanında önemli bir

dönüşüme karşılık gelir. Bu dönüşüm zihnin yalnızca fiziksel bir yapı olarak değil, aynı zamanda çeşitli işlevleri gerçekleştiren bir mekanizma olarak anlaşılmasına yol açar.

İşlevselcilikte zihinsel durumların çoklu gerçekleştirilebilir olduğu düşüncesi, zihnin yalnızca biyolojik yapılarla sınırlı olmadığını bunların yanı sıra farklı fiziksel yapılar içinde de işlev gösterebileceğini ortaya koyar. Bu durum, zihnin doğası hakkında daha geniş bir anlayışa yol açarak, zihin-beyin özdeşliği tartışmalarına yeni bir boyut kazandırır. Bu yolla işlevselcilik, zihin felsefesine, zihinsel süreçlerin ve durumların yalnızca biyolojik yapılarla sınırlı olmadığını gösteren yenilikçi bir bakış açısı getirir. Bu anlayış, zihnin bir dizi girdi ve çıktılar aracılığıyla çeşitli işlevleri gerçekleştiren bir makine olarak kavranmasını sağlar. Bir sonraki bölümde zihnin hesaplamalı yanları bulunsa bile, canlılığın ve organik bir yapının bundan daha fazlasını içerdiğine yönelik değerlendirmeleri göreceğiz.

2. BÖLÜM

BİLİNÇ

BİLİNCİN ÖZELLİKLERİ

Bilinç içerden tanıdığımız, kendimizde bulduğumuz, dolaysızca deneyimlediğimiz ancak ne olduğunu ortaya koymaya gelince saydamlığını yitiren bir konumda. Gündelik dil içinde çeşitlenen kullanımları, terim olarak bilimsel gönderiminin henüz keskinleşmemiş olması, altında içerilen zihin durumlarının çeşitliliği bilinçle ilgili bir dizi felsefi sorunun doğmasına yol açıyor. Böylelikle bilinç zihin felsefesinin merkezinde yer alan hem kişisel deneyim açısından hem de nesnel bir bakış açısını gerektirmesi bakımından karmaşık bir konuya dönüşür. Bir şeyi neyin "bilinçli" yapmaya yettiği, bu nitelemenin hangi türde var olanlara yüklenebileceği süregiden tartışmaların konusu durumundadır. Evrimin canlı türleri arasında köprüler kurması bilincin canlılar dünyasında çeşitli düzeylerde dağıtılmasının haklı gerekçesini oluşturuyor. Böylesi bir bakış açısı uyarınca tek hücrelilerden, insan gibi karmaşık var olanlara kadar tüm canlılarda bilinçle ilişkilendirebileceğimiz süreçler ve özelliklerin bulunması gerekir. Bilinçle ilgili bir başka nokta anılan özelliklerin yapay bir ortamda ne ölçüde yinelenebileceği sorunudur. Başka deyişle "bilinçli" nitelemesinin yapay bir ortama yüklenebilmesinin koşullarının bulunup bulunmadığı sorunudur. Şu durumda bilinç, yaşamın karmaşık bir ürünüdür ve anlaşılması çok yönlü kavramsal yaklaşım gerektirir. Bu bölümde

kısa değiniler biçiminde dile getireceğimiz bu yaklaşımları ilerleyen bölümlerde ayrıntılandıracağız. Farklı bilinç yaklaşımlarını ele almadan önce bilinçle ilişkilendirilen kimi nitelikleri konu edelim.

Öznellik (*subjectivity*): Bilinç durumları yalnızca özne aracılığıyla dolaysızca deneyimlenir bu nedenle birinci tekil kişi ontolojisinde yer alır. Bilinç durumlarını yalnızca öznesinin deneyimlemesi, onların var olmaları bakımından ontolojik olarak öznel oldukları gerçeği, bilinçli durumların bilimsel olarak nesnel bir araştırmasının var olamayacağını göstermez.

Duyumsal bilinç (*sentience*): Çevresini algılayabilen, durumlar karşısında çeşitli tepkiler verebilen, duygulu bir varlık olma durumunu ifade eder.

Uyanıklık (*wakefulness*): Bilincin derin uykuda ve komada yittiği varsayımına dayanarak, bilinçli olma durumunun *uyanıklık* içerdiğini niteler.

Benlik/Öz-bilinç/Kendilik-bilinci (*self-consciousness):* Bir kendilik kavrayışı, başka deyişle içi olma, kendini dıştan ayırt edebilme durumudur. Bu bakımdan her bilinç bir benlik tasarımı barındırır.

... gibi bir şey olma (*What it is like?*): Thomas Nagel'ın bilinci yükleyebileceğimiz varlığın ele geçirilemez bir öznel bakış olması gerektiğine ilişkin yaklaşımını dile getirir.

Üst gelenlik (*supervenience*): Bilincin fiziksel dünyanın ikinci düzey bir özelliği olmasını niteler.

Üst-düzey düşünüş (*high-order thought*): Bilincin zihin durumları hakkında düşünüş içermesine yönelik özelliğidir. Böylelikle bilinçli bir zihin durumundan başka zihin durumuna geçilebilir.

Niteliksellik (*qualitativeness*): Bilincin deneyimleyen kişi açısından nitelceler (*qualia*) ya da niteliksel özellikler taşıması durumunu anlatır. Bilincin içsel, dile getirilemez, birinci tekil kişiye göre beliren özellikleri olarak görülür.

Fenomenallik: Belirli bir bilinç deneyiminin genel yapısını anlatır. Bilinçli bir türün kendi bakımından deneyimlediği dünyayı düzenleyişini imler. Nesneler dünyasının deneyime sunulduğu bakış açısı olarak görülebilir.

Akış (*stream*): Bilincin durağan değil süreğen anlarda bir anlatı akışı biçiminde gerçekleşmesini imler. Bu süreçte bilinç değişken ancak içsel bütünlük taşıyan yapıdadır.

Birlik (*unity*): Bilincin birleşmiş bir yapıda oluşunu niteler.

Saydamlık (*diaphaneity*): Bilinçli algısal deneyim gerçekleştiği özne açısından saydamdır. Başka biçimde söylenirse, o özne için her nasıl görünürse onun için öyledir.

Yaratıcılık (*creativity*): En azından insan bilinci kendini yaratan (*otopoietic*) ve yaşadığı dünyayı düzenleyen bir yapıdadır. Bilinç içeriklerini büyüten, geliştiren ve çevresine etkimek için kullanan varlığın niteliğidir.

Anılan niteliklerin yanı sıra Searle'ün dikkat çektiği[1] şu özellikleri de konu edebiliriz:

Yönelimsellik (*intentionality*): Bilinç içkin olarak yönelimseldir. Bilinçte bir şey seçilip ona yönelinerek onun farkında olunur. Ancak tüm bilinç durumları yönelimsel değildir. Belirli bir şey hakkında sıkıntı duymayıp genel duygu durumu olarak sıkıntılı olmak arasındaki ayrım böyledir.

Genel duygu-durum (*mood*): Bilinç durumlarına eşlik eden genel duygu durumu bulunur. Belli bir anda ayırdında olunanın belli bir tat tonu olduğu düşünülür.

Odak: Bilinç her zaman bir odak taşır. Odak ise merkez (*center*) ve çevre (*periphery*) ayrımı koyar. Böylece bazı şeylere, ötekilerden daha çok dikkat kesilinir.

---

1. Searle, *Mind: A Brief Introduction*, 138-144.

Haz ve Hazsızlık (*pleasure-unpleasure*): Her bilinç durumu kendine özgü bir haz ve hazsızlık taşır. Böylelikle zihin durumu zevkli, tatsız, sıkıcı, harika vb. nitelenen yön barındırır.

Yerleşiklik (situatedness): Tüm bilinç durumları art alan bilgisi içerir. O anda hangi koşullarda bulunulduğuna ilişkin bir ayrımsama içerir.

Etkinlik, Edilginlik (*activeness-passiveness*): İstemli yönelimsel eylemlerin deneyimi ile edilgen eylemler arasındaki ayrımdır. Kolumu kaldırmam ile birinin kolumu çekmesi ayrımı olarak dile getirilebilir.

Gestalt yapılar (*gestalt structure*): Beyin bozulmuş uyaranları düzenleyebilir. Söz gelimi "*trtışml blnç*" simgelerini kolaylıkla "tartışmalı bilinç" olarak okuyabilir. Benzer biçimde değişmeyen uyaran olarak bir resmi ördek ya da tavşan olarak görebilir.

Bilincin içerden anlatımı olan birinci tekil bakış açısı ile dışarıdan anlatımı olan üçüncü tekil kişi bakış açısı bilgi kuramsal karşıtlıklar içerir. Bilinci temel olarak öznel bildirimler yoluyla ele almak birinin kendi yaşantısında şeylerin ona nasıl göründüğüne ilişkin betimlemelerine dayanır. Bu betimlemelerin ise içe bakış (*instrospection)* aracılığıyla sağlandığı varsayılır. Ne var ki içe bakış yoluyla elde edilen bilinç betimlemelerinin de durumu kuşkulu bulunur. Söz gelimi Uljana Feest, *Introspection as a Method and Introspection as a Feature of Consciousness* adlı makalesinde bilinçli deneyimi araştırmanın bir yöntemi olarak içgözlem ile ilgili çeşitli sorunları tartışmaktadır. Feest, insanların tüm zihinsel durumlarının ayırdında olmayabileceğini veya bunları doğru bir yolla anlatamayabileceğini belirterek içe bakışın güvenilmez olabileceğini savunmaktadır.[2] Ona göre içe bakış hatasız değildir ve içe bakışa

2. Uljana Feest, "Introspection as a Method and Introspection as a Feature of Consciousness", *Inquiry* 55, sayı 1 (Şubat 2012): 2.

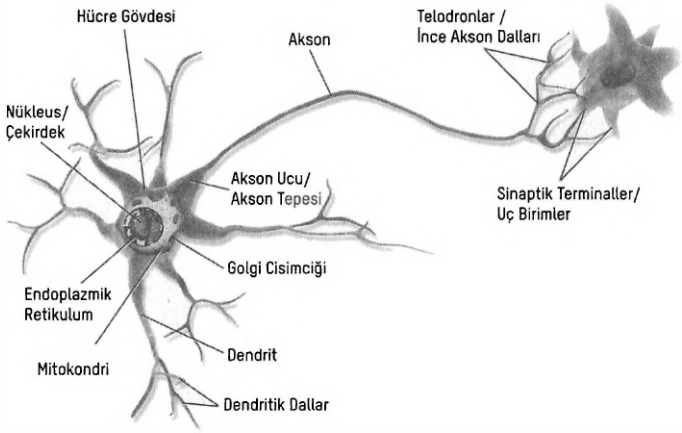
ilişkin bildirimlerin doğruluğunu etkileyebilecek pek çok değişken bulunmaktadır. Bu bakımdan bilincin kurucu özelliklerinin öznel, içsel bakış açısıyla anlaşabileceğini savunanlar ile bilinci bilimsel bir araştırma programı yoluyla incelemek isteyenler arasında bir karşıtlık görülür. Çağdaş tartışmalar son yıllarda büyük ölçüde bu karşıtlığın aşılamaz güçlükler içerdiğini öne süren düşünürler ile karşıtlığın uzlaştırabilir olduğu ya da karşıtlık olmadığını savlayan düşünürler arasındaki yaklaşımlarca biçimlenir. Çağdaş ikiciler ile yeni fizikselciler çekişmesi olarak betimleyebileceğimiz bu görünümü önde gelen metinlerdeki temel görüşleri sunarak serimleyeceğiz. Fakat bundan önce beyin ile insan bilinci arasındaki bağıntıları anlamak için önce çağdaş sinir bilimde bilinç için bir çerçeve sunan bilimsel çalışmaları anacağız. Böylece insan bilincinin hangi yollarla anlaşılabilir, tanımlanabilir ve modellenebilir olduğuna ilişkin yaklaşımları ele alacağız.

SİNİR BİLİM AÇISINDA BİLİNÇ

Bilinç insan bedeninde karmaşık bir birlikteliğin ürünü olarak meydana geliyor. Bu karmaşık örgütlü yapı içerisinde, hangi işlemlerin bilinçli deneyimler meydana getirdiğini bulmak *bilincin sinirsel karşılığını* (*neural correlate of consciousness*) bulmak anlamına geliyor ancak henüz bu sorunun kuşatıcı tam bir yanıtı verilmiş değil. Bilinci üreten süreçlerde pek çok yapı etkili olsa da bilinç temel olarak beynin etkinliğinin sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan beyin ve bileşenlerinin yapısını anlamak bilinç sorununu kuşatmak için gereklidir.

Beynin ve bilişsel yapının temel bileşenleri sinir hücreleridir. Sinir hücreleri, sinir sisteminin temel yapı taşlarıdır ve organizmaların çeşitli işlevlerini yöneten sinir ağlarının oluştu-

rulmasını sağlayarak organizmanın farklı bölgeleri arasında iletişim sağlayan özelleşmiş hücrelerdir. Sinir hücreleri, elektriksel ve kimyasal iletişim yoluyla sinir sistemi etkinliğini gerçekleştirir. Sinir hücreleri arası ağ, sinir sisteminin temel yapısını oluşturur ve değişik organizmalarda benzerdir. Hayvan türlerinde farklı sinir hücresi tipleri ve bağlantılar görülür. Sinir hücrelerinin yapıları, bağlantıları arasındaki ayrımlar ve karmaşıklık düzeyi organizmanın davranışını belirler. Sinir hücreleri tüm bedene yayılmakla birlikte büyük bir bölümü[3] merkezi sinir sistemi ile bağlantılı biçimde beyinde bulunur.

Şekil 1

Sinir hücrelerinin yapısı, dağılımı, yoğunluğu, etkileşimi bilişsel süreçlerin gerçekleşmesine neden olur. Her bir sinir hücresi gövde, dendiritler, aksonlar ve önsinaptik terminal adı verilen dört temel bileşenden meydana gelir.

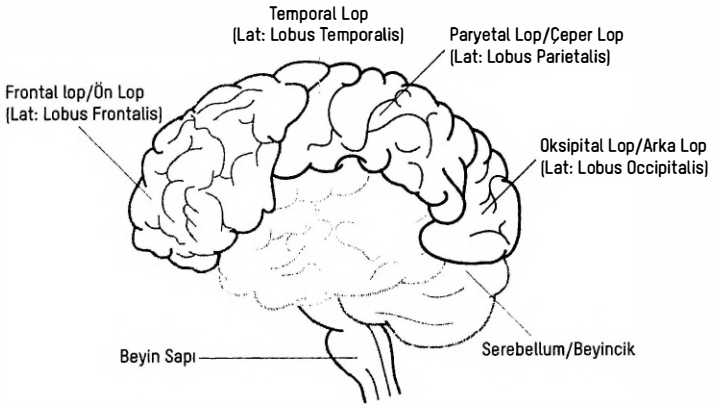
3. Yaklaşık 150 milyar hücreden 90 milyarı.

Dendiritler, bir sinir hücresinin başka hücrelerden sinyaller alarak hücre gövdesine iletilmesine aracılık eder. Hücre gövdesi gelen sinyallere göre elektro-kimyasal sinyaller üreterek aksonlara yönlendirir. Aksonlar ise önsinaptik terminalde diğer sinir hücrelerinin dendiritlerinde kimyasal etkilere yol açar. Böylece sinir hücreleri elektro kimyasal bağlar ile birbirlerine bağlanarak beden boyunca kısa ve uzun erimli elektrik iletimi gerçekleştirir. İletim sırasında sinir hücrelerinin zarları boyunca elektrik geriliminde dalgalanmalar olur. Tek bir sinir hücresi iki yüz ile iki yüz bin arasında bağlantı kurmaktadır. Sinir hücrelerinin yanı sıra *gliya*[4] adı verilen destek hücreleri de iletim sürecinde yer almaktadır. Dolayısıyla son derece karmaşık düzeyde örgütlenmiş bir yapı ile karşı karşıyayız. Sinir bilimde, beyin ile bilinç arasında bağ ortaya konmak isteniyor. Bu bağın kurulabilmesi için şu kurucu soru yanıt bulabilmelidir: "Sinirsel özellikler bir durumun bilinçten yoksun değil de bilinçli oluşunu nasıl açıklayabilir?"[5]

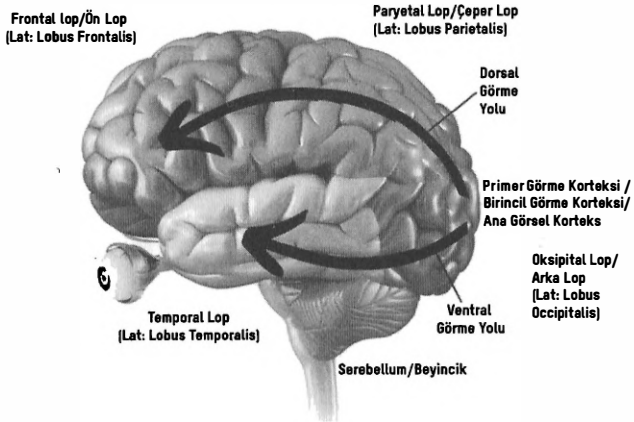
İşte çağdaş sinir bilimde öne sürülen bilinç modelleri beynin bilinci nasıl ürettiğini açıklamaya yönelik girişimler olarak bu soruya yanıt verme çabasındadır. Bu modellerin öne çıkanlarını ele almadan önce beyin hakkında kimi temel bilgiler sunalım. Beyin her biri kendine özgü işlevleri ve sorumlulukları olan çeşitli bileşenlere ayrılır. Beynin en büyük bileşeni *serebrum*dur (*cerebrum*). *Serebrum*un dış yüzeyi *korteks* (kabuk) ve iç yüzeyi ise *subkortekst*ir (kabuk altı). *Serebrum*, sol ve sağ olmak üzere iki *yarımküreye* (*hemisphere*) bölünür. Her bir yarım küre ise *ön (frontal), çeper (parietal), temporal ve arka (occipital)* olmak üzere

4. Beyindeki gliya hücrelerinin sayısı ise seksen beş milyar olarak öngörülmektedir.

5. Wayne Wu, "The Neuroscience of Consciousness", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018), https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/consciousness-neuroscience/.

Şekil 2

Şekil 3

dörde ayrılır. Beynin önemli sistemlerinden olan kortikal sistem, serebral korteks, talamus, bazal ganliyonlar, beyincik gibi yapıların bulunduğu bir sistemdir. Beyinde herhangi bir kortikal sinir hücresinin etkin olduğu bir özellik çok boyutludur. Başka deyişle bir sinir hücresi yalnızca tek bir özellikle ilgili değil, bir özellikler demeti olarak iş görür. Bir ileti geldiğinde çeşitli beyin yapılarının yer aldığı bir alımlama alanı üstünden gelir aynı biçimde, davranışsal ve algısal sonuçlara yol açan bir izdüşümsel alan yoluyla da tepki oluşturulur. Bu bakımdan beyin bütünleşik, çok yönlü, karmaşık nedensel bağıntıların bulunduğu bir ağ olarak evrimleşmiştir. Eldeki güncel teknoloji pozitron emisyon tomografisi veya fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme gibi araçlar sayesinde, dil, problem çözme ve zihinsel hesaplama vb. altında yatan beyin bölgeleri artık canlı insan beyninde görüntülenebilmektedir.

Beynin çeşitli bölgelerinde gerçekleşen işlemleri şöyle özetleyebiliriz:[6]

a. Ön (*frontal*) lob: Motor korteks adı da verilir. Kas ve beden hareketlerini denetleme, tasarlama, sorun çözme ve karar verme gibi uygulamalı işlevlerinin yanı sıra motor kontrol ve duygusal düzenleme ile ilgilidir. Bedenin çeşitli bölümlerinin durumu ve devinimi hakkında korteksin duyusal kesimlerinden alınan *somota duyusal* (*somatosensory*) sinyallere tepki verir. Bunların yanı sıra konuşma ve dil üretimi, motor beceriler, başkalarının duygularını anlama ve tepki verme, kişilik oluşturma, güdülenme duygusunu sürdürme, soyut düşünüş, dikkat yöneltimi işlevleri burada gerçekleşir.

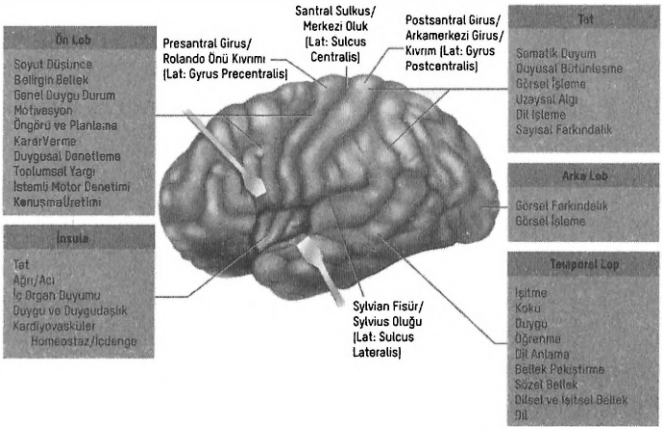
---

6. J. E. Hall ve M. E. Hall, *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology*, 14. baskı (Philadelphia: Elsevier, 2020), 602-604.

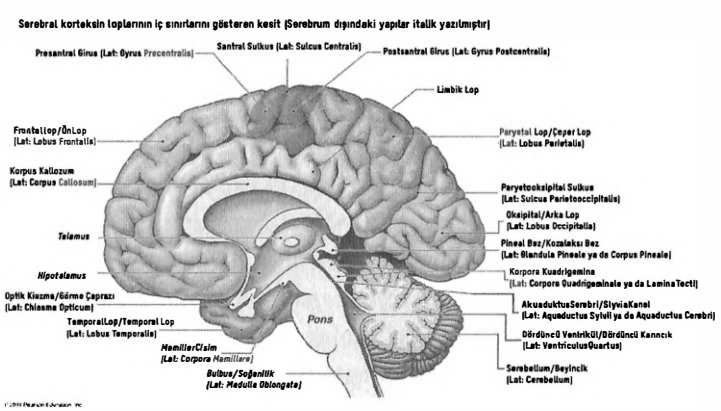
b. Çeper (*parietal*) lob: Dokunma, sıcaklık ve ağrı gibi bedenden gelen duyusal verileri işler ve uzamsal farkındalık ve eş güdümle ilgilidir. Ayrıca dokunma, basınç, ağrı, ısı ve gerginlik gibi duyumlarda, uzamsal farkındalık yoluyla bedeni yönlendirmek ve denetlemek, yazılı dili anlamak ve matematik problemlerini çözmekle ilgilidir.

c. Temporal lob: İşitsel verilerin işlenmesi, uzun süreli bellek, işitsel bellek, görsel bellek, dili anlamayla ilişkilendirilir. Ayrıca nesne adlandırma, yüz tanıma, işitme, koku, duygulanma, sesleri anlama işlevlerini de gerçekleştirir.

d. Arka (*occipital*) lob: Görsel verileri işler. Derinlik algısı, renk belirleme, uzaklık algısı, nesne tanıma ve adlandırma, yüz tanıma her iki gözden gelen görüntülerin tek bir görüntüde birleştirilmesinden de sorumludur.

Şekil 4

Şekil 5

Beyincik (*cerebellum*): Beynin tabanında yer alan beyincik, motor hareketleri düzenlemek, ince ayar yapmak, dengeyi korumak, görme, kas belleği, dikkat ve dil gibi bilişsel işlevlerin gerçekleştirilmesinde katkı sağlar.

Beyin sapı (*brainstem*): Beyin sapı, beyni, omurilik ile beyinciğe bağlayan bölümdür ve *orta beyin* (*midbrain*), *pons, soğanilik* (*medulla oblongata*) olmak üzere üç kısımdan oluşur.[7]

Orta beyin: Göz hareketi kontrolü, işitsel işleme ve uyku-uyanıklık döngülerinin düzenlenmesiyle ilgilidir.

Pons: Beyin ile omurilik arasında veri iletimi sağlar. Uykunun denetlemesinde yer alır, solunuma katkı sağlar.

Soğanilik: Nefes alma, kalp atış hızı ve kan basıncı gibi istemsiz temel işlevleri düzenler. Aynı zamanda yutma, öksürme, kusma gibi refleksleri yönetir.

7. Hogg Jefferey Besinger Hayden, "Neuroanatomy, Brainstem", 2023.

Pons ve *soğanilik* gri ve beyaz maddeden oluşur. Gri madde veri işlemede, beyaz madde ise veri iletiminde yer alan sinir hücrelerinden meydana gelir.

Bilinç ile beyin bağını ele almak için anılması gereken bir başka nokta limbik sistemdir. Limbik sistem beynin orta temporal bölgesinde yer alan birbiriyle bağlantılı çeşitli bileşenlerin birlikte oluşturduğu bir yapıdır. Duygulanım, güdülenme, öğrenme ve bellek gibi bir dizi işlevin gerçekleşmesine katkı sağlar. Limbik sistemin bazı temel bileşenleri şunlardır:

Hipokampus: Anıların oluşumu ve geri çağrılması işlemlerinde yer alır.

Amigdala: Özellikle korku ve saldırganlık olmak üzere duyguların işlenmesinde yer alır.

Hipotalamus: Açlık, susuzluk ve vücut ısısı gibi temel bedensel işlevleri düzenler ve stres tepkisi ile duygusal düzenlemede rol oynar.

Leslies Ungerleider ve Mortimer Mishkin'e göre, beynin beyin zarında (serebral korteks) görüntü işleme görsel sistemi dorsal yol ve ventral yol olarak iki ana yola ayrılır. Bu yollar iki ayrı işlevle birbirine koşut olarak görsel veriyi işler.

Dorsal Yol: Uzamsal algılama ve eylemlere öncülük etme ile ilgili görsel verilerin işlenmesinde aracılık eder. Söz gelimi bir nesnenin hareket biçimini, konumunu anlamada katkı sağlar. Birincil görsel korteksten (V1) başlar ve arka çeper kortekse kadar uzanır. Dorsal yol, görsel alandaki nesnelerin hareketini, derinliğini ve konumunu analiz eder ve görsel olarak yönlendirilen hareketlerde ve uzamsal farkındalıkta çok önemli bir rol oynar. Bir nesneye uzanma, hareketli nesneleri izleme ve uzaklıkları değerlendirme gibi görevlerde yardımcı olur.

Ventral Yol: Nesne tanıma ve algılama ile ilgili görsel bilgilerin işlenmesinde rol oynar. Birincil görsel korteksten (V1) başlar

ve alt temporal kortekse kadar uzanır. Ventral yol, görsel alandaki nesnelerin, yüzlerin ve renklerin tanımlanmasından ve tanınmasından sorumludur. Tanıdık yüzleri çıkartma, nesneleri tanımlama ve görsel ayrıntıları algılama gibi görevlerde yardımcı olur.

Daha önce vurguladığımız gibi beyin ile bilinç bağıntısı kuşatıcı biçimde bütünüyle açıklanmış değil. Sinir bilim içinde birbiriyle yarışan ve farklı yaklaşımlar sergileyen tutumlar da söz konusu. Sinir bilimcilerin bilinç konusunda ne yolla çalıştıklarını anlamak için önde gelen kimi isimlerin çalışmalarını konu ederek devam edelim.

FRANCIS CRICK VE CHRISTOF KOCH

DNA molekülünün yapısını keşfeden bilim insanlarından biri olan Francis Crick ile birlikte çalıştığı sinir bilimci Christof Koch uzun dönemde sinirsel düzeyde bilinç sorununun sinirsel karşılıklarının açığa çıkartılmasıyla çözüleceğini varsayar.[8] Crick ve Koch'a göre bilincin sinirsel karşılığı, bilinçli bir algının belli bir yönünü ortaya çıkaran minimal sinirsel olaylar kümesidir. Crick ve Koch çalışmalarında özel olarak görsel bilince odaklanır. Bu bağlamda "bir nesnenin rengi, biçimi ya da hareketini algılamak gibi bilincin her bir özel yönünü üreten sinirsel etkinliklerin genel doğasıyla"[9] ilgilenirler. Crick ve Koch görsel bilinci açıklamak için *çekişen hücresel düzenekleri* (*competing cellular assemblies*) kullanır.[10]

---

8. Francis Crick ve Christof Koch, "Towards a Neurobiological Theory of Consciousness", *Seminars in the Neurosciences*, sayı 2 (1990): 263.

9. Francis Crick ve Christof Koch, "A Framework For Consciousness", *Nature Neuroscience* 6, sayı 2 (2003): 119–26.

10. Crick ve Koch, "A Framework For Consciousness", 119.

Crick ve Koch bilincin anlaşılmasına katkı sağlayacak şu saptamaları yapar:[11] 1. Zamanından önce tanım yapmanın tehlikelerine düşmektense, sorunu daha iyi anlayana kadar bilinci tanımlamaktan kaçınmak gerekir. 2. Bilincin ne olduğunu ortaya koyan uslamlamaların doğası hakkında bir dizi özellik ortaya koyulsa bile bu özellikler büyük olasılıkla yeterince gelişkin değildir. 3. Hepsinde değil ama kimi hayvanlarda bilincin temel özelliklerinden bir bölümünün bulunduğu varsayılabilir. 3.1. Bilinç için bir dil dizgesi zorunlu değildir. Dil olmadan bilincin kimi özellikleri ortaya çıkabilir. 3.2. Büyük olasılıkla bilinç sinir sisteminde belirli düzeyde bir karmaşıklığa karşılık gelmektedir. 4. Bilincin, görme, düşünme, duygu, acı vb. ile ilişkilendirilen pek çok biçimi bulunur. Kendilik bilinci, bilincin özel bir biçimidir. 5. Başlangıçta hiçbir sinir düzeyli bilinç kuramı bilincin tüm özelliklerini açıklayamaz. 6. Nitelce sorunu, güç bir sorun olarak bilinç tartışmalarında yer alır. Bu konuda yeterli düzeyde bir bilinç kuramı geliştiğinde kırmızıyı görme deneyiminin tam sinirsel karşılığı (*correlate*) ortaya konularak bir karara varılabilir.

Crick ve Koch'a göre bir bilinç kuramında iki temel bileşenin bulunması beklenir. İlk olarak, bir çeşit kısa süreli bellek ve dikkat mekanizması içermelidir.[12] Bu mekanizma ilgili sinir hücrelerini birbirlerine bağlamaya ve beyinde olasılıkla 40-70Hz aralığında yarı eş zamanlı tutarlı salınımlar oluşturmaya yardımcı olur. Bu geçici bütünsel birlik bilinç için gerekli görülür. İkinci olarak bilincin tüm yönlerini anlamak için çalışmalar öncelikle acı ya da görsel farkındalık gibi bilincin belli bir yönünün mekanizmasını anlamaya odaklanmalıdır. Böylelikle tüm bilinç

11. Crick ve Koch, "Towards a Neurobiological Theory of Consciousness", 264.
12. Crick ve Koch, "Towards a Neurobiological Theory of Consciousness", 264.

yönlerinin altında bulunan olası ortak mekanizma anlaşılabilir buradan da genel olarak bilinç kavranılabilir.

Crick ve Koch beynin ön kısmındaki sinirsel etkinliğin bilinçsiz olduğunu öne sürer.[13] Bu bağlamda onlara göre insanlar düşüncelerin doğrudan bilincinde değildirler, bunun yerine imgelemlerindeki duyusal tasarımların bilincindedirler.[14]

Crick ve Koch'a göre bilincin sinirsel karşılığı bulunduğunda zihin durumlarının niteliksel özelliklerine ilişkin tartışmalara da ışık tutulacaktır.

Anlaşılacağı üzere Crick ve Koch bilince sinirsel yapıda karşılık gelen bir bağlaşık olduğunu varsayarak indirgemeci bir konumdadır. Bilinci açıklamak için beyin ve ilgili sinirsel yapıların nasıl çalıştığını bilmek yeterlidir. Burada sorulması gereken soru bilinç için ne ölçüde bir sinirsel yapının yeterli olduğudur?

Crick ve Koch'un bilincin sinirsel temellerini anlamaya yönelik çalışmaları bilincin 1980'li yıllarla birlikte yeniden bilimin konusu durumuna gelmesini sağlamıştır. Bu açıdan Crick ve Koch bilinci sinir bilimsel karşılıklar açısından anlamaya çalışmanın öncüleri durumundadırlar.

BÜTÜNSEL ÇALIŞMA ALANI

BERNARD BAARS

Bernard Baars (1946-) bilinci ve bilinçsizi açıklamak için 1983 yılında *bütünsel çalışma alanı* (*global workspace*) adını verdiği bir araştırma programı önerir. Baars bu araştırma programına şu

---

13. Francis Crick ve Christof Koch, "The Unconscious Homunculus", *Neural Correlates of Consciousness: Empirical and Conceptual Questions* içinde, ed. Thomas Metzinger (Cambridge: MIT Press, 2000), 109.

14. Crick ve Koch, "A Framework For Consciousness", 120.

soruyla başlar: "Çoğunlukla bilinçsiz, dağınık, paralel ve müthiş kapasitesi olan sinir sisteminden seri, bütünleşik ve çok sınırlı bir bilinç akışı nasıl ortaya çıkar?". Yanıtı ise doğalcı yoldan vermek ister:[15]

> *Çağdaş bilimdeki en cesur düşünce, tıpkı Darwin'in türlerin kökeninin ilahi müdahale olmaksızın anlaşılabileceği yönündeki radikal düşüncesi gibi, insanın bilinçli deneyiminin mucizeler olmaksızın anlaşılabileceğidir.*

Baars'ın bu yaklaşımı, bilincin doğasını ve işleyişini anlamak için doğa bilimleri temelli bir çerçeve sunar. Baars, bilinci, geniş bir sinirsel ağın etkileşimleri sonucu ortaya çıkan bir durum olarak görür. Bu çerçeve, bilincin, veri işleme süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve bu süreçlerin, beyindeki çeşitli bölgeler arasındaki dinamik etkileşimlerden kaynaklandığını öne sürer. *Bütünsel çalışma alanı* uyarınca, bilinçli deneyim, beyindeki veri işleme süreçlerinin bir ürünüdür ve bu süreçler, çeşitli sinirsel ağlar arasındaki etkileşimlerle düzenlenir.

Baars'ın *bütünsel çalışma alanı* kavramı, bilincin nasıl oluştuğuna ilişkin güçlü bir vurgu taşır. Buna göre, bilinç, beyindeki farklı ağlar arasında veri paylaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu paylaşım, veriyi geniş bir ağa yayarak, bilinçli deneyimin oluşmasını sağlar. Dolayısıyla bu süreç bilinci bir komuta merkezinden türetilmek yerine, milyonlarca uzmanlaşmış, karmaşık sistem aracılığıyla ortaya çıkartıldığı dağıtılmış bir işleyişle ele almaktadır. Sinir hücrelerine ne yapmaları gerektiğini söyleyen merkezi bir komut yoktur. Beynin uyarlanabilir ağları kendi amaçları ve bağlamları aracılığıyla denetlenir. Bu dağıtıl-

15. B. J. Baars, *In the Theater of Consciousness: The Workspace of the Mind* (New York: Oxford University Press, 1997), x.

mış geniş alanı düzenlemek için, birlikte çalışan bir sinirsel ağ bulunur. Baars bilincin bu birlikte çalışan sinirsel ağın ürünü olduğunu varsayar. Bu durum aynı zamanda, bilincin neden sınırlı bir kapasitede olduğunu da açıklar. Çünkü, beyin aynı anda yalnızca sınırlı veriyi işleyebilir ve bu sınırlılık, bilinçli deneyimin doğasını belirler.

Bir araştırma programı olarak düzenlendiğinden *bütünsel çalışma alanı* pek çok bilim insanınca elde edilen kapsamlı kanıt kümesine dayanır. Bununla birlikte yine bir araştırma programı olarak düzenlenmesinin gereği sınanacak pek çok açık varsayım bulundurur. Bu açık varsayımlar Baars'ın "eklem yerlerinden bilinci yakalamak için"[16] yürüttüğü deneysel soruşturmanın aracılarıdır. Söz konusu soruşturmalarda bilinçli ve bilinçsiz zihinsel süreçler arasında deneysel karşılaştırmalar yapılır. Böylelikle bir değişken olarak bilincin beyinde gerçekleşen süreçlerden nasıl etkinlendiği ortaya konulur. *Bütünsel çalışma alanı* kuramı katı bir sinirsel yapı varsaymak yerine sürekli ve hızla değişen bir yapı varsayar. *Bütünsel çalışma alanı*nın güncel sürümü *bütünsel çalışma alanı dinamikleri (global workspace dynamics)* olarak adlandırılır. *Bütünsel çalışma alanı dinamikleri*, özellikle korteks ve talamus üstüne yoğunlaşan çalışmalar içerir. Korteks ve talamus çıplak göze bile görünen ayrı yapılar olmasına karşın, bütünleşmiş bir sistem gibi hareket eder. Baars *bütünsel çalışma alanı - bütünsel çalışma alanı dinamikleri* uyarınca herhangi bir anatomik bölgenin üstünlüğünü ne yadsır ne de bütünüyle olumlar; serebral korteksin dinamik işleyişine odaklanır ve korteksi durağan olarak saydığı prefrontal ve posterior bölümlere ayırmaz. Bunun yerine beyin anatomisini *bütünsel çalışma alanı dinamikleri*ndeki sınamalara uygun biçimde düzenler.

---

16. Baars, *In the Theater of Consciousness*, 9.

Bütünsel çalışma alanı dinamikleri, bilinçli deneyimlerin, kendi başlarına bilinçli olmayan geniş, dağıtılmış özel kortikal ağlar ve süreçler öbeğini harekete geçirebilen beyindeki esnek bir "bağlama ve yayınlama" süreci aracılığıyla gerçekleştiğini öne sürer. Bu süreçte, bedendeki bütünsel iletileri yerel veri açısından yorumlayan, işleyen, dağıtılmış bir düzenek iş görür. Baars, kapsamlı çalışmalar uyarınca bilinçli deneyimlerin beyindeki temelinin korteks ve talamusun birlikte çalışmasıyla ilgili olduğunu öne sürmektedir. Bu savını kanıtladığını öne sürdüğü çalışmaları ise şöyle ortaya koyar:[17]

> *1. Hem bildirilebilir hem de bildirilemez girdilere ilişkin doğrudan beyin kayıtları,*
> *2. fMRI, MEG, PET vb. olmak üzere beyin görüntüleme çalışmaları,*
> *3. Bilinçli algıda ve bilişte çeşitli eksiklikler,*
> *4. Duyusal yollar ya da elektriksel, manyetik, soğutucu, kimyasal ve diğer tam konumlandırılmış araya girmeler aracılığıyla yerel beyin uyarımı ve tutulumu,*
> *5. Şiddetli iskemik ağrı [belli bir bölgeye kan akışındaki azalma nedeniyle ağrı-y.n.] ile karşılaştırıldığında "sessiz" (bilinçsiz) iskemide olduğu gibi patolojik durumlar,*
> *6. Uyanık durum uyarımı ile yavaş dalga (delta) uykusu, koma ve bitkisel durumlar, epileptik bilinç kaybı, senkop (bayılma) ve genel anestezi arasındaki karşılaştırmalar,*
> *7. Hayvanlarda ve insanlarda C-T salınım sisteminin doğrudan kayıtları. Kemirgenlerde voltaja duyarlı tüm korteks etkinliği hakkındaki son çalışmalar.*

17. Bernard J. Baars, "Cortex Enables Conscious Experiences: The Cortico-Thalamic System", 2020, https://bernardbaars.com/2020/01/09/cortex-enables-conscious-experiences-the-cortico-thalamic-system/.

Baars'a göre bu yöntemler, beyincik, bazal ganglionlar ve diğer subkortikal bölgelerin aksine, kortiko-talamik sistemin bilinç durumlarının ve içeriğinin altında yattığını göstermektedir.

Baars'ın *bütünsel çalışma alanı* ve bu kuramın güncel biçimi olan *bütünsel çalışma alanı dinamikleri*, bilinç ve bilinçsizlik fenomenlerinin anlaşılmasında bir çerçeve sağlamıştır. Bilinci ortaya çıkartan bölgenin beyindeki konumu hakkında çalışmalar sürse de Baars'ın çalışmaları bilincin beyindeki geniş ve dağıtılmış ağların etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir fenomen olduğunu göstermektedir.

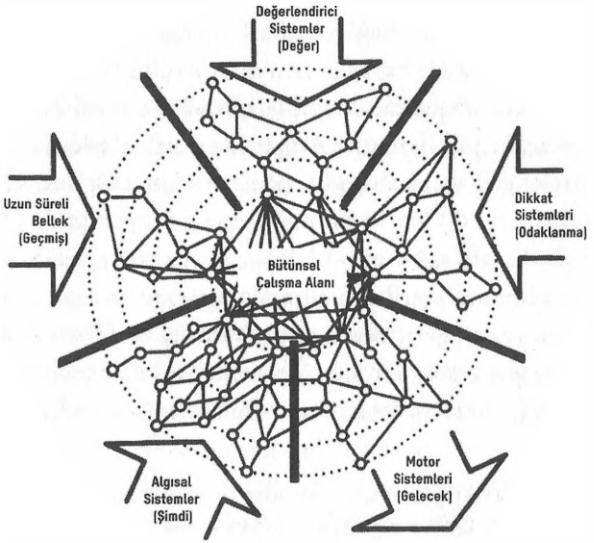
STANISLAS DEHAENE

Bütünsel çalışma alanı bağlamında bilincin sinirsel karşılığını anlamaya yönelik bir başka araştırma sürecini Dehaene[18] (1965) yürütmektedir. Dehaene özellikle bilinçli zihinsel çabanın sinirsel temelleriyle ilgilenir. Araştırma sorusu şudur: "Neden bazı bilişsel görevler çaba gösterilmeden gerçekleşirken, kimileri odaklanmış dikkat ve bilinçli denetleme gerektirir?"[19] Başka deyişle durum şöyle anlatılabilir: Beyin, altta yatan karmaşık veri işlemenin ayırdında olmadan görme ve motor kontrol görevlerini yerine getirirken, 37-9 gibi bir işlemi çözmek dikkat ve bilinçli çaba gerektirir. İşte Dehaene böyle bir sorunun peşine düşerek *bütünsel çalışma alanı kuramı* uyarınca beynin çeşitli

18. Dehaene, sıçanlar, güvercinler, rakunlar ve şempanzeler de dahil olmak üzere hayvanların basit matematiksel hesaplamalar yapabildiğini ve insan bebeklerinin de ilkel bir sayı duyusu olduğunu keşfetmiştir. Dehaene, bu ilkel sayı duyusunun, renk ya da uzaydaki nesneleri algılamamız kadar beynin dünyayı anlama biçiminde temel olduğunu ve bu diğer yetenekler gibi sayı duyumuzun da beyne bağlı olduğunu öne sürümektedir.

19. Stanislas Dehaene, Michel Kerszberg ve Jean-Pierre Changeux, "A Neuronal Model of a Global Workspace in Effortful Cognitive Tasks", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 95, sayı 24 (Kasım 1998): 14529.

yapıları ile belirli türde bir uyarım gerçekleştiğinde sinirlerde dolaşan veri arasındaki bağları araştırır. Sinirsel verinin işlenmesinde algısal, anımsatıcı, odaklanıcı, değerlendirici ve motor sistemleri birbirine bağlayan uzun erimli bağlantıları olan kortikal bir yapı varsayar. Dehaene'nin önemle vurguladığı nokta, bilincinde olunan bir şey olduğunda beyinde bu bilincinde olmadan sorumlu olan bir "kardinal bölge"nin bulunmadığıdır. Bunun yerine çeşitli beyin yapılarını eş güdümlü olarak birbirlerine bağlayan *bütünsel çalışma alanı* söz konusudur. Beyinde bilinç edimi çeşitli çalışma alanlarına dağıtılarak gerçekleşir.

Şekil 6[20]

20. Dehaene, Kerszberg ve Changeux, "A Neuronal Model of a Global Workspace in Effortful Cognitive Tasks", 14530.

Dehaene açısından *bütünsel çalışma alanı* öylesine örgütlü ve bağlantılı bir biçimde çalışır ki, belirli bir zamanda ancak tek bir "çalışma alanı tasarımı" etkin olabilir.[21] Çalışma alanının sinirsel etkinliklerinin dinamiği akan, süreli, tutarlı değişimlerden oluşur. Dehaene çalışma alanı sinir hücrelerinin şekil 6'da gösterildiği gibi değerlendirme, odaklanma/dikkat, uzun süreli bellek, algısal ve motor sistem olmak üzere beş dinamik kategoride iş gördüğünü varsayar. Algısal devreler dış dünyanın o andaki durumuna çalışma alanının erişmesini sağlar. Motor programlama devreleri, çalışma alanının içeriğinin gelecekteki yönelimsel davranışlara yol göstermek için kullanılmasına olanak sağlar. Uzun süreli bellek devreleri çalışma alanının geçmiş algılananlara ve olaylara erişmesini sağlar. Değerlendirme devreleri çalışma alanındaki tasarımların olumlu veya olumsuz bir değerle ilişkilendirilmesine olanak tanır. Dikkat devreleri, çalışma alanının kendi devrelerini dış dünyadan bağımsız olarak harekete geçirmesini sağlar. Bu bağlamda bir sinir durumu, ancak ve ancak *bütünsel çalışma alanı*nda var olduğunda bilinçlidir. Sinir durumuna *bütünsel çalışma alanı* içindeki çok sayıda devre erişebilir. Bu geniş çaplı erişilebilirlik bütünsel bir yayın (*global broadcast*) sunarak ilgili içerik hakkında öznenin bilinçli bir edim içinde olmasını sağlar.

Dehaene *bütünsel çalışma alanı*nda veri erişilebilirliği için şu ayrımı yapar: 1. Algı altı (*subliminal*) veri: erişilmez veri taşıyan sinir durumları; 2. Önbilinçli (*preconscious*) veri: erişilebilir durumda olan fakat erişilmemiş veriler; 3. Bilinçli (*conscious*) veri: *bütünsel çalışma alanı*nın erişebildiği verilerdir.[22]

---

21. Dehaene, Kerszberg ve Changeux, "A Neuronal Model of a Global Workspace in Effortful Cognitive Tasks", 14530.

22. Stanislas Dehaene vd., "Conscious, Preconscious and Subliminal Processing: a Testable Taxonomy", *Trends in Cognitive Sciences* 10, sayı 5 (2006): 205-206.

Dehaene bilinç hakkında üç temel deneysel bulgu olarak şunları sıralar:[23] 1. Beyinde gerçekleşen bilişsel işlemlerin önemli bir bölümü bilinçten yoksundur. 2. Dikkat, bilincin bir ön koşuludur. 3. Bir uyarı olmadığında tasarımları kalıcı bir süre boyunca etkin tutma becerisi bilinç gerektirir.

Birinci tekil kişi bakış açısı ve bilinç arasındaki bağıntı hakkında Dehaene şu değerlendirmeleri yapar.[24] *Bütünsel çalışma alanı* bağlamında bilinç sırasında çok sayıda algısal alan sürece katılır. Bu alanların her bir mikroskobik ölçekte çok çeşitli etkinlik örüntüsünü destekler. Bu nedenle bilincin olası içerikleri muazzam bir bileşimli (*combinational*) çeşitlilik taşır. Dolayısıyla, Dehaene için algısal bir deneyimle ilişkili sinirsel çalışma alanı durumlarının akışı, doğru sözel tanımlamanın veya uzun süreli bellekte depolamanın çok ötesindedir. Dahası, bu içerik dağarcığının temel örgütlenişi türün tüm üyelerince paylaşılsa da ayrıntıları gelişimsel bir epigenez sürecinden kaynaklanır ve bu nedenle her bireye özgüdür. Dolayısıyla, algısal farkındalığın içeriği karmaşık, dinamik, çok yönlü sinirsel durumlardır ve bütünüyle bellekte tutulamaz ya da başkalarına aktarılamaz.

Dehaene, *bütünsel çalışma alanı* modelinde üç erişilebilirlik düzeyi arasında ayrım yapar. İlk düzey sinir sisteminde kodlanan bazı verilere kalıcı olarak erişilememesiyle ilgilidir. İkincisi yönelim gerçekleştirildiğinde bilinçte olan verilerdir. Üçüncüsü, belirli bir zamanda ikincisinin belli bir alt kümesi olarak çalışma alanına katılan verilerdir.

---

23. Stanislas Dehaene ve Lionel Naccache, "Towards a Cognitive Neuroscience of Consciousness: Basic Evidence and a Workspace Framework", *Cognition* 79, sayı 1 (2001): 5-8.

24. Dehaene ve Naccache, "Towards a Cognitive Neuroscience of Consciousness: Basic Evidence and a Workspace Framework", 30.

Dehaene'nin *bütünsel çalışma alanı* çerçevesince yürüttüğü araştırmalar, bilincin sinirsel karşılığını anlamaya yönelik katkılar sunmaktadır. Dehaene'nin çalışmaları, bilinçli zihinsel çabanın sinirsel temellerine odaklanarak, bazı bilişsel görevlerin neden diğerlerine göre daha fazla bilinçli dikkat ve denetim gerektirdiğini araştırmaktadır. Bu süreçte, beyin yapılarının ve sinirsel verinin işlenmesindeki karmaşık etkileşimler öne çıkmaktadır.

YİNELENEN İŞLEME KURAMI

Bilincin fiziksel temelleri için ortaya atılan bir başka yaklaşım olan *yinelenen işleme kuramı* (*recurrent processing theory*) uyarınca bilinç için duyusal alanlarda bir dizi yinelenen işlem yapılması gerekli ve yeterlidir. Kuramı öne süren Victor Lamme'dir (1959-). Lamme bilinçle ilgili sorunları içgözlem ve davranış yoluyla bildiklerimizin egemen olmasına bağlar. Bu nedenle çalışmalar neyin bilincinde olduğumuzun düşünülmesine yönelmiştir. Çözüm olarak ortaya konan *bütünsel çalışma alanı kuramı* bilincinde olunanın incelenmesine odaklanmıştır. Oysa Lamme'ye göre bu yönelim yanlıştır. Lamme görsel algı hakkında yapılan çalışmaları göz önünde bulundurarak aslında neyin bilincinde olunduğunun bilinmediğini öne sürer.[25] Ona göre gördüğümüzü sandıklarımızdan çok daha fazlasını görürüz. Lamme açısında *bütünsel çalışma alanı kuramı* erişilebilenle ilgilenmekte ancak görmenin bu fazlalık içeren yanıyla ilgilenmemektedir.

Görme deneyiminde her iki beyin yarım küresi görsel alanlarla *çapraz bağlantılı*dır. Bu durum, *kontralateral denetim* ola-

25. Victor A. F. Lamme, "How Neuroscience Will Change Our View on Consciousness", *Cognitive Neuroscience* 1, sayı 3 (18 Ağustos 2010): 204.

rak bilinir. Sağ gözün gördüğü her şeyin görsel verisi, sol yarım kürede işlenir ve sol gözün gördüğü her şeyin görsel verisi sağ yarım kürede işlenir. Ancak her bir göz, görüş alanının her iki yarısını da *görür* ve her iki yarım kürede bu veri işlenir. Öyle ki, her iki yarım küre, gözlerimizin her birinin sağ ve sol görme alanlarının işlenmesine katkıda bulunur. Sağ ve sol yarım kürelerin bu birlikte işleyişi epilepsi hastalarında kesintiye uğrar.

Epilepsi hastalarının beyin yarım kürelerini birbirine bağlayan bağlardan derinde olanlar değil kortekste olanlar kesildiğinde beyin yarımküreleri bağımsızlaşır. Bu işlem aracılığıyla ana beyin işlevlerinden hiçbiri yitmeden epilepsi nöbetlerinin denetlenmesi sağlanır. Ortaya çıkan olguya *ayrık beyin* (*split brain*) adı verilir. Ne var ki bu işlem sonrasında iki ayrı bilinç akışı ortaya çıkar. Sol yarım kürenin farkına vardıkları ile sağ yarım kürenin gördüğü ve farkına vardıkları değişir. Örneğin görüş alanları ayrıldığında, sağ göz tarafına bir kalem konulup ne görüldüğü sorulduğunda "kalem" yanıtı alınabilirken sol göz tarafına konulduğunda aynı durum gerçekleşmez. Benzer biçimde her iki göz tarafına ayrı nesneler konulduğunda farklı yarım kürelerde ayrı tepkiler gelişir. *Ayrık beyinli* hastalar her zaman sağ yarı görüş alanında sunulan nesneleri sesle bildirebilir. Ancak nesneler solda sunulduğunda, hastalar bunları görmediklerini söyler, çünkü sağ yarım küre dil ve konuşma işlevinde etkili değildir. Bununla birlikte, birçok hasta, işlem sağ yarım küreyle bağlantılı olan sol el tarafından gerçekleştirildiği sürece, bu görünmeyen nesneleri çizebilir, ilgili nesneyi bir dizi başka nesne arasından seçebilir, sözcüklerle eşleştirebilir veya diğer (basit) bilişsel işlemleri gerçekleştirebilir. Bu noktada Lamme can alıcı soruyu sorar:[26]

---

26. Victor A. F. Lamme, "Towards a True Neural Stance on Consciousness", *Trends in Cognitive Sciences* 10, sayı 11 (2006): 494.

Bu hastalar görme alanının sol yanındaki nesneleri görüyorlar mı? Görmediklerini söylüyorlar ve en iyisini onlar biliyor öyle değil mi? Dolayısıyla sağ yarım kürenin görsel deneyim için bilincin sinirsel karşılığının *bir parçası olmadığı sonucuna varabiliriz. Ama bir şeyi görmeden çizebilir misiniz? Üstelik seçim, tanıma ve dikkatin bir ifadesi değil midir? Sağ yarım kürenin, sırf 'konuşamadığı' için bilinçli deneyimi sürdürememesi olanaksız değil midir?*

Lamme'nin söz konusu durumdan çıkardığı sonuç kişiye odaklı bakış açısının bilinci ölçmek bakımından zorluk taşıdığıdır çünkü hangi davranış ölçümünün öznenin bilinçli deneyimi olduğunun kanıtı sayılacağı konusunda bir seçim yapılması gerekir. Ona göre bir çıkış yolu bulmak için *sinirsel karşılıklar* bulmanın ötesine geçmek ve bu konuda bütünüyle sinir bilimden gelen kanıtlara başvurmak gerekir. Dolayısıyla bilince ilişkin soruların çözümü için bilinçli deneyimle ilgili sezgisel ya da psikolojik uslamlamalar bir yana bırakılıp sinir bilimden gelen kanıtlara odaklanılmalıdır.

Lamme bir uyaran gösterildiğinde beyinde ne olduğunu ve uyaranın neden olduğu sinirsel etkinlikten bilinçli deneyimin ne zaman ortaya çıktığını araştırır. Bu araştırma için görsel deneyimin elverişli olduğu görüşündedir. Bilinç araştırmalarının temel varsayımı, bir kişiye görsel bir uyaran sunulduğunda bunun ya görüldüğü ya da görülmediğidir. Lamme, bir uyaran sunulduğunda beyinde ne olduğu ve neden olduğundan yola çıkarak sinirsel etkinlikte bilinçli deneyimin ne zaman ortaya çıktığını araştırır. Bu bağlamda şu noktaları öne çıkarır:

Retinaya bir görüntü düştüğünde, görüntü ileri bildirimler aracığıyla görsel korteksin ardışık düzeylerinde işlenir. Her bir düzeyin görüntüyü işlemesi 10 ms sürer, böylece yak-

laşık 100-150 ms içinde beynin tümü göz önündeki görüntüyü "bilir" ve potansiyel motor tepkiler hazırlanır. Ateşlenen ilk *aksiyon potansiyelleri*nden başlayarak, sinir hücrelerinde hareket, derinlik, renk veya biçim hakkında karmaşık ayarlamalar gerçekleşir. Böylece potansiyel motor yanıtlar ortaya konur. Lamme bu süreç gerçekleşirken yaşanan ayarlamaların bilincinde olmadığımızı öne sürer. Örneğin retinadaki görüntüde bir yüz olduğunda insanlar ve maymunlarla yapılan çalışmalarda, ileri besleme taramasıyla (*feedforward sweep*)[27] görüntüde beynin hangi bölgesine ulaşılırsa ulaşılsın, bunun kendi başına, bildirilebilir bilinçli deneyim üretmediğine dikkat çeker.[28] Bilinçli deneyim için gereken, görsel alanlardaki sinir hücrelerinin, yüksek ve düşük düzeyli alanlarda yinelenen işlemeye girmesidir. Lamme bu durumu şu diyagram (şekil 7) ve bilgilendirme notu ile açıklar:[29]

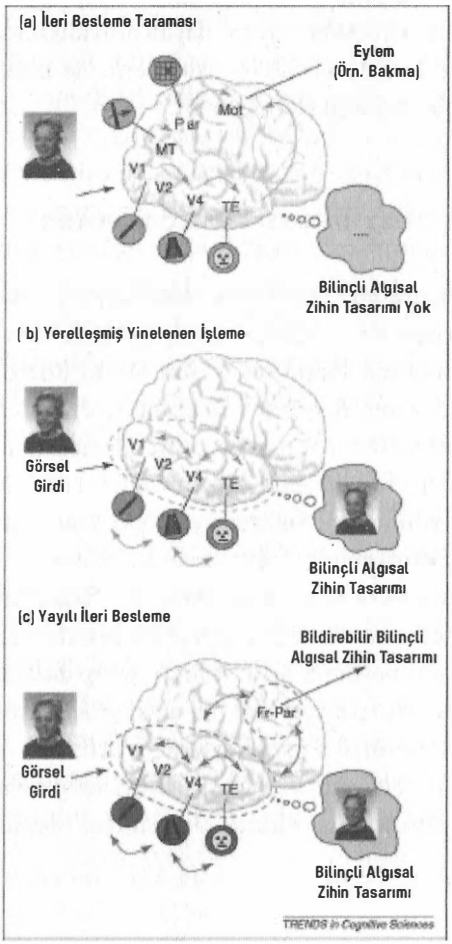
> *İleri besleme ve yinelenen işleme. (a) "İleri besleme taraması, görsel bilginin görsel korteks yoluyla ve (potansiyel) bir yanıt üreten motor alanlara doğru hızlı aktarımı. Birkaç milisaniye içinde her alan şekil, renk, hareket, konum, nesneler ve yüzler hakkında bilgi edinir (bkz. simgeler). Bununla birlikte, ileri besleme taraması ile işleme, görsel girdinin bilinçli deneyimine eşlik etmez. (b) Yinelenen işleme, yatay ve geri besleme bağlantıları aracılığıyla daha yüksek ve daha düşük alanlar arasında ve alanlar içinde bilgi alışverişini sağlar. Görsel alanlar arasında yinelenen işlem bilinçli bir görsel algı için yeterli midir? (c) Görsel yinelenen çekirdek, frontoparietal ağ (Fr-Par) veya dil alanları gibi yürütme alanındaki alanlara*

27. Lamme, görme sırasındaki motor bölgelere veri akışına ileri besleme taraması adını verir.

28. Lamme, "How Neuroscience Will Change Our View on Consciousness", 213-4.

29. Lamme, "Towards a True Neural Stance on Consciousness", 497.

doğru uzandığında raporlanabilir bilinçli deneyim mevcuttur [9,10]. Bilinçli deneyim için yinelenen işlemenin (RP) gerekli olduğu [9,10] görüşü günümüzde giderek daha fazla benimsenmektedir [7,13,14], ancak zorlu ve tamamen deneysel sorular devam etmektedir.

Lamme'nin yinelenen işleme kuramı, bilincin anlaşılmasında içgözlem ve davranışsal verilere dayalı geleneksel yaklaşımların sınırlılıklarını vurgulayarak, bilinçli deneyimin sinirsel karşılıklarının daha derinlemesine incelenmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, Lamme'nin görsel algı üzerine yaptığı çalışmalar, bilincin yalnızca erişilebilir verilere dayalı olmadığını, aynı zamanda görsel alanlardaki yinelenen işlemlerin de bilinçli deneyim için gerekli olduğunu göstermektedir.

ÜST DÜZEY BİLİNÇ KURAMI

*Üst düzey bilinç kuramı*nda (*higher-order theory of consciousness*) bir zihin durumunu neyin bilinçli yaptığı üstünde durulur. Pek çok türevi bulunmasına karşın öncü isim David Rosenthal'dır. Rosenthal beyinde yer alan pek çok bilinçsiz durumu bilinçli durumlarla karşılaştırır. Söz gelimi çeşitli hormonların salgılandığı durumlar ile bir kitap okuduğumun bilincinde olma durumu arasındaki ayrımın nasıl meydana geldiğini konu eder. Rosenthal açısından bir durumun bilinçli olmaması, o durumun gerçekleştiği öznenin onun bilincinde olmamasıdır. Başka türlü dendikte bir zihin durumunun bilinçli oluşu, birinin o durumun bilincinde olmasından meydana gelir. *Bilinçli* deyişi burada hem açıklanan olguyu tanımlarken hem de açıklamanın kendisinde yer almaktadır. Rosenthal'a göre böylesi bir açıklama döngüsel değildir.[30] Birinin, bir şeyin bilincinde (*conscious of something*) olması, bir zihin durumunun bilinçli olmasından (*mental state's being*

30. David Rosenthal, *Consciousness and Mind* (UK: Oxford University Press, 2005), 4.

conscious) farklıdır. Biri, bir şeyle ilgi kuran bir zihin durumda olduğunda, o şeyin bilincindedir. Birinin bir şeyin bilincinde olması için durumun kendisinin bilinçli olması gerekmez. Rosenthal *bilinçli* deyişinin iki kullanımını bir arada tutmak için, bir zihin durumunun bilinçli olmasını *durum bilinci* (*state consciousness*), bir kişinin bir şeyin bilincinde olmasını ise *geçişli bilinç* (*transitive consciousness*) olarak adlandırır. Bu bağlamda Rosenthal, zihin durumlarının ancak biri onların bilincinde ise bilinçli olmasına *geçişlilik ilkesi* (*transitivity principle*) adını verir. Başka türlü diyecek olursak bir zihin durumunun "bilinçli" olduğunu söylediğimizde, bu, durumun bilinç özelliği taşıdığı anlamına gelir. Bu, bir lambanın yanıyor olması gibidir – lamba (zihinsel durum) yanma (bilinçli) özelliğindedir. Buna karşın birinin bir şeyin bilincinde olması anlamına gelen *geçişli bilinç* başkadır. *Geçişli bilinç* ilişkiseldir. Örneğin, bir elmanın tadının, müziğin sesinin ya da zihnimizdeki bir düşüncenin bilincindeyizdir. Bu durumda, bilinçli olan tat, ses veya düşünce değildir. Bunun yerine, bu şeylerin bilincinde olan bizizdir. İki tür bilinç arasındaki ana ayrım, *durum bilinci*nin zihinsel durumun kendisinin içsel durumu veya niteliği ile ilgili olması, *geçişli bilinc*in ise bilinçli bir birey ile onların bilincinde oldukları bir nesne veya içerik arasındaki ilişki veya bağlantı ile ilgili olmasıdır.

Rosenthal bu durumu farkındalıkla (*awereness*) ilişkilendirir. Bir durumun farkında olmak, o durumun bilinçli bir durum olması için zorunlu bir koşuldur.[31] Bir durum hakkında bir düşüncemiz olduğunda da onun bilincinde oluruz. Başka deyişle bir düşüncede bir şey var olarak tasarlandığında o şeyin bilincinde oluruz. Rosenthal'a göre bilinçli durumların bilincinde olma-

31. David M. Rosenthal, "Explaining Consciousness", *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* içinde, ed. David J. Chalmers (Oxford: Oxford University Press, 2002), 407.

mız onlar hakkında düşünceler taşımamızdan kaynaklanır. Bu düşünceler diğer zihinsel durumlar hakkında olduğu için bunları *üst düzey düşünceler* (*higher-order thought*) olarak niteler.[32] Başka deyişle bilinçli durum hakkında bildirim (*report*) verilebilen durumdur. Bildirimler ise düşünceleri dile getirir. Şu durumda bilinçli bir durum hakkında bir düşüncenin bulunduğu durumdur.

Bir zihin durumu ona ilişkin *üst düzey bir farkındalık* varsa bilinçlidir. Bir zihin durumunun farkında olmak zorunlu koşuldur ancak yeterli koşul değildir. Söz gelimi biri, bir başkasının davranışlarından yola çıkarak ona ne durumda olduğunu söyleyebilir. Böylelikle kişi kendi durumuna ilişkin bir farkındalık kazanabilir. Söz gelimi başımın ağrıdığını söylediğim biri dudaklarımın da kuruduğunu ekleyerek su içmem gerektiğini bildirebilir. Rosenthal açısından bu uyarı sonrası su içmeye yönelik zihin durumunun farkında olsam da bilincinde değilimdir. Bilincinde olmak için yeterli koşul dolaysızlıktır. Farkındalık özne açısından dolaysızca gerçekleşmelidir. Başka deyişle özne bir aracı işlem ya da bilinçli olmayı sağlayan bir çıkarım yoluyla bilincinde olmaz. Gelgelelim böyle bir işlem bulunabilir ancak özneye o işlemin dolayımıyla görünmez. Farkındalık, farkındalık ile farkındalığın hedefi arasında aracılık eden bir şey olarak görülemez. Bir aracılık varsa ayırdında olamam. İkinci-düzey bir farkındalık üçüncü-düzey bir farkındalık yoksa bilinçli değildir. Üst-düzey bir farkındalık kendisinin bilincinde değildir. Böylece Rosenthal bir durumun bilinçli oluşunu kendisi bilinçli olmayan bir zihinsel fenomene başvurarak açıklar. Quine'ın analitikliği tartışırken kullanılan kavramların döngüselliğini göstermesi gibi bilinci açıklamak için kullanılan terimler de döngüseldir. Rosenthal'a

32. Rosenthal, *Consciousness and Mind*, 6.

göre türdeş terimlerden bilincin ne olduğunu anlayamayız çünkü bu türdeş terimler aslında bilincin çeşitli tanımlarıdır. Aynı şey tekrar tekrar söylenmiş olur. Bir zihin durumunun bilinçli olmasının ne olduğuna ilişkin açıklama döngüsel olmadığında elverişli olarak kullanılabilir ve böylesi bir açıklamada bilincin kendisine başvurulamaz. Kendileri bilinçli olmayan fenomenler açısından yapılmış bir açıklamaya gereksinim duyulur. İşte bu döngüsellikten kaçınmak için Rosenthal *üst düzey düşünce*nin bilinçli olmadığını belirtir. Bir şeyin bilincinde olmak, bu işlemin gerçekleşmesini sağlayan durumların bilincinde olmayı gerektirmez. Birinci-düzey bilinç kuramları geçişlilik ilkesine karşı çıkarak üst düzey farkındalığı yadsır. Bunun yerine bir durumun bilinçli olması, o durumun içsel bir özelliği olarak yorumlanır. Ne var ki Rosenthal açısından birinci düzey bilinç kuramları, bilinçli olmanın ne olduğu hakkında bir şey söylememiş olur.

Bir durumun bilinçli olması, kişinin o durumun çıkarımsal olmayan bir biçimde bilincinde olmasını içerir.[33] Rosenthal'a göre bir şeylerin geçişli olarak bilincinde olmanın iki yolu bulunur. Bir şeyi gördüğümüzde, duyduğumuzda ya da başka bir biçimde algıladığımızda o şeyin bilincinde oluruz. Bunun yanı sıra bir şey hakkında bir düşüncemiz olduğunda o şeyin bilincinde oluruz.

Rosenthal açısından *üst düzey bilinç* için fiziksel temel prefrontal kortekste gerçekleşir. Bir durumun bilincinde olunduğunda burada artan bir etkinleşim *(activation)* görülür. Zihinsel durumlar farklı biçimlerde bilinçlidir; örneğin birinin bilinçli bir kırmızı duyumunun nasıl bir şey olduğu, birinin bilinçli bir yeşil duyumunun nasıl bir şey olduğundan farklıdır. Bir durumun bilinçli olması, kişinin onun bilincinde olmasından ötürü meydana

33. Rosenthal, "Explaining Consciousness", 409.

geldiğinden, çeşitli durumların bilinçli olma biçimlerindeki farklılıkları, bu durumların bilincinde olma biçimlerimizdeki farklılıklara başvurarak açıklayabiliriz. Sinirsel çalışmalar bu farklılıkların neler olduğunun açığa kavuşturulmasına katkı sağlar.

NED BLOCK

İşlevselcilik hakkında eleştirileriyle öne çıkan Ned Block (1942-) bilincin yapısı ve sinirsel karşılığı hakkında da görüşler ileri sürer. Block açısından bilinç doğal dünyanın parçası olarak beyinde meydana gelen bir şeydir. Ancak ona göre olağan anlamıyla kullanıldığında, bilinç zihin ile tam örtüşmez çünkü zihnin bilinç içermeyen yanları da bulunur. Bu nedenle Block, melez (*mongrel*) olarak nitelediği bilinci çeşitli yönlerini ayırarak ele alma yanlısıdır.[34] Böylelikle bilincin her yönünün her özelliği taşımadığı anlaşılacaktır. İlkin fenomenal bilinç ile erişim bilinci (*access consciousness)*, ikinci olarak bilinç içeriği (*content of consciousness*) ile içeriklerin farkındalığı (*awareness of contents*) arasında ayrım yapar. Ona göre bilinç bu yönlerin birlikteliği üstünden anlaşılmalıdır. Block fenomenal bilinci (F-bilinci) şöyle açıklar:[35]

> *F-bilinci deneyimdir. F-bilincinin özellikleri deneyimsel özelliklerdir. F-bilinçli durumlar deneyimseldir, söz gelişi bir durum deneyimsel özellikler taşıyorsa F-bilinçlidir. Bir durumun deneyimsel özelliklerinin toplamı, o durumda olmanın "nasıl bir şey" olduğudur. Eşanlamlı sözcüklerden örneklere geçecek olursak, gördüğümüzde, duyduğumuzda, kokladığımızda, tattığımızda*

34. Ned Block, "On a Confusion About a Function of Consciousness", *Brain and Behavioral Sciences* 18, sayı 2 (1995): 227.
35. Block, "On a Confusion About a Function of Consciousness", 230.

ve acı çektiğimizde F-bilinçli durumlarımız olur. F-bilinçli özellikler duyumların, duyguların ve algıların deneyimsel özelliklerini içerir, ancak ben buna düşünceleri, arzuları ve duyguları da katıyorum.

Block fenomenal bilincin ileride ele alacağımız açıklayıcı gedik sorununun; neden beynin belli yapılarının belli bir deneyime karşılık geldiğine ilişkin bir sorunu içerdiğini düşünür. Bu bağlamda fenomenal bilinç belirli bir beyin durumunun neden başka türlü değil de öyle bir deneyim sunduğuyla ilgili bilinçtir.

Block'a göre erişim bilinci olmayan, hakkında bildirim yapılamayan fenomenal bilinç durumları bulunur.[36] Fakat Block açısından bilinç tartışıldığında genellikle erişim bilinci konuşulur öyle ki Sigmund Freud bilinçten söz ettiğinde erişimin olmadığı bir bilinçten söz eder.[37] Block temel biyolojik bilinç ile fenomenal bilinci aynı anlamda kullanır. Ona göre bu tür bilinç yüksek düzeyli memelilerde de bulunur.

Erişim bilinci (E-bilinci) ise şu özellikleri taşır:[38]

Bir durum, bir kişinin bu durumda olması nedeniyle, içeriğinin tasarımı (1) çıkarımsal olarak karışıkşa [promiscuous] (Stich 1978), eş deyişe akıl yürütmede bir öncül olarak kullanılmaya hazırsa, (2) eylemin akılsal denetlenmesi için hazırsa ve (3) konuşmanın akılsal denetlenmesi için hazırsa, erişim bilinçlidir (E-bilinçli). (...) Bu üç koşul birlikte yeterlidir, ancak hepsi zorunlu değildir. (3)'ün gerekli olmadığını (ve diğerlerinden bağımsız olmadığını) düşünüyorum, çünkü

---

36. Ned Block, "Consciousness, Accessibility and the Mesh Between Psychology and Neuroscience", *Behavioral and Brain Sciences* 30, sayı 5–6 (2007): 483.

37. Susan Blackmore, *Conversations on Consciousness* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 25.

38. Block, "On a Confusion About a Function of Consciousness", 231.

dilsel olmayan hayvanların, örneğin şempanzelerin E-bilinçli durumda olmalarına izin vermek istiyorum. E-bilincini bir tutam kavramı [cluster concept] olarak görüyorum, burada (3) buna -kabaca bildirilebilirlik diyelim- tutamdaki en küçük ağırlıktaki öğedir ancak (3) genellikle E-bilincine ilişkin en iyi pratik kılavuzdur.

Görüldüğü üzere Block erişim bilincini yüksek bilişsel becerilerle ilişkilendirmektedir. Aralarındaki temel ayrımlara gelince Block, F-bilinci ile E-bilinci arasında üç temel ayrım görür.[39] İlki, F-bilinçli içeriğin fenomenal, E-bilinçli içeriğin ise tasarımsal olmasıdır. Akıl yürütmede yer almak E-bilinçli içeriğin temel yönüdür ve yalnızca tasarımsal içerik akıl yürütmede yer alabilir. F-bilinçli bir durumun içeriği durumun deneysel özelliklerinin toplamından meydana gelir. Bununla birlikte, Block açısından deneyimin içeriği hem F-bilinçli hem de E-bilinçli olabilir. F-bilinci deneyimin fenomenal duyumu, E-bilinci ise tasarımsal özellikleridir. E-bilinci zorunlu olarak geçişlidir. Bir başka ayrım E-bilincinin işlevsel oluşudur. Buna karşılık F-bilinci işlevsel bir kavrayış değildir. Block açısından F-bilinci F-bilinçliliği yapısı (*module)* içinde gerçekleşirken E-bilinci yapılar arasındaki veri bağıntılarındaki içerikle ilgilidir. Üçüncü bir ayrım ise F-bilinç tipi ya da durum türü diye bir şey olmasıdır. Örneğin, acı duyumu F-bilinçli bir tiptir- her acı bu duyumu taşımalıdır. Ancak belirli bir zamanda E-bilinçli olan herhangi bir düşünce başka bir zamanda erişilebilir olmayabilir.

Toplarlayarak söyleyecek olursak F-bilinci dünyanın öznel ve niteliksel deneyimine ilişkindir. Belirli bir deneyimi yaşamanın nasıl bir şey olduğuna ilişkindir. Böylesi bir bilinç dolaysız-

39. Block, "On a Confusion About a Function of Consciousness", 232.

lık, belli bir dolgunluk, renk, yoğunluk vb. taşır. Öte yandan erişim bilinci, bir zihinsel durumun akıl yürütme, karar verme ve davranışları yönlendirmede kullanılabilme yetisine karşılık gelir. Bir zihin durumunun öteki zihin durumlarınca erişilebilir olma özelliğidir. Örneğin, mırıldayan bir kedinin sesinin farkındaysam, bu farkındalık yalnızca öznel bir deneyimle ilgili değildir, aynı zamanda içinde akıl yürütme, çıkarım ve eylemin de bulunduğu bir süreçtir. Mırıldanmayı arttırmak için kediyi daha çok sevebilirim ya da ona mama verebilirim. Bu seçimler E-bilinciyle ilgilidir.

Block, Mel Goodale ve David Milner'ın yaptığı deneylerin sonuçlarının F-bilinci ile E-bilinci arasındaki ayrımı desteklediği görüşündedir.[40] Goodale ve Milner'ın gerçekleştirdiği deneyler daha önce andığımız, eylem odaklı görmeyle ilgili *dorsal sistem* ile algılama odaklı görmeyle ilgili *ventral sistem* hakkında bulgular içerir. Bu deneyler sonucu insanların ve yüksek düzeyli primatların kafalarının üst kesiminde etkili olan dorsal sistemin eylem odaklı olmasına karşın bilinçsiz olduğu, kafanın alt kesiminde etkili olan ventral sistemin bilinçli olduğu ancak eylemleri doğrudan denetleyemediği belirlenmiştir. Dorsal yapısı zedelenmiş biri bir şeyleri görebilir ancak onlara dönük eylem gerçekleştiremez. Örneğin fişi prize takamaz. Ventral yapısı zedelenmiş biri ise *görsel biçim yitimi* (*visual form agnosia*) yaşar. Böyle biri biçimleri ve nesneleri görebilir ancak onların ne olduğunu tanımlayamaz. Belli bir nesnenin boyutunu, rengini ve dokusunu anlatabilir ancak onun ne olduğunu söyleyemez. Örneğin bir araç görebilir ancak onun araç olduğunu söyleyemez ya da bir sözcük görebilir ancak onu okuyamaz.

---

40. Ned Block, "How Not to Find the Neural Correlate of Consciousness", *Consciousness, Function, and Representation* içinde (Cambridge: The MIT Press, 2007), 301.

Block'a göre fenomenal bilinç, erişim bilinci olmadan meydana gelebilir. Kişi kendisinin bilmediği ya da erişemediği fenomenal bir durumda olabilir. Bu durumun bir örneği *görsel uzaysal sönümlenme*dir (*visual spatial extinction*). Beynin iki yarım küresi *corpus callosum*daki hasar yüzünden düzgün iletişemediğinde, bir yarım küre yanında bir nesne ve aynı anda diğer yarım kürede de bir nesne olduğunda, iki nesneyi göremez. Böyle bir deneyim yaşayan biri ayrı ayrı solda ya da sağda bir şey varsa görür ancak her iki yanda aynı anda bir şey varsa yalnızca sağdakini görür soldakini göremez. Söz gelimi sağındaki kalemi görebilir ancak kalem eş zamanlı olarak solunda da gösterildiğinde göremez. Buna karşın ilgili beyin bölgesi etkinleşir. Deneyimi yaşar ancak yaşadığı deneyime erişemez. Soldaki kalemi görememesine karşın ilgili beyin bölgesi etkinleşir. Bu durumda kalemin duyusal deneyimi bulunur ama erişim bilinci bulunmaz. Block'un bu durumlardan çıkardığı sonuç bu kimselerin fenomenal bilincinin olduğu ancak bu bilinç içeriklerine erişemedikleridir.[41]

Block bilincin sinirsel karşılıklarını bulmak açısından önceki bölümlerde ortaya konan çerçevelerin sonuçlarını birbirleriyle çelişmedikleri sürece olumlar. Bununla birlikte fenomenal bilincin sinirsel karşılığı ve erişim bilincinin sinirsel karşılığı arasında bir ayrım önerir. Her iki bilinci tek bir bilincin sinirsel karşılığı çerçevesinden anlamayı sınırlandırıcı bulur.[42]

Block açısından erişim bilinci insan beyni dışında yapay ortamlarda da ortaya çıkarılabilir. Buna karşın aynı yapay ortamda fenomenolojik bilinç bulunmaz. Block'un fenomenal bilinç ile

41. Block, "How Not to Find the Neural Correlate of Consciousness", 302.
42. Ned Block, "Two Neural Correlates of Consciousness", *Consciousness, Function, and Representation* içinde (Cambridge: The MIT Press, 2007), 356.

erişim bilinci ayrımı Çin Ulusu[43] düşünce deneyinde yer alır.[44] Bu düşünce deneyi uyarınca bir grup insan bir araya getirilip birbirleriyle uydu veya cep telefonu yoluyla iletişim kurmaları sağlanır. Böylece her bir kişi bir sinir hücresinin uyaranı olur. Nasıl ki beyindeki nöronlar elektro kimyasal araçlarla etkileşim kuruyorsa, insanlar da elektronik araçlarla etkileşim kurabilir. Block Çin'de yaşayan bir milyardan fazla insanı gözeterek bu gruba Çin beyni adını verir. Bu kişiler hep birlikte bir bedeni denetlediklerinde, o bedenin beyni durumuna gelir. Başka deyişle nasıl insan bedeni beyindeki karmaşık sinir ağı etkileşimiyle denetleniyorsa, yapma beden de insanların kendi aralarındaki etkileşimle denetlendiğinde insana bilişsel açıdan eş değer olur. Block böyle bir beyinde erişim bilinci ortaya çıksa da fenomenolojik bilincin bulunmayacağını öne sürer.

Block, algılama, biliş, bilinç ayrımları üstünde odaklanarak bilinci "saflaştırmak" ister. Çağdaş sinir bilimde algılamanın kavramsal olmayan, önermesel olmayan ve ikonik olup olmadığına yönelik tartışmaları gözeterek eldeki tartışma birikiminin yaygın olarak benimsenen bilinç kuramlarını; *bütünsel çalışma alanı* ve *üst düzey bilinç* kuramlarını çürüttüğünü varsayar ve eldeki veriyi erişim bilinci olmadan fenomenal bilincin olabileceğini desteklemekte kullanır.[45]

Block biliş ile bilinç ayrımını gözeterek, bilişin mutlak biçimde dilsel olmak zorunda olmadığını savunur. Dil, bilincin

---

43. Block, bu makalenin Searle'ün *Çince odası* düşünce deneyini esinlendiren çalışma olduğunu bildirir. Block, Searle'ün makalesini ilk yazdığı zamanlar kendi makalesini okumuş olduğunu söylediğini aktarır. Blackmore, *Conversations on Consciousness*, 29.

44. Ned Block, "Troubles with Functionalism", *Consciousness, Function, and Representation* içinde, (Cambridge: The MIT Press, 2007), 71.

45. Ned Block, *The Border Between Seeing and Thinking* (New York: Oxford University Press, 2023), 2.

temeli değildir ancak bilincin gelişimi ve yoğunlaşması üstünde etkilidir. Bilinç dilden önce olmalıdır. Bu bağlamda temel ayrım algı ile biliş arasındadır. Algılar kavramsallaştırılarak bilince ve bilişsel sisteme katılır. Dil, bilişin karmaşık biçimidir. Başka deyişle dil bilişin alt kümesidir. Dilsel olmayan bilinç olur ancak bilişsiz (*without cognition*) dil bulunmaz.

Block'a göre dili olmayan hayvanlarda da biliş bulunur. Söz gelimi eşek arılarında yetkin görüş sistemleri bulunur, eylem örüntüleri kalıplaşmıştır (*stereotyped*). Bunlara karşın eşek arılarında söz konusu bağlamda yalnızca algılar bulunduğunu, bilişlerinin ise ya çok az olduğunu ya da hiç olmadığını öne sürer.[46] Başka canlılar açısından böylesi durumlar Block için bilincin ne olduğunun anlaşılması için araştırma soruları doğurur.

Block'un bilinç üzerine yaptığı çalışmalar, bilinç türlerini ve bunların sinirsel temellerini anlamada katkı sağlamaktadır. Fenomenal bilinç ve erişim bilinci ayrımı, bilinç araştırmalarında yol gösterici sayılır. Bu ayrımın fenomenal bilinç araştırmaları yanı deneyimin niteliksel yanına ve bir durumun "nasıl bir şey" olduğuna odaklanır. Erişim bilinci yanı ise bir zihin durumunun diğer zihinsel işlemler için kullanılabilirliğine vurgu yapar. Block, bu iki bilinç türünün birbirinden bağımsız olarak var olabileceğini ve farklı sinirsel süreçlerle ilişkili olabileceğini öne sürer. Block'un yaklaşımı, bilincin yalnızca insanlara özgü bir durum olmadığını, yüksek düzeyli memelilerde de bulunabileceğini gösterir. Bu, bilincin evrimsel kökenleri ve farklı türlerde nasıl ortaya çıktığına ilişkin anlayışımızı derinleştirir. Ayrıca, Block'un erişim bilincinin yapay ortamlarda oluşturulabileceği, ancak fenomenal bilincin bu tür ortamlarda bulunmayacağı yönündeki görüşleri, yapay zeka ve bilinç arasındaki ilişkiyi anlamada önemli bir ba-

46. Block, *The Border Between Seeing and Thinking*, 17.

kış açısı sunar. Block'un fenomenal bilinç ve erişim bilinci ayrımı canlı bir organizma ile yapay bir mekanizma arasındaki temel farklılıkları ve sınırları vurgular.

Bu bölümde bilincin öne çıkan özelliklerini sıraladıktan sonra bilince yönelik sinir bilim temelli açıklama modellerini serimlemedik. Öznellik, duyumsal bilinç, uyanıklık, öz-bilinç ve üst-düzey düşünüş gibi çeşitli yönleri, bilincin zengin ve çok katmanlı yapısını göstermektedir. Bu yönler, bilinci anlamak için önerilen bilimsel modellerin de araştırma süreçlerini belirlemektedir. Ne var ki bu modeller şimdileyin gelişmekte olan ve tamamlanmamış araştırma programlarına karşılık gelmektedir. Bilinç üzerine yapılan söz konusu çalışmalar, yeni ikici tutumlarla da kesişmektedir. Yeni ikicilikte de bilinç ve fiziksel dünya arasındaki ilişki ele alınırken, bu bağıntının tam anlaşılması için felsefi ve bilimsel yaklaşımların birleşik bir çaba içinde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu nedenle, bilinç üzerine yapılacak daha ileri araştırmalar hem bilimsel hem de felsefi bakış açısının sorunlaştırma gücünden yararlanarak, zihin ve bilinç alanındaki eldeki kavrayışları daha da ileriye taşıyacaktır. Bir sonraki bölümde çeşitli düşünürlerin bilinç tartışmasına yaptıkları katkıları ele alarak, bilinç ve fiziksel dünya arasındaki ilişkinin çok boyutlu yapısı ortaya konulacaktır.

3. BÖLÜM

YENİ İKİCİLİK

Davranışçılık ve işlevselcilik sonrası ortaya atılan ikici yaklaşımlarda zihin durumlarının çeşitli gerekçelerle fiziksel açıklamalarca ele geçirilemez ya da tüketilemez olduğu öne sürülür. Bu ele geçirilemezlik zihin durumlarının fiziksel olandan büsbütün bir kopartılışı olarak değil fiziksel olanın bilinci ve özelliklerini açıklamaya yetmemesi olarak düşünülür. Bu konumu savunanlar bilincin fiziksel olandan daha fazlasını içerdiğini varsayar. Bu bölümde yeni ikicilik olarak nitelediğimiz söz konusu tutumun başta gelen savunucularını öne çıktıkları tartışma bağlamlarında konu edeceğiz.

NİTELCELER

İçsel, öznel nitelikleriyle bilinç kimi filozofların ikicilikle ilişkilenmesine yol açar. Bu tutumda olanlar bilincin öznel, niteliksel yönlerinin tam bir fiziksel açıklamaya meydan okuduğunu varsayar. Bu nedenle tüm zihinsel olguların fiziksel süreçlere indirgenemeyeceğini ya da fiziksel dağarcıkla açıklanamayacağını savunur. Bu yüzden yakın dönem tartışmalarında bilinci anlamanın merkezinde, bilinçli deneyimlerin öznel, niteliksel yönlerini imleyen *nitelce* (*quale*) ya da çoğulu olan *nitelceler* (*qualia*) kavramı yer almaktadır. Nitelce içeren deneyimlerin bütünüyle betimlene-

mez, birinci tekil kişi kavrayışına duyarlı, içsel tasarımlar olduğu öne sürülür. Öte yandan bilinçle ilgili tartışmalarda belirgin yer tutmasına karşın nitelceler hakkında görüş birliği bulunmaz öyle ki varlığı ve doğası konusunda filozoflar arasında anlaşmazlıklar bulunur. Bundan ötürü Tim Crane (1962-), zihin-beden sorununa ilişkin açık bir kavrayışımız olacaksa, nitelcelere yönelik açık bir kavrayışımız olması gerektiğini ancak nitelceyi ele almak bakımından bir ortaklık bulunmadığından bunun bilinç sorunu açısında önemli bir eksiklik olduğunu belirtir.[1]

Nitelcelerin zihin felsefesi bağlamında kullanımından önce *quale* deyişi yirminci yüzyılın erken dönemlerinde duyu verileriyle ilgilidir. Duyu verileri algısal deneyimin dolaysız nesneleri olarak görülür. Duyu verisi kuramcıları, duyu verilerinin zihinden bağımsız olduğunu öne sürerek, onların algısal deneyimle verilmiş olana yönelik farkındalıkla ilişkili olduğunu savunur. Bu bağlamda George Edward Moore ve Clarence Irving Lewis "verilmiş olan" ile deneyimin öğelerine gönderim yapar. Onlara göre bu öğeler bilince doğrudan sunulur. Bu sırada herhangi bir bilgi işleme ve yorumlama sürece katılmaz.

Duyu verileri, deneyimin dolaysız nesneleri olarak görülmekle birlikte, doğalarının fiziksel olup olmadığı tartışılır. Bu tartışma farklı bireylerin aynı nesneyi nasıl farklı deneyimleyebildiğine ilişkindir. Başka deyişle benzer duyu verilerinin ayrı deneyimler sunup sunmayacağı üstünde durulur. Zamanla bu tartışmalarda odak noktası deneyimin nesnesi olarak görülen duyu verisinden, deneyimin kendisinin özelliklerine kayar. Böylece tartışma algının dış nesnelerini tartışmaktan deneyimin içsel, öznel yönlerine taşınır. *Quale*yi felsefi bir çerçevede kullanan

1. Tim Crane, "The Origins of Qualia", *History of the Mind-Body Problem* içinde, ed. Tim Crane ve Sarah Patterson (London: Routledge, 2001), 170.

ilk kişi Charles Sanders Peirce'tür (1839-1914). Peirce 1866 yılında *quale* terimini şöyle kullanır: "her duyum bileşeni için seçik bir quale bulunur (...) kişisel bilincime özgü bir quale".[2] Geçtiği bağlam uyarınca *quale* Peirce'ün deneyimin nitelik taşıyan yapısı hakkında görüşlerini açımlamakta yer alır. *Quale* terimini zihin felsefesiyle ilgili söz varlığında kullanan diğer bir kişi C. I. Lewis (1883-1964) verilmiş olan ve *nitelce* arasında ayrım yapar. *Nitelceleri* duyu verilerinin dolaysızlığını; "kırmızılığın ya da gürlüğün dolaysızlığını" nitelemek için kullanır.[3] Lewis'e göre nitelcelerin bilincinde olunur ancak onların bilgisi yoktur.[4] Ne zaman bir nitelce betimlenmek istense, bu betimleme kavramsal olarak yapılmak durumunda olduğundan farkında olunanı kaçınılmaz olarak etkiler ve değiştirir. Lewis'e göre bu nedenle nitelce dolaylı yoldan, bağlantısal özellikler açısından tuttuğu yer ortaya konarak anlatılır. Lewis ayrıca, bilincin anlatılamaz, tanımlanamaz, betimlenemez yanları olduğunu varsayarak bilinç ile yönelimsellik bağıntısını gündeme getirir.

Belirttiğimiz gibi yakın dönemde *nitelceler* zihnin fizikselci açıklamalarına karşı bir seçenek olarak ele alınır ancak *nitelceler*in özellikleri tartışma konusudur. Söz gelimi nitelcelerin *yönelimsellik* taşıyıp taşımadıkları tartışmalıdır. Yönelimselcilere göre öznel deneyimler özsel olarak yönelimseldir. Bu anlamda nitelceler yorumlanmamış duyumlar değil, içsel olarak düzenlemiş öğelerdir. Örneğin kırmızı görme deneyimi, dış dünyadaki kırmızılığın özelliğiyle ilgili olduğu kadar yorumlanmış içsel bir olaydır da.

---

2. Charles S. Peirce, "Lowell Lecture, IX.", *Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition* içinde, ed. M. H. Fisch (Bloomington: Indiana University Press, 1982), 471–86.

3. Clarence Irwing Lewis, *Mind And The World-Order: Outline Of A Theory Of Knowledge* (New York: Charles Scribner's Sons, 1929), 60.

4. Lewis, *Mind And The World-Order: Outline Of A Theory Of Knowledge*, 132.

Bu bakımdan yönelimselciler nitelceleri tasarımsal içsel resimler olarak anlamaktan yanadır. Deneyim, nitelceler aracılığıyla yönelimsel nesneler ve özellikler sunar. Böylece zihnin dünyayı içsel bağıntılar yoluyla tasarlama biçimleri ortaya çıkar.

Bir başka tartışma *nitelceler*in deneyimin mi yoksa deneyim nesnelerinin mi özellikleri olduğu hakkındadır. *Nitelceler*in deneyimin özellikleri olduğu düşüncesi, belirli bir meyve tattığımızda olduğu gibi bir şeyi deneyimlediğimizde, dış nesne yerine yalnızca deneyimin kendisi hakkında bilgi edindiğimiz görüşüyle uyumludur. Söz gelimi bir meyve tadıldığında gerçekleşen deneyimin öznel yanı elmaya ilişkin değil, deneyimin kendisine ilişkindir. Bu bakış açısında, nitelceyi anlamanın öznel deneyimin doğasını kavramanın anahtarı olduğu öne sürülür.

Nitelcelerle ilgi içinde bir başka yön *çiğ duygular* (*raw feels*) tartışmasıdır. *Çiğ duygular* ilk kez Edward Chace Tolman'ın *Purposive Behavior in Animals and Men* adlı eserinde yer alır. Tolman bu terimi, davranışı anlamak için gerekli olduğuna inandığı zihinsel yaşamın öznel, gözlemlenemeyen yönlerine gönderim yapmak için kullanmıştır. Ne var ki Tolman *çiğ duygular*ın kişiye özel olduklarından bilimsel araştırmaya elverişli olmadığını öne sürer.[5] Tolman'dan sonra *çiğ duygular* bilincin temel ve indirgenemez bir yönü olarak değerlendirilir. *Çiğ duygular*ı zihin felsefesi açısından öne çıkaran bir başka isim Robert Kirk'tür. Kirk, *Raw Feeling: A Philosophical Account of the Essence of Consciousness* adlı kitabında *çiğ duygular*ın bilincin temel ve indirgenemez bir yönü olduğunu ileri sürer. Kirk bir organizmanın *çiğ duygular*ı olabilmesi için *temel paket*inin (*the basic package*) olması gerektiğini varsayar. Bir sistem eğer ve ancak "(i) çevreden veri toplayabilir, (ii)

5. Edward C. Tolman, *Purposive Behaviour in Animals and Men* (New York: Century, 1932), 252.

bu veriyi ve başka verileri saklayabilir ve (iii) gelen ve saklanan verilere dayanarak davranışını başlatabilir ve denetleyebilirse temel paketi vardır."[6] Bununla birlikte *çiğ duyguların* fizikselci zihin anlayışıyla uyumlu olduğunu öne sürer. Kirk kendine özgü işlevselci bir tutum takınarak belli bir zihin durumunun örneklemesinin çevresel girdiler, başka zihinsel durumlar ve davranışsal çıktıları gözeten bir dizi nedensel bağıntıyla gerçekleştiğini savlar. Söz konusu nedensel bağlamda gerçekleşen işlemler Kirk için *çiğ duyguların* ortaya çıkması için yeterlidir.[7]

Nitelcelerin indirgenemez biçimde olduğunu savunanlar açısından nitelceler fiziksel yolla açıklanamaz ise fenomenal bilinç de açıklanamaz. Çünkü fenomenal bilinç, nitelcelerin "rengini verdiği", onlardan meydana gelen örgütlü bir yapıdır. Bundan dolayı nitelcelerin olmadığı bir yaşam bilinçten yoksundur. Her türlü deneyimin kuruluşunda yer alan öznel bakış açısı olmadan, nitelcelerden yoksun bir organizmanın iç kavrayışı olmayacağı öne sürülür. Böylesi bir yan olmadan o organizma gibi bir şey olmak eksik kalır, içeride akıp giden öznel psikolojik bir yaşantı bulunmaz. Şu durumda kişisel bir dünyanın, dünyanın kendine özgü kavranışının temeli nitelceler olarak ele alınır.

Kimi zaman nitelceler duyular arasındaki ayrımları temellendirmek için kullanılır. Söz gelimi koklamayı, dokunmadan farklı kılanın, koklamanın bilinçli deneyiminin eş deyişle nitelcesinin dokunmanınkinden farklı duyumsatması olduğu öne sürülür. Deneyimin nitelikleri yoğunluk bakımından da çeşitlilik gösterir: Bir sesin, rengin ya da dokunuşun varlığı kimileyin güçlükle ayrımsanır ya da tam tersi şiddetli olabilir.

6. Robert Kirk, *Raw Feeling: A Philosophical Account of the Essence of Consciousness* (Oxford: Clarendon Press, 1994), 110.

7. Kirk, *Raw Feeling*, 174.

Michael Tye (1950-), nitelceleri benimsemenin, deneyimin öznel yapısına ilişkin fizikselci anlayışla uyumlu olduğunu belirtir.[8] Tye deneyimin saydam olduğunu varsayar. Tye'a göre dışarıda deneyimlediğiniz şeye dikkat ederek, içeride nasıl bir şey olduğunu bilirsiniz. Dolayısıyla, fenomenal niteliğe ilişkin farkındalık deneyimsel bir niteliğin doğrudan farkındalığı değildir.[9] Bir beyaz sayfadaki kırmızı lekeye bakıyor olduğumuzu varsayalım. Lekeye, biçimine ve rengine odaklanacak biçimde dikkat kesilelim. Ardından dikkatimizi lekeden, lekenin görsel deneyimine yöneltelim. Böyle yaptığımızda yeni nitelikler ediniyor muyuz? Görsel deneyimde bulduklarımızda başka yeni içsel nitelikler söz konusu mu? Tye'a göre söz konusu değildir. Bunun anlamı görsel deneyimimizin saydam olduğudur.

John Campbell (1956-) nitelceyi doğalcı bir açıklama içerisinde kurgular. Buna göre nitelce, algılayanın gördüğü nesneler ve onların özellikleri ile bunların kendisine göre nasıl düzenlendiğini içeren üçlü bir yönle oluşturulur.[10]

Keith Frankish, içimize baktığımızda özel, örtülü nitelikler bulduğumuz varsayımının bir yanılsama olduğunu savunarak yanılsamacılık (*illusionism*) görüşünü ortaya atar. *Yanılsamacılık*ta bilinç hakkındaki geleneksel görüşler sorgulanır ve fenomenal bilincin bir yanılsama olduğu öne sürülür. Frankish, bizim fenomenal bilinç olarak algıladığımızın ona yüklediğimiz niteliksel özellikleri (renk, ses vb.) gerçekte taşımadığını öne sürer. İçgözlemsel mekanizmalarımız deneyimlerimizi yanlış temsil ederek

---

8. Michael Tye, "Qualia, Content, and the Inverted Spectrum", *Noûs* 28, sayı 2 (11 Nisan 1994): 177-178.

9. Michael Tye, *Consciousness, Color, and Content* (Cambridge: The MIT Press, 2000), 47.

10. John Campbell, *Reference and Consciousness* (Oxford: Clarendon Press, 2002), 133-134.

fenomenal özellikler yanılsamasını yaratır. *Yanılsamacılık*, köktenci gerçekçilik (*radical realism*) (fenomenal bilincin gerçek ve gizemli olduğu) ve tutucu gerçekçilikle (*conservative realism*) (fenomenal bilincin gerçek ve fiziksel terimlerle açıklanabilir olduğu) karşılaştırılır. *Yanılsamacılık*, fenomenal bilinci yaşadığımızı ancak bu deneyimlerin düşündüğümüz içsel nitelikler taşımadığını savunur. Frankish, açıklanamaz gibi görünen fenomenlerle karşılaşıldığında üç yaklaşım tartışır: Bunu gerçek ve bilimimizi yeniden gözden geçirecek biçimde kabul etmek, gerçek ama mevcut bilim içinde açıklanabilir olduğunu savunmak ya da bunun bir *yanılsama* olduğunu ve *yanılsama*nın kendisini incelemek gerektiğini öne sürer. Ona göre bilinç, dünyayla çeşitli bilgisel ve tepkisel yollarla bağlanma sorunudur. Frankish fenomenal özellikleri Pegasus türünde gerçekte olmayan var olanlara benzetir. Duyular yoluyla çeşitli nitelikler edinilir ancak bu nitelikler deneyimin özellikleri olarak görülemez.

Bilişsel dilbilimci George Lakoff (1941-,) duyusal niteliklerin açıklanmasının olanaksız olduğu düşüncesine karşı bir uslamlama sunar. Lakoff renk gibi niteliksel deneyimlerle bile fenomenolojik karşıtlıklar ortaya koyabileceğimizi öne sürer. Bir yağlı boya tablo üzerinde tutkuyla çalışan bir ressam elbette renklerin ve biçimlerin bilincindedir, ancak bir hafta önce açık mor bir kumaş parçası ile soluk sarı çevresi arasındaki tuhaf karşıtlığın hayal gücünü ele geçirdiği o anın bilincinde değildir. Yine de geçmişteki bu dalıp gitme (*contemplation*) anları şimdiki bilincimizi, bilinçsizce biçimlendirir. Bu nedenle "bilinçsiz nitelceler" olmalıdır; sanatçı, haftalar ya da aylar boyunca bilinçsizce zihninde taşıdığı o özel mor tonunu belleğinden geri çağırabilmelidir ve doğru tonu elde etmek için boyaları karıştırma süreci belli oranda kendiliğinden olmalıdır. Yoksa bu özel renk nasıl anımsanabilir ve tam da gerek duyulduğu anda karıştırılabilir? Ve eğer ni-

telcelerin bilinçsiz temsilleri varsa, buradan ilke olarak bilinçli ve bilinçsiz nitelcelerin karşılaştırılabileceği sonucu çıkar.

Lakoff'un bilişsel dilbilim ve metafor kuramı üzerine çalışmalarının, renk gibi kavramları anlamamız üzerinde önemli etkileri bulunur. Lakoff, kavramsal sistemimizin çoğunun metaforik doğada olduğunu öne sürer. Renkleri çoğunlukla metaforlar aracılığıyla anladığımız ya da betimlediğimizi varsayar. Örneğin, bir rengi "sıcak" veya "soğuk" olarak niteleriz. Lakoff'a göre, bilişsel sistemimiz renkleri de içerecek biçimde deneyimleri seçik olamayacak biçimde sınıflandırır. Bu durum, renklerin evrensel olarak algılandığı ve sınıflandırıldığı görüşüne meydan okur. Örneğin, farklı kültürler, dilbilimsel ve kültürel etmenlere bağlı olarak renkleri farklı biçimlerde sınıflandırabilir. Lakoff, bedensel deneyimin biliş biçimlendirmede oynadığı rolü de vurgular. Renkler sıklıkla belirli fiziksel deneyimlerle veya duygularla ilişkilendirilir ve bu ilişkilendirme kültüre bağlı olabilir. Örneğin, beyaz kimi kültürlerde saflıkla ilişkilendirilirken, diğerlerinde yasla ilişkilendirilir. Lakoff'un dil ve düşünce arasındaki ilişki hakkındaki görüşü renk dağarcığına uygulandığında bir dilin renkleri nasıl tanımladığı, o dilin konuşanlarının renkleri nasıl algıladıklarını ve düşündüklerini biçimlendirir. Bu, dilin düşünceyi etkilediğini öne süren Sapir-Whorf varsayımıyla[11] uyumludur.

---

11. Sapir-Whorf varsayımı, Edward Sapir ve öğrencisi Benjamin Lee Whorf aracılığıyla geliştirilmiştir. Varsayım dilin insanların dünyayı nasıl algıladığı ve anladığı üzerinde önemli bir etkisi olduğunu öne sürer. Varsayımın güçlü ve ılımlı olmak üzere iki yorumu bulunur:
Dilsel Belirlenimcilik (*Linguistic Determinism*): Güçlü yorum uyarınca insanların düşünce yapısının bütünüyle konuştukları dil aracılığıyla biçimlendirildiği öne sürülür. Bu görüşe göre, dil, bireylerin dünyayı algılama ve hakkında düşünme biçimlerini sınırlar. Örneğin, bir dilde belirli bir renk için sözcük yoksa, o dilin konuşanlarının bu rengi fark etmekte veya onu diğer renklerden ayırt etmekte zorlanabileceği düşünülür.
Dilsel Görelilik (*Linguistic Relativity*): Ilımlı yorum uyarınca diller dünyayı

Lakoff'un çalışmaları, renk gibi kavramları sınıflandırma ve anlama biçimimiz üzerinde bilişsel kısıtlamalar olduğunu öne sürer. Bu kısıtlamalar belirli bir ölçüde biyolojik (görsel sistemimizin renk işleme biçimine dayalı) ve belirli bir ölçüde kültürel (büyüdüğümüz dilbilimsel ve kültürel bağlamda) temellidir. Lakoff renk anlayışımızın yalnızca doğrudan bir duyusal deneyim olmadığını, metaforik düşünce, dil, kültür ve somut deneyimler aracılığıyla derinden etkilendiğini bildirir. Bu bakış açısı, insanların renkler dünyasını nasıl algıladığı ve yorumladığı konusunda daha geniş bir anlayış açar. Renkleri sınıflandırmada bilişsel kısıtlamalar hem biyolojik hem de kültürel etmenler aracılığıyla belirlenir. Bu kısıtlamalar, renk algımızı ve anlayışımızı şu yollarla biçimlendirir:

Görsel sistemimizin doğuştan gelen sınırlamaları ve becerileri renk algımızı etkiler. İnsan gözü, ışığın farklı dalga boylarına yanıt veren fotoreseptör hücreleri (çomaklar ve koniler) içerir, bu da renklerin bir yelpazesini görmemizi sağlar. Ancak, bu yelpaze sınırlıdır; örneğin, ultraviyole veya kızılötesi ışığı göremeyiz. Beynimizin bu sinyalleri nasıl işlediği de renk algısını etkiler, örneğin değişen aydınlatma koşulları altında nesnelerin renklerini epeyce sabit olarak algılamamızı sağlayan renk sabitliği gibi.

Etkisi altında olduğumuz dil ve kültür, renkleri nasıl sınıflandırdığımız ve önceliklendirdiğimizde önemli yer tutar. Farklı kültürlerin temel renk terimlerinin sayısında ve renk spektrumunu farklı şekillerde bölme biçimlerinde çeşitlilik olabilir. Örneğin, kimi dillerde mavi ve yeşil için tek bir kelime olabilirken,

---

algılama ve anlama biçimlerimizi etkileyebilir, ancak bütünüyle belirleyemez. Bu bakış açısına göre, dilin, düşünce ve algı üzerinde bir etkisi bulunur ancak bu etki mutlak değildir. Farklı dillerdeki insanlar dünyayı farklı biçimlerde algılayabilir ve anlayabilirler, ancak bu farklılıklar sınırlamalardansa çeşitlilik ve çok yönlülük olarak düşünülebilir.

diğer dillerde bizim "mavi" olarak adlandırdığımız farklı tonlar için birden fazla terim olabilir. Bu bakımdan dilbilimsel çeşitlilik, renk algısı ve ayrımını etkileyebilir. Bir dilde farklı renkler için ayrı adlar varsa, o dilin konuşanları bu renkleri ayırt etmekte daha hızlı olabilir. Çocukların renkleri nasıl öğrendikleri ve kategorize edip adlandırmayı nasıl yapabildikleri, renk algılarını etkileyebilir. Renkler hakkında dil ve kültürel normlarla ilgili erken deneyimler, bireylerin renkleri nasıl sınıflandırdığını ve anladığını biçimlendirmede iş görür. Bellek ve renkleri gördüğümüz bağlam da renk algımızı kısıtlayabilir. Örneğin, belirli bir rengin belleği, çevreleyen renkler gibi bağlam yoluyla etkilenebilir, bu da optik yanılsamalara yol açabilir.

Dolayısıyla, Lakoff açısından renk sınıflandırmasına ilişkin bilişsel kısıtlamalar, renkleri algılama ve anlama biçimimizi öğrenmek için kullandığımız kültürel ve dilbilimsel çerçevelerle birleştirilen fizyolojik yeteneklerimizin bir karışımıdır. Bu, biyolojik, psikolojik ve sosyokültürel alanları kapsayan renk algısının karmaşıklığını vurgular.

Thomas Nagel (1937-), kızılın nasıl göründüğü, şekerin nasıl tattığı, baş parmağın incinmesi gibi durumları bilinçli deneyimin öznel nitelikleri olarak belirler ve bunların birer nitelce olduklarını öne sürer.[12] Nagel açısından nitelceler fiziksel olarak anlaşılamaz çünkü yalnızca bilinçli bir varlığın birinci tekil bakış açısından anlaşılabilirler. Başka deyişle Nagel açısından nitelceler ancak o zihin durumunda olma gibi bir konumdan kavranabilir.

Vilayanur S. Ramachandran birinci tekil kişi bakış açısı yoluyla nitelcelerin bilinişini şöyle bir uslamlama yoluyla değer-

12. Thomas Nagel, "Qualia", *The Oxford Companion to Philosophy* içinde, ed. T. Honderich (Oxford: Oxford University Press, 1995), 736.

lendirir.[13] Diyelim ki gelecekte insan beyninin tüm çalışma ilkelerini bilen renk körü bir bilim insanı olsun. Bu bilim insanının retinasında farklı renkleri ayırt etmeyi sağlayan hiç koni reseptörü olmasın. Buna karşın bilim insanında yalnızca siyahı ve beyazı görmeye yarayan çubuk hücreleri ve aynı zamanda beyninizin üst bölümlerinde renkleri işlemek için uygun mekanizmalar da olsun. Ramachandran bu bilim insanına, renkleri olağan algılayan birinin beynini araştırtır. Bilim insanı gökyüzünün mavi, çimenin yeşil ve muzun sarı olduğunu gören birinin bu renk terimleriyle ne demek istediğini bilmek ister. Ramachandran'a göre bir başka kişi bu nesneler hakkında turkuaz, açık yeşil veya parlak kırmızı diye konuştuğunda bilim insanının o kişinin neden söz ettiği hakkında bir fikri olmaz çünkü bütün renkleri siyah beyazın tonları gibi görür. Ramachandran uslamlamasını sürdürür. Bilim insanı araştırmasını sürdürürken kırmızı olarak anılan elmayı spektrometreye doğrultsun. Elmadan yayılan ışığın altı yüz nanometre dalga boyunda olduğunu görsün. Dahası araştırmasını derinleştirip söz konusu dalga boyu işlemenin yasalarını bütünüyle tanımlayana dek, gözdeki ışığa duyarlı pigmentleri ve beyindeki renk patikalarını incelesin. Sonuç olarak bilim insanı "kırmızının" alıcılıktan başlayarak beyindeki tüm patikalarda renk algılamasını bütün aşamalarıyla izlesin. Ramachandran'a göre böyle bir işlem temel renklere uygulandıktan sonra, bilim insanı belirli bir elma, portakal ya da limonu tanımlamak için hangi kelimeyi kullanacağını öğrenebilir. Ramachandran bu noktada olup bitenin beyindeki renk süreçlerini anlatmakla ilgili olduğunu belirtse de renk görme deneyimini anlatmak için yetersiz olduğunu vurgular.

---

13. Vilayanur Subramanian Ramachandran ve Sandra Blakesless, *Beyindeki Hayalet*, çev. Levent Öztürk (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2008), 270.

Ramachandran nitelcelere yönelik bir başka örneği Amazon elektrikli yılan balığından verir. Bu balık insanda olmayıp kendi derisinde olan özel organları kullanarak elektriksel alanları duyumsayabilir. Bu balığın sinirsel yapısını inceleyip, fizyolojisinin yapısını ve gerçekleştirdiği deneyimin ayrıntılarını elde edebiliyoruz. Bütün bunlara karşın Ramachandran elektriği duyumsamanın neye benzediğini bilemeyeceğimizi öne sürer.

Ramachandran'ın nitelceyle ilgili bir başka değerlendirmesi sinesteziye ilişkindir. Bu durumu nitelcenin bozulması olarak değerlendirir. Sinestet biri sesteki rengi görür ya da biçimi tadar. Ramachandran'ın verdiği örnekte bir sinestet tavuğun tadının çıkıntılı olmasını beklediğini, fakat tadın yuvarlak geldiğini bildirmektedir.

SAUL KRIPKE VE KİPLİK USLAMLAMASI ARACILIĞIYLA İKİLİK

Kripke *Adlandırma ve Zorunluluk*'ta fizikselci zihin yaklaşımlarına karşı *katı gösterici* (*rigid designator*) kavrayışı ile bir uslamlama ortaya koyar. Kripke açısından *katı gösterici*, bir ve aynı nesneyi, o nesnenin var olduğu tüm olanaklı dünyalarda gösterir ve hiçbir zaman başka bir şeyi göstermez.

Kripke öncesi felsefe tarihinde zorunluluk ile a priorilik ilişkilendirilmiştir. Kripke ise a posterioriliğin de zorunlulukla ilişkilendirilebileceğini öne sürer. Bunu savunabilmek için olumsallık ve zorunluluk ile a priorilik ve a posterioriliğin alanlarının ayrı olduğunu öne sürer. A priori – a posteriori kavramları epistemolojinin kavramlarıdır; başka deyişle bilmeyle ilişkilidir. Zorunluluk ve olumsallık ise metafiziksel kavramlardır. Bu nedenle bu kavramları birbiriyle ilişkilendirilebilecek biçimde *katı göstericiler*

aracılığıyla yeniden düzenler. Kripke birbirine eşit iki terim (a ve b) *katı gösterici* ve aralarında kurulan özdeşlik bağıntısı doğruysa, bunun zorunlu bir doğruluk olduğunu öne sürer.

Bir *katı gösterici*, tüm olanaklı dünyalarda göndergesini (*referent*) sabitler. Başka deyişle bir *katı gösterici* tüm olanaklı dünyalarda aynı şeyi imler. "Orhan Kemal" adı tüm olanaklı dünyalarda Orhan Kemal'e; "su" doğal tür terimi tüm olanaklı dünyalarda suya gönderim yapar. "Orhan Kemal", *Kanlı Topraklar*'ın yazarı Orhan Kemal'i imler ancak bu durum Orhan Kemal'in zorunlu bir özelliği değildir. Orhan Kemal *Kanlı Topraklar*'ı yazmayabilirdi fakat yazamasaydı bile "Orhan Kemal", Orhan Kemal'i imlerdi. Aynı biçimde Kripke suyun özsel yanının kimyasal formülünü H_2O olarak belirler. Doğa bilimi, suyun tüm olanaklı dünyalarda H_2O olduğunu a posteriori olarak ortaya koyar.[14] Söz gelimi "Su H_2O'dur" yargısı verildiğinde "su" ile "H_2O" arasında bir özdeşlik bağıntısı kurulur. Bu bağıntı sıkı biçimde, tüm olanaklı dünyalarda geçerli olmak üzere ortaya konur çünkü Kripke'ye göre özdeşliğin her iki yanı da bir *katı göstericidir*. Bu yargı ancak suyun bilimsel yapısı açığa çıkarıldığında ortaya konabilen bir yargıdır, bu nedenle a posteriori aynı zamanda zorunlu bir yargıdır.

Kripke *Adlandırma ve Zorunluluk*'ta psiko-fiziksel özdeşlik varsayımlarında yer alan özdeşlik bildirimlerini ele alır. Böylesi bir özdeşlik acı ile C-sinir liflerinin ateşlenmesi arasında kurulur. Kripke, burada kurulan özdeşlik bağıntısını kiplik bağlamında ele alarak C-sinir liflerinin ateşlenmesinin acının tam sinirsel karşılığı (*correlate*) olmadığını öne sürer.

Kripke uslamlamasını a posteriori zorunluluk durumlarını konu ederek düzenler. Bilimsel araştırmalarla ısı ile molekülle-

14. Benzer biçimde kaplan da DNA yapısına bakılarak a posteriori bir özsellikle ilişkilendirilebilir.

rin hareketi arasında özdeşleştirmeler (*identification*) kurulur. Su ile H_2O arasında olduğu gibi ısı ile moleküllerin hareketi arasında da özdeşlik bağıntısı kurulur. Buna karşın Kripke açısından ısı ile moleküllerin hareketi arasında kurulan özdeşlik bağıntısı ile acı ile C-sinir lifleri arasındaki özdeşlik bağıntısı aynı değildir. Acıdan farklı olarak ısı, uygun araçlarla ölçülebilir, gözlemciden bağımsız dışsal bir fenomendir. Oysa Kripke'ye göre ısı duyumu, deneyimleyen bir kişi gerektirir ve ona bağlıdır. Isı duyumu olmadan ısı, ısı olmadan ısı duyumu olanaklıdır. Kripke açısından acı ile acı duyumu arasında benzer bir ayrım yapılamaz. Acı, kişiden ayrı, deneysel olarak ölçülebilir, bağımsız bir bilimsel fenomen değildir. Bu saptama Kripke'nin uslamlamasının temelidir. Buradan hareketle acı ile C-sinir liflerinin ateşlenmesi arasında bir ayrım yapılabileceği sonucuna varılır.

Isının, ısı duyumundan bağımsız yapısı, onun moleküler hareketle olan zorunlu bağıntısını güvence altına alır. Moleküler hareket ile ısı ölçülebilir bilimsel fenomenlerdir. Oysa Kripke'ye göre acı durumunda böyle bir ayrım söz konusu edilemez:[15]

> *Kişinin acı çekmesi durumunda ortaya çıkacak olan epistemik durumda olmak acısı olmaktır; acının olmaması durumunda ortaya çıkacak olan epistemik durumunda olmak ise acısı olmamaktır. Dolayısıyla, zihinsel durum ile buna karşılık gelen beyin durumu arasındaki bağlantının görünürdeki olumsallığı, ısı örneğinde olduğu gibi bir tür niteliksel benzetme ile açıklanamaz.*

Kripke'ye göre ısı ile moleküler hareket arasındaki ilişki iki biçimde düşünülebilir: Moleküler hareket varken ısı duyumsanabilir ya

---

15. Saul Kripke, *Naming and Necessity* (Cambridge: Harvard University Press, 1972), 152.

da moleküler hareket yokken ısı duyumsanabilir. Kripke'nin uslamlamasıyla söylersek, evrende moleküler hareket nedeniyle ısıyı duyumsamak yerine, başka bir şey üzerinden ısı duyumsayan yaratıklar olabilir. Yine bir katı gösterici kullanabilirler, ama burada ısı duyumuna neden olan moleküler hareket olmaz. (Bu durum a posteriori zorunlu örneklerde karşılaşılabilen, bilimsel keşifler durumunda ortaya çıkabilen değişikliklerdir.) Her iki durumda da özneler aynı epistemik konumdadır, ısı duyumsarlar. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, Kripke'nin moleküler hareketi ısının olmadığı durumla değil, ısı duyumu olarak alımlanmadan var olabileceği durumla özdeşleştirmesidir. Şöyle demektedir:[16]

> *Moleküler hareketin ısının yokluğunda var olabileceğine ilişkin görünürdeki olanaklılık söz konusu olduğunda, gerçekten olanaklı görünen, moleküler hareketin* ısı olarak duyumsanmadan *var olması, yani ısı duyumunun S duyumunu üretmeden var olabilmesidir.*

Dolayısıyla ısı ile moleküler hareket ayrı düşünülmez, ayrım ısı duyumu ile moleküler hareket arasında yapılabilir. Benzer bir durum acı ve C sinir lifleri arasında da düşünülür. C-sinir liflerinin ateşlenmesi her durumda acı duyumuna yol açmayabilir. Ne var ki bu durumda, Kripke'ye göre ısı örneğinden farklı olarak acı ile C-sinir liflerinin özdeşliğinin savunulması için bir güçlük doğar. Isı duyumu, ısı ile moleküllerin hareketi arasında bir aracıdır, ısı ya da moleküler hareketle zorunlu bir bağıntısı bulunmaz. Isı, ısı duyumundan ayrı, ölçülebilir, denetlenebilir bir yapıdadır; bir katı göstericidir. Isının duyumsanması ise ısının ilineksel/olumsal özelliğidir. Bu nedenle ısı duyumu katı olmayan göstericidir. Bu durum acı için böyle değildir, acı ile

16. Kripke, *Naming and Necessity*, 151.

C sinir lifleri arasında ısı durumunda olduğu gibi aracı bir acı duyumu bulunmaz. Bu nedenle Kripke acının "dolaysız fenomenolojik nitelikte" olduğunu öne sürer. Isı ile acı arasındaki fenomenolojik ayrımı Kripke şöyle açıklar:[17]

> *Isının moleküler hareketle özdeşliği durumunda önemli olan nokta 'ısının' katı bir gösterici olmasına karşın, göstericinin* [designator] *gönderiminin* [reference] *göndergenin* [referent] *ilineksel* [accidental] *özelliği, başka deyişle bizde S [ısı] duyumunu üretme özelliğince belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla, bir olgunun ısı olgusuyla aynı şekilde katı bir biçimde gösterilmiş olması, gönderiminin de S [ısı] duyumu aracılığıyla ortaya çıkarılmış olması, ancak bu olgunun ısı olmaması ve dolayısıyla moleküler hareket olmaması olanaklıdır. Öte yandan acı, ilineksel özelliklerinden biri yoluyla ortaya çıkarılmaz; bundansa acının kendisi olma özelliğiyle, onun dolaysız fenomenolojik niteliğiyle ortaya çıkarılır. Dolayısıyla acı, ısıdan farklı olarak, yalnızca 'acı' yoluyla katı bir şekilde gösterilmekle kalmaz, aynı zamanda göstericinin gönderimi göndergenin özsel bir özelliği aracılığıyla belirlenir. Dolayısıyla, acı belirli bir fiziksel durumla zorunlu olarak özdeş olsa da belirli bir fenomenin bu fiziksel durumla ilişkili olmaksızın acıyı ayırt ettiğimiz biçimde ortaya çıkarabileceğini söylemek olanaklı değildir. Eğer herhangi bir olgu bizim acıyı ayırt ettiğimiz biçimde ortaya çıkıyorsa, o zaman bu olgu acıdır.*

Kripke açısından acı söz konusu olduğunda acı ile acı duyumu ayrımı yapılamaz. Acı kişinin deneyimine özeldir. Buradan hareket ederek şu sonuca ulaşılır: Acı nesnel, deneysel bir bakışla kavranamaz; ancak içsel, öznel bir bakışla anlaşılabilir. A posteriori

17. Kripke, *Naming and Necessity*, 152-153.

zorunlu olanlar açısından düşünüldüğünde, ısının moleküler hareket olduğu önermesi, bilimsel değerlendirmelerin değişmesi sonucunda ısının x'in hareketi olduğu biçiminde değiştirilebilir. Ne var ki acı söz konusu edildiğinde aynı değişiklik gerçekleştirilemez. Isı duyumunun tersine, acı duyumu, acı ile C-sinir liflerinin ateşlenmesi arasında aracı değildir.

Kripke'nin özdeşlik bağıntıları yoluyla karşı çıktığı zihin beyin özdeşliği bağıntısı uyarınca zihinsel özelliklerin tipi ile fiziksel özelliklerin tipi özdeştir. Başka deyişle Kripke acı ile beyinde C-sinir liflerinin ateşlenmesi arasında kurulan özdeşlik bağıntısına karşı çıkar. Buna göre Kripke "Acı, beyinde C-sinir liflerinin ateşlenmesidir." yargısının "Isı, moleküllerin hareketidir." yargısından farklı yapıda olduğunu öne sürer. Kripke, acı içinde olan biri ile niteliksel olarak özdeş epistemik durumda olan ancak aynı B beyin durumunda olmayan birinin düşünülebilirliğini gündeme getirir. Aynı biçimde aynı B beyin durumunda olup acısı olmayan biri niteliksel olarak özdeş epistemik durumda olmayacak biçimde de düşünülebilir. Bu ise Kripke'ye göre özdeşlik yanlısı fizikselciliği yanlışlar. Kripke'nin uslamlamasını şöyle özetleyebiliriz:

Ö1 Acının duyumsanması ile C-sinir liflerinin ateşlenmesi özdeşse, zorunlu olarak özdeştir. Başka deyişle C-sinir lifleri ateşlenmeden acının duyumsanması olanaklı değildir.

Ö2 C-sinir lifleri ateşlenmeden acı duyumsanabileceği düşünülebilirdir.

Ö3 Düşünülebilen olanaklıdır.

S1 Şu durumda acının duyumsanması ile C-sinir liflerinin ateşlenmesi özdeş değildir.

S2 Fizikselcilik yanlıştır.

Kripke açısından öznel acı deneyimi içe bakışla algılanır. Ne var ki, içe bakış acı deneyimi konusunda her zaman elverişli olmayabilir. Kimi zaman öznede acı olsa bile acı duyumu deneyimlenmeyebilir. Bir diğer nokta bilincin yönelimsel oluşundan ötürü bedende acı olduğu bir durumda, dikkatin başka bir duruma yöneltmesi sonucu acı duyumunun ortaya çıkmamasıdır. Bu iki karşı çıkış sonucu Kripke'nin acı ile acının duyumunun ayrılamazlığına ilişkin varsayımı sorunlu bulunur.

THOMAS NAGEL VE ... GİBİ BİR ŞEY OLMAK?

Nagel, 1974 yılında yazdığı *What it is Like to be a Bat?* adlı makalesiyle bilinçli deneyimi ele alır. Nagel'dan önce Brain Farrell kırmızı bir lekeye bakan ve tepkileri aynı olan X ve Y'nin aynı lekeyi gördüklerini nasıl bileceğimizi sorarak, bir kişideki deneyimin kendine özgülüğünü tartışmaya açar.[18] Nagel'a göre bilinçli deneyim, onu yaşayan varlık bakımından anlam kazanan bir durumdur. O var olanın yaşadığı deneyimin nasıl bir şey olduğu, o var olan olunmadan anlaşılamaz. Eş deyişle bilinçli deneyim öznel nitelik taşır. Nagel, bilinçli deneyimi meydana getiren nedensel etkileri yok saymaksızın, bilinçliliğin bunlardan fazlası olduğunu varsayar. Dolayısıyla Nagel, bilincin indirgenemez bir yapıda olduğunu öne sürer. Fizikselcilik deneyimin fenomenolojik özelliklerini açıklayamaz çünkü ona göre bu özellikler tekil bir bakış açısıyla ilgilidir oysa indirgeme nesnellik yoluyla yapılır. Bu bakımdan Nagel, fiziksel açıklamaların birinci tekil kişi bakış açısını kapsama-

18. B. A. Farrell, "Experience", *Mind* 59 (April 1950): 170.

yacağını bildirir. Nagel söz konusu bağlamı *yarasa* örneği ile tartışır:[19]

> *Artık pek çok yarasanın (özellikle microchiroptera) dış dünyayı sonar ya da sesle yer bulma yoluyla, kapsama alanındaki nesnelerden gelen yansımaları ani, incelikli düzenlenmiş, yüksek frekanslı çığlıklar yoluyla algıladığını biliyoruz. Beyinleri, kendilerinden giden uyarımları sonradan gelen yankılarla ilişkilendirmek için tasarlanmıştır. Bu yolla elde edilen veriler, bizim görmeyle elde ettiğimiz verilerle karşılaştırılabilir ölçüde yarasalara uzaklık, büyüklük, biçim, hareket ve doku hakkında keskin ayrımlar yapma olanağı sağlar. Ancak yarasa sonarı, açıkça bir algı biçimi olmasına karşın, işleyişi açısından bizde bulunan herhangi bir duyuya benzemez ve öznel olarak deneyimleyebildiğimiz veya hayal edebileceğimiz herhangi bir şeye benzediğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Bu, yarasa olmanın nasıl bir şey olduğu kavrayışı için zorluklar yaratıyor gibi görünüyor.*

Nagel içinde bulunduğumuz durumdan çıkarım yaparak yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu hayal edebilmenin de olanaklı olamayacağını ekler. Hayal etmenin sınırlarını belirleyen insan bakış açısıdır. Ne yaparsak yapalım bu bakış açısının gösterdiği düzlemde kalmak durumundayızdır. Nagel, duyulur olanakların erişemediği her koşulda aynı sınırlılıkta olduğumuzu varsayar. Örneğin doğuştan kör ya da sağır birinin nasıl deneyimlediği de olağan duyumları olanlar için anlaşılmazdır.

Nagel öznellik alanında savunduğu gerçekçiliği insan kavramlarının erişebileceğinin ötesinde olguların varoluşuna

---

19. Thomas Nagel, "What is it like to be a bat?", *Philosophical Review* 83, sayı 4 (Ekim 1974):: 438.

yönelik bir sanı olarak açıklar.[20] Yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu düşünmekte olduğu gibi insanların tasarlamak veya kavramak için gerekli kavramları asla edinemeyeceği olgular olabilir. Nagel böylece, doğrulukları, tür olarak insanın dile getirebildiği önermelerden meydana gelmeyen olguların olduğunu öne sürer. Bunlar öznel fenomenolojik olgulardır. Fenomenolojik olguların nesnel olabileceği bir bağlam olabilir. Bir insan, deneyim yaşayan başka birinden farklı olsa da onun bakış açısına yaklaşmaya çalışabilir. Birinin izlediği bir şeyi onun izlediği noktadan başkasının da izlemesi durumda olduğu gibi. Ne var ki, türsel farklılıklar olduğunda fenomenolojik olgular iyiden iyiye anlaşılmaz olur. Nagel açısından öznenin bir deneyimi kavradığı belirli bir bakış açısı olmadığında deneyimin nesnel niteliğinin ne anlama gelebileceğini anlamak zordur. Fenomenolojik olguların anlaşılmasında türler arasında yaşanan güçlük fiziksel olaylar açısından geçerli değildir. Farklı türler, aynı fiziksel olayı nesnel terimlerle anlayabilir.[21] Sonuç olarak Nagel fizikselci zihin kuramlarının deneyimin öznel niteliğini aydınlatmak açısından başarısız olduğunu savlar.

Nagel'e göre bu öznel doğa, bilinci nesnel terimlerle açıklamamızı engellemekte, herhangi bir fizikselci ya da işlevselci açıklamanın yanı sıra birinin bilincine ilişkin söylenebilecek bilgilendirici sözlere ket vurmaktadır. Nagel'in son derece etkili çalışmasının ardından bilincin kendisinin ne olduğu ya da zihinsel bir durumun bilinçli olmasının ne anlama geldiğine yönelik açıklama girişimleri büyük ölçüde geriye düşmüştür. Bunun yerine ağırlık bilincin sinirsel karşılığının aranmasına kaymıştır.

---

20. Nagel, "What is it like to be a bat?", 441.
21. Nagel, "What is it like to be a bat?", 445.

JOSEPH LEVINE VE AÇIKLAYICI GEDİK

Joseph Levine (1952-) 1983 yılında *Materialism and Qualia: The Explanatory Gap* adlı çalışmasını yayımlar. Burada Kripke'nin (1940-) *Adlandırma ve Zorunluluk* ile *Identity and Necessity* adlı çalışmalarından yola çıkarak maddeciliğe karşı ikici bir konumu savunur.

> Levine'in temel varsayımları şöyledir:
> (i) Özdeşlik iminin her iki yanında katı göstericilerin bulunduğu özdeşlik anlatımları doğrularsa terimlerin gönderim yaptıkları bütün olanaklı dünyalarda doğrudur.
> (ii) Psiko-fiziksel özdeşlik bildirimleri yanlıştır.

Levine'in temel amacı Kripke'nin metafizik uslamlamasını epistemolojik bir uslamlamaya dönüştürmektir. Levine, Kripke'nin bilinçli deneyim hakkındaki sezgisini önemli bulmakla birlikte psiko-fiziksel özdeşlik bildirimlerinin yanlış olması gerektiğine ilişkin metafizik savını desteklemez. Bunun yerine psiko-fiziksel özdeşlik bildirimlerinin yanlışlığını gösterecek epistemolojik bir tezi savunur. Levine'in tezi, psiko-fiziksel özdeşlik anlatımlarının açıklayıcı gedik (*explanatory gap*) içerdiğidir.[22] Bu gedikten dolayı hangi psiko-fiziksel özdeşlik anlatımlarının doğru olduğunu belirleyecek bir yol bulunmaz. Bununla birlikte Levine, maddeciliğin yanlış olduğunu savunmadığını maddeciliğin çözmesi gereken bir sorunu ortaya koyduğunu dile getirir. Levine, Kripke'nin zorunluluk ve gönderim kuramına bağlı kalarak tip özdeşliği kuramına karşı şu uslamlamayı öne sürer.

---

22. Joseph Levine, "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap", *Pacific Philosophical Quarterly* 64 (October 1983): 354.

(1) Acı, C-liflerinin ateşlenmesidir.
Kripke uyarınca (1) doğru ise tüm olanaklı dünyalarda zorunlu olarak doğrudur.
(2) Isı moleküllerin hareketidir.
Aynı biçimde (2) de tüm olanaklı dünyalarda zorunlu olarak doğrudur.

Levine (1) ve (2)'nin olumsal olma olasılığını tartışır. Zorunlu doğrular ise yanlış olabilecekleri hiçbir olanaklı dünya yoktur. Durum böyle ise ısıyı moleküllerin hareketi olmadan, acıyı C-liflerinin ateşlenmesi olmadan düşünmek mantıksal olarak olanaksız bir dünya düşünmektir. Ne var ki, Levine'e göre (2)'nin olumsallığından kurtulunabilir oysa (1) için bu yapılamaz. (2)'nin sözümona olumsallığı moleküllerin hareketi olmaksızın ısıyı düşünmekle ilgilidir. Levine açısından bu olumsallık varsayımı gerçekte ısının etki ettiği biçimde duyularımızı etkileyen bir fenomen olduğunu hayal etmedir, yoksa moleküllerin hareketi değildir. Olumsal olan (2) değil, onun şu (2') olan biçimdir:[23]

> *Kimi gazların yükselmesine kimilerininse çökmesine neden olan, termometrelerdeki civanın inmesi ve çıkmasından sorumlu olan vb. ılıklık ve soğukluk duyumları yoluyla deneyimlediğimiz fenomen, moleküllerin hareketidir.*

(2) için böylesine bir döndürme olanaklı iken (1) için geçerli değildir. C-liflerinin olmadığı ama acı deneyimi yaşayabileceğimiz bir olanaklı dünya hayal edebiliriz. Böylesi bir olanaklı dünyada acı bulunur ama C-lifleri bulunmaz. Levine'e göre Kripke açısından acı deneyimi, acı duyumu, acının kendisi sayılır. Burada ısıda olduğu gibi bize görünüşü ile fenomenin

23. Levine, "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap", 355.

kendisi ayrımı yapmayız. Bundan ötürü Levine (1)'in doğruluğundan bütünüyle vazgeçmediğimiz sürece, (1)'in olumsal olduğuna yönelik sezgimiz için iyi bir açıklamamızın bulunmadığını söylemektedir.[24]

Levine'in temel katkısı "açıklayıcı gedik" kavramıdır. Buna göre Levine açısından fiziksel süreçlerin niteliksel deneyimleri nasıl açıklayabileceğini kavramak zor olsa da bu zorluk daha çok anlama veya açıklama yeteneğimizin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bundan ötürü maddeci görüşün hala doğru olabileceğini ancak şu anda fiziksel süreçlerin nasıl bilinçli deneyimlere yol açtığını tam olarak açıklayacak araçlardan yoksun olduğumuzu öne sürer. Maddeciliğin yanlış olduğunu öne sürmek için düşünülebilirlik (conceivability) uslamlamasını kullanan Kripke'den farklı olarak Levine, düşünülebilirliği maddeci anlayışlar içindeki önemli bir zorluğu vurgulamak için kullanır. Onun kaygısı daha çok fiziksel süreçler ile öznel deneyimler arasındaki boşluğu doldurma konusundaki epistemik sınırlamalarımızla ilgilidir.

Levine uslamlamasına yönelik işlevselcilerden gelebilecek olası bir eleştiriyi konu eder. İşlevselci acının C-lifleri olmadan çoklu gerçekleştirilebilir olduğunu savunarak başka bir fiziksel ortaya çıkaranda acının gerçekleştirilebilir olduğunu savlayabilir. Buna karşı Levine, Kripke'nin eleştirisinin işlevselci özdeşlik anlatımları için de geçerli olduğunu öne sürer. Levine, Block'un *Troubles with Functionalism* adlı çalışmasını anarak onun gözünden işlevselcinin acının tam bir betimlemesini vermesini tartışır.[25] Böyle bir betimlemenin ne olduğunu bilmesek de hangi biçimi kabaca alabileceğini biliyoruz. Diyelim ki bu işlevselci betimleme F olsun.

---

24. Levine, "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap", 355.
25. Levine, "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap", 355-6.

(3) Acılı olmak F durumunda olmaktır.

Bazı olanaklı dünyalarda (3) yanlış olabilir. Buna göre Block açısından F durumunda olunup acılı olunmayabilir. Block, işlevsel betimlemelerin niteliksel duyu betimlemelerinin özsel özelliklerini yakalamak açısından fazla soyut olduğunu gösterir. Levine'e göre aynı nesneye yönelik ayrı görsel nitelceleri bulunan ama aynı işlevsel durumları gerçekleştiren iki kişi varsayımı olan *tersine çevrilmiş renk tayfı uslaması* da Kripke'nin olumsallık savını destekler. İşlevselcilik uygun bir işlevsel betimlemenin zihin durumunu sunabileceğini önerir buna karşı çıkan Levine, Block, Kripke fiziksel bir *ortaya çıkaran*ın işlevsel bir betimlemesinin nitelceyi veremeyeceğini öne sürer. Açıklayıcı gedik böylece ortaya çıkar. Kripke bundan dolayı ya (1) ve (3)'ün olumsal olduğunu benimsemeyi ya da maddeciliğe son vermeyi önerir. Levine, Kripke ve Block'tan aldığı tartışmayı sürdürerek (2)'nin tam açıklayıcı bir özdeşlik dile getirdiğini öne çıkarır. Öyle ki, bu özdeşlik anlatımı geride açıklanmamış bir şey bırakmaz. Oysa durum (1) ve (3) için böyle değildir. Onlarda geriye açıklayıcı bir gedik kalır.[26] (2') ısıyla ilişkilendirdiğimiz mekanik nedensel işlevleri gösterir. (2') gibi bildirimlerde ısının özsel doğasının bulunuşu, nedensel biçimde ortaya konuluşu onunla ilgili kavrayışımızı tüketir. Levine açısından (1) için durum böyle değildir. Levine, acının C-liflerinin ateşlenmesi olduğunu saptamakla belirli bir nedensel durum açıklansa bile daha fazlası kaldığını öne sürer. Ona göre kalan niteliksel yandır; acının nasıl duyumsattığıdır. C-liflerinin acıyla nedensel bağıntısının bulunmasından geriye kalan acının niçin öyle duyumsattığıdır (*Why pain should feel the way it does?*). Bu ise Levine açısından açıklayıcı gediği meydana getirir.

26. Levine, "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap", 357.

DAVID CHALMERS VE ZOR SORUN

Çağdaş zihin felsefesi tartışmalarında son derece etkili olan David Chalmers (1966-) bilinci indirgenemez ve evrenin temel bileşenlerinden biri olarak sayar. Chalmers 1995 yılında yayımladığı *Facing up to the Problem of Consciousness* adlı makalesiyle bilinç tartışmalarına *zor sorun* deyişini getirir. Bu bölümde temel olarak Chalmers'ın zor sorununu ele alacağız, çalışmamızın başka bölümlerinde de Chalmers'ın zihin felsefesine kattığı tartışmalar yer alacak. Chalmers zor sorunu açık kılmak için önce kolay sorun olarak gördüğü sorunları dile getirir:[27]

> *Çevresel uyaranlara tepki verme, sınıflandırma ve ayrıştırma yeteneği*
> *Bilişsel bir sistem aracılığıyla verinin bütünleştirilmesi*
> *Zihin durumlarının bildirilmesi*
> *Bir sistem olarak kendi içsel durumlarına erişebilme yeteneği*
> *Odaklanma, dikkat kesilme*
> *Davranışın incelikli denetimi*
> *Uyku ile uyanıklık arasında ayrım*

Chalmers, henüz bu sorunları bütünüyle anlamamış olsak bile günün birinde bilimsel olarak çözülebileceklerini varsayar. Ne var ki aynı durum zor sorun için geçerli değildir. Sorun, deneyimin öznel bir bakış açısından yaşanmasıdır. Chalmers, Nagelcı çizgiyi sürdürerek "...gibi bir şey olma" durumunu kavramayı zihin için aşılamaz bir güçlük olarak görür. Öznel deneyime gönderim yapmak için bilinci, kolay sorunların ilgili olduğu durumları

27. David Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", *Journal of Consciousness Studies* 2, sayı 3 (1995): 200.

anmak için farkındalığı kullanır.[28]

Kolay sorunlar bilişsel işlevlerin ve yeteneklerin açıklanmasıyla ilgilidir. Bilişsel bir işlevin açıklanması, onun ardındaki mekanik düzeneği ortaya koymaktır. Bu bakımdan kolay sorunlar bilişsel bilimler, sinir bilim, genetik vb. bilimlerce ele alınır.

Zor sorun ise bütün bu bilişsel işlevlere deneyimin niçin eşlik ettiğidir. Başka deyişle fiziksel bir yapıda niçin ve nasıl bilincin var olduğu zor sorudur. Chalmers şöyle demektedir:[29]

> *Bazı organizmaların deneyimin öznesi olduğu yadsınamaz. Ancak bu sistemlerin nasıl* [how] *olup da deneyimin öznesi olduğu sorusu kafa karıştırıcıdır. Niçin* [why] *bilişsel sistemlerimiz görsel ve işitsel bilgi işleme sürecine girdiğinde koyu mavinin niteliği ya da do sesinin niteliği gibi görsel veya işitsel deneyimler yaşıyoruz? Zihinsel bir imgeyi tasarlamanın ya da bir duyguyu deneyimlemenin niçin* [why] *böyle bir şey olduğunu nasıl* [how] *açıklayabiliriz? Deneyimin fiziksel bir temelden kaynaklandığı yaygın olarak benimsenmektedir, ancak niçin* [why] *ve nasıl* [how] *kaynaklandığına ilişkin iyi bir açıklamamız yoktur. Fiziksel işleme niçin* [why] *zengin bir içsel yaşama yol açsın ki? Öyle olması nesnel olarak mantıksız görünse de yine de öyle. Bilinç sorunu olarak nitelendirilebilecek bir sorun varsa, o da budur.*

Anlaşılacağı üzere Chalmers bilincin deneysel açıklamalar yoluyla tümüyle açıklanabilir olduğunu düşünmez.

Bilincin sinirsel temelleri neden başka değil de tam olarak o zihin durumuna yol açmaktadır. Üstelik bir deneyimin olması bile zorunlu değilken niçin böyle bir deneyim bulunmaktadır.

---

28. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 202.

29. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 201.

Buna koşut olan bir başka durum bizden farklı yapıdan meydana gelen bir canlıda nasıl bilincin olabildiği sorunudur.

Tüm bu bakımlardan zor sorun kolay sorunlardan ayrıdır. İlgili tüm işlevler açıklansa bile niçin zengin içsel yaşama neden oldukları Chalmers'a göre açıklanamaz kalır. Chalmers, kolay sorunlar çözülse bile zor sorunun süreceğine ilişkin kimi örnekler sunar. Francis Crick ve Christof Koch'un serebral kortekstеki 35-75 Hz'lik sinirsel salınımların bilincin temeli olduğunu öne sürüşlerine değinir. Onlara göre bu salınımlar, görme, koklama gibi çeşitli duyusal değişimler barındıran farkındalığa karşılık gelir ve veri içeriklerinin bağlanmasını sağlayan bir düzenek önerir. Bağlama, tekil bir varolan hakkındaki ayrık veri parçalarının bir araya getirildiği işlemdir. Bu ise farklı özelliklere karşılık gelen sinir hücrelerinin eş zamanlı salınımıyla gerçekleşir. Chalmers tam bu noktada söz konusu açıklamanın ilgili içeriklerinin niçin deneyimlendiğiyle ilgili bir şey söylemediğini belirtir. Başka deyişle salınımlar deneyime niçin yol açıyor? Chalmers'ın andığı bir başka örnek Bernard Baars'ın bilinç hakkındaki *bütünsel çalışma alanı kuramı*dır.[30]

> *Bu kurama göre bilinç içerikleri, uzmanlaşmış pek çok bilinç-dışı* (nonconscious) *işlemci arasındaki iletişime aracılık etmek için kullanılan, merkezi bir işlemci olan toplu çalışma alanında bulunurlar. Bu özelleşmiş işlemcilerin sistemin geri kalanına veri iletmeleri gerektiğinde, bunu, diğer tüm işlemcilerin erişebileceği, sistemin geri kalanı için ortak bir tür yazı tahtası olarak iş gören çalışma alanına, söz konusu veriyi göndererek yaparlar.*

Chalmers'a göre Baars bilişsel erişebilirlik ya da farkındalık kuramı ortaya koymuştur, *bütünsel çalışma alanındaki* verinin niçin

30. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 205.

bilinçli olarak deneyimlendiğine ilişkin bir açıklama vermemiştir. Baars gibi başkaları da zor sorunu çözmeye çalışmaktansa türlü uğraşlar içindedir. Bunlardan kimileri deneyimi açıklamak yerine ben kavramı ya da bildirilebilirlik gibi çözülebilir görünen başka sorunları ele alır. Kimileri deneyim sorununu yadsır. Kimileri deneyimi tam anlamıyla açıkladıklarını öne sürse de gerçekte açıkladıkları veri işlemenin ayrıntılarıdır. Veri işlemenin bilince niçin yol açtığı ise es geçilir. Kimileri, görme alanının geometrik yapısı ya da renkler arasındaki bağıntılar gibi, veri işlemede bulunan yapılarla ilgili belirli olguların deneyimin yapısı hakkındaki olgulara karşılık geldiğini açıklar ancak en önce niçin deneyimin olması gerektiğini anlatmaz. Kimileri deneyimin dayanaklarını örneğin bilincin sinirsel bağlaşıklarını yalıtmaktadır. Chalmers'a göre tüm bu çabalar yetersizdir. Yeten bir kuram yalnızca hangi işlemlerin deneyimi ortaya çıkardığını bildirmemeli aynı zamanda niçin ve nasıl olduğunu belirmelidir. Bilinci açıklamak isteyen fiziksel açıklamalar şu soruyu atlamaktadır: Niçin bu fiziksel işlemler deneyime yol açmaktadır? Fiziksel açıklamalar ancak yapıları ve işlevleri aydınlatabilir, bilinç sorununu değil.

Şu durumda Chalmers beyin kuramları ile öznel deneyim ve bilinç arasında bir gedik olduğunu varsayar. Beyin kuramları sinir hücreleri ve ilgili yapıların beyinde hangi bağlantıları gerçekleştirdiklerini açıklasa bile bir kişi olmanın, kırmızı görmenin, birini sevmenin nasıl bir şey olduğu konusunda açıklama veremezler. Bütün bunların açıklanabilmesi için Chalmers bilince ilişkin yeni temel yasaların bulunması gerektiğini varsayar.

Chalmers çözümü indirgemecilikten vazgeçmekte bulur. Böylece bilinç beynin etkinliği olmaktansa dünyanın temel bir yönü durumuna gelir. Ona göre bilinç tıpkı uzay, zaman ya da madde gibi evrenin keşfedilmeyi bekleyen temel bir yönüdür. Bu noktada

on dokuzuncu yüzyıl fiziğini örnek göstererek kurama katılan yeni temel var olanları anar. O dönem elektromanyetik süreçler bütünüyle mekanik süreçlerle açıklanamayınca, elektromanyetik yük ve kuvvetleri temel var olan olarak önerildi. Elektromanyetizmayı açıklamak için fiziğin ontolojisi genişletildi. Aynı biçimde kütle ve uzay-zaman da temel var olanlar olarak kuramda yer aldı. Kimse bunları daha yalın öğelerle açıklamak istemedi. Chalmers bilinç kuramında da deneyimin temel öge olmasını önerir.

Chalmers'a göre fizikteki her şey bilincin yokluğu ile bağdaşır bundan dolayı bilinç kuramı için ontolojiye yeni şeyler eklenmelidir. Söz konusu yeni şey temel özellikler ve yasalardır.[31] Bilinç kuramındaki açıklayıcı yük bu yeni öğelerde olacaktır. Ne var ki, bunlara, deneyimin fiziksel işlemlerden nasıl çıktığını açıklayacak "köprü kurucu ilkeler" eklemek gerekir. Görüldüğü gibi bu yeni bir ikiciliktir. Chalmers bunun bilimsel dünya görüşü ile uyarlı doğalcı bir ikicilik olduğunu, tinsel, gizemci bir ikicilik olmadığını ekler.[32] Altının çizilmesi gereken bir başka nokta Chalmers'ın fiziksel işlemlerden öznel deneyimi ortaya çıkarabilmesidir. Bu durumda öznel deneyim türetilebilir olur ve kökensel olmaz.

Chalmers, kimi bakımlardan engellerle karşı karşıya olan bir bilinç kuramı taslağı sunar. Bu engellerden ilki nesnel verilerin azlığıdır. Bunu aşabilmek için doğrudan kendi deneyimimize, başkalarının dolaylı olarak kendi deneyimlerini anlatmalarına, felsefi çözümlemeye, düşünce deneylerine, yalınlık, içsel tutarlılık, eldeki bilimle uyuşma vb. başvurulmalıdır. Chalmers açısından indirgemeci olmayan bir fizik kuramı fiziksel olanın öznel deneyimi nasıl çıkardığını anlatan *psiko-fiziksel ilkeler* içerir. Bunları *yapısal bağdaşım ilkesi* (*structural coherence*), *örgütsel*

31. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 210.
32. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 210.

değişmezlik ilkesi (*organizational invariance*) ve *çift-yön veri kuramı* (*double-aspect view of information*) olarak belirler.

Yapısal bağdaşım ilkesi uyarınca Chalmers bilinç ve farkındalık arasında doğrudan bir karşılıklılık ve eş biçimlilik olduğunu varsayar.[33] Farkındalık Chalmers için işlevsel yapıda olup, bilince koşut bir durumdur. Nerede bilinç varsa farkındalık da bulunur. Bilinçli bir deneyim olduğu yerde, bilişsel sistemde bu deneyime karşılık gelen davranış denetimi ve sözel bildirimler için kullanılabilir veriler bulunur. Bildirim ve bütünsel denetim için kullanılabilir veri olduğunda, buna karşılık gelen bir bilinçli deneyim bulunduğunu düşünür. Ona göre bu durum bilinç ve farkındalık arasındaki doğrudan bağdaşımı gösterir. Chalmers, deneyimin karmaşık bir yapısının olduğunu ve bu yapının, farkındalığın veri işleme yapısında karşılık gelen özellikler taşıdığını düşünür. Örneğin, renk algılarına bakıldığında, her renk deneyimi arasındaki ayrımın, veri işlemede bir ayrıma karşılık geldiğini belirtir. Bu durum ona, bilinçli deneyimin yapısal özelliklerinin, farkındalığın işleme yapısında doğrudan temsil edildiğini gösterir. Öte yandan Chalmers yapısal bağdaşım ilkesinin sınırları olduğunu da varsayar. Buna göre deneyimin tüm özellikleri yapısal özellikler değildir. Kimi deneyimlerin, örneğin kırmızı bir duyumun içsel doğasının, yapısal bir açıklamayla tam olarak yakalanamayacağını savlar. Böylece Chalmers yapısal özelliklerin, deneyimi kısıtladığı ancak tüketemediğini öne sürer.

Örgütsel değişmezlik ilkesi uyarınca, ince ayrıntılarda aynı işlevsel örgütlenişi olan sistemler niteliksel olarak özdeş deneyimler barındırır.[34] Sinirsel örgütlenme yapı taşı değişse söz ge-

33. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 212.
34. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 214.

limi silikon temelli olsa bile aynı deneyim sağlanır. Chalmers'ın buradaki vurgusu örgütsel bileşenlerin fiziksel maddesinden daha çok nedensel etkileşimin soyut örüntüsüne yöneliktir.

Çift-yön veri kuramı, veri ve bilinç arasında temel bir ilişki önerir. Bu kuram, verinin iki yönü olduğu düşüncesine dayanır.[35] Bunlar fiziksel yön ile deneyime ilişkin fenomenal yöndür. Chalmers aynı veri yapısının hem fiziksel süreçlerde hem de bilinçli deneyimlerde var olabileceği öne sürer. Chalmers çift-yön veri kuramının Shannon'ın veri kavrayışı üzerine kurulu olduğunu belirtir. Bu kavrayış veriyi, farklılık bağıntılarıyla tanımlanan bir veri alanında gömülü olarak görür. Bu bağlamda, fiziksel durumlar arasındaki farklılıkların nedensel yollar boyunca aktarılması durumunda, veri fiziksel olarak anlamlı duruma gelir. Bu, bir fiziksel değişikliğin başka bir durum değişikliğine yol açmasının anlamlı veri oluşturduğu anlamına gelir. Chalmers'a göre belirli fiziksel olarak somutlaştırılmış veri alanları ile fenomenal bilgi alanları arasında doğrudan bir eşyapılılık ya da karşılıklılık bulunur. Bu, beyindeki fiziksel durumların farklılıklarının, deneyimlerimizdeki farklılıklara doğrudan karşılık gelebileceği anlamına gelir. Örneğin, bilinçteki değişiklikler, beyindeki veri değişikliklerine karşılık gelen değişiklikler olarak anlaşılabilir. Chalmers uyarınca çift-yön veri kuramı, birkaç yaklaşımla desteklenmektedir. İlk olarak, *örgütsel değişmezlik ilkesiyle* uyumlu olup, verinin *örgütsel* bir özellik olarak bilinci anlamamızda anahtar olduğunu önermektedir. İkinci olarak, fiziksel süreçlerin ve deneyimlerin yapılarının yakından uyumlu olduğu yapısal bağdaşım ilkesini açıklayabilir. Üçüncü olarak, deneyimlerimize derinden bağlı olan bilişsel süreçler, temelde veri işleme üzerine kuruludur.

35. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 216.

Frank Jackson (1943-) 1982 yılında *Epiphenomenal Qualia* adlı bir makale yayımlayarak fizikselciliği bilgi kuramsal açıdan eleştirir. Ona göre bedensel duyumların belirli özellikleri ve belirli algısal deneyimler hiçbir fiziksel veri içermez.[36] Jackson, beyinde olup biten fiziksel işlemlerden söz ettiğimizde, nitelcelerden, acının can yakmasından, limonu tatmaktan, gülü koklamaktan vb. söz edemeyeceğimizi öne sürer. Şöyle bir uslamlama ortaya koyar: Fred adında renkleri ayrıştırma yatkınlığı tüm insanlardan daha üstün biri olsun. Fred kimsenin ayrımsayamadığı renk tonlarını deneyimleyebilsin. Olgun domateslerin renklerini kırmızı$_1$ ve kırmızı$_2$ olmak üzere iki öbeğe ayırabilsin. Bu ayrım bizim için algılanamaz olsa da Fred için mavi ve sarı ayrımı kadar açık olsun. Fred'in bakış açısından bizler kırmızı$_1$ ve kırmızı$_2$ bakımından renk körüyüz. Fred'in sinirsel ve görme yapılarını incelediğimizde hiçbir fiziksel veri bize bu iki rengin ayrımını sunamaz. Jackson'a göre Fred hakkında fizikselciliğin dışarıda tuttuğu bir şey bulunur.[37] Jackson bu savını daha da öteye taşıyarak Fred'in bedenini inceleyerek elde ettiğimiz birikimle bir başkasında cerrahi düzenlemeler yapmayı önerir. Düzenleme sonrasında o kişinin kırmızı$_1$ ve kırmızı$_2$'yi ayırt etmesinin sağlanabileceğini, buna karşın yine de bu durumun fiziksel verinin renk algısına yol açtığını açıklayamayacağını öne sürer. Böylece Jackson, Fred ve renk deneyimi hakkında beyin ve sinir sistemindeki yapılardan daha çok bilinmesi gereken olduğu sonucuna ulaşır.

---

36. Frank Jackson, "Epiphenomenal Qualia", *Philosophical Quarterly* 32 (Nisan 1982): 127.

37. Jackson, "Epiphenomenal Qualia", 129.

Jackson 1986 yılında *What Mary Didn't Know* makalesinde bir başka düşünce deneyini daha öne sürer.[38] Buna göre Mary adında sinir bilimci görmenin sinirsel fizyolojik süreçleri hakkında her şeyi, zorla çalıştırıldığı her şeyin siyah beyaz renkte olduğu bir odada öğrensin. Mary görme duyusunun nöro-fizyolojisinde uzmanlaşmıştır. Öyle ki kirazın kırmızılığı, denizin maviliği, ormanın yeşili ya da başka renk sözcükleri kullandığımızda olanlarla ilgili elde edilebilecek *tüm* fiziksel bilgiyi edinmektedir. Örneğin gökyüzünden gelen hangi dalga boyu bileşimlerinin retinayı uyardığını ve bu işlemin, merkezi sinir sistemi yoluyla ses tellerinin kasılmasını ve ciğerlerden hava üflenerek "Gökyüzü mavidir" tümcesini dile getirmeye yol açacak eylemi nasıl tetiklediğini bilir. Jackson'a göre Mary günün birinde serbest bırakıldığında renkleri ilk kez doğrudan deneyimlediğinde öğreneceği yeni şeyler bulunur. Bundan ötürü Jackson fizikselciğin yanlış olduğunu öne sürer. Başka duyusal yönlerle ilgili de aynı uslamlamalar geliştirilebilir.

Jackson kipliğe dayalı bir uslamlama da sunar. Buna göre olanaklı bir dünya tasarlayıp, bu dünyada tıpkı bizim gibi fiziksel yapısı olan ama bilinci olmayan var olanlar düşünülebilir. Bundan dolayı fizikselcilik yanlıştır.[39]

Jackson, Nagel'ın *yarasa olmak nasıl bir şeye benzer* uslamlamasını irdeler. Nagel'dan ayrı olarak o, Fred olmanın nasıl bir şey olduğunu bilip bilmeyeceğimizi tartışmaz. Yalnızca Fred'in deneyiminde bir özellik olduğunu ve onu bilmediğimizi öne sürer.[40] Özelliği bilmiş olsaydık bile, yine de Fred olmanın nasıl bir şey olduğunu bilmezdik fakat onun hakkında daha çok şey bi-

38. Jackson, "What Mary Didn't Know", *Journal of Philosophy* 83, sayı 5 (1986): 291–95.
39. Jackson, "Epiphenomenal Qualia", 131.
40. Jackson, "Epiphenomenal Qualia", 132.

lirdik. Fred hakkında hiçbir bilgi, Fred'in kendini içerden nasıl deneyimlediğini bilmeye yeterli gelemez. Jackson'a göre Nagel'ın uslamlaması fizikselciliği yadsımaz çünkü fizikselcilik yarasa olmanın nasıl bir şeye benzediğini hayal edebileceğimizi önermez.

Jackson'ın bir başka tartışması fiziksel dünyada nitelcelerin nedensel etkili olup olmadıklarına ilişkindir.[41] Ona göre nitelcelerin varlığı ya da yokluğu fiziksel dünya açısından bir fark doğurmaz. Nitelceler olsa olsa başka zihin durumları açısından bir etki doğurabilir. Bu bağlamda acının inciticiliği gibi bir nitelcenin fizik dünyaya etki edebileceğini öne sürenlerin olası üç gerekçesine karşı çıkar. Nedensel etkiye ilişkin ilk gerekçe acı incittiğinden dolayı acıdan kaçınıldığıdır. Jackson için B'nin A'yı izlemesi A'nın B'nin nedeni olmasını gerektirmez. Her ikisinin de altında yatan üçüncü bir neden olabilir. Nedensel etkiye ilişkin ikinci gerekçe, nitelcelerin Darwinci doğal seçilim uyarınca fizik doğada hayatta kalmaya yardımcı olmak için evrilen özellikler olduğunu söyler. Bu bakımdan nitelceler fiziksel doğaya etki etmeseydi hayatta kalma süreçlerinin gerçekleşmeyeceği öne sürülür. Jackson'a göre bu gerekçe kutup ayısının kalın kürkünün ayıyı kutuplarda başarıyla korurken, aynı zamanda onu ağırlaştırması ve hantallaştırması üstünden düşünülebilir. Nasıl kalın kürkün yan ürünü hantallık ise aynı biçimde evrimsel üstünlük sağlayan beyin işlemlerimin yan ürünü nitelcelerdir. Nedensel etkiye ilişkin üçüncü gerekçe başka insanların bizim gibi zihinleri ve nitelceleri olduklarının nasıl çıkarıldığına ilişkindir. Birinin davranışları bende olduğu gibi onda da nitelceler olduğunu destekler. Şu durumda davranışlar gerçekten de nitelcelerin çıktıları olmasa bu sağlanamaz. Jackson bu gerekçeye karşı şöyle bir uslamlama öne sürerek karşı çıkar. Spurs takımının oynadığı maçı kazandığı

41. Jackson, "Epiphenomenal Qualia", 133.

The Times gazetesinden okunduğunda, Spurs'un maçı kazanmasının The Times'ta haber olmasının nedeni olduğu düşünülür. Yoksa The Times'taki haber The Telegraph'daki habere neden olmamıştır, her haber de asıl olayın; Spurs'un kazanmasının etkileridir. Dolayısıyla bir gazetede Spurs'un kazandığı okunarak ve diğerinde de bunun bildirileceğinin kestiriminde yapıldığı gibi, başkalarında nitelcelerin varlığı çıkarılabilir.

Jackson epifenomenal nitelcelerin, hiçbir işe yaramadıkları, hiçbir şey açıklamadıkları, bilimsel dünya görüşü ile uyumsuz oldukları, neden ve nasıl var olduklarını anlamadığımıza ilişkin bir başka eleştirel değerlendirmeyi onaylar. Bu bağlamda Jackson evrimin ürünü olduğumuzu vurgulasa da epifenomenal nitelcelerin evrimsel süreçlerde hayatta kalmakla ilgisi olduğunu düşünmez. Jackson'a göre doğal seçilim, nitelcelere neyin yol açtığını, onları yöneten yasaları ve nasıl oluştuklarına ilişkin bir yeterlik vermediği için onları açıklayamıyoruz. Bu durum tıpkı deniz sümüklüböceklerinin gerçekliğe ilişkin sınırlı bir bakış açısı taşımaları gibi insanların da evreni ve içindeki kimi öğeleri anlamalarının sınırlı olmasına benzer.

COLIN MCGINN VE BİLİŞSEL KAPALILIK

Colin McGinn (1950-) 1989 yılında yayımladığı *Can We Solve the Mind-Body Problem?* adlı makalesiyle zihin-beden sorununun oluşturduğu gizemi hiçbir zaman çözemeyeceğimizi öne sürer.[42] McGinn'e göre bilinçli durumların beyin durumlarına nasıl dayandığı, ıslak gri beyinden parlak gösterişli fenomenal-

42. Colin McGinn, "Can We Solve the Mind-Body Problem?", *Mind* 98, sayı 391 (Temmuz 1989): 349.

liğin nasıl çıktığı, milyonlarca sinir hücresi yığınının öznel deneyimi nasıl oluşturduğu büyük bir gizemdir. McGinn bir doğalcıdır fakat bu doğalcılık zihnin nasıl oluştuğunu açıklamak yerine yalnızca beyinle bağıntısını imler. Şöyle demektedir: "Beyinle ilgili olarak bilinçten sorumlu olan şeyin ne olduğunu asla belirleyemeyeceğimize inanıyorum, ama her ne ise, doğası gereği mucizevi olmadığından eminim".[43] McGinn söz konusu varsayımları *bilişsel kapalılık uslamlaması*nda birleştirir: "bir M zihin tipi, P özelliği (veya T kuramı) bakımından bilişsel olarak kapalıdır ancak ve ancak M'deki kavram oluşturma yordamları P'nin kavranmasına doğru uzatılamıyorsa."[44] Şu durumda McGinn insanın, beyin ile fenomenal bilinç arasındaki bağıntıyı açıklayan doğal bir özellik bakımından bilişsel olarak kapalı olduğunu öne sürer.

McGinn açısından insan kendi bilinç olanağını anlamak açısından bilişsel kapalıdır yoksa insan türünden bilişsel olarak daha altta duran canlıların bilinç olanaklarını anlamaya açıktır. Bir özelliğin belli türlere açık olması, özelliğin gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Elektromanyetik spektrumun görünmeyen bölümleri görünenlerden daha az gerçek değildir. Benzer biçimde bir özelliğin bir M türü için "noumenal" oluşu bu özelliğin doğal olmadığı anlamına gelmez. Söz gelimi elektron maymun zihnine bilişsel kapalıdır.

McGinn uslamlamasını şöyle sürdürür:[45]

i. Beyinde bilinci doğal süreçlerle açıklayacak bir dizi özellik bulunur.

43. McGinn, "Can We Solve the Mind-Body Problem?", 350.
44. McGinn, "Can We Solve the Mind-Body Problem?", 350.
45. McGinn, "Can We Solve the Mind-Body Problem?", 352.

ii. Bu özellikler bakımında bilişsel olarak kapalıyız.
iii. Bilimle karşıtlık içinde bir felsefi sorun yoktur.

McGinn bilincin açıklanmasında yer alabilecek doğaüstü yaklaşımlara, bilincin elenmesine karşıdır. Zihin-beden bağlaşıklığının *temel olgu* (*brute fact*) olarak görülmesini de benimsemez. Nasıl yaşam cansız maddeden evrildi ise bilinç için de böylesi bir açıklama, insanların onu bilebilmesinden bağımsız olmalıdır. Bundan dolayı bilinci doğal süreçlerle açıklayacak beyinde bir dizi özellik bulunur. Öte yandan bu özelliği biz insanlar asla anlayamayız. McGinn bu özellik açısından bilişsel kapalılığı anlamak için içgözlem ile beyin araştırmaları olmak üzere iki yol önerir.[46] İçgözlem zihin-beden bağıntısının yalnızca zihin yanını açıklığa kavuşturmakla ilgilidir. Beyin yanını ve aradaki bağıntıyı göz ardı eder. Bundan dolayı içgözlem bilinci sunan özellik açısından bilişsel kapalıdır. İçgözleme ilişkin bir başka uslamlaması ise şöyledir: Bilincin özelliklerine ilişkin kavramları bu özellikler bizde bulunmazsa edinemeyiz. Görmeyen biri görsel deneyime ilişkin kavramları edinemez. Aynı biçimde yarasa deneyimine ilişkin kavramlar da oluşturamayız. Belli türden bilinç türüyle sınırlandırılmış olduğumuzdan başka bilinç durumlarına ilişkin kavramlar oluşturamayız bundan ötürü McGinn açısından insan türü olarak zihin-beden sorunu için genel bir çözüm bulamayız.

46. McGinn, "Can We Solve the Mind-Body Problem?", 354-5.

ZOMBİ VARSAYIMI

"Zombi" deyişini Robert Kirk (1933-) 1974'te yayımladığı *Sentience and Behaviour* adlı makalesinde ortaya atar.[47] Ardından *Zombies vs. Materialists, Raw Feeling* ve *Zombies and Consciousness* adlı çalışmalarıyla varsayımını sürdürür. Zombi fiziksel olarak bir insanla bütünüyle uyumlu ancak zihinsel yaşantıdan yoksun kurmaca bir organizmadır.

Kirk, *Sentience and Behaviour*'da Dan adlı kişide elini kestikten sonra tuhaf davranışların ortaya çıktığı bir kurgu yapar. Yaralanma dolayısıyla Dan yüzünü buruşturup, inlemek gibi tipik ağrı davranışları sergiler ancak görünürdeki durumuyla çelişecek biçimde ağrı hissetmediğini öne sürer. Dan ayrıca sergilediği ağrı davranışlarının denetimi dışında gerçekleştiğini belirtir. Kurguya göre Dan zamanla, koku alma gibi diğer duyularını da yitirmesine karşın davranışları sanki bu duyumlar varmışçasına olağan bir kişi gibi sürer gider. Kirk'e göre Dan'ın bu biçimde giderek duyusal deneyimden yoksun bırakılması tutarlıdır. Kirk böylece birinin fiziksel tepkilerini koruduğu ancak bilincini yavaş yavaş kaybettiği varsayımsal bir kurgu sunmaktadır. Böylece birinin zombi olmasının mantıksal olanağı bulunduğunu öne sürer.

Kirk 1974'te yayımladığı ikinci makalesi *Zombies vs. Materialists*'te bir başka kurgu ortaya koyar. Bu kez Kirk, Jonathan Swift'in *Gulliver'in Maceraları*'ndan esinle Gulliver'i Lilliputlulardan daha küçük ve gelişmiş bir toplulukla karşılaştırır.[48] Bu topluluğun bilim insanları Gulliver'in kafasındaki getiren (*afferent)* ve götüren (*efferent*) sinirlerin bağlantısını keser. Daha

47. Robert Kirk, "Sentience and Behaviour", *Mind* 83, sayı 329 (1974): 41.
48. Robert Kirk ve Roger Squires, "Zombies v. Materialists", *Aristotelian Society Supplementary Volume* 48, sayı 1 (1974): 143.

sonra *getiren* sinirlerinden gelen girdileri izlemeyi sağlayacak ve *götüren* sinirler beyne bağlı olsaydı üretilecek davranışlardan ayırt edilemeyen davranışlar üreten çıktılar gönderecek bir dizi düzenleme yapar. Kirk'e göre artık söz konusu olan Gulliver değil Zulliver'dir. Zulliver, Gulliver gibi davransa ya da davranma yatkınlığında olsa bile artık duyumsal deneyimi olmayan Gulliver'den başka biridir.

Zombi kurgusundan etkilenen bir başka filozof Chalmers'tır. Chalmers fiziksel olarak tepeden tırnağa bizim gibi olan bir varlığın içsel niteliksel fenomenal bir deneyimden yoksun olabileceğini öne sürer.

Bilinç mantıksal olarak fiziksel olana bağlı değildir. Chalmers *düşünülebilirlik uslamlaması*nı öne sürer. Mantıksal olarak fiziksel olguların aynı, deneyim hakkındaki olguların farklı olduğu düşünülebilir.[49] Chalmers zombiyi bilinçli bir varlıkla fiziksel olarak özdeş fakat bilinçli deneyimden yoksun varlık olarak tanımlar.[50] Dahası zombi dünyası da Chalmers için mantıksal olanaklıdır. Böylesi bir dünya bizim dünyamızın fiziksel özdeşidir ama içinde bilinçli deneyim yoktur dolayısıyla burada herkes zombidir.

Chalmers zombi ikizinin özdeş bir çevrede kendisi gibi etkiler altında kaldığını varsayarak işlevsel olarak kendisiyle özdeş olduğunu öne sürer. İkiz zombisinin kendisiyle aynı veri kümesinin etkisi altında olduğundan girdilere vereceği tepkilerin ve davranışların aynı olacağını savlar. İkiz zombisi de kendi gibi dışarıdaki ağaçları görür, çikolata yer vb. Bundan dolayı Chalmers psikolojik kavramların işlevsel çözümlenmesi açısından ikiz

---

49. David J Chalmers, *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory* (New York: Oxford University Press, 1996), 93.

50. Chalmers, *The Conscious Mind*, 94.

zombinin fiziksel olarak kendisiyle özdeş olduğunu düşünür. Kendisi gibi o da uyanıktır, içsel durumlarını içerikleriyle anlatabilir, dikkat kesilebilir, Chalmers'ın yaptığı her şeyi yapabilir. Fakat Chalmers'a göre bütün bunlara bilinçli deneyim eşlik etmez. Zombi ikizinin hiçbir fenomenal duygusu bulunmaz.

Chalmers filmlerde görünen zombileri *psikolojik zombiler* olarak niteler. Bu tür zombilerin fenomenal bilinçle ilgisi kuşkuludur. Başkalarını ısırma ya da yeme peşinde olduklarından bir tür tat alma duyumları olduğu varsayılabilir. Bu durum Chalmers'ın zombileri için geçerli değildir. Chalmers *fenomenal zombiler*le ilgilendiğini bildirir. Yeniden belirtecek olursak bu tür zombiler Chalmers için deneyimin olmadığı fiziksel ve işlevsel olarak eşlemiyle özdeştir.

Öte yandan Chalmers için "zombilerin doğal olarak olanaklı olması pek olası değildir".[51] Gerçek dünyada kendisinin birebir benzerinin bilinçli olmasını savunur. Buradaki sorunu, "zombilerin dünyamızda var olmasının elverişli olup olmadığı ya da zombi benzeri düşüncesinin doğal olup olmadığı değildir; sorun, zombi kavramının kavramsal olarak tutarlı olup olmadığıdır".[52] Chalmers için zombinin salt düşünülebilir olması fizikselciliğe karşı ulaştığı sonuçlar için yeterlidir.

Zombinin yalnızca mantıksal olanak olarak düşünülebilmesinin kuşkuya açık olmasını Chalmers değerlendirir. Durumu bir mil yüksekliğindeki tek tekerlekli bisikletin olanağı ile karşılaştırır. Böyle bir bisiklet edimsel olarak bulunmasa bile nitelemenin mantıksal bir çelişki içermediğini savunur. Benzer durumun zombiler için de geçerli olduğunu düşünür:[53]

---

51. Chalmers, *The Conscious Mind*, 96.
52. Chalmers, *The Conscious Mind*, 96.
53. Chalmers, *The Conscious Mind*, 96.

Bir zombi, fiziksel olarak benimle özdeş olan, ancak bilinçli bir deneyimi olmayan bir şeydir – içi tümüyle karanlıktır. Bu olasılıkla deneysel olarak olanaksız olsa da, kesinlikle tutarlı bir durum betimlenmiş gibi görünüyor; tanımda hiçbir çelişki göremiyorum.

Chalmers bir tanımın mantıksal olarak olanaksız olduğunu öne sürenin üzerinde dediğini kanıtlama yükümlülüğü bulunduğunu belirtir. Öyle ki "bir mil yüksekliğindeki tek tekerlekli bisiklet"in mantıksal olanaksızlığı ve çelişkisi gösterilmelidir. Söz konusu durum, düşünülebilirlik üstünden mantıksal olanağın uslamlamada bir gerekçe olmasıdır.

Zombi uslamlamasının bir başka yanı *zor sorunla* ilgisidir. Önceki bölümlerde ele aldığımız gibi Chalmers fenomenal bilinç psikolojik bilinç arasında ayrım gözetir: "bir durumun fenomenal olmasının anlamı belli bir biçimde hissedilmesi, psikolojik olmasının anlamı ise uygun bir nedensel rol oynamasıdır".[54] Chalmers açısından bilimsel olarak kimi teknik güçlükler bulunsa bile nedensel rollerin anlaşılmasında bir gizem bulunmaz. Söz gelimi öğrenmenin büyük ölçüde psikolojik olduğunu ve işlevsel terimlerle bir organizmanın bilişsel yetilerinin "çeşitli yeni koşullara ve uyaranlara belirli bir biçimde" uyarlanması olarak açıklanabileceğini öne sürmektedir.[55] İşlevsel olarak açıklanan zihin durumları fiziksel terimlerle de açıklanabilir. Buna karşın zihnin fenomenal yönleri; deneyimlenen içsel yaşantı, bir şeyin nasıl hissettirdiği, onun gibi bir şey olma durumları için durum aynı değildir. Bu tür fenomenal deneyimlerde, o deneyimin neden öyle olduğu sorulduğunda

54. Chalmers, *The Conscious Mind*, 12.
55. Chalmers, *The Conscious Mind*, 18.

deneyimlemenin dışında belirgin bir yanıt alınamaz. Chalmers'a göre her iki deneyim de gerçektir ve zihnin ayrı yönlerini gösterir. Daha önce dikkat çektiğimiz üzere zihnin fenomenal yönlerinin işlevsel ya da bilişsel açıdan betimlenemez oluşu Chalmers açısından şu sorunu ortaya çıkarır: "Nasıl [how] ve niçin [why] bilişsel işlevlere bilinçli deneyim eşlik eder?".[56] İşte nasıl öyle hissettirdiğinin işlevsel açıklamasının olmaması Chalmers'ın zombi uslamlaması için çıkış noktasıdır: "Kavramsal olarak tutarlı bir olanaklılık deneyimle bağlantılı olmadan nedensel rolü yerine getiren bir şeyin olabilmesidir".[57]

Sonuç olarak Chalmers fizikselcilik karşıtı şu uslamlamayı ortaya koyar:[58]

> *1. Dünyamızda bilinçli deneyimler bulunur.*
> *2. Bizim dünyamızdaki bilinçle ilgili olumlu olguların geçerli olmadığı, fiziksel olarak bizimkiyle özdeş, mantıksal olarak olanaklı bir dünya bulunur.*
> *3. Bu nedenle, bilinçle ilgili olgular, fiziksel olguların ötesinde* [over] *ve üstünde* [above], *dünyamızla ilgili başka olgulardır.*
> *4. Şu durumda maddecilik yanlıştır.*

Bu uslamlama uyarınca Chalmers dünyamızla fiziksel olarak özdeş bir zombi dünyasını mantıksal olarak olanaklı bulur. Ayrıca dünyada bilincin varlığının yalnızca fiziksel olgular yoluyla güvence altına alınamayacağını bunların yanı sıra ek bir olgu gerektiğini öne sürer. Dünyanın niteliğinin yalnızca fiziksel olguların sağladığı nitelikten oluşmadığını savlayarak bilincin varlığını fazladan bir nitelik olarak görür. Daha yalın biçimde

---

56. Chalmers, *The Conscious Mind*, 25.
57. Chalmers, *The Conscious Mind*, 15.
58. Chalmers, *The Conscious Mind*, 123.

Chalmers'ın zombi uslamlaması ve maddecilik karşıtı uslamlaması şöyledir:[59]

1. Zombilerin var olduğu düşünülebilirdir.
2. Zombilerin var olduğu düşünülebilir ise zombiler metafiziksel olarak olanaklıdır.
3. Zombiler metafiziksel olarak olanaklı ise bilinç fiziksel değildir.
4. Şu durumda bilinç fiziksel değildir.

1. P &~Q olması düşünülebilir.
2. P &~Q düşünülebilir ise P&~Q metafiziksel olarak olanaklıdır.
3. Eğer P&~Q metafiziksel olarak olanaklı ise o zaman maddecilik yanlıştır.
4. Maddecilik yanlıştır.

Frankish, zombi uslamlamasına karşı bir anti-zombi uslamlaması geliştirerek felsefi zombilere karşı çıkar. Bu uslamlamaya göre anti-zombiler, tümüyle fiziksel bilinçli yaratıklardır. Frankish zombileri ortaya çıkaran uslamlama ve kaynaklara bağlı kalarak, fizikselciliği savunan ve anti-zombilerin düşünülebilirliğini ortaya koyan bir uslamlama öne sürer. Bunun için düşünülebilirlikle Chalmers'ın *ideal* ve *ilk bakışta (prima facie, primary)* ayrımına bağlı kalır. Chalmers bu ayrımı şöyle yapar:[60]

> *Bir özne, S'nin dile getirdiği varsayımı ilk değerlendirmede a priori akıl yürütme yoluyla dışlayamadığında, S'nin (bir özne için) prima facie düşünülebilir olduğunu söyleyebiliriz. S'nin dile getirdiği varsayım, ideal akılsal düşünümle bile a priori göz ardı edilemediğinde, S'nin ideal olarak düşünülebilir olduğunu*

59. David Chalmers, "The Character of Consciousness" (Oxford: Oxford University Press, 2010), 107-108 .
60. Chalmers, "The Character of Consciousness", 143.

söyleyebiliriz. Buradaki temel fark, ilk bakışta düşünülebilirliğin bir öznenin olumsal bilişsel sınırlamalarına bağlı olması, ideal düşünülebilirliğin ise bu sınırlamalardan soyutlanmasıdır.

Frankish'e göre bir olgu durumu, daha iyi bir akıl yürütme aracılığıyla yürürlükten kaldırılamıyorsa *ideal düşünülebilirdir.*[61] *İlk bakışta düşünülebilirlik* ise a priori bir konudur ve içerikten terimlerin anlamı ve mantık yoluyla sınırlandırılır. Bu varsayımları kullanan Frankish zombi uslamlamasını değerlendirir.

Frankish zombi uslamlamasının ilk öncülünü akla yatkın bulur. İkinci öncülü *CP tezi* olarak niteler, buna göre düşünülebilir ise metafiziksel olarak olanaklıdır. Frankish zombi uslamlamasının üçüncü öncülünün tartışmadan uzak olduğunu bildirir. Ardından Frankish, Chalmers'a bütünüyle koşut biçimde bir uslamlama geliştireceğini söyler ve *anti-zombi* kavrayışını ortaya koyar ve aşama aşama şöyle ilerler:[62]

(i) X nesnesi, y nesnesinin yalın fiziksel eşlemidir (bare physical duplicate) eğer x, y'nin fiziksel eşlemi ve fiziksel olmayan türde başka özellik barındırmazsa.

(ii) Anti-zombiler, bizim yalın fiziksel eşlemlerimizdir ve bizimkinin yalın fiziksel eşlemi olan bir evrende yaşarlar ve bizimle tam olarak aynı bilinçli deneyimdedirler.

(iii) Anti-zombi dünyasında bilinç fiziksel bir fenomendir ve dünyanın mikro özelliklerine üst gelendir.

---

61. Keith Frankish, "The Anti-Zombie Argument", *The Philosophical Quarterly* 57, sayı 229 (2007), 652.

62. Frankish, "The Anti-Zombie Argument", 653.

Bu varsayımlardan sonra Frankish uslamlamasını şöyle sunar:[63]

> *5. Anti-zombiler düşünülebilirdir.* Zombi uslamlamasındaki *numaralandırılma sürdürülüyor]*
> *6. Anti-zombiler düşünülebilir ise anti-zombiler olanaklıdır.*
> *7. Anti-zombiler olanaklı ise bilinç fizikseldir.*
> *8. Şu durumda bilinç fizikseldir.*

Frankish, Chalmers'ın zombi uslamlamasındaki tüm öncülleri aynı gerekçelerle akla yatkın bulur ve şu sonuca ulaşır:

> *"9. Eğer anti-zombiler olanaklı ise dünyamızın mikrofiziksel özellikleri bilincin varoluşu için metafiziksel olarak yeterlidir."*[64]

63. Frankish, "The Anti-Zombie Argument", 654.
64. Frankish, "The Anti-Zombie Argument", 654.

4. BÖLÜM

PANPSİŞİZM

Sinir bilim zihinsel süreçleri anlamada önemli adımlar atmış olsa da öznel deneyimin ortaya çıkışına ilişkin kapsamlı bir açıklama henüz getirememiştir. Bu nedenle kimi filozoflar önceki bölümlerde andığımız *açıklayıcı gedik* ile *zor sorunu* gözeterek bilinç sorununun çözümünü panpsişizmde [tümbilinççilik] (*panpsychism*) bulur. Bilinçten yoksun öğeler ya da süreçlerden bilince ulaşmak yerine panpsişizmde bilinç evrendeki temel bileşenlerden biri varsayılır. Ancak temel bileşen olarak bilincin nasıl anlaşılacağına ilişkin çeşitli panpsişist görüşler bulunur. Kimileyin atom altı parçacıkların da bileşenleri olan daha temel öğelerde bilincin ilk biçiminin bulunduğu varsayılır. Kimileyin evrendeki tüm bilinç durumları tek bir bilincin dağılımı olarak görülür. Kimileyinse küçük zerrelerden, gök adalara kadar tüm maddelerin belli düzeyde bilinç taşıdığı öngörülür.[1]

Panpsişizm, tüm anlamına gelen eski Grekçe *pan* ile can, ruh, nefes, kelebek, yaşam, kişilik anlamlarına gelen *psykhē* sözcüklerinin bileşiminden meydana gelir. Tüm panpsişizm türlerinde bilincin ontolojik olarak temel ve türetilemez olduğu varsayılır. Bu yanıyla panpsişizm her şeyin canlı olduğu varsayımı olan *hyloizme*, her şeyin tanrı olduğu varsayımı olan *panteizme*,

1. Panpsişizm bağlamında bilinç, zihinsellik ya da deneysel nitelik geçişli kullanılır. Zihinsellik varsa, bilinç de vardır ya da belli bir deneysel nitelik varsa bilinç de bulunur vb.

şeylerde yaşam gücünün bulunduğunu savunan *vitalizme* yakın görünür. Bununla birlikte kimi aykırı isimler[2] dışında panpsişizmde, panteizm, vitalizm gibi tutumlardan farklı olarak aşkınlık ya da aşkınlıkla ilgili metafizik tavır dışlanır. Başka deyişle panpsişizm fiziksel bakış açısını dışarıda tutmadan evrende bilincin varlığını açıklama girişimidir. Böylelikle birbirinden ayrı ele alınagelen bilinç ile madde, bilinç maddenin içkin özelliği yapılarak birleştirilir.

Anlaşılacağı üzere panpsişizmin ileri sürülmesinin başlıca nedeni bilinç ile maddenin bir aradalığını açıklayarak kuşatıcı biçimde anlama çabasıdır. Maddeye bilinç yüklemek savunulması güç bir konum olarak görülür. Oysa panpsişistler açısından buradaki asıl güçlük maddenin ele alınışındaki sorundan kaynaklanır. Egemen bilimsel yaklaşımlar maddenin nicelleştirilmesi üstüne kuruludur. Panpsişistlere göre nicelleştirilme maddenin içsel doğası hakkında bilinebilecekleri sınırlar. Bu nedenle bilinci maddeye içkin kılmak önerilir. Böylece bilinç ya da belli bir deneysel nitelik maddenin temel yönü sayılır. Üstelik bu öneri onlara göre bilimdeki basitlik ve tutumluluk ilkeleriyle de uyumludur.

Panpsişizm için bir başka gerekçe, fiziksel gerçekliğin nedensel olarak kapalı olduğu bir evrende zihinsel olayların nasıl fiziksel olaylara neden olabileceğini açıklama zorluğundan kaynaklanmaktadır. Bu gerekçenin gerisinde zihinsel olayların fiziksel olaylardan yapıca farklı olduğu varsayımı bulunur. Bilincin fiziksel dünyanın dışında var olduğuna inanan ikiciler, bilincin bu nedensel olarak kapalı sistemi nasıl etkileyebileceğini açıklama zorluğuyla karşı karşıyadır. Panpsişizm, bilincin maddi dünyaya içkin olduğunu ve nedensel olarak kapalı sistemin bir parçası olduğunu öne sürerek bir çözüm sunmaktadır.

---

2. Bunlardan biri ileride ele alacağımız Timothy Lauro Squire Sprigge'dir.

Panpsişizmde konu edilen tartışmalar *kurucu* (*constitutive*), *beliriverimci* (*emergent*), *panprotopsişizm*, *tümdeneycilik* (*panexperientialism*) olarak adlandırılan, birbirlerinden bütünüyle ayrı olmayan ancak panpsişizmle ilgili bir yönün öne çıkartıldığı sınıflandırmalarla değerlendirilir. Panpsişizmdeki bu sınıflandırmalardan bazılarını öne çıkan panpsişistleri anarak ele alalım.

BERTRAND RUSSELL

Bertrand Russell özellikle *The Analysis of Matter* eserinde fiziğin maddenin bağıntısal özelliklerini açığa çıkardığını ancak maddenin içselliğini sunmadığını ileri sürer. Şöyle demektedir:[3]

> *Fizik kendi içinde son derece soyuttur ve ele aldığı malzemenin yalnızca belirli matematiksel özelliklerini ortaya koyar. Bize bu malzemenin içsel karakteri hakkında hiçbir şey söylemez.*

Russell bir tekçidir ancak onun için bilimlerin anlattığı fiziksel evren, gerçekliğin tam bir resmini sunmaz. Fiziksel şeylerin bağıntısal özelliklerinin dışında bir de içsel özellikleri/ neliği[4] (*quiddities*) bulunur. Bununla birlikte içsel özellikler fiziksel özelliklerden türetilmez. Bu konuda Russell şunları şöyler:[5]

> *Algısal zihin tasarımları [percepts] ve fizik arasındaki uçurum içsel nitelik açısından bir uçurum değildir, çünkü fiziksel dünyanın içsel niteliği hakkında hiçbir şey bilmiyoruz ve bu nedenle algısal zihin tasarımlarınınkinden çok farklı olup olmadığını bilmiyoruz. Aradaki uçurum iki alan hakkında bildiklerimizle*

3. Bertrand Russell, *The Analysis of Matter*, Routledge Classics (New York: Taylor & Francis, 2022), 9.
4. İngilizcede quiddity, "ne" anlamına gelen Latince "quid" sözcüğünden gelir.
5. Russell, *The Analysis of Matter*, 244.

ilgilidir. Algısal zihin tasarımlarının niteliğini biliyoruz ama yasalarını istediğimiz kadar iyi bilmiyoruz. Fiziksel dünyanın yasalarını, bunlar matematiksel olduğu sürece, oldukça iyi biliyoruz, ama onun hakkında başka hiçbir şey bilmiyoruz. Fiziksel dünyanın içsel olarak algısal zihin tasarımlarından bütünüyle farklı olduğunu varsaymakta herhangi bir entelektüel zorluk varsa, bu tam benzemezliğin olmadığını varsaymak için bir nedendir. Algısal zihin tasarımlarının fiziksel dünyanın bir parçası olduğu ve oldukça ayrıntılı ve zor çıkarımların yardımı olmadan bilebildiğimiz tek kısım olduğu olgusunda böyle bir görüşün belirli bir temeli vardır.

Russellcı tekçilik diğer tekçilik biçimlerinden iki önemli şekilde ayrılır. Birincisi, zihinsel özellikleri fiziksel özelliklerle özdeşleştirmez. Bunun yerine, zihinsel özelliklerin farklı bir özellik türü olduğunu, ancak fiziksel nesnelerin içsel özelliklerine dayandığını savunur. İkinci olarak Russellcı tekçilik bilinci beyinle özdeşleştirmez. Bunun yerine bilincin sadece beynin değil, tüm fiziksel nesnenin içsel özelliklerinin düzenlenmesinden ortaya çıktığını savunur.

Russellcı tekçiliğin bir dizi farklı yorumu bulunur. Bazı Russellcı tekçiler fiziksel nesnelerin içsel özelliklerinin fenomenal özelliklerle, yani öznel olarak deneyimlediğimiz özelliklerle özdeş olduğuna inanır. Kimi Russellcılar fiziksel nesnelerin içsel özelliklerinin fenomenal özelliklerin kategorik temelleri olduğuna inanır. Kimileri de fiziksel nesnelerin içsel özelliklerinin bilinç için gerekli ama yeterli olmadığına ve bazı ek etmenlerin de gerekli olduğuna inanmaktadır.

Belirtildiği gibi Russell tekçi bir varlık anlayışı sunar ancak onun söz konusu yaklaşımı panpsişizm ile panprotopsişizmin bir bileşimi olarak görülür. Russell bir yandan fizikteki

yapısal özellikleri tutarken öte yandan bilincin açıklanması için şeylerin içsel özelliklerini de bu yapısal özelliklerin yanına koyar. Böylece Russell açısından evren doğa yasalarınca yönetilen içsel özelliklerden meydana gelir. Bilinç bir şeyin yapısal özelliklerinin yanı sıra içsel özelliklerinin birlikteliğinin ürünüdür.

DAVID CHALMERS

David Chalmers'a göre panpsişizmin kuramsal gücü, fiziksel-cilik ve ikicilikten kaynaklanan sorunları kapsamasından gelir. Chalmers, Russellcı panpsişizme yakın *kurucu panprotopsişizm*-den yanadır; bu yaklaşımın panpsişizmin en dikkate değer yorumu olduğunu bildirir.[6]

Kurucu panpsişizm bilincin insanlarla ve bazı hayvanlarla sınırlı olmadığını, evrende daha yaygın olduğunu savunur öyle ki evreni oluşturan temel parçacıkların bile bir tür bilinç taşıdığı varsayılır:[7]

> *Panpsişizm, bilincin evrenin temel şeyleri arasında her yerde var olduğu görüşüdür: Tüm maddeler bilinçlidir. Eğer temel şeyler parçacıklarsa, o zaman her madde parçacığının bir bakış açısı, hayal edilemeyecek kadar basit ama yine de kendi bilincimizden yalnızca derece olarak farklı olan bir bilinç zerresi vardır. Eğer temel şeyler başka bir şeyse -dalgalar, alanlar, sicimler, uzay-zaman ya da bir bütün olarak evren- o zaman panpsişizm buna uygun olarak bunların da ilkel [rudimentary] bir bilinç parıltısı barın-*

6. David J. Chalmers, "Panpsychism and Panprotopsychism", ed. Godehard Bruntrup ve Ludwig Jaskolla, *Panpsychism: Contemporary Perspectives* içinde, (Oxford: Oxford University Press, 2016), 27.

7. Luke Roelofs, *Combining Minds: How to Think about Composite Subjectivity* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 14.

dırdığını söyler. Bu otomatik olarak "her şeyin" bilinçli olduğu anlamına gelmez, çünkü pek çok şey (ayakkabılar, gemiler, mühür mumu, vs.) temel olmayan [nonfundamental], belli başlı [basic] bileşenlerden oluşmuş şeylerdir. Bu bileşik şeylerin bilinçli olup olmadığı, bilincin tam olarak nasıl birleştiğine bağlı olacaktır.

Demek ki bu anlayışta yüksek düzeydeki bilinç biçimlerinin mikro düzeydeki daha temel bilinç biçimlerinden oluşturulduğu varsayılır. Ortaya çıkan bilinç kurucu mikro bilinçlerin toplu dışavurumudur, bu yüzden tek tek temel bilinç biçimlerine indirgenmez. Her ne kadar mikro olgulardan makro olguların türemesi bakımından maddecilikle kurucu panpsişizm yakın görünse de çok keskin bir ayrım panpsişizmde bilincin çeşitli derecelerde hep varsayılmasıdır.

Panprotopsişizmdeyse, panpsişismde olduğu gibi bilincin her yerde olduğunu benimsemek yerine, temel fiziksel parçacıkların ön-bilinç durumları taşıdığı varsayılır. Bu parçacıklar kendilerinde bilinç taşımazlar ancak uygun biçimde bir araya geldiklerinde katışımları bilinç taşır. [8] Ön-bilinç durumları ön-fenomenal özellikler barındırır. Ön-fenomenal özelliklerin kendileri bilinç biçimleri değildir, ancak katışımları bilinci üretir. Chalmers bu bağlamda bir tümnitelikçilik (*panqualityism*) önererek ön-bilinç taşıyan temel parçacıklarda niteliksel özellikler bulunduğunu varsayar.[9] Bu niteliklerin kendileri fenomenal değildir ancak fenomenal özellikler onlardan meydanda gelir. Dolayısıyla fenomenal özellikler, ön-fenomenal özelliklerin bir tür türevidir. Bu bakımdan bu ön-fenomenal özellikler anlaşıldığında *onun gibi bir şey olmak* da anlaşılır.

---

8. Chalmers, "Panpsychism and Panprotopsychism", 31.
9. Chalmers, "Panpsychism and Panprotopsychism", 41-42.

Chalmers'a göre bilinci temel olarak varsayarak, onu yöneten temel yasaları arayabiliriz. Ne var ki bilincin evrenin temel bileşenlerinde olduğunu varsaymak Chalmers açısından fotonların ya da parçacıkların zeki olduğunu söylemek anlamına gelmez, bundansa temel parçacıklarda ilkel bir bilinç biçimi bulunduğunu öne sürmek anlamına gelir. Chalmers *kurucu panpsişizmi* şöyle anlatır:[10]

> *Kurucu panpsişizm, makrodeneyimin (bütünüyle ya da yer yer) mikrodeneyime dayandığı tezidir. Yaklaşık söylendikte makrodeneyimin mikrodeneyim yoluyla kurulduğu ya da gerçekleştirildiği tezidir. Bu görüşe göre, makrofenomenal doğruluklar mikrofenomenal doğruluklar aracılığıyla elde edilir; bu, maddecilerin makrofenomenal doğrulukların mikrofiziksel doğruluklar yoluyla elde edildiğini savunmasıyla kabaca aynı anlamdadır. Sezgisel olarak ifade etmek gerekirse, kurucu panpsişizm mikro deneyimlerin bir yolla toplanarak makrodeneyimi ortaya çıkardığını savunur.*

Başka bir deyişle, *kurucu panpsişizm*, üst düzey bir zihnin, örneğin insan deneyiminin, alt düzey zihinlerin veya ön zihinselliğin oluşumunu yöneten zihinsel *yasalar* açısından açıklanabilir olduğunu belirtir.

GREGG ROSENBERG

Gregg Rosenberg, *beliriverimci* (*emergent*) panpsişizmin bir türünü savunur. Beliriverimci panpsişizmde bilinç temel bir olgu olarak görülür ancak makro deneyim mikro bilince dayanmaz

10. Chalmers, "Panpsychism and Panprotopsychism", 25.

(*ground*). Bu *dayanmama* vurgusu, mikro düzeydeki bilincin bilinmesi ile makro düzeydeki bilincin kendiliğinden bilinmeyeceğine ilişkindir. Chalmers beliriverimci panpsişizme ilişkin şu değerlendirmeyi yapar: [11]

> *Bir tür beliriverimci panpsişist, belirli mikro deneyimlerin belirli makro deneyimlere ne zaman yol açacağını belirleyen olumsal doğa yasaları olduğunu savunabilir. Bir başka türü ise, mikrofiziksel özellikleri mikrofenomenal özelliklere ve makrofiziksel özellikleri makrofenomenal özelliklere bağlayan doğa yasaları olduğunu, ancak mikrofenomenal ve makrofenomenal arasında herhangi bir kurucu (constitutive) bağlantı olmadığını savunabilir.*

Beliriverimci panpsişizm *katmanlı* (*layered*) ve *kaynaşımcı* (*infusionism*) olarak ikiye ayrılır. Katmanlı beliriverimci panpsişizm insan zihni ve mikro düzeydeki bilinçlerin bir arada var olduğunu savunur. İnsan zihni bu mikro varlıklar aracılığıyla ortaya çıkar ve varlığını onlar aracılığıyla sürdürür. Evrende bilinç çeşitli karmaşıklık düzeylerinde beliriverir. Temel mikro düzeyde tüm şeyler bir derece ön-bilinç (*proto-consciousness*) taşır. Bu bilinç biçimi farkındalıktan yoksundur. Katışımlı kaynaşım (*combinatorial infusion*) beliriverimci panpsişizmde karmaşık zihin durumlarının dünyanın temel bileşenlerinin zihin durumlarından ortaya çıktığı ve temel bileşenlerin taşıdığı özelliklerin yeni bir bütünün içinde soğurulduğu öne sürülür.

Rosenberg, *A Place for Consciousness* kitabında *katmanlı beliriverimci* panpsişizm örneği olarak liberal doğalcılığı (*liberal naturalism*) savunur. Rosenberg'in önerdiği yaklaşım fizikselcilik ve ikiciliğin *doğru sezgilerini* üstlenen bir çift yön (*dual aspect*) kura-

---

11. Chalmers, "Panpsychism and Panprotopsychism", 25.

mıdır. Töz ikiciliğinde madde ve zihin olmak üzere temelde farklı ve bağımsız iki tür varlık olduğu öne sürülürken, çift yön kuramında tek bir temel varlık türü olduğu ancak bu varlığın fiziksel bir yönden daha fazlasını barındırdığı savunulur. Bu temel varlık türü temel yasalar dizisince tutarlı ve doğal bir biçimde karşılıklı olarak ilişkilendirilen bir dizi temel özellik taşır. Rosenberg liberal doğalcılığında bu özellik ve yasalardan kimilerinin fiziksel özellik ve yasalar olmadığını savunur. Fiziksel ve fiziksel olmayanı birbirine bağlayan her ikisinin de yönü olduğu daha derin bir şeydir.[12] Rosenberg bu durumu sabah yıldızı ile Venüs'ün aynı gök cisminin farklı yönlerini temsil etmesine benzetir.

Rosenberg bilinç için metafizik bir dizge olan *doğal bireyler kuramı* (*theory of natural individuals*) adını verdiği bir çerçeve sunar.[13] Bu çerçevenin bileşenleri olarak *nedensel gönderim kuramı* (*theory of causal significance*), *nedenselliğin taşıyıcı kuramı* (*carrier theory of causation*) ve *bilinç varsayımını* (*consciousness hypothesis*) görür. Doğal bireyler kuramı varlığın fiziksel olmayan özelliklerinin bilimsel ve doğalcı bir görüşle nasıl uyumlu olabileceğini ortaya koymak üzere öne sürülür. Bu bağlamda Rosenberg yeni bir nedensellik anlayışı geliştirir. Bu yeni nedensellik yaklaşımı fiziksel olanın bilinçle bağıntısını kurar. Fiziksel olanın nedensel kapalılığına yeni öğeler ekleyerek fiziksel olmayanla bağını sağlamak ister. Doğal bireyler kuramı uyarınca deneyim dünyanın temel nedensel yapısında varsayılır. Doğal bireyler fiziksel ve fiziksel olmayan özelliklerin birbirlerine bağlanmasıyla oluşur. Giderek her birey, olaylar, özellikler ve özellik öbeklerinin edimselleşmesinden oluşur.

---

12. Gregg Rosenberg, *A Place for Consciousness: Probing the Deep Structure of the Natural World* (New York: Oxford University Press, 2004), 9.

13. Gregg Rosenberg, *A Place for Consciousness: Probing the Deep Structure of the Natural World*, 272.

Bilinç varsayımında bilincin öğelerinin bilişsel olarak yapılandırılmış, üst düzey doğal bireyler içindeki içsel taşıyıcılar olduğunu öne sürmektedir. Buna göre bilincin içsel taşıyıcıları, biri alıcılık (*receptivity*) diğeri de etkili özellikler (*effective properties*) taşıyan iki farklı yapıdadır.

Rosenberg açısından olaylar nedenseldir çünkü belirlenebilir şeylerin özellikler ya da özellik öbeklerinin birbirlerine bağlanmasıyla ayırt edilir ve bu da onları daha belirleyici kılar. Bu belirlenebilir özellik örnekleri birbirine bağlandığında, Rosenberg'in *etkili özellikler* olarak adlandırdığı ve fizikte kullanılan özelliklerin örnekleri oluşur. Örneğin, bütünüyle belirlenebilir olasılıklar olarak bağlanmadan var olan kütle, spin ve yük bir elektron oluşturmak için bağlanırsa, belli oranda belirlenebilir değerler alır ve böylece bir elektron olan etkin özelliğin bir örneğini oluştururlar. Rosenberg etkili özelliklerin birbirlerine bağlanması için ontolojisine "alıcı özellik" (*receptive property*) olarak adlandırdığı bir özellik türü katar. Etkili özellikler birbirlerine bağlandıklarında ortak bir alıcı özellik onların bağlanmasına aracılık eder. Her bir alıcı özellik örneğinde, bağlandığı etkili özellik örneklerinin doldurulabileceği bir dizi metaforik yuva (*slot*) bulunur. Bir alıcı özelliğin tüm yuvaları etkili uygun bağlar yoluyla doldurulduğunda, doğal bir birey meydana gelir. Kendisi de doğal bir birey olan elektron sadece belli ölçüde belirli olabilir ve dolayısıyla proton ve nötron gibi diğer etkin özellik örnekleriyle bağ kurabilir. Elektron, proton ve nötron bağlanırsa, ortaya çıkan atom doğal bir bireydir. Eğer bu atom diğer atomlarla bağlanırsa, ortaya çıkan molekül doğal bir bireydir. Her yeni düzeydeki doğal birey kendine özgü *alıcılık* örneğini taşır.

Rosenberg için "bilinç" nitelemesi yüksek düzeyli, bilişsel olarak yapılandırılmış doğal bireylerin taşıyıcısı için kullanılır.

Bilinç, aynı madalyonun iki yüzü olan fenomenal ve deneysel özellikler olarak ikiye ayrılır. Fenomenal ve deneysel özellikler etkili ve alıcı özellikleri taşır. Bununla birlikte bu bilişsel olarak yapılandırılmış bilinç, dünyadaki deneyimlemenin yalnızca bir türüdür. Rosenberg bilişsel bağlamların dışında gerçekleşen deneyimlemeyi *bilinç* yerine *ön-bilinç* olarak adlandırmaktadır. Ön-bilinç, tam gelişmiş bilincin belirleyici özellikleri olan düşünce, tasarım, görüşme, ereğe yönelme vb. donanımlardan yoksun fenomenal deneyimlerden oluşur.

WILLIAM SEAGER

Kaynaşımcı panpsişist William Seager *uyumlu beliriverimci panpsişizm* (*deferential emergentist panpsychism*) adını verdiği bir yaklaşım önerir.[14] Ona göre uyumlu beliriverimci panpsişizm uyumludur çünkü dünyanın fiziksel betimlenişinin sonuçları olarak beliriveren özellikleri ve yapıları olumlar. Bu fiziksel beliriverimin yanında ona göre dünyada bir de zihinsel beliriverim bulunur. Zihinsel beliriverim fiziksel sistemlerin artan karmaşıklığına koşut olarak zihinselliğin büyümesini yansıtmaktadır. Uyumlu beliriverimci panpsişizm, dünyanın temel fiziksel varlıklarının fiziksel olmayan özellik olarak bilinci barındırdığını öne sürmektedir. Bu varlıklar etkileşime girip daha karmaşık fiziksel sistemler oluşturdukça, bilinç de evrimleşir ve daha karmaşık duruma gelir. Seager açısından temel düzeydeki bilinç son derece basittir ve karmaşık bilincin bu temellerden nasıl ortaya çıktığına ilişkin anlayışımız hala sınırlıdır.

14. William Seager, "Panpsychist Infusion", *Panpsychism: Contemporary Perspectives* içinde, ed. Godehard Bruntrup ve Ludwig Jaskolla (Oxford: Oxford University Press, 2016), 234.

Seager, *katışımlı kaynaşım* (*combinatorial infusion*) yoluyla karmaşık zihin durumlarının dünyanın temel bileşenlerinin zihin durumlarından ortaya çıktığını açıklamak çabasındadır. Ona göre *katışımlı kaynaşım* "bileşenlerin ve bunların özelliklerinin yeni bir bütünün içinde 'soğurulduğu' [absorbed] artsüremli [diachronic] bir süreçtir".[15] Bu süreçte basit zihinsel özelliklerden yeni ve daha karmaşık zihinsel özellikler ortaya çıkar. Seager *katışımlı kaynaşım*a ilişkin kimi örnekler vermektedir. Örneğin, bir molekülün zihinsel özelliklerinin, kendisini oluşturan atomların zihinsel özelliklerinden, bu özelliklerin yeni ve daha karmaşık şekillerde bir araya getirilmesi yoluyla ortaya çıktığını savunur. Aynı şekilde, bir beynin zihinsel özelliklerinin, onu oluşturan nöronların zihinsel özelliklerinden, bu özelliklerin yeni ve daha karmaşık şekillerde bir araya gelmesiyle ortaya çıktığını savunmaktadır. Bununla birlikte Seager açısından *katışımlı kaynaşım* fiziksel süreçlere indirgenemez ve evrende bilincin temel olması durumuyla uyumludur.

Seager açısından parçaların yalnızca toplandığı salt bir katışımdan ayrı olarak *kaynaşma* (*infusion*), ortaya çıkan durumun niteliksel olarak farklı ve parçalarının toplamından daha fazla olduğu dönüştürücü bir süreci imler. Bu, suyun (H_2O) sadece hidrojen ve oksijenin özelliklerinin bir katışımı olmayan özellikler taşımasına benzer. Ona göre *katışımlı kaynaşım*ın uygulanabilir bir çözüm olabilmesi için iki temel kısıtlamaya uyması gerekir. Birincisi sakınımlı bir beliriverme (*conservative emergence*) biçimi olmalıdır, eş deyişle ortaya çıkan durum, öncülleriyle hiçbir biçimde ilişkisi kesilmeden yeni özellikler getirmelidir. İkincisi temel fiziksel varlıkların temel mikropsişik özellikleri ile sonuç

15. William Seager, "Panpsychism, Aggregation and Combinatorial Infusion", *Mind and Matter* 8, sayı 2 (2010): 180.

olarak çıkan karmaşık bilinç durumları arasında anlaşılabilir bir bağlantı sağlamalıdır.

Seager *katışımlı kaynaşım*ın bilincin temel özelliklerini dünyamızın temel fiziksel varlıklarına atadığını öne sürer. Belirli koşullar sağlandığında, bu varlıklar zihinsel bir kaynaşmaya uğrayarak yeni, daha karmaşık bir bilinç durumuyla sonuçlanır. Bu kaynaşma sadece fiziksel değil psikolojiktir ve zihinsel durumların dönüştürücü bir katışımına işaret eder. Böylece Seager her varlığın hem fiziksel hem de zihinsel bir yönü olduğunu öne sürer. *Katışımlı kaynaşım* bağlamında, bilincin belirli fiziksel karmaşıklıkların zihinsel dışavurumu olduğunu ima eder.

DAVID RAY GRIFFIN

David Ray Griffin (1939-2022) *Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem* adlı çalışmasıyla tümdeneyci (panexperientialism) panpsişizmi savunur. Tümdeneycilikte evrenin temel yapı taşlarının deneyimsel özellikler barındırdığı öne sürülür. *Panexperientialism* deyişini ilkin Griffin, Alfred North Whitehead'in süreç felsefesine ilişkin değerlendirmelerinde kullanır. Whitehead evrenin akıp giden deneyim durumlarından meydana geldiğini öne sürer. Bu deneyim durumları bir araya gelerek karmaşık yapılar oluşturur. Tümdeneycilikte küçük öğelerden büyük yapılara kadar evrenin bileşenleri ne kadar karmaşıklık gösterirse göstersin kendilerinde belirli bir deneyim biçimi ya da bilinç barındırır. Böylesi bir deneyimin içeriği insanlar açısından çok doluyken öbür canlılar için daha tıkız biçimde gerçekleşebilir. Bir sinek ya da kedi insanlara göre daha basit biçimde bilinçlidir. Tümdeneyciliğin en uç noktasında ise elektronlar gibi temel parçacıkların da çok temel bir deneyim biçimi taşıdığı varsayılır.

Griffin'e göre *tümdeneyci fizikselciliğin* anlattığı dünya "yaratıcı, deneysel, fiziksel-zihinsel olaylardan oluşur".[16] Bu görüş, geleneksel ikicilik ve fizikselciliğe karşı bilinç, algı ve nedenselliğe ilişkin seçenek sunmaktadır. Griffin dünyanın edimsel var olanlarının anlık olaylar (*momentary events*) olduğunu öne sürer. Bunlar "belki de alt atomik seviyede bir milyardan daha az bir saniyeden insan deneyiminde saniyenin onda ya da yirmide biri kadar olan sonlu içsel süresi [duration] olan uzay-zamansal olaylardır".[17] Elektronlar ya da zihinler gibi tüm kalıcı (*enduring*) tekiller anlık olayların zamansal topluluklarıdır (*temporal socities*). Uzaysal ve zamansal gerçeklikler arasında bir ikilik yoktur. Dolayısıyla Griffin açısından dünyanın edimsel var olanları hem uzamsal hem de zamansal yönleri olan anlık olaylardır. Her olayın hem fiziksel hem de zihinsel yönü bulunur. Bununla birlikte fiziksel yön her zaman öncedir. Fiziksel yön, önceki olaylardan etkin nedenselliğin alımlanmasını içerir. Bu alımlama fiziksel kavrayış (*physical prehension*) olarak tanımlanır.[18] Bir olay birden fazla fiziksel kavrayış ile başlar. Her algılamanın nesnel bir verisi ve öznel bir biçimi vardır. Olayın fiziksel kavranışı evrenin geçmişindeki enerji formlarını yineler. Bu anlayışın maddeci fizikselcilikten ayrı yanı bu formların öznel ve nesnel yönlerinin olmasıdır. Her birim-olayın kendiliğindenlik ya da öz-belirleme içeren zihinsel bir yönü vardır. Olayın fizikselliği geçmişteki edimselliklerle ilgilidir; zihinselliği ise idealliğin ya da olanağın kavranışıyla ilgilidir.

Griffin'e göre her olay başından sonuna kadar deneyseldir. "Zihinsel", "deneysel" ile eşdeğer olmadığı gibi "fiziksel"de

16. David Ray Griffin, "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem", *Journal of Consciousness Studies* 4, sayı 3 (1997): 261.

17. Griffin, "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem", 261.

18. Griffin, "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem", 262.

"boş" (*vacuous*) ile eşdeğer değildir. Bir olayın zihinselliği, kendi kendini belirleyen deneydir. Her anlık olayın bilinci yoktur. Bilinç, geç bir aşamada ortaya çıkan bir deneyim biçimidir. Çok temel olayların başlangıç aşamasında (*incipient*) yönelimsellikleri vardır. Daha yüksek düzeyli olaylar ön-yönelimsellik taşır. Yalnızca en sofistike olaylar bilinçle birlikte anlamalı kavrayış (*intellectual prehensions*) taşır.

Griffin açısından her olay kendi zihinsel kutbunda kendi kendini yaratır. Kendi kendini belirlemesinin ardından, sonraki olaylar üzerinde etkin bir nedensellik uygular. Bu, zihinsel deneyimin yalnızca epifenomenal olmadığı anlamına gelir. Tüm nedensellik deneyim aracılığıyla uygulanır. Daha karmaşık deneyimler nedensellikte daha büyük bir yer tutar. Bu durum insan kararlarının gücünü ortaya koyar.

Griffin'e göre her birim-olay önce bir deneyim öznesi olarak var olur. Sonra öznelliği yok olur ve sonraki özneler için bir nesne durumuna gelir. Kalıcı bireylerde öznellik ve nesnellik arasında bir salınım vardır. Bu salınım, varlıkların nedensel bir bağın parçasıyken nasıl özgür olabildiklerine ilişkindir.

Her olay, etkileri alan açık bir pencere olarak başlar, ardından kendi kendini belirler. Daha sonra, diğer olayları etkileyen bir nesne durumuna gelir. Bu, alımlama ve nedenselliğin uygulanması arasında kendi kendini belirlemeye izin verir.

Özne olarak olaylar içsel süre taşır. Nesneler olarak ise bütünüyle uzaysal görünürler. Bir olay, öznelliği sona erene kadar önceden kavranamaz. Çünkü kendi kendini belirlemesi tamamlanana kadar tam olarak belirlenmiş değildir.

Bilinç yalnızca yüksek düzeyli olaylarda ortaya çıkar. Yüksek düzeyli olaylar daha fazla özgürlük taşır. Tümdeneyimcilik aşağı doğru nedenselliğe izin verir. Tümdeneyimcilikte birim-olaylar içsel olarak oluşturulmuştur. Daha yüksek düzeyli bireyler

belirli katışımlardan ortaya çıkar. Daha yüksek düzeydeki olaylar daha çok kendi kendini belirleme ve nedensellik gücü taşır. Griffin bu duruma örnek olarak merkezi sinir sistemi bulunan hayvanlar ve tek hücreli organizmalar karşıtlığını verir.[19] Bileşik bireyler, bileşenlerinin ötesinde bir deneyim birliği taşır. Bu, organellerden atomlara kadar çeşitli varlıklar için geçerli olabilir. Duyusal olmayan algı devam etmektedir. Bu da normatif değerlerin ve matematiksel doğrulukların algılanmasını sağlar. Griffin'e göre dini ve paranormal deneyimlere a priori olarak karşı çıkılmamalıdır.[20] Tümdeneyimcilik zihnin bedeni etkilemesine izin verir. Maddeci fizikselcilik doğanın birimlerinin matematiksel kalıpları somutlaştıramadığını düşünür. Tümdeneyimcilik ise düzenlilikleri doğanın alışkanlıkları olarak görür. Kararlar en basit beden bileşenlerini bile etkileyebilir. Canlı bedenlerdeki elektronlar farklı etkilere bağlı olarak farklı davranırlar. Griffin'e göre tümdeneyimciliğin altında yatan deneyimsel yaratıcılıktır. "Makinedeki hayalet" diye bir şey yoktur çünkü beden bir makine değildir. İkicilik iki temel şey varsaymıştır: bilinç ve madde. Maddecilik yalnızca maddeyi varsayar. Tümdeneycilik "enerji"yi "deneyimsel yaratıcılık" olarak genişletir. Deneyimler önceki deneyimlerden ortaya çıkar ve sonraki deneyimlerin yaratılmasına yardımcı olur. Tümdeneycilik, fizikselcilik ile birçok öğretiyi paylaşır. Tüm olayların fiziksel bir yönü olduğu, çoğu olayın bilinçten yoksun olduğu ve tüm olayların uzamsal ve zamansal olarak kapsamlı olduğu gibi çeşitli noktalarda hemfikirdir. Ancak yine de ikiciliği ve doğaüstücülüğü dışlar, fizikselcilikten de ayrıdır. Bu konum "ikici olmayan etkileşimcilik" (*nondualistic interactionism*) olarak adlandırılır.[21]

---

19. Griffin, "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem", 264.
20. Griffin, "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem", 265.
21. Griffin, "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem", 267.

TIMOTHY SPRIGGE

Timothy Lauro Squire Sprigge (1932-2007) *The Vindication of Absolute Idealism* başlıklı çalışmasında mutlak idealizm ile panpsişizmi ilişkilendirir. Sprigge, panpsişizmin mutlak idealizmin önemli bir bileşeni olduğunu, çünkü evrendeki bilincin varlığını açıklamak için bir yol sağladığını savunur. Sprigge'e göre, mutlak idealizmin savunduğu gibi tüm gerçeklik zihinsel ya da ruhsal nitelikteyse, o zaman bilinci karmaşık biyolojik sistemlerin ortaya çıkan bir özelliği olarak görmek yerine evrenin temel bir yönü olarak görmek akla daha yatkındır.

Sprigge fiziksel gerçeklik olarak algıladığımız görünüşlerin gerisinde *kendindeliği* oluşturanın ne olduğunu araştırır. Ulaştığı sonuç gerçekliğin kendini çeşitli biçimlerde ortaya koyan bilinçten meydana geldiği olur.[22] Gerçeklik, birinin kendi içinde dolaysızca bulduğu türde deneyim odağı oluşturmak üzere birbiriyle etkileşen, sayısız anlık deneyim odağından meydana gelir. Bu odaklarda kalıcı olanlar Mutlak'ta toplanır ve bu da evrenin tek bir büyük çığır açıcı anı olarak ortaya çıkar.

Sprigge'e göre panpsişizm diğer bilinç kuramlarına göre daha elverişlidir. Örneğin, öznel deneyimlerimizin tek bir tutarlı deneyim olarak bütünleştiği düşüncesi olan bilincin birliğini açıklamak için bir yol sağlar. Bilinç her şeyin temel bir yönü ise, o zaman farklı karmaşıklık düzeylerinde birleşik duruma gelebilir. Sprigge'in görüşüne göre, her *kendinde* an kendini bir bütün olarak duyumsar, ancak yığınlar kendilerinde *duyumsal bilinçli* (*sentient*) olabilir veya olmayabilir.

---

22. Timothy L. S. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1983), 85.

Sprigge açısından deneyim kendini bilen ve belirli bir tür birliktir ve belirli bir varlık olmanın nasıl bir şey olduğu hayal edilmeye çalışıldığında haklı olarak hayal edilebilecek türden bir şeydir ki buna *deneyim* denebilir. Deneyim odakları arasında derecelendirme ayrımı bulunur. İnsan gibi yüksek-düzey deneyim odaklarında anlık deneyim odağı olmak açısından bir süreklilik bulunur. Örneğin kumsaldaki bir çakıltaşı, dağ, bilgisayar, bireysel olarak deneyimleyen odaklardan (*experienceing centers*) meydana gelir ancak bunlarda bir bütün (*whole*) olarak *duyumsal bilinç* (*sentience)* gerçekleşmez.[23] İnsan bu sürekliliği bilinç akışı olarak yaşar.[24] Tüm anlık odakları Mutlak'ta ebedi olarak yer alır.[25]

Bireyselliği olan bir şeyde kendindelik demek her anda kendini bir bütün olarak duyumsayan tekil bir deneyim odağı olmak demektir.

Sprigge bilincin anlaşılmasında panpsişizmin elverişliliğini savunmak adına şu gerekçeleri ortaya koyar:

> Panpsişizm anlamı açık belli bir soruya önerilen herhangi yanıttan daha üstündür.[26]
>
> Panpsişizm zihinsel olayların fiziksel olaylar üzerinde nedensel olarak nasıl etki edebildiğini daha anlaşılır açıklayabilir.[27] Eğer bilinç her şeyde bulunuyorsa, o zaman fiziksel yapıların davranışlarında nedensel bir etki olarak görülebilir.

---

23. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 146.
24. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 139.
25. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 258.
26. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 87.
27. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 96.

> Numenal gerçekliğin doğasını anlamak için ipucudur.[28] Düşünülebilir bir somut edimsellik türü bulunmaz ama duyumsama bilinci olan bir türü bulunur.[29]

Bunlara ek olarak Sprigge, panpsişizmin öznel deneyimlerin beyindeki fiziksel süreçlerden nasıl ortaya çıktığını açıklamak için bir yol sağladığını savunmaktadır.

THOMAS NAGEL

Thomas Nagel'ın zihinsel ve fiziksel olan arasındaki ayrımı, nesnel gerçeklik ve öznel gerçeklik arasındaki ayrımına dayanır. Nagel'a göre nesnel gerçeklik, merkezsiz, özel herhangi bir bakış açısından tanımlanmayan dünyadır.[30] Başka bir deyişle nesnel gerçeklikten söz edildiğinde herhangi bir algısal bakış açısı dışlanır. Nagel, öznel zihinsel işlemlerin fiziksel nesnellik kavramıyla karşılanamayacağını öne sürer. Nagel açısından zihin, tıpkı madde gibi dünyanın genel bir özelliğidir.[31]

Nagel, panpsişizmi *yansız tekçilik*ten ayırır. *Yansız tekçilik* açısından her şeyin kendisinden oluştuğu dünyanın temel bileşenleri ne fiziksel ne de zihinseldir, daha temel bir şeydir. Oysa Nagel'a göre, "panpsişizm aslında baştan aşağı ikiciliktir"[32] çünkü fiziksel dışında zihinsel olana dünyada yer vererek zihinsel özel-

---

28. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 105.
29. Sprigge, *The Vindication Of Absolute Idealism*, 110.
30. Thomas Nagel, *The View From Nowhere* (New York: Oxford University Press, 1986), 14-15.
31. Nagel, *The View From Nowhere*, 19.
32. Thomas Nagel, "The Psychophysical Nexus", *Concealment and Exposure: And Other Essays* içinde, c. 194–235 (New York: Oxford University Press, 2002), 231.

liklerin indirgenemezliğini varsayar. Nagel panpsişizmde ruh olmadığını belirtir bu bakımdan panpsişizmi bir tür töz ikiciliği olarak görmez.[33]

Nagel, panpsişizmde her şeyde zihin bulunduğunun şu dört öncüle dayanılarak savunulduğunu öne sürer:[34]

1. Maddi bileşim (*material composition*): İnsanı da içerecek biçimde her canlı organizma, çok sayıda parçacığın meydana getirdiği maddesel bir dizgedir. O halde her şey temelde maddi bir bileşimdir, ruh yoktur. Başka deyişle canlı organizma, maddi olmayan parçası bulunmayan karmaşık maddi bir sistemdir. Canlı bir organizmanın maddesi özel değildir; herhangi bir maddi varlığın maddesi potansiyel olarak canlı bir organizmanın parçası olabilir.
2. İndirgemecilik karşıtlığı: Zihinsel özellikler fiziksel özelliklere indirgenemez.
3. Gerçekçilik: Zihinsel özellikler canlı organizmaların gerçek özellikleridir. Bunlar ruh ya da var olmayan bir şeyin özellikleri değildir.
4. Beliriverim Karşıtlığı: Zihinsel özellikler fiziksel olandan belirivermez. Tüm özellikler dizge bileşenlerinden ve onların etkileşiminden kaynaklanır. Bir beliriverim durumu varsa dizgenin bileşenlerine ilişkin gözden kaçan bir bilgi olabilir. Karmaşık bir organizmanın tüm özellikleri anlaşılır biçimde (*intelligibly*) parçalarının özelliklerinden türetilebilir.

33. Thomas Nagel, *Mortal Questions*, c. 89 (New York: Cambridge University Press, 1979), 182.
34. Nagel, *Mortal Questions*, 181-182.

Nagel bu öncüllerden yola çıkarak şu durumu tartışır: Bir organizmanın zihinsel özellikleri yalnızca organizmanın bileşenlerinin özellikleriyle belirlenemiyorsa bu durumda bu bileşenler fiziksel olmayan özellikler taşımalıdır. Organizmayı madde meydana getiriyorsa bu fiziksel olmayan özellikler tüm maddede bulunur.

Nagel'a göre bir panpsişist, insan gibi maddi bileşimlerin temelde fiziksel olmayan zihinsel özellikler taşıdığını savunur. Bilinç fiziksel olandan belirivermez hep oradadır, bu yüzden fizik dünyadan ayrı bir yerde de değildir. Sonuç olarak Nagel, bir panpsişistin zihinsel özelliklerin evrenin temel maddesinin ilksel özellikleri olması gerektiği sonucuna vardığını söyler.

Nagel, panpsişizmin *özellik ikiciliği*ni; kendi deyişiyle *çift yön kuramı*nı gerektirdiğini zihinsel özellikleri şeylerin ve süreçlerin uzamsal-zamansal dünyasına uydurduğunu varsayar.[35] 1. öncül var olan her şeyin madde olduğunu içerir. 3. öncül göz önüne alındığında, şeylerin ve süreçlerin uzamsal-zamansal dünyası zihinsel özellikleri ve fiziksel özellikleri kapsamalıdır. Sonuç olarak, 2. ve 4. öncüller göz önüne alındığında, panpsişizm gelir. Başka deyişle Nagel panpsişizmin zihinsel gerçekçilik, tözsel olmayan ikicilik, beliriverme karşıtlığı ve özellik ikiciliğinin bir birleşimi olduğunu düşünmektedir.

ELEŞTİRİLER

Panpsişizme yönelik eleştirilerin başında katışım (*combination*) sorunu gelir. Bu sorun temelde çeşitli mikro öğelerin bir araya gelerek birleşik bir bütünlüğü makro düzeyde nasıl oluşturabildiğine ilişkindir. Başka deyişle birden fazla zihin, bilinç ya da deneyi-

35. Nagel, *The View From Nowhere*, 31.

min birleşerek tek ve daha büyük bir bütünü nasıl oluşturabildiği tartışılır. Katışım sorununun önemi, ikiciliğe ve fizikselciliğe karşı bir seçenek olarak düşünülen panpsişizmin elverişliliğini tartışmalı duruma getirmesinden kaynaklanmaktadır.

David Chalmers (2016) katışım sorununa ilişkin üç güçlük tanımlamaktadır:[36]

> 1. Özne katışımı ile ilgili zorluklar: Bu öncelikle, birden fazla bireysel bilinçli öznenin tek ve birleşik bir bilinçli varlık oluşturmak üzere nasıl birleşebileceğini sorgulayan özne toplama sorunu (*subject summing*) odaklıdır.
> 2. Nitelik katışımı ile ilgili zorluklar: Bu durum *palet sorunu* olarak bilinir.
> 3. Yapı katışımı ile ilgili zorluklar: Bu durum *yapısal uyumsuzluk sorunu* (*structural mismatch problem*) ve *tane sorunu* (*grain problem*) içerir.

Özne toplama sorunu, birden fazla bireysel bilinçli öznenin bir araya gelerek nasıl tek ve birleşik bir bilinçli varlık oluşturabileceğini sorgular. Bilinç *onun gibi bir şey olma* durumu içeriyorsa bu durumda her öznede bir kendilik bulunur. Bu kendiliklerin bir araya gelerek yeni kendilik meydana getirmesi şaşırtıcıdır çünkü her bilinçli öznenin biricikliği bulunur. Çok sayıda bilinç daha büyük bir bilince dönüşürse, bu yeni varlığın aynı anda tüm çoklu kendilikleri barındırması beklenir ancak böyle değildir.

Palet sorunu insan bilincinin deneyim çeşitliliği açısından zengin oluşuyla ilgilidir. Görme ve koku alma gibi farklı duyusal kipler farklı türde deneyimler sunar. *Palet sorunu* bu kadar geniş

36. David Chalmers, "The Combination Problem for Panpsychism", *Panpsychism* içinde, ed. Godehard Brüntrup ve Ludwig Jaskolla (Oxford: Oxford University Press, 2016), 182.

bir alana yayılan insan deneyiminin sınırlı temel zihinsel nitelikten nasıl ortaya çıkabileceğini tartışır. Önerilen bazı çözümler şunlardır:[37] Patrick Lewtas her biri insan deneyimindeki her temel niteliğe karşılık gelen çok sayıda temel mikro-deneyimsel özellik olduğunu öne sürer. Luke Roelofs insan bilincinin temel mikro-bilinçli bileşenlerini tanıyamayacağımızı, çünkü bunları asla tek başına deneyimlemediğimizi öne sürer. Bu bileşenleri hayal bile edemediğimiz için, sınırlı sayıda oldukları varsayılmamalıdır. Keith Turausky beyaz ışığın tüm renkleri içermesi gibi tüm diğerlerini içeren tek bir temel zihinsel nitelik olabileceğini öne sürer.

*Yapısal uyumsuzluk sorunu*nda insan deneyimindeki yapısal çeşitliliğin beynin yapısıyla ilgisi ele alınır. Bilinçli deneyim çeşitli duyusal kipleri yansıtacak biçimde yapılandırılmıştır. Ancak deneyimdeki bu çeşitlilik beynin yapısıyla eşleşmiyor gibi görünmektedir. Başka deyişle bilinçli deneyimin yapısı fiziksel şeylerin yapısından farklıdır. Bilinç pürüzsüz, akışkan ve sürekliyken beyin taneli (*grained*), ayrıktır. Söz gelimi panpsişizme göre beyin, her biri kendi mikro deneyimi olan milyarlarca sinir hücresinden meydana gelmiştir. Buna karşın birleşik bir bütün yapısındadır. Söz konusu soruna yönelik bazı çözümler şunlardır:[38] Michael Lockwood sorunun beynin klasik fizik açısından değerlendirilmesinden ortaya çıktığına inanmaktadır. Modern bilimsel paradigmaların benimsenmesi sorunu çözebilir. Stoljar sorunun, bilincin yapısı ile bilincin tasarladığı şeyin karıştırılmasından kaynaklandığını savunur. Nagasawa ve Wager, evrenin kendisinin bilinçli olduğunu öne süren kozmopsişizmin be-

37. Philip Goff, William Seager ve Sean Allen-Hermanson, "Panpsychism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2022, https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/panpsychism/.

38. Goff, Seager ve Hermanson, "Panpsychism".

nimsenmesinin sorunu çözebileceğini öne sürmektedir. Roelofs bilinçli deneyimlerimizin farkında olduğumuzdan daha fazla yapıya sahip olabileceğini öne sürer. Philip Goff daha az temel beyin yapıları düşünüldüğünde beynin bilinçle eşleşen bir yapıda olduğunu savunur. Bu da beynin, genellikle inandığımızdan daha fazla bilinci/bilinç taşıdığı anlamına gelir.

Katışım sorunu çeşitli biçimlerde ele alınır bununla birlikte sorunun tüm biçimleri, mikro bilinçli temel öğelerin makro bilinçlerde toplanmasına ilişkindir. Katışım sorunu güçlü bir eleştiri olsa da bu durumun panpsişist yaklaşımı geçersiz kılmadığı savunulmaktadır. Bu savunuda bilimsel kuramların gelişimiyle koşutluk kurularak bir gün bilimin temel öğe olarak bilinci bulacağı iyimserliği gösterilir. Bilimin tarihi beklenmedik buluşların tarihidir. Söz gelimi atom kuramının gelişmesi ilk ortaya atılmasından yüzlerce yıl sonra gerçekleşmiştir. Aynı biçimde, panpsişizm kimi çağdaş filozoflar ve sinir bilimciler arasında ilgi görmeye başlasa da zorluklarını tam olarak ele almak ve kuramı inceltmek için önemli ölçüde zaman ve disiplinler arası iş birliği gerekebilir.

Panpsişizme yönelik başka bir eleştiri temel fiziksel öğelerin bilinç taşıdığı varsayımıdır. Bu durum kuşkucu bir bakış açısından sezgi karşıtı olarak görülebilir. Bu eleştiriye karşı çıkan panpsişist savunu ise bir önerinin sezgilerimizden farklı olmasının onu yanlış yapmaya yetmeyeceğine dayanmaktadır. Yüksek hızlarda zamanın göreliliği ya da kuantum süper konumu gibi bilimsel durumlar sezgilerimize ters düşse de deneysel kanıtların ardından benimsenmiştir. Aynı eleştiri, söz konusu bilimsel durumlar deneysel verilerle desteklendiğinde, "panpsişizmin temel varsayımı bilincin varlığı herkesin kendini dolaysızca deneyimlemesiyle ilgilidir" denilerek sürdürülebilir. Buna karşın panpsişist ise bilincin dolaysızlığının onun evrenin temel bileşeni olduğunu

doğrudan desteklemese bile haklılaştırılabilir bir noktaya getirdiğini savunabilir. Öyle ki bir kuramın başarısında göz önünde tutulan basitlik ve tutumluluk özellikleri açısından duruma bakıldığında panpsişizmin insan ve hayvan bilinci için en iyi açıklamayı sunduğu gösterilebilir ve bunun da maddenin içsel doğası hakkında en basit anlayışla uyumlu olduğu belirtilebilir.

Bunların yanı sıra panpsişizm evrende bilincin nerede başladığı ve bittiğine ilişkin sınır sorununu ve maddenin tüm biçimlerinin, söz gelimi cansız taşlar ve bisikletlerin bile bilinçli oluşuna ilişkin türcülük (speciesism) sorununu içerir.

Görüldüğü üzere panpsişizmde bilincin evrendeki temel bileşenlerin içkin bir özelliği olduğu varsayımı temeldedir. Panpsişizm türleri, bilincin maddede nasıl bulunduğunu ve evrenin nedensel süreçleriyle nasıl bütünleşmiş olabileceğini tartışır. Bu yorumlar madde ve bilinci birbirinden bütünüyle ayrı ele alan geleneksel yaklaşımların dışında, bilinci evrenin ötesine koymak yerine, evrenin temel maddi parçacıkları yanında ayrı bir bileşeni sayar.

5. BÖLÜM

YENİ FİZİKSELCİLİK

Yeni fizikselci eğilim olarak nitelediğimiz filozoflar yeni ikicilerin uslamlama biçimlerine ve bilimsel çalışmalarla ilgilerine yönelik eleştiriler geliştirir. Bu bölümde önde gelen yeni fizikselci düşünürleri temel görüşleri bakımından ele alacağız.

PATRICIA CHURCHLAND VE NÖRO-FELSEFE

Patricia Churchland sinir bilim alanında yapılan çalışmalar ve bilimsel süreçler sonucu elde edilen birikim aracılığıyla bilinç sorununa bakma yanlısıdır. *Nörofelsefe* (*neurophilosophy*) adını verdiği araştırma programı aracılığıyla bilginin doğası, benlik, istenç, öz-denetim gibi geleneksel felsefe sorunlarını bilimsel gelişmeler ışığında değerlendirmeyi önererek şöyle der: "Bilimi öğren, bilim yap sonra gör bak bakalım ne oluyor!".[1] Bu bağlamda nörofelsefede "Öğrenme nasıl gerçekleşir?", "Bellek nasıl çalışır?", "Nasıl karar verilir?" vb. türlü sorulara genetik, sinir bilim, biyoloji, psikoloji vb. bilimsel disiplinlerden gelen veriler göz önünde bulundurularak yanıtlar aranır. Böylece Churchland bilinci anılan disiplinler bağlamında belirlediği

1. Patricia Churchland, "The Hornswoggle Problem", *Journal of Consciousness Studies* 3 (Ocak 1996): 408.

bir araştırma ufkunda ele alır. Bilincin fiziksel dayanaklarını bulmayı, tartışmalı sorunlardansa, duyumlar gibi onaylanma düzeyi yüksek konulardan başlanmasını önerir. Anlaşılacağı üzere Patricia Churchland bilince gizemli bir varoluş yüklemeden, deneysel çalışma alanı olarak bakar.

Sinir bilimindeki gelişmeler ışığında zihne bakıldığında onu anlamanın beyni bilmekle ilgili olduğu açıktır. Bu bağlamda Patricia Churchland beyin ve ilgili yapıların nasıl çalıştığını ve buralarda ortaya çıkan sorunların bilinçte ne tür yoksunluklara yol açtığını irdeler. Söz gelimi epilepsi hastalarına ilişkin çalışmaları konu eder. Cerrahi işlem görmüş *ayrık beyinli* hastaları ele alır. Churchland *ayrık beyin* olgusunu bilincin ikiye bölünüşü olarak değerlendirir. Ayrık beyin durumunda iki ayrı yarım kürede ayrı bilinç akışı gerçekleşmektedir. Ona göre ikici bir temelde bakıldığında bu durum açıklığa kavuşturulamaz.

Churchland *nörofelsefe* bağlamında bilinç alanında fizikselci eğilimlere yönelik karşı çıkışları değerlendirir. Bunlardan biri herhangi bir araştırmadan önce eldeki terimlerin kesin tanımlarının ortaya konulması beklentisidir. Özellikle bilinç ve karşılık gelen fiziksel bağlılaşıkları tartışıldığında bu beklenti vurgulanır. Buna göre daha fiziksel olanın ne olduğu belirsiz ya da kuşatıcı biçimde tanımlanmamışken bilincin fiziksel yapılara indirgenmesinin sorunlu olduğu öne sürülür. Karşılık olaraksa Churchland araştırma öncesi terimlerin kesin biçimde tanımlanması beklentisini uygunsuz bulur.[2] Bilimsel bilgi çok yönlü araştırmalarla aşamalı ilerler, bu ilerleme içinde eldeki açıklamalar geçici, güncellenmeye açıktır. Bu bakımdan baştan bir tanım vermek süreğen bir etkinlikte iş yapmaya uygun düşmemektedir.

---

2. Patricia Smith Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy* (Cambridge: The MIT Press, 2002), 129-130.

Churchland'ın temel varsayımı bilincin fiziksel bağlılaşıklarının olduğudur. Bunların moleküler temellerden başlayarak yüksek örgütlenmelere kadar hangileri olduğu ortaya konulmalıdır. Daha sonra bilincin nasıl çalıştığının mekanizması aydınlatılmalıdır. Bunun içinse şu iki durumun nasıl gerçekleştiği anlaşılmalıdır: i) Uyaran olduğunda öznenin farkında olması durumu ile ii) öznenin farkında olmaması durumunun ayrımı.[3] Churchland söz konusu temelde sinir bilim çalışmalarından kesitler sunarak araştırmalardaki kimi fiziksel bağlılaşıkların açığa çıkartılışlarını örnekler. Söz gelimi, her göze ayrı uyaranın geldiği iki göz rekabetinde (*binocular rivalry*) farkında olunan algının değişmesi gibi durumların sinir bilimsel temelleri gösterilir. Churchland, bu çalışmaların, kimi filozofların uslamlamalarına karşın, bilimin bilincin sinirsel bağıntılarını bulmada ilerleme kaydedebileceğini gösterdiğini savunur.[4]

Churchland düşünce deneylerine bilimsel gerçeklerle uyumsuz olduklarından dolayı karşı çıkmaktadır. Örneğin bedeninden çıkarılmış, bir kavanozda tutulan ve elektrotlarla bir süper bilgisayara bağlanan, bu bilgisayardan elektrik iletileri alan kavanozdaki beyin düşünce deneyinde olduğu gibi. Söz konusu düşünce deneyini ortaya atan Gilbert Harman şöyle demektedir:[5]

> *Derin uykuya dalmış ya da düş görüyor olabilirsin – ya da şakacı bir beyin cerrahı bu deneyimleri korteksine özel uyarılar göndererek yapıyor olabilir. Gerçekten de laboratuvarda masaya yatırılmış kocaman bir bilgisayardan kafana kablolar takılmış olabilir. Belki hep o masadaydın. Belki göründüğünden oldukça farklı birisin: Gerçek yaşamında anlamadığın bir dilde, İngiliz-*

3. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 137.
4. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 145.
5. Gilbert Harman, *Thought* (Princeton: Princeton University Press, 1973), 5.

cede yazılmış bir kitabı okuyan, olduğundan farklı bir cinsiyette deneyimlemeni içeren bir psikoloji deneyi için gönüllüsün. Ya da belki de bir bedenin bile yoktur. Bir kaza geçirmiş olabilirsin ve tek kurtulan, laboratuvarda canlı tutulan beynin olmuştur. Hoşnut olman için yirminci yüzyılda bir veriyle besleniyorsun. Elbette bir deneyim elde etmek için beynin olması gerektiği varsayılmaktadır ve bu da içinde bulunduğun mitin bir parçası olabilir.

Demek ki Harman'a göre kavanozda tutulan beyne iletiler gönderilirse tıpkı olağan bedendeki gibi beyinde zihin durumları ortaya çıkabilir. Böylece gerçekte hangi ortamda bulunduğunu anlamadan kurmaca bir gerçeklik içinde yaşanır. Anlaşılacağı üzere bu uslamlama dış dünyanın gerçekliğini tartışmaya açan Descartes'ın kötü bir cinin sürekli aldatmasıyla karşı karşıya olup olmadığımıza ilişkin uslamlamasının güncellenmiş biçimdir. Churchland bu uslamlamada beynin bir bedenle bağının kopartılıp yaşatılabileceği varsayımına beyne ilişkin eldeki bilgilerimizle uyumlu olmamasından ötürü karşı çıkar.

Churchland açısından bilinç uyanık olmak, dikkat, algılamak vb. gibi herhangi bir işlevle basitçe eşitlenemez. Bununla birlikte, bu işlevler hakkında daha ayrıntılı bilgiler edindikçe bilinç daha iyi anlaşılacaktır. Öyleyse bilinci açıklamak için *canlı ruh (vital spirit)* ya da *canlı kuvvet (life force)* aramaktansa sinir bilim çalışmalarını derinleştirmek gerekir. [6]

Churchland bilincin yalnızca şimdi açıklanamayacağını değil, gelecekte de asla açıklanamayacağını öne süren çağdaş filozofların uslamlamalarını çözümler. Onlardan birinin şöyle düşündüğünü varsayar: "*Bilimin farkındalığı nasıl açıklayabileceğini hayal bile edemiyorum!*". Churchland açısından güncel bilimin bi-

6. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 172.

linci tüm yönleriyle açıklayamıyor oluşu olgusundan, asla açıklayamayacağı sonucu çıkmaz. Bu bir *bilgisizlikten kaynaklanan uslamlama* (Lat. *argumentum ad ignorantiam)* yanlışıdır.[7] Benzer bir temelde Churchland'ın karşı çıktığı bir başka sorun Chalmers'ın *zor sorun* varsayımıdır. Churchland, bilimin işin çoğunu yapmadan önce bir sorunun çok zor olup olmadığını nasıl anlayacağımızı sorar. Ona göre aslında, bilim tarihi, hangi sorunların diğerlerinden daha zor olduğu konusunda sık sık yanıldığımızı göstermektedir.

Bir şeyi bilmemenin pek çok nedeni olabilir. Kanıt eksikliği, başka bir şey için, özellikle de doğa üstü bir şey için olumlu bir kanıt değildir. Hücre biyolojisi gibi alanlarla karşılaştırıldığında sinir bilimin çok yeni bir araştırma alanı olduğu unutulmamalıdır. Bugünkü sinir bilim, bilinci ya da fenomenolojik farkındalığın fiziksel bağlılaşığı ya da dayanağını bulmak için henüz yeterli olmasa da gelecekte olmayacağı söylenemez.

Churchland *zombi* uslamlamasını da eleştirir. Bu uslamlamayı şuna döndürür: $Ö_1$: Bir zombi hayal edilebilir. $Ö_2$: Hayal edilebilirse akla yatkındır. $Ö_3$: Akla yatkın olduğundan mantıksal olarak olanaklıdır. S: Mantıksal olarak olanaklı olduğundan, bilinç beyin etkinliği ile açıklanamaz. Churchland açısından bu uslamlamada iki sorun bulunur. İlki mantıksal olanaklılık ile fiziksel olanaklılığın birbirine karıştırılmasıdır. İki tonluk bir fare veya gitar çalan bir ağustos böceği gibi birçok şey mantıksal olarak olanaklıdır, ancak deneysel olarak olanaklı değildir. Bir şeyin olanaklı *görünmesi*, bunun *gerçekten* olanaklı olduğunu göstermez. Bir şeyi olduğundan başka türlü düşünmek gerçek olanaklılığı salt dil bilgisellikle karıştırmaktır. Hatta bir şeyin mantıksal olarak olanaklı olmasının ne anlama geldiğine ilişkin açık

7. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 175.

bir düşünüşümüz olduğu bile doğru olmayabilir. Churchland'a göre ikinci sorun ise zombi tasarımının kendisidir. Beyin ve bilişsel işlevler arasındaki bağıntı olgusal düzeyde kanıtlanmışken zombinin olanaklı olduğu varsayımı bir yanılsamadır. Bilinçle ilgili eldeki verilerle bağlantılı doğru bir açıklama bir zombinin mantıksal olarak olanaklı olmadığını gösterecektir.

Ayrıca zombi uslamlamasıyla ilgili sorunu göstermek için aynı yapıda iki benzer uslamlama önermektedir:

> i. Ölü olmaları dışında her bakımdan bizim gibi olan *ölümsüler* (*deadbies*) varsayar ve buradan yaşamın mantıksal olanaklılığının biyolojiye indirgenemez olduğunu öne sürer.[8]
>
> ii. Atmosferin ortalama kinetik enerjisinin arttığı ancak sıcaklığının aynı kaldığı bir gezegen tasarımı önerir. Böylesi bir kurgu gezegen ortalama moleküler kinetik enerji ile sıcaklık arasındaki ilişki hakkında hiçbir şey anlatmaz. Tıpkı bunun gibi zombi tasarımı da bilinç konusunda bir şey anlatmaz.

Sonuç olarak Churchland açısından zombi uslamlaması, gerçeklikle bağı koparılmış düşünce deneylerinin zayıflığının bir diğer örneğidir.

Churchland *birinin ne deneyimlediğinin bilinemeyeceğine* ilişkin uslamlamayı da eleştirir. Bu uslamlamanın bir örneği *tersine çevrilmiş renk tayfı* (*spectrum*) uslamlamasıdır. Bu uslamlama uyarınca, fenomenal deneyim fiziksel olgularca yeterince belirlenemez bu nedenle fenomenal olguların veya nitelcelerin fiziksel terimlerle asla açıklanamayan olgular olması gerektiği ileri sürülür.[9]

---

8. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 178.
9. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 180-181.

Buradaki temel öncül nitelceler farklı olsa bile beyinlerin özdeş olabileceği varsayımıdır. Churchland açısından deneysel kanıtlar, nitelceler farklılık gösterirken beyinlerin aynı olabileceği öncülüne aykırıdır. Örneğin, sinirsel etkinlik azaldıkça diş ağrısından kaynaklanan ağrı azalır. Uygun kortikal bölgenin doğrudan uyarılması elde duyumlar üretebilir. Bilinçli deneyim değişirken beynin aynı kaldığına ilişkin bir kanıt yoktur. Tersine çevrilmiş renk tayfı uslamlamasıyla ilgili sorun, şeylerin yapısına ilişkin hiçbir olgusal temelinin olmamasıdır. Churchland, sinirsel yapılanma açısından renk uzayının biçimini açıklamayı önerir ve tersine çevrilmiş renk tayfı uslamlamasının bu yapıyla uyumlu olmadığını öne sürer.

Öte yandan Churchland *Mary'nin Bilmediği Şey* uslamlamasında geçen Mary gibi birinin var olmasını onaylar çünkü *rakip renk* (*color-opponent*) hücrelerince üretilen renk alanı hakkında her şeyi bilmek renkleri tanımaya yardımcı olmaz. Örneğin, biri renk körü olabilir ve renk hakkındaki tüm kuramı bilse bile kırmızıyı tanıyamaz. Ne var ki Churchland kuramı bilmeyi yeterli bulmaz. Kuramın yanı sıra kuramın betimlediği gibi işleyen bir yapı bulunması gerekir. Ancak bu, özellikle kuram renk körlüğünü açıklayabildiğinde, kuramda yanlış bir şey olduğu anlamına gelmez. Bir becerisi olmak ile bir teoriyi bilmek tamamen farklı şeylerdir.[10]

PAUL CHURCHLAND

Paul Churchland eleyici maddecilik anlayışı ile yeni fizikselci tartışmalarda belirgin bir yer edinmiştir. Eleyici maddecilik, gelenekte yer bulan zihin anlayışlarını sağduyu temelli halk psikolojisini sürdürmekle ilişkilendirerek halk psikolojisine ve önerdi-

10. Churchland, *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*, 192-193.

ği söz varlığına karşı çıkar. Halk psikolojisinin yanlış olduğunu, onun yerini sinir bilim temelli bir açıklamanın alması gerektiğini savunur. Burada önerilen geleneksel zihin kavramlarının indirgenmesi değil onların yerine fiziksel maddeci bir temelde yenilerinin konulmasıdır.[11]

Churchland'a göre maddeci zihin anlayışına yönelik karşı çıkışlar nitelceler ve öznel deneyim aracılığıyla yapılır oysa yeni sinir bilim çalışmaları ile bu karşı çıkışların altı boşalmıştır. Fizikselci yönelimin bu başarısının ardından ikici uslamlamalarda yönelimsellik üstünden inançlar ile isteklerin maddi bileşenlere indirgenemez ya da elenemez oldukları savunularak maddeciliğe karşı çıkılmaktadır. Bu tartışma bağlamında Churchland, halk psikolojisinin aslında bir kuram olduğunu öne sürer. Ne var ki bu önerisine şiddetle karşı çıkılır. Bundan dolayı Churchland halk psikolojisinin bir kuram olduğunu ve onun etkisinde zihne bakmanın sorunlu oluşunu göstermek ister. Halk psikolojisi zihin felsefesinde ortaya çıkan, zihin durumları için kullanılan terimlerin anlamları, öteki zihinler, içgözlem, yönelimsellik, zihin-beden ikiliği sorunlarının türemesine neden olan bakış açısıdır.[12] Söz gelimi halk psikolojisi uyarınca zihinsel durumların yönelimsellik taşıması yalnızca fiziksel olanla temel bir karşıtlık oluşturur. Oysa bu durum doğanın gizemli bir özelliği değil, daha çok halk psikolojisi kavramlarının "yapısal özelliği"dir. Churchland'ın önerdiği fizikselcilik anlayışı halk psikolojisinin bütün kavram dağarcığını eleyerek, ontolojik yüklerinden kurtulmayı amaçlar. Bu bakımdan zihin-beyin özdeşliğini savunan fizikselcilikten kökten ayrı bir

11. Paul Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", *Philosophy of Mind: A Guide and Anthology* içinde, ed. John Heil (Oxford: Oxford University Press, 2003), 382.

12. Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", 385.

yaklaşımdır. Zihin-beyin özdeşliği kuramı halk psikolojisi ontolojisini korurken, eleyici maddecilik ondan tümüyle kopar.

Churchland'ın halk psikolojisini elemesinin gerekçesi yanlış bulmasıdır. Yanlışlığın üç temel gerekçesi bulunur.[13] Bunlar halk psikolojisinin (i) açıklama başarısızlıkları, (ii) bir kuram olarak gelişimi ve (iii) bilimin geri kalanı ile uyumudur. Halk psikolojisi, zihinsel hastalık, yaratıcı hayal gücü, zekâ farklılıkları, uykunun işlevi, hareketli nesnelerin izlenişi, iki boyutlu retina dizisinden üç boyutlu görme, algısal yanılsamalar, bellek ve bellekten geri alma, öğrenme gibi durumları açıklayamaz. Bir kuram olarak gelişimi de sorunludur. Churchland'a göre bu kuram, binlerce yıldır hiçbir ilerleme kaydetmediği gibi, tersine, gittikçe "geri çekilme, kısırlık, çöküş" sürecine girmiştir. Bundan dolayı halk psikolojisi Churchland açısından "yozlaştırıcı bir araştırma programıdır", evrim kuramı, biyoloji ve sinir bilim gibi bilimlerle uyuşmaz.

Churchland halk psikolojisini savunan eleyicilik karşıtı uslamlamaları değerlendirerek, onları eleştirir. Bu uslamlamalarının ilkinde halk psikolojisinin deneysel olmadığı bundan dolayı olgularla çürütülebilecek bir kuram olmadığı savunulur. (U_1): İlk uslamlamaya göre halk psikolojisi *kural koyucu* (*normative*) bir kuramdır. İnsanların gerçekte nasıl davrandıklarını açıklamaz, ancak bir ideali belirtir; inançlar ve arzular temelinde akılsal olarak hareket edecek olsalardı nasıl hareket etmek durumunda olduklarını anlatır. Bu nedenle, halk psikolojisi sinirsel düzeyde neler olup bittiğine ilişkin bir açıklama ile değiştirilemez.[14] İkinci uslamlama işlevselcilerden gelir. (U_2) Buna göre halk psikolojisi

13. Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", 387.
14. Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", 390.

soyut bir kuramdır. Halk psikolojisi, inançlar ve istekler gibi içsel durumları, duyusal girdiler, davranışsal çıktılar ve diğer zihinsel durumları nedensel bağıntılar ağı açısından belirler. İşlevselciler, bu soyut ilişkiler ağının çeşitli farklı fiziksel yapılarda gerçekleştirilebileceğini savunur. Bu nedenle, bu *işlevsel belirleme* (*characterization*) fiziksel bir belirlemeyi destekleyecek biçimde ortadan kaldırılamaz.

Churchland bu iki uslamlamanın kanıtlama yükümlülüğünü değiştirdiklerini öne sürerek bu uslamlamalarının halk psikolojisine beklenti yüklediklerini savlar. Bu nedenle halk psikolojisinin düzgün ve iyi bir zihin kuramı olmamasına karşın belirli fiziksel verilerin onu destekleyebileceğini göstermek ister.

Churchland, simyayı konu ederek işlevselciliğe karşı çıkar.[15] Simyada maddenin özelliklerinin dört farklı türde ruhla açıklandığını anımsatır. Örneğin, cıva metallerin parlaklığını açıklar. Antoine Lavoisier ve John Dalton'ın çalışmaları ardından simya ve ilgili kavrayışlar elenmiştir ama Churchland işlevselci bir anlayışla ruhları işlevsel durumlar olarak simyada yeniden tanımlamayı önerir. Örneğin, cıvanın *can katması* (*ensoul*), ışığı yansıtma yatkınlığı olarak belirtilsin ve atom düzeyine inmeyen soyut bir açıklama düzeyiyle ilişkilendirilsin. Churchland açısından böyle bir düzenleme işlevselciliğin doğruluk ve akla karşı olabileceğini göstermektedir bu nedenle işlevselcilik yanlıştır. Sonuç olarak Churchland halk psikolojisinin, insanların ve bilişsel olarak yüksek düzeyde olan hayvanların nasıl çalıştığına ilişkin kültürel olarak yerleşik bir kuram olduğunu dile getirir.[16]

---

15. Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", 392.
16. Churchland, "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes", 396.

Paul Churchland, zihin-beyin özdeşliği kuramına karşı öne sürülen uslamlamaları değerlendirir. Bunlardan biri içgözleme dayalı uslamlamadır. Buna göre zihin durumlarına baktığımızda içerden gördüğümüz düşünceler, duyumlardır, beyin ise sinir ağlarından, elektro kimyasal iletilerden meydana gelir. Bu durumda zihin ile beyin özdeş olamaz. Churchland açısından zihin durumları ile beyin işlemlerini özdeş saymakta bir sorun bulunmaz çünkü dış duyular sıcaktan soğuğu, tatlıdan ekşiyi ayırırken, gerçekte fiziksel nesnelerin ince elektromanyetik, sterokimyasal ve mikro-mekanik özellikleri arasında ayrım yapmaktadır.[17] Fakat duyularımız fiziksel nesnelerin mikroskobik ayrıntılarını açığa çıkaracak kadar iyi değildir. Aynı sınırlılık iç duyular için de geçerlidir. İçgözlem, bir dizi durumu ayırt etse bile, onların doğasını ayrıntılı biçimde açığa çıkaramaz. Söz gelimi metrenin milyonda birinden daha küçük bir dalga boyunu içgözlem ayıramaz. Oysa görünüşüne karşın ışık gerçekte böyle bir yapıdadır. Bu bakımdan Churchland içgözlem uslamlamasını geçersiz bulur.

Bir başka karşı uslamlama özdeşliğin bir kategori hatası olduğunu öne sürer. Beyin durumları ile zihin durumları arasındaki özdeşlik anlatımları kavramsal karışıklıktır. Leibniz'in özdeşlik anlayışı gündeme getirilir. İki şey tüm özellikleri bakımından aynı ise özdeştirler. Oysa zihin durumlarının uzaysal özellikleri bulunmazken beyin durumlarının bulunur. Dolayısıyla özdeş olamazlar. Churchland'a göre ise zihin durumlarının uzayda olduğunu söylemek 5 sayısının yeşil olması kadar anlamsızdır.[18]

---

17. Paul M. Churchland, *Matter and Consciousness* (Cambridge: MIT Press, 2013), 46.

18. Churchland, *Matter and Consciousness*, 47.

Bir başka uslamlamaya göre beyin durumlarında anlamsal özellikler bulunmazken zihin durumları anlamsal özellikler taşır. Churchland, bilimin ilerlemesi nedeniyle bu karşı çıkışın artık eskisi gibi bir gücü olmadığını düşünür. Bilimdeki yeni düşünceler yadırganabilir: Bir zamanlar ışığın bir frekansı olduğu veya Dünya'nın hareket ettiğini söylemek yadırganırdı. Bilim ilerledikçe, doğal dilde yer alan varsayımların değişmesi gerekecektir.[19]

Churchland özdeşlik kuramı bakımından fiziksel beyin durumlarının semantik özellikleri nasıl taşıdığını açıklar. Belirli bir tümce, belirli bir önermesel içerik taşır. "La pomme est rouge" biçimde Fransızca tümce örneğini verir. Bu tümce gibi her tümce, bir tümceler sistemiyle bütünleşmiştir. Her tümce başka tümcelerle sayısız bağıntılar taşır. Bunlardan kimileriyle tutarlı, kimileriyle tutarsızdır. Kimilerince desteklenir, kimilerince desteklenmez vb. Her tümce dilin karmaşık yapısında, içerilme bağıntılarında biricik bir örüntü eş deyişle kendine özgü çıkarımsal bir görev taşır. Fransızcada "La pomme est rouge", Türkçede "Elma kırmızıdır" ile aynı önermesel içeriği taşır çünkü Fransızcada "La pomme est rouge"un yerine getirdiği görevi Türkçede "Elma kırmızıdır" getirir. İlgili önermesel içeriği barındırmak, bilişsel yapıda ilgili çıkarımsal görevi gerçekleştirmektedir. Böylece Churchland zihin beyin özdeşliği açısından bir beyin durumunda semantik özelliğin nasıl bulunduğunu açıkladığını varsayar.

Özdeşlik kuramına karşı bir başka uslamlama içgözleme dayalıdır:[20]

---

19. Churchland, *Matter and Consciousness*, 48
20. Churchland, *Matter and Consciousness*, 50.

1. *Zihin durumlarım bilinçli kendimin durumları olarak içgözlemsel bilinir.*
2. *Beyin durumlarım benim aracılığımla bilinçli kendimin durumları olarak içgözlemsel bilinmez.*
3. *Öyleyse Leibniz Yasası'na göre (sayısal olarak özdeş şeyler tam olarak aynı nitelikleri taşımalıdır.)*
4. *Zihin durumlarım beyin durumlarımla özdeş değildir.*

(...) [Churchland karşıt olarak şu uslamlamayı sunar:]

1. *Muhammed Ali ağır sıklet şampiyonu olarak ünlüdür.*
2. *Cassius Clay ağır sıklet şampiyonu olarak ünlü değildir.*

Öyleyse Leibniz Yasası'na göre

3. *Muhammed Ali, Cassius Clay ile özdeş değildir.*

ya da

1. *John Aspirin'i ağrı kesici olarak bilir.*
2. *John asetilsalisilik asiti ağrı kesici olarak bilmez.*

Öyleyse Leibniz Yasası'na göre

3. *Aspirin ile asetilsalisilik asit özdeş değildir.*

Churchland, Nagel'ın yarasa uslamlamasını da eleştirir. Yarasa uslamlamasında yarasanın ya da herhangi bir canlının öznel gerçekliğinin bilimin ulaşamayacağı bir yerde olduğu varsayılır. Churchland'a göre bu öznel gerçeklik varsa ikiciliğin de erişemeyeceği bir yerdedir. Bunu şöyle gerekçelendirir. İkicinin zihin hakkında tam bir bilgisi olsa bile yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu söylemez. Karşı bir örnek verir: *Ectoplasm* adında fiziksel olmayan töze ilişkin ayrıntılarıyla yapılandırılmış bir bilimimiz ve *ectoplasm* tüm bilinçli canlılarda zihni oluşturan töz olsun.[21] Churchland'a

21. Churchland, *Matter and Consciousness*, 54.

göre *ectoplasmik* ayrıntılarla ilgili tam bir bilgimiz olsa bile fenomenolojik bağlamda yarasanın öznel gerçekliği *ectoplasmik* bilimin de ötesinde kalırdı. Buradaki sorun, konuya özgü değildir. Sorun *gidimli bilgi* (*discursive*) ile *fenomenolojik bilgi* ayrımıdır. Hiçbir gidimli bilgi, fenomenolojik bilgiyi oluşturamaz. Yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu bilmeye yaklaşmak, yarasa sinir fizyolojisine ilişkin bilgiyi tamlaştırmaya yaklaşmakla ilgilidir. Süper iletkenlik hakkında tam bilgi kimseyi süper iletken yapmaz, hamilelik hakkında tam bilgi hamile bırakmaz vb. Churchland açısından Nagel'ın uslamlaması sinir bilime anlamlı olmayan bir istek yüklemektedir. Churchland benzer bir sorunun Jackson'ın *Mary Neyi Bilir?* uslamlamasında da olduğunu öne sürer.[22] Orada da iki farklı bilgi türü denk sayılmaktadır. Mary'nin beyne ilişkin bilgi ütopyasında bilmek sinir bilime ilişkin gidimli tümcelerde uzmanlaşmadır. Oysa kırmızı-duyumunun nasıl bir şey olduğuna ilişkin bilgi ise içgözlemsel ayrım için düzeneklerde kırmızılığın dil öncesi tasarımı gibi bir şeydir. Kırmızıya ilişkin sinir bilim tümceleri bulunmadan içgözlemsel ayrımın bulunacağını Churchland da benimser. Onun dikkat çektiği nokta özdeşlik kuramcısının sinir bilim tümceleri olan birinin kendiliğinden ikincisini edineceğini söylememesidir. Özdeşlik kuramcısının böylesi bir öne sürümü bulunmaz. Bu bakımdan özdeşlik kuramcısı bilgi türleri bakımından ikiliği hatta çokluğu benimseyebilir. Bilinen farklı türde şeyler olmadan farklı bilgi türleri olabilir. Mary, kırmızıya ilişkin sinirsel etkilenim örüntüsünde olmanın nasıl bir şey olduğunu bilmiyor. Fakat bu, sinirsel etkilenim örüntülerinin fiziksel olmadığı anlamına gelmez.

Churchland'ın bir başka eleştirisi Chalmers'ın zombi uslamlamasına yöneliktir. Churchland'a göre Chalmers için,

22. Churchland, *Matter and Consciousness*, 56.

zombilerin düşünülebilirliği/akla yatkınlığı, bilinçli fenomenal durumların içsel veya özsel özelliklerinin fiziksel beyin durumlarından farklı olduğunu göstermektedir, çünkü biri diğeri olmadan edinilebilir. Zombilerin gerçekten olanaklı olup olmadığı sorgulansa da Churchland, tartışma uğruna zombileri benimser.[23] Kuşkulu bulduğu nokta fenomenal durumlara ilişkin kavrayışımızın onların temel doğaları için güvenilir bir başvuru kaynağı olduğu varsayımıdır. Belki de onların gerçek doğasından habersiziz ve beyin bilimi açısından yeniden düşünülmeleri gerekmektedir. Churchland, Chalmers'ın konuyu ele alışında neyin yanlış olduğunu bize göstermek için Maxwell'in elektromanyetik kuramından sonra ışığın doğasını nasıl yeniden düşünmemiz gerektiğine ilişkin bir benzetme yapar. Elektromanyetik dalgaların olduğu ancak ışığın olmadığı bir "zombi evreni" düşünmenin mümkün olduğunu savunarak ışığın elektromanyetizma ile tanımlanmasını çürütmeye çalışan birini hayal etmemizi sağlar.

GIULIO TONONI VE BÜTÜNLEŞİK VERİ KURAMI

Giulio Tononi geliştirdiği *bütünleşik veri kuramı* (*integrated information theory*) yaklaşımı ile bilinci ölçebilmeyi amaçlar. Öteki bilinç kurumlarının tersine, beyinden, işlevlerden, davranışlardansa Tononi bilinçli deneyimin kendisinden başlar. Bilincin, her türlü deneyimde yer alan, özsel, kuşku duyulmayan, dolaysız özelliklerini araştırır. Bunun için ilkin bilincin kendisine dayanarak gerçekleştiği özel biçimde yapılandırılmış bir düzeneğe gereksinimi olduğunu varsayar. Böylelikle bilincin özsel özelliklerini belirleyerek, bunları açıklayacak fiziksel bir yapının özelliklerini

23. Churchland, *Matter and Consciousness*, 59.

ortaya koyar. Bu bakımdan Tononi aykırı bir yaklaşımla, dışsal olandan değil içsel olandan başlayarak, bilinci matematiksel olarak ele alabileceği bir kuram ortaya atar.

Tononi, bir sistemde bir işlem durumundan diğerine geçerken üretilen *bütünleşik veri* niceliğini belirtmek için Φ adlı bir ölçü kullanmaktadır. Φ iki etmen yoluyla belirlenir: İlk olarak, sistemde etkili veri üretilmelidir. İkincisi, bu veri bütünleştirilmelidir, böylece sistemin bir bütün olarak ürettiği bilgi, parçalarının toplamından daha büyük olmalıdır. Tononi bunu açıklamak için fotoğraf makinesi metaforu kullanır: Bir dijital fotoğraf makinesi düşünün. Sensöründeki piksellerin her biri bir büyüklükte veri taşır. Böylelikle kamera çok sayıda farklı duruma girebilir. Buna karşın kamera bilinçli değildir, çünkü sensör bağımsız olarak çalışan tek tek piksellere bölündüğünde hiçbir fark yaratmayacaktır. Bir sistemde her bir öğenin taşıdığı bağımsız veri ile bütünleşik veri arasında denge bulunur. Çok düşük bir bağlanabilirlik, paylaşılan veri eksikliği nedeniyle Φ değerini düşürür. Ancak çok yüksek bir bağlantı da Φ'yi düşürür, çünkü öğeler özgüllüğünü kaybeder ve daha az etkili veri üretilmesine neden olur. *Bütünleşik veri kuramı*, kortiko-talamik ağın neden yüksek düzeyde Φ üretebildiği, beyincik veya bazal gangliyonlar gibi diğer beyin yapılarının bunu yapamadığını açıklaması bakımından yüksek bir açıklama gücü taşır.[24]

Kuram "deneyimin kökensel özelliklerini (*fenomenal var oluşun aksiyomları*) açıklar ve fiziksel dayanaklarının özelliklerini (*fiziksel var oluşun postulatları*) çıkarsar."[25] Böylece özsel deneyim-

---

24. Giulio Tononi, "An Information Integration Theory of Consciousness", *BMC Neuroscience* 5, sayı 1 (2004): 10-11.

25. Giulio Tononi, "The Information Integration Theory of Consciousness: An Outline", *The Blackwell Companion to Consciousness* içinde, ed. Max Velmans ve Susan Schneider (Blackwell, 2017), 243.

sel özellikleri özsel fiziksel özelliklerle ilişkilendirir ve bu durumu neden-etki gücü olarak niteler. Buna göre fiziksel bir yapı bilinçli deneyimin ortaya çıkması için gerekli koşulları sağlamalıdır. Burada neden-etki gücü bilinçli deneyim açısından bir ögenin varlığı ya da yokluğunun bir değişiklik yapmasıyla ilgilidir. Bu ise *bütünleşik veri kuramı* bağlamında deneyimden bağımsız şeyler olduğu, küçük öğelerin fark meydana getirebileceği varsayımlarının benimsendiğini gösterir.

Tononi "Her deneyim için düşünülebilecek dolaysız özellikler var mı?" sorusunu ortaya atar. Bu sorunun yanıtı olarak bulduğu özelliklere "bilinç aksiyomu" adını verir. Tononi beş bilinç aksiyomu olduğunu savunur. Bu aksiyomlar şöyledir:[26]

İçsellik (*Intrinsicality*): İçsellik bilincin öznel olduğunu imler. Bilinç içsel ve bireysel olarak var olur. Deneyimim gerçektir. Burada ve şimdi kendi içsel, öznel bakış açımdan gerçekleşir. Deneyim yaşadığımdam kuşku duymam.

Oluşum (*Composition*): Oluşum bilincin yapılandırılmış olduğunu belirtir. Her deneyimin içsel yapısı bulunur bu nedenle deneyim fenomenal ayrımlardan oluşur ve içinde varolan öğeler çeşitli yollardan bir araya getirilir. Bundan dolayı aynı tekil deneyimde görsel uzayda farklı konumlar, farklı renkler, farklı nesneler görülebilir. Bakışımı aşağı yukarı, sağa sola vb. çevirdiğimde olduğu gibi. Şu an okunan sayfanın başı, sağı, solu, rengi, büyüklüğü vb. bunların hepsi aynı tekil deneyimin farklı yüzleridir. Yapının büyük bir bölümü tanınmış değildir.

Veri (*Information*): Bilinç için her yapılandırılmış şey veridir. Her bir veri kendi özel biçimini taşır. Deneyim her neyse odur, her deneyim biriciktir. Herhangi bir deneyimi biricik ya-

26. Giulio Tononi, "The Information Integration Theory of Consciousness: An Outline", 243-244.

pan içeriden bakışla elde edilen veridir. Her deneyim, içsel bakış açısından özeldir. Anlık belli bir deneyim aynı koşullarda olası sayısız başka deneyimden ayrıdır. Her deneyim neyse odur çünkü belli bir biçimde yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Tononi "Verilen bir anda kaç değişik deneyim yaşanır?", "Gerçekleşenlerin deneyim olarak adlandırılmaları için ne olmalı?" türünde sorular ortaya atarak insan bilinci açısından yanıtlar bulmak ister. Söz gelimi insan için deneyim anının 1/10 ya da 2/10 saniye sürdüğü saptanmıştır. Başka deyişle bir saniyede bir ile on arasında deneyim ortaya çıkmaktadır.

Bütünleşme (*Integration*): Bilinç birliklidir (*unitary*). Hiçbir deneyim, bağımsız, birbirlerine dayanmayan bileşenlere indirgenemez bu bakımdan ayrıştırılamaz. Önümde duran masanın sağına soluna bakıp ayırt edebilirim ama her defasında deneyim tektir. Önümdeki masanın rengi ve biçimini ayrı ayrı konuşsam da deneyimi birdir, bütünleşiktir. Renkleri ve biçimleri (masanın) ayrı ayrı deneyimleyemem.

Dışlama (*Exclusion*): Her deneyim belirlidir, sınırları bulunur. Şu an okunan sayfanın genişliği görüldüğünde, bu deneyim ne azını ne fazlasını içerir. Nasılsa öyledir. Yalnızca birdir ve eşsizdir. Şimdi yaşanan tek bir deneyim bulunur. Eş zamanlı pek çok deneyim yaşanmaz. Bilinç, içerikte ve uzaysal zamansal incelikte (*grained*) belirlidir. Deneyimimin içeriği ne eksik ne fazladır.

Bilinç aksiyomlarını ortaya koyan Tononi uslamlamasını bu özellikleri taşıyacak bir fiziksel yapıyı betimleyerek sürdürür. Bu bağlamda Tononi "fiziksel bir dayanak için gerekli özellikler" olarak belirlediği postulatları ele alır.[27] Tononi açı-

27. Giulio Tononi, "The Information Integration Theory of Consciousness: An Outline", 244.

sından deneyim düzenlilikler barındırır. Öyle ki, görsel fenomenal ayrımlar, büyük ölçüde durağan olan bir görsel uzayda gerçekleşir. Bilgisayar ekranı gibi görsel bir nesne bir dizi piksel karmaşası değil parlaklık ve renkte düzenli konturlar ve sıralı uzaysal geçişler sunar. Deneyimin düzenliliklerini açıklamak için en iyi yol neden-etki gücü olan bir fiziksel dünyanın varoluşudur. Tononi için fiziksel dünyanın belirli bir bölümü olan beyindeki sinir birimlerinin belli bir kümesi *bireysel bilincin fiziksel dayanağını* (*physical substrate of an individual consciousness*) oluşturur. *Bütünleşik veri kuramı* aksiyomları için varsayılan *fiziksel dayanak postulatları* şöyledir:

(i) *İçsellik* neden-etki gücü olma bağlamında bir dayanağın, gözlemleyebileceğimiz ve düzenleyebileceğimiz bir fark yaratabilmesi anlamına gelir. Fiziksel dayanak kendi üstüne neden-etki gücü taşımalıdır.

(ii) Oluşum, deneyimin yapılandırılmış olduğu anlamına gelir ve bu nedenle dayanağın da fiziksel terimlerle yapılandırılmış olması gerekir. *Bilincin fiziksel dayanağının* içsel bir yapısı bulunur. Bu yapı içindeki öğeler çeşitli öğe kümeleri üstünde neden-etki gücü taşır.

(iii) Veri bağlamı açısından tıpkı deneyimler gibi dayanağın da özelleşmiş olduğu sonucuna ulaşılır. Dayanakta neden-etki gücü özelleşmiş bir biçimde uygulanır.

(iv) Bütünleşme dayanağın yapısını ortaya çıkarıp, birlikli ya da bağımsız bileşenleri olup olmadığını sormakla ilgilidir. Dayanakta bir düzenleme yapılarak bunun bir fark yaratıp yaratmadığı soruşturulur.

(v) Dışlama söz konusu olduğunda dayanakta yer alan herhangi bir küme farklı uzaysal-zamansal konumlandırma aracılığıyla belirlenebilir olmalıdır. Böylece bir deneyimin fiziksel karşılığı da belirli ve sınırlandırılmış olmalıdır.

Tononi belirli bir deneyimin niteliğini ve duyumsattıklarını, fiziksel dayanağı oluşturan ayrım ve bağıntılarla açıklar. Bilincin büyüklüğü, deneyimin niceliği, indirgenemezliğin ölçüsü olan Φ ile ölçülür. Deneyimlerin özellikleri ile bunlara karşılık gelen neden-sonuç yapılarının özellikleri arasında bire bir örtüşme olmalıdır.

Tononi beyin-bilinç bağıntısını anlamaya çalışırken karşı karşıya kaldığımız çeşitli paradoksları konu ederek bunların *bütünleşik veri kuramı* ile çözülebileceğini varsayar. Bunlardan biri *beyin zarı* (*serabral korteks*) ile *beyincik* (*serebellum*) arasındaki bilince ilişkin karşıtlıktır. Gri maddede 20-22 milyar, beyincikte ise 60 milyardan fazla sinir hücresi bulunur. Beyincik ile beyin bağlantısı kesildiğinde ya da çıkartıldığında bilinç yok olmaz. 60 milyardan fazla sinir hücresi devre dışı kalsa da bilinç sürer. Bu sırada daha önce yapılabilen kimi eylemler yapılamasa da bilinç değişmez. Aynı durum beyin zarı için geçerli değildir. Beyin zarı dışarı çıkarılırsa bilinç kaybolur. Daha fazla sinir hücresi içeren yapı alındığında bilinç yitmez ama daha az olan alındığında yiter. Bu fark nereden kaynaklanır? Beyincikte nötronların yapısının farklı oluşundan kaynaklanmaz. Tononi *bütünleşik veri kuramının* bu durumu açıklayabildiğini savlar. Beyincik birimler düzeyinde çalışan örgütlü bir yapıdır buradaki her parça kendi işini yapar. Girdiler işlenir ve çıktılar meydana getirilir. Beyin zarında ise durum beyincikten farklıdır. Onda da özelleşmiş işleri meydana getiren öğeler bulunur, renklerle, eylemlerle vb. Beyin zarının her parçası başka bir iş yapar fakat bununla birlikte tüm bu farklı işlevli öğeler birlikte etkileşir ve birbirlerine bağlıdır. Bu bakımdan beyin zarında bilincin bulunuşu ve oranın yapısı bize bilinç hakkında bir fikir sunar.

Tononi'nin dikkat çektiği diğer paradoks ise uyku ile uyanık olma durumları arasındaki ayrımdır. Rüya görülmeyen bir uyku sırasında bilinç kaybolup uyanıldığında bir şey anımsanmaz. Ne var ki beyin zarı derin uykuda etkindir. Tıpkı uyanıkken olduğu

gibi sinir hücreleri çalışır fakat bilinç yoktur. Bunun nasıl olabildiği de ikinci paradokstur. Tononi'nin *bütünleşik veri kuramı* bunun için de bir açıklama yapar. Uyku sırasında aynı beyin zarının etkinliği söz konusu olsa bile veri bütünleştirme gerçekleşmez.

Bütünleşik veri kuramı aynı zamanda ön deyide de bulunur. Öyleyse bilinç varken beyin zarının veri işlediğinin bir kanıtı olmalıdır. Kuram uyarınca uyanıklıktan derin uykuya geçildikçe veri işleme düşmelidir. Tononi yaklaşık olarak *bütünleşik veri kuramı* ölçen bir yol bulduğu savındadır. *Kafatası boyunca manyetik uyarım* (*transcranial magnetic stimulation*) kullanılarak beyin zarındaki tepkiler ölçülür ve *beyin çizgesi yöntemi* (*electroencephalography* [EEG]) ile tepkiler kaydedilir. Uyanık durumda beyin zarına akım verildiğinde zar saniyenin üçte birinde karmaşık biçimde tepki verir. Aynı kişiye, aynı akım derin uykuda verildiğinde o sırada bilinç olmadığından beyin etkin olsa bile kişi yalnızca bölgesel yerel biçimde tepki verir, akım tüm bölgeyi dolaşmaz, *bütünleşik veri kuramı*nın ön deyilediği gibi veri işleme çalışmaz. Anestezi türlerinde veri işleme dağılır. Rüya görürken çalışır. Bilinç sırasında beyin zarı birlikli yapıda kalır ve veri işlenir. Bitkisel yaşam düzeyindeki beyin hasarlarında da veri işlemenin olmadığı gözlemlenir. Bu bakımdan Tononi eldeki deneysel verilerin *bütünleşik veri kuramı* ile uyuştuğunu, eldeki kuramın bilinci anlamak için elverişli olduğunu öne sürmektedir.

VALERIE GRAY HARDCASTLE

Valerie Gray Hardcastle 1996 yılında yayımladığı *The Why of Consciousness: A Non-Issue for Materialists* adlı makalesi ile Chalmers'ın zor sorununu maddeci bir çerçevede eleştirir. Hardcastle bilinç konusundaki saflaşmaları doğalcılar ya da maddeciler ile kuşku-

cular olmak üzere iki ana öbeğe ayırır. Maddecilere göre bilinç fiziksel dünyanın bir parçasıdır. Gizemli değildir ancak henüz yeterince anlaşılmamıştır. Gelecekteki bilimsel çalışmalarla açıklanması beklenir. Kuşkucular ise bilinci doğal dünyanın bir parçası olarak görmelerine karşın onu gizemli bulur. Fiziksel olup olmadığından emin değillerdir. Hepsinden öte kuşkuculara göre bilim bilinçli deneyim konusunda pek az açıklama sunabilmiştir çünkü *niçin* (*why*) bilinçli olduğumuzu açıklayamamıştır.[28] Hardcastle, bilincin Chalmers'ın varsaydığı gibi temel bir olgu olmadığını savlar. Burada öne çıkan ayrım bilimsel açıklamanın ne olduğu hakkındadır. Maddeciler açısından bir şeyi bilimsel olarak açıklamak nedensel anlatımını vermektir. Chalmers, Nagel, McGinn bilince ilişkin nedensel anlatımların, sinirsel işlemlerin farkındalığını, niteliksel yönlerini *niçin* ürettiğini kaçırdıklarını varsayarlar. Yukarıda Crick ve Koch'un sinirsel salınımları ile Baars'ın genel çalışma alanı bu tür nedensel anlatımlara karşılık gelir. Hardcastle, çeşitli bilinç araştırmaları örneği olarak Chalmers'ın söz ettiği deneyimin dayanaklarını yalıtma ile deneyimin yapısını açıklamayı benimseyerek bunlara bilincin yararlılığına ilişkin işlevsel bir yaklaşımı da ekler. Böylece bilince ilişkin tam bir çerçeve ortaya koyduğunu varsayar.[29] Ne var ki, bilimin güncel durumu henüz deneyime nedensel bir dayanak verme aşamasındadır. Hardcastle, Chalmers'ın çift-yön kuramının eldeki bilimsel verilerle uyuşmadığını öne sürer. Bedendeki tüm veri işleme süreçlerinin fenomenal yönü yoktur. Örneğin beyin belli işlemleri bilinçsizce gerçekleştirir. Bilince ilişkin nedensel açıklamalarla yetinmeyenlerin durumunu tartışmak için su örneğini verir: Su

---

28. Valerie Gray Hardcastle, "The Why of Consciousness: A Non-Issue for Materialists", *Philosophy of Mind: A Guide and Anthology* içinde, ed. John Heil (New York: Oxford University Press, 2004), 798.

29. Hardcastle, "The Why of Consciousness: A Non-Issue for Materialists", 800.

gizemcisi suyun niçin ıslak olduğunu merak eder. Suyun moleküler düzeydeki oluşumuna yönelik açıklamalar su gizemcisine yetmez. Yine de sorar "Niçin su H_2O olmak zorundadır?". Buradan sonra Hardcastle sözü yaşam gizemcisine getirir. Yaşam gizemcisi yaşayan şeyleri neyin canlı yaptığını sorar. Moleküler düzey ve evrimsel biyololojiye dayalı açıklamalarla yetinmez. Gizemci bunların yaşamın canlılığını açıklamadığını savlar. Hardcastle, böyle bir anlayışın ne tür bilimsel çalışma sunulursa sunulsun yetinmeyeceğini vurgular. En sonunda Hardcastle bilinç gizemcisini konu eder. İlk iki gizemciden bilimsel açıklamaları göz ardı etmek bakımından farksızdır. Buna karşın ilk ikisinden ayrı olarak bilinç konusunda yapılan bilimsel açıklamaların yeterince oturmuş bir çerçevesi olmadığı söylenirse bilimsel çalışmaları bekleyip ona göre karar vermek gerektiğini ekler.

ÜST GELEN OLARAK ZİHİN DURUMLARI

Üst gelenlik bir varlığın ya da özelliğin bir örneklemesinin ya da tipinin, bir varlığın ya da özelliğin bir örneklemesi ya da tipine bağımlılığıdır. Çağdaş tartışmalarda terimi ilk kullanan, önceki bölümlerde konu ettiğimiz Donald Davidson'dır. Üst gelenliğin Davidson'dan önce etik tartışmalarında da yer aldığı görülür. Terimi zihin felsefesine taşıyansa Davidson'dır.

Üst gelenlik zihinsel özelliklerin fiziksel özelliklerle bağını kurmak için önerilen bir açıklama biçimidir. Üst gelenliği güncel felsefede güçlü biçimde gündeme getiren ise Jaegwon Kim'dir. Kim 1984'teki *Concepts of Supervenience* makalesinde üst gelenliği dünyaya yapısını veren bir bağımlılık (*dependency*) bağıntısı olarak ortaya koyar. Kim'e göre dünya çeşitli bağlantılarla yapılandırılmış bir sistemdir. Söz konusu bağlantılar nedensellik, mereoloji gibi çeşitli

biçimlerde gerçekleşir. Üst gelenlik de böylesi bir bağlantı biçimidir; bir dizi özelliğin başka bir dizi özelliğe nasıl dayandığını açıklar.

Kim üst gelenliği zayıf ve güçlü olmak üzere ikiye ayırır. Felsefi tartışmalarda genellikle zayıf olanın gündeme getirildiğini ancak güçlü olanın yeğlenmesi gerektiğini savunur. Güçlü üst gelenlik ile başkalarınca savunulan bütünsel (*global*) üst gelenliği denk görür. Kim'e göre zayıf üst gelenlik şöyledir:[30]

> *A, eğer ve ancak herhangi bir x ve y için zorunlu olarak x ve y B'deki tüm özellikleri paylaşıyorsa, x ve y A'daki tüm özellikleri paylaşıyorsa, yani B'ye göre ayırt edilemezlik A'ya göre ayırt edilemezliği gerektiriyorsa B'ye zayıf bir biçimde üst gelendir.*

Şu durumda Kim için A özellikleri B özelliklerine üst gelendir eğer ve ancak herhangi bir x ve y nesnesi için, x ve y, B özellikleri bakımından ayırt edilmezse A özelliklerine göre de ayırt edilmez olmalıdır. Başka bir deyişle eğer iki nesne tüm fiziksel özellikleri (B-özellikleri) bakımından özdeşse, zihinsel özellikleri (A-özellikleri) bakımından da özdeş olmalıdırlar. Bununla birlikte zayıf üst gelenlik iki dünyanın B-özellikleri açısından özdeş buna karşın A-özellikleri açısından farklı olabilme olasılığına izin verir. Zayıf üst gelenlik indirgemeci olmayan fizikselcilikle uyumlu görünür. İndirgemeci olmayan fizikselcilikte zihinsel özellikler fiziksel özelliklere indirgenmeksizin dayanır. Zayıf üst gelenlik indirgemeyi zorunlu kılmadan bu dayanmaya izin verir. Bu bakımdan aynı zihinsel durum farklı bireylerde farklı fiziksel durumlarda gerçekleşebilir.

Güçlü üst gelenlik ise:[31]

---

30. Jaegwon Kim, "Concepts of Supervenience", *Philosophy and Phenomenological Research* 45, sayı 2 (1984): 158.

31. Kim, "Concepts of Supervenience", 165.

A, B'ye zorunlu olarak güçlü üst gelendir, her x için ve A'daki her F özelliği için, x F'ye sahipse, o zaman B'de öyle bir G özelliği vardır ki x G'ye sahiptir ve zorunlu olarak herhangi bir y G'ye sahipse F'ye de sahiptir.

Kim'in üst gelenlik uslamlamasını şöyle özetleyebiliriz:

Zihinsel durumlar fiziksel ya da zihinsel olaylara neden olur. Fiziksel olan nedensel olarak kapalıdır. Başka deyişle her fiziksel olayın yeterli fiziksel nedeni bulunur. Zihinsel özellikler fiziksel özelliklere üst gelendir. Zihin durumlarındaki her değişiklik fiziksel durumlardaki değişiklikle ilgilidir. Kim, öne sürdüğü *dışlama* (*exclusion*) ilkesi gereği hiçbir tekil olayın aynı anda birden çok yeterli nedeni olamayacağını savunur. Bu ilke ise *aşırı belirlenim* (*over determination*) ilkesine dayanır.

Bir başka üst gelenlik yanlısı David Papineau'dur (1947-). Papineau, *Thinking About Consciousness* adlı eserinde öznel bilinç ile beyin arasındaki bağıntının gizemli ve bilmecemsi görünmesini eleştirir. Ona göre ortada bir bulmaca bulunmamaktadır. Bilincin gizemli görünmesinin nedeni onu özel bir yolla düşünüyor olmamızla ilgilidir.

Papineau, Levine'in önceki bölümlerde konu ettiğimiz bilinemezci yaklaşımını sorunlu bularak bilimin ortaya koyacağı her şeyi bildikten sonra bilinç, beyin ve bağıntıları hakkında yine de bir *açıklayıcı gedik* bulunacağına karşı çıkar. Açıklayıcı gediğin zihin-beyin bağıntısını ikici bir biçimde düşünmekten kaynaklandığını öne sürer. Suyun H_2O olduğunu bulduktan sonra suyun niçin H_2O olduğunu sorma gereksinimi duyulmadığı gibi acı söz konusu olunca da C-lifleri ateşlenince niçin acı çekildiği sorulmamalıdır.[32]

32. David Papineau, "What Exactly is the Explanatory Gap?", *Philosophia* 39, sayı 1 (2011): 6-7.

Papinaeu kendi üst gelenlik anlayışını fiziğin tamlığı (*completeness of physics*), bağımsız nedensel güçlerin olmaması (*no independent causal powers*), örnekleme örtüşmesi (*token congruence*), gerçekleştirme (*realization*), dışavurum (*manifestability*) varsayımları üstüne kurar. Şimdi bu varsayımlara yakından bakalım. Papinaeu zihinsel durumların zihinsel özelliklerin yanı sıra fiziksel özellikleri de taşıdığını varsayar. Örneğin, Eric Bristow'un dartta otuz iki sayı alma isteği onun çift on altıyı vurmasına neden olur. Ancak bu tür fiziksel etkiler aynı zamanda fiziksel nedenlere de yüklenebilir. Eric Bristow'un çift on altıyı vurması, dartının yörüngesi, beynindeki sinir hücrelerinin düzeni ve bunun sonucunda ortaya çıkan beden hareketlerinden de kaynaklanır. Papinaeu açısından üst gelenlik zihinsel özelliklerin hem fiziksel hem de zihinsel özellikler taşımasını değil bunların yanı sıra fiziksel özelliklerin bu zihinsel özellikleri belirlediği varsayımını gerektirir. Papinaeu *fiziğin tamlığı ilkesine* bağlıdır. *Fiziğin tamlığı ilkesi* uyarınca tüm fiziksel olaylar, bütünüyle önceki fiziksel olaylar yoluyla fiziksel yasalara göre belirlenir (veya olasılıkları belirlenir). Papinaeu fiziğin tamlığını yalnızca örnekleme özdeşliği için değil, aynı zamanda, zihinsel olanın fiziksel olana üst gelenliği asimetrik tezi için de geçerli kılar. Papinaeu bunun için bir başka varsayımı *bağımsız nedensel güçlerin olmaması ilkesini* öne sürer: Ne zaman herhangi bir zihinsel olay başka bir olaya neden olursa, bunu bütünüyle fiziksel özellikleri aracılığıyla yapar. Bu etki bütünüyle zihinsel özelliklerin fiziksel özelliklerce sabitlendiği bir bağlamda olur.

Papinaeu'ya göre b*ağımsız nedensel güçlerin olmaması ilkesini* üst-gelenlik izler. Çünkü bu ilke, zihinsel olarak ayrı olan ancak fiziksel olarak ayrı olmayan iki durumun, fiziksel benzerlikleri nedeniyle tam olarak aynı sonuçları olacağını söyler. Ancak, herhangi bir diferansiyel etkide ortaya çıkması olanaklı olmayan bir

ayrım, kesinlikle ayrım değildir. Bu nedenle, iki durumun zihinsel olarak farklı olabilmesi için, fiziksel olarak farklı olmaları gerekir.

Papineau açısından fiziksel olanın tersine zihinsel olan tam değildir. Tüm zihinsel olayların psikolojik yasalara göre bütünüyle önceki zihinsel olaylar yoluyla belirlendiği veya olasılıklarının belirlendiği bir durum söz konusu değildir. Herhangi bir zihinsel öncülü olmayan zihinsel olaylar vardır, örneğin, bir raptiyenin üzerine oturup bir ağrı duyumsandığında olduğu gibi.

Öyleyse genel durum şöyledir: Zihinsel bir nedenin herhangi bir etkisi olduğunda, bu etki, o zihinsel nedenin fiziksel özellikleri yoluyla bağlam içinde belirlenir. Buna karşılık, kimi fiziksel nedenlerin yalnızca kimi etkileri zihinsel özellikleri yoluyla belirlenir. Şu durumda fiziksel ayrımlar olmadan zihinsel ayrımlar kendilerini gösteremezken, zihinsel ayrımlar olmaksızın fiziksel ayrımlar kendini gösterebilir.

Papineau, üst gelenliğin güçlü sürümünü destekler. Güçlü üst gelencilikte fiziksel özellikler, en azından zihin ve maddenin etkileşim içinde olduğu, doğal olarak olanaklı olan tüm dünyalarda zihinsel özellikleri belirler. Bunun nedeni, üst gelenlik uslamlamasına göre, fiziksel özdeşler arasında zihinsel bir farklılık sergileyebilecek türden diferansiyel etkilerin, zihinsel olayların fiziksel etkileri olduğu ve fizik yasasının geçerli olduğu sürece olanaksız olduğudur.

Papineau daha önce ele aldığımız Hempel ikilemini aşma savındadır. Anımsanacak olursa Hempel'e göre fizik kuramları artan kavrayışlar ise şu anda benimsenen fizik yanlıştır. Dolayısıyla zihinsel olanın şu anda benimsenen fiziğe üst gelen olduğu söylenemez. Öte yandan, doğru bir fizik kuramı gelecekte ortaya konacaksa hangi dönüşümlerin yaşanacağını henüz bilmiyoruz. Öyleyse, zihnin doğru fiziğe göre olduğunu benimsemek için gerekçemiz yok.

Bu noktada Papineau tamlık kavramını doğru fizik kuramı düşüncesine içerik vermek için kullanır. Onun için fizik düşen taşlar, dartların tahtalara çarpması gibi etkileri kapsayan tam bir yasalar kümesi için gerekli olan özelliklerin bilimi anlamına gelir. Fiziğin bu içeriğinde eldeki kategorilerinin aşılacağını savunmak ile bu kategorilerin diğerlerinin yanı sıra, zihinsel kategoriler yoluyla ortadan kaldırılacağını savunmak birbirine karıştırılmaması gereken ayrı durumlardır. Dolayısıyla Papineau açısından üst gelenlik, iki sistemin fiziksel olarak farklılık göstermeden kimyasal, biyolojik, psikolojik ya da başka bir biçimde farklılık gösteremeyeceği anlamına gelir. Eş deyişle Papineau'ya göre eğer iki sistem fiziksel olarak özdeşse, o zaman kimyasal, biyolojik, psikolojik vb. olarak da özdeş olmalıdır.[33] Papineau açısından psikolojik, biyolojik, kimyasal, meteorolojik özellikler fiziksel olana üst gelir.[34] İki durum, fiziksel olarak farklılaşmadan söz konusu özellikler açısından farklı olamaz.

Bununla birlikte Papineau kimileyin iki şeyin içsel olarak özdeş olsa da dışsal olarak olmadığı durumları da dikkate alır. Söz gelimi iki kimyasal bileşenin bütünüyle aynı moleküllerden meydana gelmiş olsalar ve iç yapıları bütünüyle aynı olsa bile ağırlıkları Dünya'da ve Ay'da aynı olmayabilir. Bu durumda sanki ağırlık fiziksel özelliklere üst gelen değil gibi görünür. Papineau üst gelenlikle ilgili bir düzenleme yaparak bağıntısal özellikleri de içermesini sağlar. Böylece üst gelenlik yalnızca bir sistemin iç fiziksel özelliklerine değil, bu özelliklere ek olarak ilgili sistemin fiziksel özelliklerine de bağlıdır. Örneğin kimyasal bir bileşimin ağırlığı, yalnızca içsel özelliklerine değil onlara ek olarak dışsal fiziksel özelliklere; çevreleyen yerçekimi alanına da bağlıdır.

---

33. David Papineau, *Philosophical Naturalism* (Oxford: B. Blackwell, 1993), 10.
34. David Papineau, "Why supervenience?", *Analysis* 50, sayı 2 (1990): 66.

Papineau üst gelenliği savunsa da bu aşamada fizikselcilik için yeterli bulmaz. Üst gelenlik fizikselcilik için gerekli koşuldur. Ancak bu biçimiyle yeterli değildir. Öyle ki üst gelenlik bu biçimiyle epifenomenalizmle uyumludur çünkü epifenomenalizm fiziksel değişim olmaksızın zihinsel değişim olasılığını dışladığı için üst gelenlik koşullarını sağlar. Buna karşın epifenomenalistler zihinsel olanın fiziksel olana üst gelen olduğu, ancak yine de ondan ayrı olduğunu savunurlar. Bu nedenle Papineau üst gelenliğe ilişkin uslamlamasını geliştirir. Fizikselciliği düzgün ortaya koymak için yalnızca zihinsel olanın fiziksel olan aracılığıyla belirlendiğini değil, aynı zamanda epifenomenalizm gibi öğretileri dışlamak için zihinsel olanın fiziksel olanla aynı yapıda olması gerektiğini savunur.[35] Papineau bunun için *örnekleme örtüşmesini* ortaya atar. Ona göre *örnekleme örtüşmesi* zihin beyin özdeşliği açısından gereklidir. *Tip özdeşliği* kimya gibi ereksel durumlardan yoksun bilimler için elverişli olsa da başka alanlar için çok sıkıdır. Bundan dolayı *tip özdeşliğ*inin geçerli olduğunu, ancak bütün bilimler için geçerli olmadığını savunur.[36] Papineau bu bağlam için *gerçekleştirme* nitelemesini önerir:[37]

> *Zihinsel ya da başka [yapıda] bir özel tip M'nin bazı P fiziksel tip örneği* [instance] *aracılığıyla gerçekleştirilebilmesi için, M'nin ikinci düzey bir özellik olması gerekir buysa belirli R gerekliliklerini sağlayan kimi özelliklere sahip olması özelliğidir. Ve sonra M, P aracılığıyla kimi X bireylerinde eğer ve ancak bu P örneği R gerekliliklerini sağlıyorsa gerçekleştirilecektir. Böyle bir durumda X'in P'yi sağlaması nedeniyle M'yi sağladığını söyleyebiliriz.*

35. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 11.
36. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 14.
37. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 25.

Papineau beyinde belli sinir hücrelerinin ateşlenmesi ile gerçekleşen sinirsel etkinlik ile kolunu kaldırma isteği arasında, iki olgu tip olarak özdeş olmasa da *gerçekleştirme* bağıntısı kurar. Böylece *tip özdeşliğini gerçekleştirme* olarak görür.

Geleceğin belirsizliğinden endişelenmek gibi bir psikolojik durumun belirli bir fiziksel özellikle katı biçimde özdeşleştirilmesi elverişli görünmez. Papineau olası gelecekte beyin dokusu zarar gören birinde zararlı dokuların biyoteknolojik karşılıklarıyla değiştirildiği durumu ele alır. Böyle birinin beynindeki moleküllerin yapısı ve dizilişi değişmiştir ancak gelecekten endişelenme zihin durumu sürmektedir. Söz konusu durumlardan dolayı Papineau tip özdeşliği yerine *örnekleme özdeşliği* (*token identity*) ya da *örnekleme örtüşmesini* savunur.[38]

> *Dolayısıyla benim gelecekten endişe duymam beynimin bazı fiziksel özellikleriyle, sizin gelecekten endişe duymanız da beyninizin bazı fiziksel özellikleriyle özdeşleştirilebilir. Ancak bu fiziksel özellikler farklı fiziksel tiplerde olacaktır, eş deyişle sizin kafanızda belli bir molekül düzeni bulunurken bendeki molekül düzeni ise başka bir fiziksel düzendedir.*

Bu noktada Papineau üst gelenlik ve *örnekleme örtüşmesi*nin birlikte fizikselcilik için yeterli olduğunu savunur ve uslamlamasını güçlendirmek için *fiziğin tamlığı ilkesi*ni dikkatimize sunar. Daha önce vurguladığımız gibi *fiziğin tamlığı* tüm fiziksel olayların ya da olasılıkların, fiziksel yasalar ve önceki fiziksel olaylarca belirlendiği anlamına gelir.[39] Başka bir deyişle, sonraki herhangi bir fiziksel olayın olasılığını belirleyen bir dizi öncülü tanımlamak için asla fiziksel alanın ötesine bakmamız gerek-

38. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 12.
39. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 16.

mez. Tümüyle fiziksel bir belirlenim ve fiziksel yasalar, bize neyin önceden kestirilebileceğini söylemek için her zaman yeterli olacaktır.

Papineau fizikselcilik anlayışını desteklemek açısından bir başka varsayım olan *dışavurum* uslamlamasını öne sürer. Bu uslamlamanın bileşenleri şöyledir:[40]

> *Öncül (1). Fiziğin tamlığına göre, fiziksel öncüller verildikten sonra fiziksel sonuçların olasılıkları sabittir. Dolayısıyla, iki sistem fiziksel olarak özdeşse ve aynı fiziksel bağlamdaysa, aynı fiziksel sonuçları ya da olasılıkları ortaya çıkaracaktır.*
>
> *Öncül (2). Şimdi buna bir de zihinsel olanın dışavurumu olarak adlandıracağım varsayımı ekleyelim: Eğer iki sistem zihinsel açıdan ayrı ise, öyle bazı fiziksel bağlamlar olmalı ki bu ayrım kendisini ayrışık* [differential] *fiziksel sonuçlarda ya da en azından bu tür sonuçlar için ayrışık olasılıklarda gösterebilsin.*
>
> *Sonuç. Fiziksel ayrımlar olmaksızın zihinsel ayrımların olanaksız olduğu sonucu çıkar. (1) Bize fiziksel özdeşliğin, fiziksel sonuçların ya da bu sonuçlara ilişkin olasılıkların özdeşliğini güvence altına aldığını söyler. Ve (2) bize zihinsel ayrımların farklı fiziksel sonuçların olanağını ya da bunların olasılığını gerektirdiğini söyler. Dolayısıyla fiziksel özdeşlik zihinsel farklılığı dışlar.*

Şu durumda *dışavurum ilkesi* fiziksel özdeşlikler arasında zihinsel farklılıkların olamayacağını bildirir.

Papineau açısından *dışavurum ilkesi*yle göz önünde bulundurulması gereken bir başka nokta zihinsel ayrımların her zaman kendilerini farklı davranışlarda gösterebilmesi gerektiğidir:[41]

---

40. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 17.
41. Papineau, *Philosophical Naturalism*, 19.

Zihinsel farklılıklar davranışsal farklılıkları gerektirir. Ancak davranışsal farklılıklar özellikle önceki beyin durumları tarafından sabitlenir. Beyin durumu farklılıkları olmadan zihinsel farklılıklar olamaz.

Üstgelenliğin zayıf sürümü, herhangi bir olanaklı dünyada, iki sistemin fiziksel olarak ayrı olmadan zihinsel olarak ayrı olamayacağını söyler. Papineau'nun desteklediği güçlü sürüm ise fiziksel olarak özdeş olan iki sistemin farklı olanaklı dünyalarda olsalar bile zihinsel olarak özdeş olacağını söyler. Böylece fiziksel özellikler en azından aynı fizik yasalarının geçerli olduğu tüm dünyalarda zihinsel özellikleri sabitler. Fizik yasalarını sabit tuttuğumuz sürece, fiziğin tamlığı gereği, aynı fiziksel doğada olan iki sistem, bu sistemler farklı olanaklı dünyalarda olsalar bile, herhangi bir fiziksel koşulda aynı fiziksel sonuçları gösterecektir.

DANIEL DENNETT VE ÇOKLU TASLAKLAR OLARAK BİLİNÇ

Gilbert Ryle'ın öğrencisi Daniel Dennett, Descartes'ın sahnesini benimsemeyen ve onun tiyatrosunu kapatmaya çalışan bir düşünürdür. Descartes felsefesinde beden ile zihnin *etkileşerek* bilinci ortaya çıkardığı kozalaksı beze Dennett, *kartezyen tiyatro* adını verir. Burası "bilinçli deneyimin beyinde nasıl yer aldığının metaforik resmidir".[42] Dennett'a göre beyinde böyle bir yer yoktur. Tüm zihin durumlarının birleştiği, bilinci ortaya çıkaran böylesi bir merkez bulunmaz.[43] Bundansa bilinç, birbirlerinden bağımsız

42. Dennett, *Consciousness Explained*, 107.
43. Dennett, *Consciousness Explained*, 39.

pek çok işlemin gerçekleştiği bir durumdur. Dennett, *kartezyen tiyatro*ya karşı *çoklu taslak*lar *modelini* öne sürer:[44]

> *Çoklu taslaklar modeline göre, algının tüm çeşitleri -aslında, düşüncenin veya zihinsel etkinliğin tüm çeşitleri duyusal girdilerin yorumlanması ve detaylandırılmasına ilişkin çok yönlü işlemlerle paralel olarak beyinde gerçekleştirilir. Sinir sistemine giren veri sürekli "editoryal düzenleme" altındadır.*

Dennett çoklu taslaklar modeli ile bilincin beyinde belli bir anda *ünlenmesini* başka deyişle bilişsel işlemlerden birinin bir anda öne çıkmasını anlar. Bu ünlenme bilincin bir yanılsama olarak ortaya çıkmasını sağlar. Dennett, bilincin kültürel bir yapım olduğunu ve orada gerçekleşenin bir yanılsamaya yol açtığını varsayar. Önceki bölümlerde Block'un erişim bilinci olarak andığı bilişsel işlemlere Dennett ün demektedir.

Dennett, editoryal düzenlemeyi retinaya düşen imgeleri anarak örnekler. Başımız azıcık oynasa bile gözlerimiz çok fazla hareket eder bu yüzden retinaya düşen imgeler sürekli akış durumundadır. Oysa biz bu akış durumunu deneyimlemeyiz çünkü akış editoryal düzenleme sonucu içerik düzenlemesi etkisi altındadır. Editoryal düzenlemeler, ham ve tek yönlü tasarımları, harmanlanmış, gözden geçirilmiş, geliştirilmiş tasarımlara dönüştürür. Bu işlemler beynin çeşitli bölümlerinde çeşitli etkinliklerde gerçekleştirilir. Böylece deneyimlenen şey birçok yorumlama işleminin sonucu ortaya çıkar.

Dennett bilinci, tek bir noktada açıklamaktansa çok sayıda yapıdan oluşan sanal bir makineye benzetir.[45]

---

44. Dennett, *Consciousness Explained*, 111.
45. Dennett, *Consciousness Explained*, 210.

Dennett'ın zihni tartışırken dikkat çektiği bir başka nokta *sezgi pompaları* (*intuition pumps*) adını verdiği düşünce deneylerinin bilinci anlamaktan bizi alıkoymasıdır. Ona göre bir sezgi pompası dikkatle tasarlanmış ikna aletidir.[46] Bilinçle ilgili sezgi pompalarını konu ederken bir yapı iskelesi örneği olarak hetero-fenomenoloji terimini öne sürer.[47] Hetero-fenomonoloji bilince ilişkin öznel, içsel, özel, birinci tekil kişi bakışıyla sınırlanmış oluşundan ötürü girilemez olduğu varsayılan fenomenolojik tutuma Dennett'ın yaklaşımını içerir. Dennett, bilince özel bir bilim aramaktansa, eldeki bilimi genişletme çabasındadır. Bunun için birinin kendi zihin durumlarına ilişkin özne bildirimlerini ele alır. Bunları sinir bilimle elde edilen nesnel verilerle ilişkilendirir. Böylelikle birinci tekil kişi bakış açısına özel bir bilim değil, üçüncü tekil kişiye ilişkin bir fenomenoloji olan hetero-fenomenoloji odaklı bilimsel çalışmaların birinci tekil kişi bakış açısını sağlam biçimde verebileceğini savunur. Öyleyse hetero-fenomenoloji birinci tekil kişiye ilişkin fenomenleri nesnel bilimin üçüncü tekil kişi bakış açısından çalışmadır.[48] Hetero-fenomenolojik yöntemde araştırmacı araştırdığı öznenin ağzından çıkan sesleri dinler, yorumlar, söylediklerini önemser çünkü bu sözler, söz edimleri, bildirimler, sorular vb. taşır. Gerçekleşen böylesi özneler arası iletişim, araştırmacıya ilgilendiği öznenin bilinç deneyimine ilişkin neyi doğru sandığına yönelik bir dizi veri sunar. Bu veri öznenin hetero-fenomenolojik dünyasını anlatır. Bu hetero-fenomenolojik verilere ilgili bağlamdaki her türlü deneysel veri eklendiğinde birinin bilincine yönelik kavrayış elde edilir. Dennett şöyle demektedir:[49]

---

46. Daniel C. Dennett, *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri*, çev. Ozan Karakaş (İstanbul: Alfa, 2016), 17.

47. Dennett, *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri*, 317.

48. Dennett, *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri*, 318.

49. Daniel C. Dennett, "Who's On First? Heterophenomenology Explained",

Bu kişilerarası iletişimin araştırmacıya sağladığı şey, araştırdığı öznenin kendi bilinçli deneyimi hakkında doğru olduğuna inandığı şeylerin bir kataloğunu oluşturmaktır. Bu inançlar kataloğu, öznenin hetero-fenomenolojik dünyasının ayrıntılarını ortaya koyar. S'nin dünyası -bir öznenin öznel dünyası- gerçek dünyayla karıştırılmamalıdır. Hetero-fenomenoloji ayrıntılarının toplam kümesinin yanı sıra, öznelerin beyinlerinde ve çevrelerinde eş zamanlı gerçekleşen olaylar hakkında toplayabildiğimiz tüm veriler, bir insan bilinci kuramı için toplam veri kümesini oluşturur. Hiçbir nesnel fenomeni ve hiçbir öznel bilinç fenomenini dışarıda bırakmaz.

Dennett, bilim insanlarının gerçekte yaptıkları işi de bu kapsamda değerlendirir. Bu bakımdan ayrıca bir iş değil de kuşatıcı, kapsamlı bir araştırma programının parçası olmak bilinci anlamanın biricik yöntemidir.

Yeniden sezgi pompalarına dönecek olursak Dennett hetero-fenomenolojik yönteme karşı karışıklıktan yararlanan düşünce deneylerinin bilinci bilimsel araştırmadan uzaklaştırdığını savunur. Söz gelimi Dennett, deneyimin içsel niteliklerinin fiziksel olarak elde edilemeyeceğini savunan Jackson'ın "Mary neyi bilmez?" düşünce deneyini pek çok yönden eleştirir. Deneyin kurgusunda yer alan kimi durumları gerçekleştirebilmenin çok zor olduğuna dikkat çeker. Örneğin Mary'nin siyah beyaz bir ortamda bulunması bile olanaksızdır. Peki Mary'nin kendi bedenine bakması yasak mıdır? Jackson'ın renkler hakkında "elde edilebilecek tüm fiziksel bilgi"[50]ye dayanmasına karşı çıkar. Böylesi bir deyişi aldatıcı bulur. Okura Mary'nin "fiziksel olarak her şeyi

---

Journal of Consciousness Studies, sayı 9–10 (2003): 20.

50. Jackson, "Epiphenomenal Qualia", 130.

bilme" gibi bir tanrısal özelliği olduğu söylenseydi belki inandırıcı gelmeyecekti ama renkli görmeye ilişkin tüm fiziksel gerçekleri bilmek de en az o kadar sorunludur. Düşünce deneyinin erişilmesi olanaksız bir varsayımdan sonuç çıkardığını vurgular.

Dennett, Chalmers'ın zor sorununu da bir çeşit *sezgi pompası* olarak görür:[51]

> *O halde ben de David Chalmers'ın "Zor Problem"i keşfettiğini dünyaya ilan ederken aynı kavramsal el çabukluğu marifetini -kasıtsız olarak- işlediğini öne sürüyorum. Bir Zor Problem gerçekten var mıdır? Yoksa Zor Problem gibi görünen şey basitçe, Chalmers'ın Bilince Dair Kolay Problemler adını verdiği şeyi teşkil eden büyük çeşitlilikteki numaralar mıdır? Tüm bunların, fizikte bir devrimi ya da ortaya yeni bir şeylerin çıkmasını gerektirmeyen dünyevi açıklamaları bulunmaktadır. Bu problemler, hayli zahmetli de olsa bilişsel bilimlerin standart yöntemlerine boyun eğmektedir. Bir Zor Problemin var olmadığını kanıtlayamam, Chalmers da var olduğunu kanıtlayamaz. Kendisinin işe yarar tek bir sezgisi vardır ve bu sezgi çarpıcı ve yeni öngörüler oluşturmasaydı ya da aksi halde anlaşılması güç olacak bir şeyleri açıklasaydı bu sezginin çevresinde yeni bir bilinç kuramı oluşturma çalışmalarında kendisine eşlik edebilirdik, ama bu sezgi yalnızdır, inkârı güçtür ancak diğer yandan kuramsal olarak etkisizdir.*

Dennett, Searle'ün Çince odası düşünce deneyine de karşı çıkar. Searle, anlama ile komut gerçekleştirmeyi birbirinden ayırarak, güçlü bir yapay zekanın bilinçli olamayacağını savunur.[52] Bu düşünce deneyi de olanaksız bir imgeleme dayanır.

---

51. Dennett, *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri*, 295.

52. John Searle, "Minds, Brains, and Programs", *The Behavioral and Brain Sciences* 3 (1980): 419.

Zihni tartışırken gündeme gelen şu tür durumları göz önünde bulunduralım. Neden kertenkele kuyruğunun ucunu bırakıp kaçar? Tehlikede olduğuna inanır, kopup hareket eden kuyruğu ile dikkat dağıtacağını tasarlar. Mimosa pudica adlı bitki dokunulduğunda neden yapraklarını kapatır? Küstüm çiçeği gerçekten küser mi? Hayvanlar, bitkiler, canlılar bizim onlara yüklediğimiz istek ve inançları taşır mı? Bu organizmalar gerçekten akılsal mı davranır? Yoksa biz onları istekleri ya da inançları varmışçasına mı konu ediyoruz. Dennett açısından bütün bunlar tümüyle yanlış sorulardır. Bir varlığın inanç ve istek taşıması o varlığın davranışını *yönelimsel duruş (intentional stance)* üzerinden açıklamaktır. Bunu Dennett şöyle açıklar:[53]

> *(...) yönelimsel strateji, davranışını kestirmek istediğiniz nesneyi, inançları, istekleri ve diğer zihinsel aşamaları olan akılcı bir etkin özne [agent] olarak ele almaktan oluşur(...)*

Yönelimsel duruş, "inançların" ve "isteklerin" "göz önüne alınması" ile "eyleminin" "seçimini" yöneten bir etkin özneymişçesine ele alıp bir var olanın (kişi, hayvan, yapay nesne, her ne olursa) davranışını yorumlama stratejisidir.[54]

Bu durum yapay *(artifact)* şeylerin de inanç ve istekler üzerinden değerlendirilmesine varabilir. Kombinin termostatı kombinin çalışmasını sağlar çünkü oda sıcaklığı belli bir derecenin altına düşmüştür.

Tek hücreli canlıları, hayvanları, bitkileri, yapay nesneleri belirli yönlerden akılcı öznelere benzetebiliriz. Bu tür var olanla-

---

53. Daniel C Dennett, *The Intentional Stance* (Cambridge: MIT Press, 1995), 15.

54. Daniel C. Dennett, "Intentional Systems Theory", *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind* içinde, ed. Ansgar Beckermann, Brian McLaughlin ve Sven Walter (New York: Oxford University Press, 2009), 339.

ra inançlar, istekler ve nedenler yüklemek yönelimsel bir duruşa karşılık gelir.

Dennett, tasarlanmış nesneler için *tasarı duruşu* (*design stance*) ifadesini kullanır.[55] Söz gelimi bir saatli alarmın nasıl çalıştığını ön deyilemek için gerekli olan onun fiziksel yapısı değil tasarı duruşudur. İnsan elinden çıkan yapma nesnelerin belirli bir amaca yönelik, belirli biçimde düzenlendiği varsayılıp tasarı duruşu davranışları anlamlandırılabilir. Tasarı duruşu yönelimsellik duruşunun yerine geçmez.[56]

> *Fiziksel duruş basitçe fiziksel bilimlerin olağan iş yapma yöntemidir. Bu yöntemde, kestirim* [prediction] *elde etmek için ilgili şeylerin fizik yasaları ve fiziksel yapısı hakkında bildiğimiz her ne varsa kullanırız.*

Bir taşı elimden bıraktığımda yere düşeceğini kestirdiğimde, fiziksel duruşu kullanırım. İster canlı olsun ister olmasın her fiziksel şey, fiziğin yasalarına bağlıdır ve fiziksel durum bağlamında açıklanır, ön deyilenir.

Dennett'a göre sinirsel mekanizmalardan belirli bir amaca yönelik çalışır biçimde tasarım düzeyinde bir betimlemeyi yapma yeterliliğindeki bu mekanizmaları bularak zihinsel fenomenler açıklanabilir.

Bu mekanizmalar onları oluşturan daha alt mekanizmalar ile açıklanır. Retinanın belirli bir zekaya dayalı işlevi gerçekleştirdiği düşünülür. Gerçekleştirilen işlev koniler, silindir ve diğer özelleşmiş hücrelerle açıklanır. Çözümlemeye devam edilince örneğin belirli kimyasal maddenin varlığını saptayıp bildiren hücrelere ulaşmak istenir. Buraya ulaşılınca *tasarım duruşu* kaldırılıp

---

55. Dennett, *The Intentional Stance*, 16.
56. Dennett, *The Intentional Stance*, 16.

fiziksel duruşa geçilir. Söz konusu hücrenin maddi yapısı incelenerek işlevi nasıl yerine getirdiği anlaşılır.

Dennett açısından inanç ve istek taşımak o şekilde tanımlanabilir olmaktan ibarettir. Bundan daha fazlası insani özellikleri var olanlara yüklemektir. Böylesi bir yanılgıya bizi sürükleyen şeyi anlamak tasarım duruşuna inmeyi gerektirir. Buraya inildiğinde var olanlar arasında yönelimsel düzeyde kalındığında görülmeyen farklar olduğu anlaşılır.

Dennett insanların ve insan-olmayan yaratıkların bilgiyi işlediklerini ve çevrelerine ilişkin tasarımlar ürettiklerini benimser. Fakat yaratığın tasarımları aracılığıyla davranması ile yaptığının ne olduğunu değerlendirmesi (*appreciate*) farklıdır. Dennett tek hücreliler ve termostatların tasarım kapasitesi ile üst-düzey (*high-order*) tasarım kapasitesi arasında yalnızca bir derece farkı değil aynı zamanda bir tür (*kind*) farkı bulunduğu görüşündedir. Yalnızca kendi tasarımlarını inceleyebilen ve yönelimsel duruşu kendilerine yönelik benimseyen varlıklar düşünen varlıklardır.

Dennett, Chalmers'ın zor sorun olarak andığı *bilinç sorunu*nu uydurma sorun olarak görür. Dennett üst-düzey tasarımları anar. Tasarım en basit canlılar için bile davranış üretim süreçlerinde işlev görür. Bilinç ise bu tasarımlar hakkında düşünüm yetisidir. Bu yeti ile dili kullanma bağıntılıdır. Düşünce ve bilinç yalnızca dille donatılmış varlıklarda bulunur. Dennett açısından insan varlıklar olarak bedenimizin geliştirdiği birçok yeterliliğin arasında birbirleriyle yarışan tüm etkinliklerin düzenlenişiyizdir.[57]

Dennett'a göre insan dışındaki kimi canlılarda örneğin ineklerde ve kuşlarda da duyusal durumlar görülür. Dennett onlarda olmayan bu duyum durumları üstüne düşünmektedir.

---

57. Daniel C. Dennett, *Kinds of Minds Toward an Understanding of Consciousness* (New York: Basic Books, 1996), 155-156.

Hayvanlar beden durumlarıyla insanın kurduğu düşünüm düzeyinde bağ kuramaz. Dennett "acıyı duyumsarlar" (*feel pain*) "acı çekmezler" (*suffer*) ayrımı yapar.[58]

Ağrıyı bir yaşantı düzeyinde insan konu eder. Hayvanlar bu düşünümden uzaktır. Öte yandan öz-düşünüm (self-reflection) yetisinin insanda bulunması ağrının niteliksel yanını Dennett açısından etkilemez. Dennett nitelceyi Descartesçı zihin anlayışının ürünü olarak görür. Dennett bilinçli deneyimle ilişkilendirilen nitelikselliği maddi süreçler yoluyla açıklamak ister.

THOMAS METZINGER VE FENOMENAL BENLİK MODELİ

Bilinç konusunda yeni fizikselci çizgide yer alan bir başka düşünür Thomas Metzinger'dir (1958-). Metzinger köktenci bir tutumla kendilik (*self*) diye bir şeyin olmadığını kimsenin şimdiye kadar kendiliği olmadığını öne sürer![59]

> *Neden her zaman deneyimi yaşayan biri var? Duygularının duyumsayanı, düşlerinin düşleyeni kim?*
> *Eylemeyi eyleyen etkin özne kim? Düşüncelerini düşünen var olan ne? Neden senin bilinçli gerçekliğin* senin *bilinçli gerçekliğin?*

Bu soruların yanıtını *benlik tüneli* (*ego tunnel*) adını verdiği tasarımla açıklar. Metzinger, "kendiliğin" olmadığını, deneyimlerin olduğunu dile getirir. Kendiliğin deneysel doğasını vurgulamak için *lastik el yanılgısını* (*rubber hand illusion*) konu eder. Bu yanılgı 1998'de Matthew Botvinick ve Jonathan Cohen'ce tanımlanır. Ya-

58. Dennett, *Kinds of Minds Toward an Understanding of Consciousness*, 164.
59. Thomas Metzinger, *The Ego Tunnel* (New York: Basic Books, 2009), 1.

nılgı, sağlıklı bireylerin yapay bir uzvu bedenlerinin bir uzantısı olarak deneyimlemesine dayanır. Önünde duran masada bedenine iliştirilmiş lastik eli gören ama lastik el tarafındaki kendi elini görmeyen birinin bir süre sonra (60-90 saniye arasında) lastik eli bedeniyle bütünleştirmesi ve tepkiler vermesine yol açan bir deneyde ortaya çıkar. Bu deneyin gösterdiği, bizde iyelik duygusunun bulunmasıdır.

Metzinger *lastik el yanılgısı*nda duyumsananın *fenomenal kendilik modeli*nin (*phenomenal self model*) içeriği olduğunu açıklar.[60] Fenomenal kendilik modeli tümüyle beyin aracılığıyla etkinleştirilen benlik modelidir. Metzinger burada yer alan fenomenali deneysel olarak bilinenlere ilişkin, şeylerin öznel görünüş yolu olarak benimser. Fenomenal kendilik modelinin içeriği benliktir (*ego*). Homo sapienslerin fenomenal kendilik modeli doğadaki en iyi icatlardan biridir. Biyolojik bir organizmanın kendini bir bütün olarak deneyimlemesinin verimli bir yoludur. Böylece organizma iç dünyası ile dışındaki dünya arasında bütünlüklü ve zeki bir bağ kurar. Pek çok hayvan belli bir dereceye kadar bilinç taşır fakat fenomenal kendilik modelleri insan gibi değildir. İnsanın fenomenal kendilik modeli beynine özgüdür öyle ki kendini tasarımlama işlemini tasarımlayabilir. Ben, özdeşleyim kurmaya aracılık eden başka zihinleri tasarlamamızı sağlayan, başkalarıyla kültürel bir yaşantı oluşturmamızı sağlayan yararlı bir araçtır.

Metzinger, bilinçli deneyim için *benlik tüneli* metaforunu kullanır. Bilinçli deneyimin bir tüneli andırdığını düşünür. Bilinçli deneyimin içeriği yalnızca içsel bir yapılandırma değil veriyi tasarımlamak için seçici bir yoldur. Bundan dolayı Metzinger'e bir tünelmiş gibi görünür. "Gördüğümüz ve işittiğimiz

60. Metzinger, *The Ego Tunnel*, 4.

ya da duyumsadığımız ve kokladığımız ve tattığımız orada dışarıda edimsel olarak var olanların küçük bir kesimidir. Bizdeki gerçeklik bilinç modeli yaşamamızı sağlayan ve bizi çevreleyen akıl almaz zengin fiziksel gerçekliğin düşük-boyutlu izdüşümüdür."[61]

Fenomenal kendilik modeli evrimsel süreçler sonucu, bir ürün olarak ortaya çıkmıştır. Şöyle demektedir: "Fenomenal kendilik bilişsel donanım yarışında geliştirilen bir silah olarak nitelenebilir. Bilinçli kendilikler, biyolojik sistemlerce icat edilen ve düzenli olarak geliştirilen araçlar ya da soyut organlara benzer."[62] Metzinger zihni, beden ve durumlarının ötesinde, bunları aşan, gizemli bir durum olarak görmez. Bundan dolayı elverişli bir yol bulunduğunda bilinç yapay bir ortamda türetilebilir. Benzer durum fenomenal içerikler açısından da geçerlidir. Yukarıda kimi ikici filozofun öne sürdüğü öznel, özel, içsel deneyimin fiziksel olana indirgenemeyeceği iddialarına karşılık Metzinger beynin içsel yapılandırmasıyla fenomenal özellikleri açıklar. Fenomenal bir deneyimdeki ham öznel nitelikteki içerik, gönderim yaptığı şey değil duygunun kendisidir. Bu içerik beynin içsel özellikleri yoluyla belirlenir. Metzinger şöyle örnek verir:[63]

> *Öznel sandal ağacı ve kehribar deneyimi tütsü gerektirmez hatta burun bile gerektirmez; ilkesel olarak, koku soğancığındaki* [olfactory bulb] *doğru glomerüller* [glomeruli] *bileşimini uyararak da ortaya çıkarılabilir. Glomerüller (iki bin kadar vardır) koku alma hücrelerinizin bir tipinden veya diğerinden girdiler alır. Sandal ağacı ve kehribar kokan birleşik duyusal nitelik tipik olarak burundaki 18, 93, 143 ve 211 tipi koku alıcı hücrelerini*

---

61. Metzinger, *The Ego Tunnel*, 6.

62. Thomas Metzinger, *Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity* (Cambridge: The MIT Press, 2003), 273.

63. Metzinger, *The Ego Tunnel*, 10.

etkinleştirmeyi içeriyorsa, o zaman aynı bilinçli deneyimi -aynı kokuyu- bir elektrot ile karşılık gelen glomerülleri uyararak almayı bekleriz. Soru minimum düzeyde yeterli sinirsel özellikler kümesinin ne olduğudur? Beynin başka bir yerinde olanaklı olacak biçimde, hatta daha da azını yaparak tümüyle aynı fenomeni seçerek ortaya çıkarabilir miyiz? Çoğu sinir bilimci ve olasılıkla filozofların çoğunluğu da evet yanıtını verecektir: Belirli bir bilinçli deneyimin minimal sinirsel bağlılaşığını etkinleştirin ve bilinçli deneyimin kendisini elde edin.

Anlaşılacağı üzere Metzinger açısından bilinç ya da öznel deneyim sorunu beynin içsel yapısının bilinişine ilişkin bir sorundur.

Beynin gerçekliğin içsel, dinamik ve birleşmiş bir kesitini oluşturarak bir dünya simülasyonu meydana getirdiğini savunur. Bu simülasyon öylesine yetkindir ki zihinde bir imge olarak tanımayız. Söz konusu imge psikolojik ya da bedensel her türlü durumu meydana getirdiği gibi kişinin geçmişi ile geleceğini de birleştirir. Kişinin bir bütün olarak içsel imgesi fenomenal benlik, ben ya da kendiliktir. Metzinger, fenomenal benlik ya da aynı anlama gelen fenomenal kendiliği gizemli bir şey olarak değil içsel imgenin içeriği ya da fenomenal kendilik modeli olarak görür. Kendilik modelini dünya modelinin içine yerleştirince merkez meydana getirilir. Bu merkez kendimiz olarak deneyimlediğimiz benliktir. Benlik birinci tekil kişi bakış açısının kökenidir. Bilinçli yaşamları *benlik tüneli* içinde yaşarız. Olağan bilinç durumunda her zaman deneyimi gerçekleştiren biri bulunur. Kendimize ilişkin, bedensel duyumlarımız ve duygularda temellenmiş bütünleşik içsel bir imgemiz bulunur. Bu imge bir dünya simülasyonu oluşturur fakat bunun aracısı olan yapı bizim için saydamdır. Beynimizde ateşlenen sinir hücrelerini değil onların aracılığıyla tasarımladıklarımızı görürüz. Metzin-

ger öznelliğin kendilik modelinin bir kendilik olmanın bilinçli deneyiminin beyindeki fenomenal kendilik modelinin büyük bölümünün saydam olmasından dolayı ortaya çıktığını öne sürer.[64] Benlik, fenomenal kendilik modelinin içeriğidir. Saydam zihinsel bir imgedir. Onu görmeyiz ama onunla görürüz. Benlik sosyal etkileşim için bir araçtır. Ne zaman gereksinim duyulsa fenomenal kendilik modeli etkinleştirilir gerekmediğinde örneğin düşsüz uykular sırasında kapatılır. Metzinger şöyle demektedir:[65]

> *Beynimiz ego tünelini oluştursa da bu tünel içinde kimsenin yaşamadığının altını çizmek gerekir. Tünelle ve tünel boyunca yaşıyoruz, ancak kafamızın içinde işleri yöneten küçük bir adam yok. Benlik ve tünel, pek çok düzeyde dinamik biçimde kendi kendini düzenlemenin bir sonucu olarak evrimleşmiş tasarımsal fenomenlerdir. Sonuç olarak, öznel deneyim biyolojik bir veri biçimidir, dünya hakkında veriyi bir benliğin bilgisiymiş gibi göstererek sunmanın oldukça özelleşmiş bir modudur. Ama dünyada kendilikler olarak var olan şeyler yoktur. Biyolojik bir organizma, bu durumuyla bir kendilik değildir. Ego da bir kendilik değildir, yalnızca tasarımsal içeriğin bir biçimidir – eş deyişle organizmanın beyninde etkinleşen saydam bir kendilik modelinin içeriğidir.*

Metzinger açısından nesnel dünyanın içinde yaşarız bu sırada bedenimizdeki durmaksızın ve bilinçsizce gerçekliği süzen düzenekler aracılığıyla kendi gerçeklik tünelimiz olan bireysel dünyalarımız yapılandırılır. Dünyayı olduğu gibi değil, bu süzgeçler aracılığıyla görürüz. Yapılandırma işlemi büyük oranda

---

64. Metzinger, *The Ego Tunnel*, 7.
65. Metzinger, *The Ego Tunnel*, 8.

görünmezdir. Benlik tüneli *bilincin genel sinirsel bağlılaşığının* (BSB) (*global neural correlate of consciousness*) karmaşık bir özelliğidir. BSB beyinde bilinçli deneyim meydana getirmek için yeterli sinirsel işlemlerin bir kümesidir. Her bir bilinçli deneyim için ayrı bir BSB bulunur. Örneğin limon çiçeğinin kokusunun BSB'si ile limon çiçeğinin görünüşünün BSB'si ayrıdır. Bir de bütün olarak bilinç için genel bir BSB bulunur. Bu genel BSB'deki veri akışı, bilinçli yaşamınızı yaşadığınız dünyayı, tüneli meydana getirendir.

Metzinger Churchland'ların açtığı yoldan giderek zihin felsefesinin halk psikolojisinden beslenen söz varlığına karşı çıkmaktadır. Model geliştirebilecek bir zihin anlayışını çalışması için kurucu temel sayar. Bilinçli bir organizmanın beyni gerçek dünyanın bir modelini oluşturur. Daha yüksek bilinçli bir organizmanın gerçeklik modeli kendi organizmasının modeli olan *benlik modelini (self model) de* içerir. Metzinger'in modeli yalnızca hastalıklı sinirsel koşullarla ilgili değil, hastalıklı olmayan, sağlıklı insanların anlamasının güç olduğu zihin durumlarını da inceler. Örneğin rüya görüldüğünün farkında olunduğu rüya, hayalet uzuvlar ve lastik el yanılsaması modelin başarıyla açıkladığı durumlardır.

Benlik ya da birinci tekil kişi bakış açısı, biyolojik açıdan başarıyla uyum sağlamayı başarmış çok özel tasarımsal bir yapıdır. Beyin dünyayı kendisini merkeze koyarak merkezileşmiş bir dünya olarak tasarlar. [66] Benlik, bilinçli tasarımsal içeriğin bir biçimidir.

---

66. Susan Blackmore, *Conversations on Consciousness* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 162.

ROGER PENROSE

Roger Penrose (1931-) bilinci gerçekleşen herhangi bir fiziksel olgu kadar bu dünyanın parçası olarak görür. Bununla birlikte ona göre bilinç sıkı belirlenim altında gerçekleşen hesaplamalı/bilgi işlemsel (*computational*) bir süreç olarak değerlendirilemez. Bu görüşünü ilkin *The Emperor's New Mind*[67] adlı yapıtında daha sonra *Shadows of Mind*'da savunur. Kendi konumunu belirginleştirmek için bilinçle ilgili dolaşımda olan dört bakış açısını ele alır. Bunlardan ilki güçlü yapay zekacı anlayıştır. İkincisi farkındalığın (*awareness*) hesaplamalı olarak benzetiminin (*simulation)* yapılabileceği ancak bu benzetimin bilinç taşımayacağına yönelik anlayıştır. Penrose bu görüşlere bilincin hesaplamalı olmadığını varsayarak karşı çıkar. Andığı öteki bilinç anlayışları ise şöyledir:[68]

> *C. Beynin uygun fiziksel eylemi farkındalığa neden olur, ancak bu fiziksel etkinliğin hesaplamalı biçimde düzgün benzetimi yapılamaz bile.*
>
> *D. Farkındalık fiziksel, hesaplamalı ya da diğer bilimsel kavramlar temelinde açıklanamaz.*
>
> *D'de belirtilen bakış açısı, fizikselci yaklaşımı tümden dışlaması ve zihni bilimsel terimlerle kesinlikle açıklanamayacak bir şey olarak görmesiyle mistiğin bakış açısıdır ve en azından D'nin içeriğinin bir bölümü dinsel öğretinin benimsenişinde içerilmiş görünür. Benim görüşüm, günümüz bilimsel anlayışıyla çok uyumsuz olsalar da zihinle ilgili soruların hep bilim alanının dışında kalacak biçimde görülmemesidir.*

---

67. Türkçeye *Kralın Yeni Usu* ve *Kralın Yeni Aklı* olarak çevrildi.
68. Roger Penrose, *Shadows of the Mind* (Oxford: Oxford University Press, 1994), 12.

Penrose'un bilincin bilgi işlemsel olmadığına ilişkin gerekçesi Gödel'in tamamlanamazlık teoremlerine dayanır. Gödel açısından matematikte kanıtlanamaz durumlar bulunur. Kanıtlama için, kanıtlamaya aracılık eden kurallar izlenecekse bunu bilgi-işlemsel yordamları kullanan bir makine de yapabilir. Ancak Penrose açısından durum bundan fazlasıdır. Şöyle demektedir:[69]

> *En azından matematikte, kimi zaman bir bildirimin doğruluğu, hiçbir algoritmanın yapamayacağı biçimde, bilinçli düşünmeyle* [contemplation] *sağlanabilir (...). Gerçekten de algoritmalar kendi kendilerine doğruluğu asla sağlayamaz! Bir algoritmanın doğrulukları üretmesi sağlanabileceği gibi, yanlışlıklardan* [falsehoods] *başka bir şey üretmemesi de sağlanabilir. Bir algoritmanın geçerliliğine veya geçersizliğine karar vermek için dışsal bir kavrayışa* [insight] *gereksinim vardır.*

İnsan, makineden farklı olarak kuralları uygulayarak bir önerme ortaya koyabilir ve önermeyi sağlayan kuralların doğru sonuç vereceğine güvenerek kuralları aşar. Başka bir deyişle belirli bir tümcenin, yalnızca kuralların doğrulukları vereceğine ilişkin sanı aracılığıyla doğru oluşu söz konusudur. İşte doğruluğa ilişkin bu sanı kuralların içinde yer aldığı dizgenin dışındadır. Penrose yalnızca kuralların doğrulukları verebilmesini *anlama (understanding)* ile ilişkilendirir. Ona göre *anlama* hesaplamalı yordamlarla bulunmaz. *Anlama* aynı zamanda bilincin fenomenolojik deneyim, ... gibi olmak, niteliksel, öznel birinci tekil bakışı vb. yanlarıyla da ilgilidir. *Anlama*nın bilinçle özel ilgisi bilgi işlemsel süreçlerle bilinç arasında kurulamaz. Bu temel varsayımdan yola çıkan Penrose bilincin nasıl meydana geldiğini açık kılmanın peşindedir.

---

69. Roger Penrose, *Kralın Yeni Aklı*, çev. Tekin Dereli (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 420.

Anlama, ayırdında olmayı ve bilinci içerir. Penrose'a göre hesaplamalı/bilgi işlemsel bir düzeyde ise *anlama* bulunmaz. Güçlü bilgi işlemsel makineler yapılabilse de bunlar *anlama*dan yoksundur. Ona göre *anlama*, kural izlemeyi aşan bir işlemdir. Makineler karmaşık kuralları izleyecek biçimde yapılandırılabilir ancak bu *anlama* değildir. Üstelik karmaşık yapılandırmanın hangi eşikte bilinci meydana getireceği de belirsizdir.

Penrose *domino sorunu* olarak bilinen sorunu bilincin bilgi işlemsel olmadığının destekleyicisi bir kanıt olarak görür. Hao Wang'un (1921-1995) ortaya attığı, *kare karo sorunu* olarak da bilinen *domino sorunu*, kare karolardan meydana gelen kare çokgenlerin (*polyomino*) boşluk bırakmadan ve üst üste binmeden bir düzlemi kaplamasını sağlayacak bir algoritmanın bulunmadığına ilişkindir. Bu bakımdan bir *kararverilemezlik* durumu geçerlidir. Gerçekten de daha sonra Golomb, domino sorununun, sonlu bir kareçokgen kümesinin düzlemi döşeyip döşemeyeceğine karar verme sorununa indirgenebileceğini gösterir.[70]

Penrose'un *The Emperor's New Mind*'ın yayımlanmasından sonra öğrendiği *serebrum* ile *serebellum* arasındaki ayrımlar bilincin bilgi işlemsel olamayacağına ilişkin görüşlerini sürdürmesine yol açar. Otonom işlerin yapılmasında aracılık eden *serebellum*da, *serebrum*dan çok daha fazla sinir hücresi bulunmasına karşın burası bilinçli olmaya doğrudan etki etmez. *Serebrum* ise daha az sayıda sinir hücresi barındırmasına karşın çok daha karmaşıktır. *Serebellum* gerçekleştirdiği işlemler açısından bilgisayarı andırsa da *serebrum*un yürüttüğü işlemler Penrose açısından bilgi işlemsel değildir. Penrose bu durumdan bilinç için başka bir dizi şeyin gerçekleşmesi gerektiği sonucunu çıkarır.

---

70. Solomon W. Golomb, "Tiling with Sets of Polyominoes", *Journal of Combinatorial Theory* 9, sayı 1 (1970): 60–71.

Penrose hesaplamalı olmayan fizikselci bir temelde bilinci anlamak ister. Böyle bir fiziksel düzey onun açısından kuantumda bulunur. Bundan dolayı bilinç kuantum düzeyinde gerçekleşen etkinliklerle ilişkili olmalıdır. Bu bakımdan klasik fizik ile kuantum fiziği arasındaki boşluğun giderilmesi ile hesaplamalı bir etkinlik olmayacak biçimde bilincin anlaşılabileceğini varsayar. Başka deyişle Penrose'a göre kuantum dünyası ile olağan dünyanın bağı fiziksel olarak kurulduğunda bilince yol açan etkinliklerin de açıklaması sunulabilecektir. Bu yeni fizik beyinde kuantum düzeyinde işlerin nasıl sürdürüldüğünün açıklamasını verecektir.

Penrose, beyinde hesaplamalı gerçekleşemeyecek işlem olarak *dalga fonksiyonun çöküşü*nü[71] (*collapse of wave function*) görür. *Dalga fonksiyonun çöküşü*nü ya da *durumun nesnel indirgenmesi (objective reduction of the state)* olarak adlandırdığı süreci bilincin açıklanmasında önemli bir bileşen olarak değerlendirir. Burada çevresi ile dolanık durumda olan bir kuantum dizgesi bulunur. Çevresi ile etkileşime girdiğinde *süper konumu*nu[72] yitirir ve *çevresel uyumsuzluk*[73] (*environmental decoherence*) gerçekleşir. Kuantum uyumsuzluğu mekanizması, *dalga fonksiyonunun çöküşü*nü herhangi bir dışsal öğe olmadan sağlayabilir.

---

71. Ψ ile simgeleştirilen dalga fonksiyonu, kuantum mekaniğinde kuantum durumunun matematiksel betimlemesidir. Temelde bir parçacığın konum ve momentumunun aynı anda bilinmesine ilişkindir ve moleküllerin yapısını açıklamak için kullanılır. Bir molekülün dalga fonksiyonu atomlarının konumunu ve momentumun olasılık dağılımıdır. Bu olasılık dağılımı molekülün enerjisini, biçimini ve kimyasal özelliklerini belirler. Dalga fonksiyonunun çöküşü bu kuantum sisteminin çevresiyle etkileşime girdiğinde gerçekleşir.

72. Kuantum mekaniğinde parçacıkların aynı anda çoklu durumda var olmasını anlatır. Parçacık hem orada, hem şurada, ölü ya da canlı olabilir.

73. Çevresel uyumsuzluk bir kuantum sisteminin çevresiyle etkileşimi sonucu kuantum uyumunu yitirmesidir.

Penrose, *The Emperor's New Mind* eserinde bilincin kuantumla ilgisini öngörür ama bunun bedende hangi yapılarda gerçekleşebileceğine ilişkin bir öneri sunmaz. Kitabın yayımlanmasının ardından anestezist Stuart Hameroff (1947-), Penrose'a ulaşarak mikrotübüllerden söz eder. Mikrotübüller, hücre iskeletinde yer alan simetrik, anesteziye karşı da duyarlı, küçük tüp biçiminde temel yapılardır. Penrose bu yapıların *kuantum uyumunu*[74] (*coherence*) koruyabileceğini ve bilincin nöronların mikrotübüllerindeki kuantum etkilerinden kaynaklandığını öne sürmektedir. Ancak eldeki fizik birikimi mikrotübülleri, sinir iletimini, sinapslarda gerçekleşenleri anlamak açısından çok yetersizdir. Bu yüzden Penrose'a göre henüz bilinci anlamanın çok uzağındayız. Sinir hücrelerinin sinaptik bağlantıları bilinç için elverişli görünür ancak tek hücreli terliksihayvan hiçbir sinaptik bağlantısı olmadan yüzebilir, yiyebilir, çoğabilir. Terliksihayvanda mikrotübül bulunur böylelikle veri işleyip etkinlik gerçekleştirir. Mikrotübüller tüm sinir hüclerinde bulunduğu için beyinde veri işlemenin mikrotübüller düzeyinde gerçekleştiği öne sürülür. Mikrotübüllerle ilgili bir başka nokta anestezist Hameroff'tan gelir. Bilincin bir süreliğine askıya alınmasına yol açan anestezi mikrotübüllere doğrudan etki eder.

Penrose açısından mikrotübüller bütünsel bir uyum içinde etkileşerek seçimlerimizi düzenler. Bu etkileşim sonucu sinir hücrelerinin ateşlenmesi de söz konusudur. Ne var ki, Penrose sinir hücrelerinin ateşlenmesini klasik fizik düzeyinde gö-

74. Kuantum uyumu, parçacıkların etkileşimi ve durumu klasik fizikle açıklanamayacak biçimde olan bir kuantum sisteminin özelliğidir. Kuantum uyumunda kuantum sisteminde yer alan dalga fonksiyonları birbirlerine karışır (*interfere*). Bu karışım yoluyla süperkonum, dolanıklık gibi kuantum durumları ortaya çıkar. Süperkonum, bir kuantum sisteminin aynı zamanda farklı konumlarda olması anlamına gelir.

rür. Dolayısıyla mikrotübüllerin etkileşimindeki kuantum düzey, sinir hücrelerinde klasik fiziğe döner. Mikrotübüller içinde gerçekleşen bu durum *uyarlanmış nesnel indirgeme*dir (*orchestrated objective reduction* / Orch OR). Aşağıdaki çizelge[75] Penrose'un bilinç ile kuantum durumları arasında kurduğu ilişkileri göstermektedir.

Bilincin Sorunlu Özelliği	Olası Kuantum Çözümü
Birleşik anlamda: "bağlanma sorunu"	(1) Yerel olmayan kuantum uyumu; bölünemez makroskobik kuantum durumu (örn. Bose-Einstein yoğuşması [condensate]) (2) Süperkonumlu durumların anlık *kendiliğinden*-çöküşü (Orch OR)
Ön-bilinçli/alt-bilinçli işlemlerden bilinçli işlemlere geçiş	(1) Alt- ve ön- bilinç kuantum hesaplama kipinde gerçekleşir; (2) Otomatik, otonom işlevler klasik hesaplama kipinde gerçekleşir; (3) Kuantum ® klasik geçiş. (Dalga fonksiyonu "kendiliğinden" çöker - Orch OR - bilince içkindir).
Hesaplanamayan, algoritmik olmayan mantık (belirgin) belirlenimli olmayan "özgür irade"	Orch OR hesaplanabilir değildir. Hesaplanamayan, ancak gelişi güzel olmayan dalga fonksiyonunun kendiliğinden-çöküşü (Orch OR)

Penrose bilincin bedendeki gerçekleşme sürecinde mikrotübüller gibi başka yapılar olabileceğini varsayar. Söz gelimi *klatrin* (*clathrine*) *molekülleri*[76] denilen simetrik yapılardaki si-

75. Stuart Hameroff ve Roger Penrose, "Orchestrated Reduction of Quantum Coherence in Brain Microtubules: A Model for Consciousness", *Mathematics and Computers in Simulation* 40, sayı 3 (1996): 454.

76. Klatrin molekülleri veziküllerin yüzeyinde kafes biçiminde tabaka

napsların yakınlarında Orch OR gerçekleşebilir. Penrose'a göre o yapılarda *Jahn-Teller etkisi* yaşanıyor olabilir. *Jahn-Teller etkisi yozlaşmış elektronik temel durumu*[77] *(degenerate electronic ground state)* belirli molekül ya da iyonlarda meydana gelen geometrik bozulmadır. Simetrik bir yapı olduğunda yozlaşan en düşük enerji düzeyinde bulunulabilir. Bu en düşük seviyede aynı anda birçok kuantum durumu bulunabilir. Söz konusu durum simetrik yapılardan kaynaklanan bir özelliktir. Penrose açısından *klatrin molekülleri* de benzer bir işi gerçekleştirebilir.

Penrose'un bilinci açıklamaya yönelik yaklaşımı tamamlanmış değildir. İçinde henüz yanıtlanmamış pek çok sorunun bulunduğu bir araştırma sürecidir. Bu bağlamda yanıtlanması gereken sorulardan ilki biyolojik bir yapıda dalga fonksiyonu çöküşünün diğer ortamlardan ne ölçüde farklılık taşıdığıdır. Çok sayıda nesnede dalga fonksiyonu çökmesine karşın, başka ortamlarda değil de neden bedende bilincin ortaya çıktığını açıklamak gerekmektedir. Bir başka soru beyinde farklı yapılardan aynı anda milyonlarca dalga fonksiyonu çöküşü olurken *nesnel indirgemenin* nasıl gerçekleştiğidir? Üstelik ne kadarlık Orch OR'un bilinci sağladığı bu kuram açısından belirlenmiş değildir.

Bir başka eleştiri ise kuantum düzeyinde bilincin nasıl ortaya çıktığı açıklansa bile bunun yine de fenomolojik deneyimi olan duyumsayan canlı gibi bir şey olmayı açıklamadığı noktasındadır.

Penrose'a yönelik bir diğer eleştiri sinir iletimi için kuantum düzeyinin gerekli olup olmadığı yönündedir.[78] Buna göre

---

oluşturan, hücrede endositozin, hücre bölünmesi vb. pek çok işten sorumlu olan moleküllerdir.

77. Kuantum mekaniğinde bir sistemin çok sayıda kuantum durumunun aynı minumun enerji düzeyinde olduğu koşula gönderim yapar.

78. Victor J. Stenger, *The Unconscious Quantum: Metaphysics in Modern Physics and Cosmology* (New York: Prometheus Books, 1995), 284.

bir sistemin, kuantum mekaniksel biçimde betimlenmesinin gerekip gerekmediği, sistemin tipik kütlesi *m*, hızı *v* ve uzunluğu *d*'nin, Planck sabiti *h* (6.63×10^{-34}) ile karşılaştırılmasına bakılarak karar verilebilir. Bir sistemin kuantum mekaniksel olarak ele alınıp alınmayacağını belirlemek için, bu ölçeklerin çarpımı olan *mvd* değerinin Planck sabiti *h* ile karşılaştırılması gerekir. Eğer *mvd* değeri *h*'den çok büyükse, bu, sistemin kuantum etkilerinin göz ardı edilebileceğini ve klasik fizik kurallarıyla açıklanabileceğini gösterir. Başka deyişle, $mvd \gg h$ olduğunda, sistem klasik olarak ele alınabilir. Sinir hücrelerinin gerçekleşen iletileri söz konusu olduğunda, *m* yaklaşık 10^{-22} kilogramdır. 10^{-22} kg'lik kütlenin vücut sıcaklığındaki ısıl hareketle edinebileceği ortalama hız *v* 10 metre/saniyedir. Boşluk uzunluğu *d* yaklaşık on atom çapı; 10^{-9} metredir. Bu durumda, $mvd = (10^{-22}\ \text{kg}) \times (10\ \text{m/s}) \times (10^{-9}\ \text{m}) = 10^{-30}\ \text{kg m}^2\text{/s}\ 10^{-30}$. Bu sonuç Planck sabitinin değeri olan $h=6{,}63\times10^{-34}$ Joule saniyeyle karşılaştırıldığında,[79] *mvd* değerinin *h* değerinden çok daha büyük olduğu görülür: $10^{-30} \gg 6.63\times10^{-34}$. Bu, sinaptik ileticilerin hareketlerinin kuantum mekaniksel etkilerdense klasik fizik kurallarıyla açıklanabileceğini gösterir. Öyleyse bu durumda kuantum mekaniksel bir açıklama gerekli değildir ve sinaptik ileticilerin hareketleri klasik fizik kurallarıyla açıklanabilir. Bu, sinaptik ileticilerin makroskopik ölçekteki nesneler gibi davrandığını ve kuantum mekaniksel etkilerin göz ardı edilebileceğini gösterir. Bu so-

79. kg $\text{m}^2\text{/s}$ birimi ile Joule doğrudan karşılaştırılamaz çünkü bunlar farklı fiziksel niceliklere karşılık gelir. kg $\text{m}^2\text{/s}$, momentumun birimi, Joule ise enerjinin birimidir. Bu iki birim arasında doğrudan bir eşdeğerlik yoktur. Ancak, kuantum mekaniğinde, Planck sabiti h gibi sabitler, enerji ve momentum gibi farklı fiziksel nicelikler arasında bir bağlantı kurar. Planck sabiti, enerji ile frekansı (ve dolayısıyla zamanı) birbirine bağlar ve aynı zamanda momentum ile uzunluğu birbirine bağlar. Bu nedenle, kuantum mekaniksel sistemlerin analizinde, bu tür karşılaştırmalar yapılır.

nuçla Penrose ve Hameroff'un dalga fonksiyonunun mikrotübüllerde gerçekleştiğine ilişkin görüşleri de tartışmaya açılır.[80] Mikrotübül çapı, sinaptik boşluktan fazla ve çok daha uzundur dolayısıyla yukarıdaki yaklaşım bağlamında makroskopik olarak yorumlanmaya uygundur.

NICHOLAS HUMPHREY VE BİLİNCİN BULUNUŞU

Nicholas Humphrey bilişsel, deneysel çalışmalar[81] yoluyla bilinci anlamaya çalışan bir başka düşünürdür. *Seeing Red: A Study in Consciousness* ve *Soul Dust: The Magic of Consciousness* eserleri çerçevesinde bilince ilişkin yaklaşımının temelinde sosyal zekâ önemli yer tutar. Daha sonra *Sentience: The Invention of Consciousness* yapıtında nitelcelerin neden evrimleşmiş olduğu sorusu bağlamında benlik üstünde durmaya başlamıştır.

Humphrey için bilinç fizik dünyanın bir ürünüdür ve evrimsel süreçlerle meydana gelmiştir. Humphrey *fenomenal bilinç* ile *bilişsel bilinç* ayrımı yapar. Ona göre *fenomenal bilinç* ile *bilişsel bilincin* evrimi ayrı ayrı gerçekleşmiştir. Fenomenal bilinç nitelcelerin doğasını anlamakla ilgilidir. Humphrey bu tür bilince *sentience* adını verir. "Sentience" *duyumsal bilinç* olarak düşünülebilir. Humprey'e göre *duyumsal bilinçli* (*sentient*) sıfatı on yedinci yüzyılın başlarında, duyusal uyaranlara (*sensory stimuli*) tepki veren herhangi bir yaratığı nitelemek için kullanılmaya başlanmıştır. Ancak daha sonra sözcüğün anlamı, deneyimin içsel niteliğine, başka deyişle duyumların özneye nasıl *duyumsattığına* vurgu ya-

80. Stenger, *The Unconscious Quantum*, 286.

81. Humphrey maymunlarda kör görüşün (*blind sight*) varlığını kanıtlayan ilk kişidir. Bu araştırmayı Ruanda'da dağ gorillerini inceleyerek yapar.

pacak biçimde daraltılır.[82] Bu izlekte Humphrey *duyumsal bilinci* şöyle anlatır:[83]

> *(...) Duyumsal bilinçli olmak* bu gibi *deneyimleri olmaktır: Bir gelinciğe baktığımız zaman duyumsadığımız kırmızılık ya da bir küp şekeri tattığımızda tatlılık duyumu gibi. (...) [Duyu organlarımız] bize duyusal uyaranın niteliğine, dağılımına, yoğunluğuna, bedensel konumuna ve özellikle uyaranı nasıl değerlendireceğimize ilişkin veriler sunar: Acı ayak parmağımda ve korkunç; kırmızı ışık gözlerimde ve beni uyandırıyor.*
>
> *Duyumların temelde zihinsel durumlar -düşünceler- olduğunu ve duyu organlarımızda neler olup bittiğini izlediğini söyleyelim: gözlerimizde ışık, kulaklarımızda ses, burun deliklerimizde koku vb.*
>
> *Ancak bu veriyi 'izlemek' öykünün yalnızca yarısıdır. Çünkü her birimizin tanıklık edebileceği gibi, duyumlar onları diğer tüm zihinsel durum ve tutumlardan ayıran niteliksel bir boyut taşır. (...) Daha iyi bir sözcük bulmak için, bunun benzersiz bir biçimde 'çekici'* [charming] *bir şey olduğunu söyleyelim.*
>
> *Şimdi, insan olmayan bir yaratıkta duyumsal bilinci araştırdığımızda, aynı şey geçerlidir. Yaratığın duyumlarının bizimkilerle her yönden örtüşmesi gerekmez. Yaratığın bizde olmayan duyu organları olabilir. Ancak duyumlarının niteliği öyle olmalıdır ki, o duyumlar bizim olsaydı, onları aynı çekici sınıfında tanıyabilirdik. Filozofların çekici sözcüğünden başka bir sözcüğü daha bulunur. Bu özel niteliğe 'fenomenal nitelik'; onun fenomenal kırmızılık ya da fenomenal tatlılık gibi belirli örneklerine de 'nitelceler' derler. Dahası, nitelceleri deneyimlediğimizde, belli bir*

82. Nicholas Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness* (New York: Oxford University Press, 2022), 1.

83. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 2-3.

deneyimde olmak 'gibi bir şey' olduğunu söylerler (...) Bu terimlerin hiçbiri ideal olmasa da tıpkı başkaları gibi ben de bunları kullanacağım. Bir yaratık, eğer ve ancak bilinçli olarak nitelceleri deneyimliyorsa -ki bu yolla kendisi olmak için bir şey gibi olur- duyumsal bilinçlidir.

Görüldüğü gibi Humphrey fenomenal nitelik taşıyan deneyimleri *duyumsal bilinç*le ilişkilendirir. Ona göre *duyumsal bilinç*, bizi bu dünyanın dışına çıkaran ve yaşamlarımıza bir tür olağanüstülük katan yönler taşır. Bununla birlikte deneyimlerin böylesi duyumsal nitelik kazanmasının bir geçmişi bulunur. Bu geçmişte ilkin bilinç doğal seçilimin ürünü olarak meydana gelir, daha sonra çeşitlenir. Öyle ki *duyumsal bilinçli* olmadan önce kendi düşünce süreçlerine ilişkin bir tür içsel resim taşıyan canlılar da bir tür bilinç taşır ancak bu başlarda fenomenal değildir. Humphrey için fenomenal bilinç, evrimin çok uzun zaman önce icat ettiği zekice bir numaradır.[84] Her canlıda fenomenal bilinç bulunmaz, yaşamın ortaya çıkışından belli bir zaman sonra evrim sonucu *fenomenal bilinç* ve benlik gelişmiştir. Evrim ve bilinç bağıntısı yadsındığında bilincin dünyada nasıl bulunduğu anlaşılamaz ve eldeki olgularla tutarlı bir açıklama sunulamaz.

Öte yandan Humphrey "bilinç" deyişinin, *duyumsal bilinç* veya *fenomenal bilinç*ten çok daha uzun bir süredir kullanılmakta olduğunu ve bu süreçte pek çok anlamla ilişkilendirildiğini anar. Bilincin önde gelen anlamı, kendini tanımayla ilgilidir: "biri belli bir zihinsel durumda olduğunu bildiğinde, bu durumun bilincinde olunduğu söylenir."[85] Bilincin bir başka anlamı ise bilişsel bilimde kullanılan veri işlemeyle ilgilidir: "bir durumun içeriği beyinde-

84. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 22.
85. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 3.

ki bütünsel çalışma alanında yer aldığında o durumun bilincinde olunduğu söylenir."[86] Humphrey'e göre bu açıklamalar fenomenal bilincin anlaşılması için gerekli olan özel açıklamayı veremez:[87]

> *Bu anlamların hiçbiri bilinci fenomenal nitelik taşıyan durumlarla sınırlamaz.*
>
> *Fenomenal bilinç kuşkusuz bilincin bir türüdür. Duyumlarımızı biliyoruz. Onlar yargılarımızı ve kararlarımızı etkiler. Ancak, bilincinde olduğumuz diğer zihin durumlarıyla karşılaştırıldığında, duyumlar açıkça eşsizdir. Onlarla ilgili bu kadar özel olan şeyin ne olduğunu anlamak için, fenomenal bilincin öyküsünü, bütünüyle bilincin öyküsünden ayrı olarak anlatmamız gerekecek.*

Bu ayrı öyküyü kurabilmek için Humphrey bilincin ayırt edici yönlerini soruşturur. Belirttiğimiz gibi Humphrey için belli bir bireydeki bilinç, o bireyin kendi zihninde ne olduğu hakkında bilgi edinebilmesiyle ilgilidir. Belli bir zihinsel durumda olunduğu bilindiğinde bu bir öz anlatı yoluyla olur. Zihin *içgözlemsel erişimin* olduğu ve *öznesi bulunan* durumlardan oluşur. İçgözlem yapıldığında, kişi kendi bakış açısından çeşitli zihin durumlarını olduğu gibi içsel olarak gözlemler. Bakışları hangi zihin durumuna odaklanırsa, benliği bu durumların tekil öznesi olur. Söz konusu tekillik bilincin özelliklerinden biri olan bilincin birliğini imler. Bilincin birliği farklı durumlarda ve zaman içinde bilinçli öznenin bir ve aynı kalmasıdır. Ancak bu birlik hiçbir biçimde mantıksal bir zorunluluk değildir. Humphrey açısından beynimizin, her biri zihnin farklı bir bölümüne karşılık gelen birkaç bağımsız benlik

---

86. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 3.

87. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 3-4.

barındırması da akla yatkındır.[88] Fakat Humphrey için yaşamın ilerleyişi ve bedenin dünyayla etkileşimi farklı benlikleri bir araya getirir. Bu süreçte Marvin Minsky'nin "zihin toplumu" nitelemesini anarak, birleşik tekil zihinlerin kendi gibi başka tekil zihinlerle bir araya gelişinin, zihinsel gelişime katkı yaptığını vurgular:[89]

> *Özetlemek gerekirse: bilinç, zihninizin çalışma biçimini iki düzeyde değiştirir: (a) bilişsel bir çalışma alanı yaratır, bu da sizi daha zeki yapar; (b) kendinizin ve başkalarının davranışlarını anlamlandırmanıza yardımcı olan tutarlı bir öz anlatıyı* [self-narrative] *sağlama alır.*

Humphrey duyumsal bilinç ile bilişsel bilincin birlikteliğini soruşturur. Duyumsal bilinçli zihin durumlarına içgözlemle ulaşılır ve birleşik benlik bu durumların öznesidir. Humphrey içgözlemi önemser öyle ki bir maddeci olarak kendisinin ödevinin insanların neden duyumları deneyimlemenin nasıl bir şey olduğuna ilişkin bildirimler ürettiklerini ve hayatlarının neden bundan etkilendiklerini açıklamak olduğunu bildirir, başka bir deyişle, beyindeki bu tasarımların işlevi nedir, anlamak istemektedir. İçgözleme konu edilen duyumsal bilinçli durumlar çalışma alanında işlenir. Humphrey burada bir noktaya dikkat çeker:[90]

> *Duyumlar fazladan fenomenal nitelik taşımasalar bile bu işlevleri yerine getirebilir. Fenomenal niteliğin zorunlu olduğunu hiçbir şey söylemez. Öyle ki, ne bu nitelik olmadan duyusal uyaranlar hakkındaki veri kullanışsızdır ne de tek yararlı benlik anlatısı türü fenomenal bilinçli beni merkeze koyandır.*

---

88. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 4-5.
89. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 6.
90. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 6-7.

Bu öz anlatıda duyumlar yer alır. Duyumların diğer bilinçli durumlarla pek çok ortak noktası bulunur. Dahası, duyumlar benlik anlatısında kilit bir işlev görür. Dolayısıyla, bilincin evrimi açısından fenomenal bilincin hangi noktada devreye girdiği sorusuna verilecek ilk yanıt, fenomenal bilincin ortaya çıkmak zorunda olmadığıdır. Humphrey için fenomenal deneyimden yoksun bir yaratık içgözlem yeteneğinde olabilir, kendi zihnini bilebilir, bir öz anlatısı olabilir, son derece zeki, hedefe yönelik, güdüleyici, algılayıcı vb. olabilir. Böyle bir yaratık, Humprey'e göre, bir tür bilinç taşır ancak yine de duyusal nitelceleri deneyimleyemezse, *duyumsal bilinçli* olmayacaktır.[91]

Humphrey'in *bilişsel bilinç* ile *duyumsal bilinç* ayrımı *kör görüş* (*blindsight*) hakkındaki çalışmalarıyla desteklenir. Söz konusu çalışmalar duyum olmadan algı olabileceğini ve *duyumsal bilinç* olmadan *bilişsel bilinç* olabileceğini kanıtlar. Bu durum duyu organlarının yetkin çalıştığı ancak fenomenal yan olmadığı durumların varlığını gösterir. Bu açıdan duyumsal bilinç olmadan bilişsel bilinç olanaklıdır.

Humphrey *duyumsal bilinç* ile *bilişsel bilinç* ayrımını önceki bölümlerde gördüğümüz Ned Block'la aynı eksende yapmaz. Humphrey'e göre Block, "*fenomenal bilinç* derken gerçekten fenomenal özellikleri olan duyumların ya da nitelcelerin deneyimlenmesini göz önünde tutar; ancak nitelcelerin zihnin geri kalanından ayrı olduğunu ve düşünce, konuşma ya da eylemin yönlendirilmesinde hiçbir rol oynamadığını öne sürer."[92] Humphrey, Block'a bu bakımdan katılmaz. Ona göre Block bilincin birliğine karşı çıkar. Daha önce ele aldığımız gibi Block erişim bilinci ile fenomenal bilinç ayrımı yapar. Humphrey'e göre Block

91. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 6-7.
92. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 8.

nitelcelerin öznesi olan ben'in, diğer tüm zihinsel durumların öznesi olan ben'den farklı bir ben olduğunu savunur. Bu durum Humphrey için yalnızca sezgiye aykırı olmakla kalmaz, aynı zamanda nitelceleri gerçekten ayırt edici kılan şeyle ilgili noktayı da gözden kaçırır: Ayrım erişim kipleriyle (*mode*) ilgili değil, içeriklerin neye benzedikleriyle ilgidir.[93]

Humphrey aradaki ayrımı şöyle anlatır:[94]

Raftan alabileceğiniz kitaplardan oluşan bir kütüphaneniz var. Tüm kitapların yazılı metinleri var, ancak bir alt sınıfta resimli çizimler de var. Herhangi bir zamanda, kitaplardan bazıları masanızda açık olacak ve onlara göz atacak, çapraz karşılaştırma yapacaksınız. Açık kitapların hepsi eşit derecede erişilebilirdir. Ancak, resimli kitapların niteliksel içeriği onları diğerlerinden ayırır ve onlara düz yazılı kitaplardan farklı bir değer vermenizi sağlar.

Şimdi, bu benzetimi iki tür bilincimizle ilişkilendirmek için, fenomenal özellikleri olan duyumların resimli kitaplara karşılık geldiğini varsayalım. O zaman herhangi bir açık kitaba göz atarken bilişsel olarak bilinçli olursunuz, ancak yalnızca resimli bir kitaba göz atarken fenomenal olarak bilinçli olursunuz.

Humphrey açısından insanlar *fenomenal bilinç* olmadan bilişsel bilinci çok seyrek deneyimler.[95] Uyanık olunduğu her zaman fenomenal özellikleri olan bir tür duyum yaşanır. Fenomenal yanın eksik olduğu durumlar ise olağan yaşantının dışıdır. Söz gelimi uyurgezerlik fenomenallikten yoksun bir bilişselliğe karşılık gelir.

---

93. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 8.
94. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 8.
95. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 8.

Humphrey için *fenomenal bilinç*, bilinci anlamak için kilit bir konumdadır ancak bilim insanları evrim sürecinde duyumların ne zaman fenomenal özellikler kazandığını henüz bilmemektedir. Humphrey bu süreci daha iyi kavramanın peşindedir.

Humphrey insan duyumlarını ve bilincin evrimsel yolculuğunu inceler ve bunu duyuları deneyimlemenin "nasıl duyumsattığı" olgusuyla sonuçlanan rastlantısal bir süreç olarak görür.[96] Başlangıçta, basit amip benzeri organizmaların duyusal yanıtları yalnızca refleks davranışlardır ve "*sentition*" olarak adlandırır.[97] "*Sentition*"lar duyumsama ve eylem arasında salınır ve duyusal uyarıcının kamusal anlamına karşılık gelir. Bu organizmalar, duyusal uyarıcılara basit refleksif yanıtlar gösterir, bu yanıtlar hayatta kalmak için uyarlanmıştır. Bu refleks yanıtlar ilk başta yerelleşmiştir ancak zamanla organizma karmaşıklaştıkça bir proto beyinde merkezileşir, böylece organizmanın eşgüdümünü kolaylaştırır. Bu tür organizmalar evrimleştikçe, duyusal bilgileri depolama ve tasarlama gereksinimi ortaya çıkar. Bu, beynin motor komut sinyallerinin bir kopyası yoluyla duyumların bir tasarımını oluşturmayla gerçekleştirilir. Zamanla, bu yanıtlar özelleşir ve refleks davranışlar içselleştirilir, beyinde bir içsel beden haritası oluşturmayı hedefler bu sırada kökensel yönelimsel içerikleri korunur. Duyusal girdi ve motor yanıt arasında döngüsel bir geri besleme döngüsü oluşturulur, etkinlik yinelemeli olur ve zaman içinde uzatılır. *Ipsundrum* adlı yineleyici bir etkinlik duyumların niteliğini zenginleştirir ve fenomenal bilinç olgusuna yol açar. Humphrey *ipsundrum* deyişini bilmeceden (*conundrum*) türetir. Humphrey olanaksız üçgen olarak bilinen *gregundrum*'dan esinlenir. *Gregundrum*'un tahta bir modelinin yapılmasından sonra

96. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 105.
97. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 105-106.

ona doğru açıdan bakıldığında olanaksız özellikleri varmış gibi göründüğü ortaya çıkar. Bu durumdan yola çıkan Humphrey *duyumsal bilincin* olanaksız üçgene benzer bir şey olduğunu öne sürer. *Duyumsal bilinç* beynin yarattığı bir şeydir ve ona doğru bir bakış açısından yaklaşılmadığında olanaksız görünür. İşte Humphrey için bu *ipsundrum* evrimsel bir gelişimdir. Bu karmaşık duyumların gelişimi, daha zengin bir benlik duygusuna katkıda bulunur.[98]

Evrim uzun zamana yayılı bir süreçtir bununla birlikte çoğu zaman bu süreçte küçük adımlar atıldığı görülür. Ancak Humphrey *fenomenal bilincin* meydana gelişinin bir tür sıçrayış ve beynin çalışma biçiminde ani bir değişiklik içerdiğini düşünür. *Fenomenal bilinci* meydana getiren sıçramayı adım fonksiyon (*step function*) olarak görür. Ona göre fenomenal bilincin "epey geç ve bilişsel bilincin var olmasından uzun bir süre sonra ortaya çıkmış olması oldukça olasıdır".[99] Bu durumda tarihin büyük bir bölümünde atalarımız bilişsel bilinçli ama *fenomenal bilinç*ten yoksundur. Olasılıkla aynı durum bugün de pek çok hayvan için geçerlidir. Burada bir soru ortaya çıkar:[100]

> *Bir hayvanın davranışlarından onun bu ayrımın hangi tarafında olduğunu nasıl anlayabiliriz? Ahtapot bir kutudan kaçmak için şifreli kilidi kırar. Karga, kahvaltıda bir şeyler olduğundan emin olmak için önceden plan yapar. Şempanze bir bellek görevinde insanlardan daha iyi performans gösterir. Bunlar neredeyse kesinlikle bilişsel bilincin iş başında olduğunun kanıtıdır. Ancak bu gibi zihinsel* [intellectual] *başarıların fenomenal bilinçle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Mühendisler ya-*

98. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 111-112.
99. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 9.
100. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 9.

kında akıllı makinelere bilişsel bilinç gibi bir şey inşa edecekler (eğer henüz etmedilerse) ve bu makineler hepimizden daha zeki olacaklar ... Ne olmuş yani?

Humphrey için pek çok hayvan *bilişsel bilinç* taşır ve makinelerin de gelecekte içgörü türevi bir durum aracılığıyla bilişsel bilinçli olacakları düşünülebilir çünkü *bilişsel bilinç* bir tür bütünsel çalışma alanını içermektedir ve makinelerde bu alan gelecekte üretilebilir. Şu durumda Humphrey için bilişsel becerileri ortaya koymak *fenomenal bilinç* için yetmemektedir. Humphrey bu bağlamda Jeremy Bentham'ı alıntılar: "Asıl soru, akıl yürütebilirler mi ya da konuşabilirler mi değil, acı çekebilirler mi?"[101]dir. Humphrey bu soruyu şöyle günceller: "Asıl soru, bütünsel çalışma alanları ya da öz anlatıları olup olmadıkları değil, duyumsal bilinçliler mi?"[102]dir. Bu soruya yanıt bilişsel bilincin verileri üstünden verilemezse nasıl verilebilir? Başka deyişle herhangi bir canlının duyumsal bilinçli olduğu savı nasıl yanıtlanabilir. Herkes yalnızca kendi duyumsal bilincini bilir. Yaşadığımız duyumsal bilincin kanıtı içgözlem yoluyla duyumların fenomenal özellikleriyle doğrudan tanışık olmaktan gelir. Ne var ki, duyumsal bilinci dışarıdan incelemeyi uman bilim insanları deneyimin nasıl bir şey olduğunu türetebilecekleri başka kamusal kanıt arar. Humphrey için bu kanıt evrimden gelir. Tarihin bir noktasında, insanlar ve diğer *duyumsal bilinçli* türlerin soyundan geldiği canlıların zihinlerinde içsel bir özellik olarak duyumsal bilinç ortaya çıkmıştır. Humphrey'e göre biyolojik evrim sürecinde türler çapında yeni özelliklerin ortaya çıkıp sabitlenmesinin bir yolu olduğuna inanmak için çok güçlü gerekçe doğal seçilimdir. Doğal seçilim

101. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 9-10.
102. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 10.

"kalıtsal özelliklerin hayatta kalma ve üreme mücadelesinde bu özellikleri taşıyanların üstünlük kurmasına yardımcı olmaları durumunda bir popülasyona yayıldığı"[103] görüşüdür. Bu seçilim süresince fenomenal benlik ve duyusal deneyim sıkıca bağlıdır. Duyumlar özellikle de erken dönemde benliğin gelişmesini düzenler. Deneyimin çok yönlülüğü ve içerik yoğunluğu fenomenal benliği derinleştirir. Humphrey sanat ürünleri ve kültür nesnelerinin fenomenal benliği zenginleştirmesini bir tür biyolojik buyruk (*biological imperative*) olarak değerlendirir.[104] Bir yaratık kendisi için duyusal deneyimler ararsa, bu durum duyumsal bilincin güçlü bir göstergesidir.

Humphrey için duyumsal bilinçli olmanın kamusal alanda bir tür etkisi olması gerektiği akla yatkındır. Fenomenal özelliğin yalnızca gerçekleştiği özneyle sınırlı kalması hayatta kalmaya yetmez. Özel deneyimin kamusal sonuçları da olmalıdır. Kuşlar ve memelilerin özellikle genç bireylerinin duyusal oyunları[105] (*sensory plays*) fenomenal benliğin gelişimiyle ilgili düşünülmektedir. Buna karşın sürüngenler ve balıklarda bu tür duyusal oyunlar pek az görülür. Bu ise fenomenal bilinç yoksunluğunu gösterir. Humphrey kuşlar ve memelilerde kendi kendini tatmin etmenin (*masturbation*) yaygın bir durum olduğuna dikkat çekerek, kendini uyarmakla *duyumsal bilinç* arasında ilgi kurar.[106]

Fenomenal bilinç açısından ulaşılan yere kimi rastlantılarla gelindiğini savunan Humprey bunu insan türünün ve genel olarak dünya üzerindeki yaşamın gerçekliğine yönelik bir tür övgü olarak görür. Bir kez daha yinelenip yinelenmeyeceği

---

103. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 10.
104. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 160.
105. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 159.
106. Humphrey, *Sentience: The Invention of Consciousness*, 170.

kuşkulu olağanüstü bir durumdur bu. Başka deyişle evrende herhangi bir yerde yaşam, bilinçli yaşam ya da fenomenal bilinçli yaşam bulmayı ille de beklemememiz gerektiğini savlar. Fenomenal bilincin evrende başka herhangi bir yerde evrimleşmiş olma şansı yok denecek kadar küçüktür onun için. Humphrey *fenomenal bilincin* beklenmedik, yoğun, olağanüstü bir icat olduğunu söyleyerek kaybolduğu durumda evrenin "küçüleceğini" de ekler.

FRANCISCO VARELA

Bir sinir bilimci ve fenomenolog olan Francisco Varela (1946-2001) 1972 yılında Humberto Maturana ile birlikte *Autopoiesis and Cognition*, 1979 yılında *Principles of Biological Autonomy*, 1987 yılında yine *The Tree of Knowledge*, 1991 yılında Evan Thompson ve Eleanor Rosch ile birlikte *The Embodied Mind* adlı kitapları kaleme alır.

Varela, *Autopoiesis and Cognition*'da *özüretkenlik* (*autopoiesis*) kavramını bir sistemin kendini yeniden üretebilmesi ve kendini koruyabilmesi olarak ortaya atar. Daha sonra *Principles of Biological Autonomy*'da biyolojik sistemlerde özerklik (*autonomy*) yaklaşımını ayrıntılandırır. Ardından *The Tree of Knowledge*'da *etkincilik* (*enactivism*)[107] kavramını öne sürerek bilişin yalnızca edilgen bir süreç olmadığını savunur. Temel çalışması *The Embodied Mind*'da çağdaş bilişsel çalışmalar, Merleau-Ponty'nin

107. İngilizcede birbirine yakın anlamlı iki sözcük olan "interactivism" ile "enactivisim"i karşılaştıralım. "inter-" eki eklendiği sözcüğe arada (*between*), arasında (*among*) ve karşılıklı (*mutually/reciprocally*) anlamları katar, "en" eki ise "belirli bir durum veya koşulda olmaya neden olmak" anlamı katar. Etkileşimli bağıntıyı içermek bakımdan "interactivism" ve "enactivisim" ortak görünmektedir. Olağan kullanımlarındaki yakınlığa karşın farklı felsefi ilgilere göre terimleştirildikleri düşünülebilir.

fenomenolojisi ve Budizm'in Mahayana yorumundaki bağımlı kökensellik düşüncesi üstünden *etkincilik* bağlamında *beden temelli* (*embodied*[108]) bir zihin anlayışı ortaya koyar. Tüm bu ilgilerini *nörofenomenoloji* adıyla bir araştırma programı içinde bir araya getirir.

Varela'ya göre insan için bilmek eylemdir.[109] Bu eylem, *beden temelli* bir çevrede gerçekleşir. Varela beden temelli eylemi şöyle açıklar:[110]

> *Beden temelli terimini kullanarak iki noktanın altını çizmek istiyoruz: İlkin, biliş, çeşitli duyumotor kapasiteleri olan bedenden gelen deneyim türlerine dayanır, ikincisi, bu tek tek duyumotor*

---

108. Öyken ve Günay'ın "embodied" "hakkındaki şu saptamasından ötürü "beden temelli" olarak karşılıyoruz: "Bilişsel çalışmalarda sıkça kullanılan, İngilizcedeki embodiment ve embodied (metaphor, cognition vs.) terimlerininTürkçede yerleşme eğilimi gösteren karşılıklarında, çeviri stratejisinden kaynaklanan ciddi bir sorun olduğunu belirtmek isteriz. Dilbilim, Nörobilim ve Bilişsel Psikoloji gibi alanlardaki Türkçe tez, kitap ve makalelerin birçoğunda "cisimleşen, bedenleşmiş, bedenselleşmiş" gibi, kuramsal çerçeveden kopuk olduğu için isabetsiz bulduğumuz, henüz galat-ı meşhur derecesinde de yaygınlaşmamış terim çevirisi denemeleri olduğunu gözlemliyoruz. Öncelikle, "bedenleşme, bedenleşmiş ve bedenselleşmiş" daha önce beden olmayan bir şeyin bedene dönüştüğünü ifade eder ama orijinal terim böyle bir dönüşüme işaret etmemekte, ilgili bağlamların hiçbirinde herhangi bir şeyin beden ya da nesne olarak algılanmasını ifade etmek üzere düz ya da metaforik bir anlamda kullanılmamaktadır. Temelde bilişin Descartesçı geleneğin savunduğu gibi soyut aklın ürünü olmayıp, beden temelli ve duyumotor becerileriyle ilişkili olduğunu dile getirdiği aşikâr olan bu terimin Türkçede "beden temelli" türünden bir karşılıkla ifade edilmesinin daha isabetli olacağı kanısındayız". Ekin Öyken ve Elif Buse Günay Güven, "Kum Tanelerini Saymak: Latin Şiirinde Öznel Zaman Algısına Kavramsal Metafor Açısından Bakış", *Felsefe Arkivi*, sayı 58 (2023): 188.

109. Humberto Maturana ve Francisco Varela, *Autopoiesis and Cognition : The Realization of the Living* (Dordrecht: D. Reidel, 1980), 29.

110. Francisco Varela, Evan Thompson, ve Eleanor Rosch, "The Embodied Mind : Cognitive Science and Human Experience" (Cambridge: MIT Press, 2016), 173.

kapasitelerinin kendileri, daha kapsamlı biyolojik, psikolojik ve kültürel bir bağlamda gömülüdür [embedded]. Eylem terimini kullanarak, duyusal ve motor süreçlerin, algı ve eylemin canlı [lived] bilişten temelde ayrılmaz olduğunu bir kez daha vurgulamak istiyoruz. Aslında ikisi bireylerde yalnızca olumsal olarak bağlanmamış aynı zamanda birlikte evrilmişlerdir.

Görüldüğü üzere Varela için insan duyumotor bağıntılar yoluyla çevresiyle etkileşerek kendini yapılandırır. Bu etkileşim değişkendir bu nedenle insan *bireyoluş* (*ontogeny*) ve *soyoluş* (*phylogeny*) süreçleri[111] üstünden kendini çevresine uyarlamayı başarmıştır. Böylece insan bilişi ve zihinsel yapıları zaman içinde değişir. Anlaşılacağı üzere Varela bilinci kendinde bir durum olarak görmez, bunun yerine bilinci ve içindekileri kesintisiz bir oluşum süreci içinde yapılandırılmış olarak değerlendirir. Söz konusu oluşum, yaşamın inorganik yapılardan organik yapılara evrilmesiyle de ilgilidir. Tüm bu koşullar gözetildiğinde Varela için bilgi, bilen öznenin eylemidir ve öznenin canlı varlığında ve örgütlenişinde köklerini bulur. Böylece bilmenin kökleri yalnızca sinir sisteminin içsel etkinliğiyle ilgili değil aynı zamanda canlının bir çevrede beden temelli örgütlenişiyle de ilgilidir.

Varela, *Principles of Biological Autonomy*'de oluşumu *özüretkenlik* kavramıyla ilişkilendirir. Varela'ya göre *özüretken* bir yapı şöyledir:[112]

Özüretken bir sistem, bileşenlerinin üreten (dönüşüm ve yıkım) süreçlerinin bir ağı olarak örgütlenir (birlik olarak ta-

---

111. Bireyoluş, bir organizmanın en erken aşamalarından başlayarak olgun ve yetişkin formuna kadar olan gelişme ve büyüme sürecine karşılık gelir. Soyoluş ise türlerin uzun zaman dilimlerindeki gelişim süreçleridir.

112. Francisco Varela, "Principles of Biological Autonomy" (New York: North Holland, 1979), 13.

nımlanır). Bu bileşenler, (1) etkileşimleri ve dönüşümleri aracılığıyla kendilerini üreten süreçler (bağıntılar) ağını, sürekli olarak yeniden üreten ve gerçekleştiren ve (2) böyle bir ağ olarak gerçekleşmesinin topolojik alanını belirleyerek onu (makineyi) içinde bulundukları uzayda somut bir bütünlük olarak oluşturan bileşenleri üretir.

Anlaşılacağı üzere *özüretken* bir sistem, kendi örgütlenmesini sürekli olarak yeniden üretir ve özelleştirir. Varela *özüretkenlik* durumunu kimyasal bileşimlerden başlatır:[113]

> *(...) Moleküllerin geometrik özellikleri oluşum bağıntılarını, başka deyişle topolojiyi, girebilecekleri fiziksel komşulukları veya uzamsal bağıntıları belirler. Moleküllerin kimyasal özellikleri, olası etkileşimlerini ve dolayısıyla, özgüllük [specificity] bağıntılarını belirler. Özgüllük bağıntıları oluşum bağıntılarına dikey bir boyuttur. Her ikisi birlikte, moleküler etkileşimlerin dizilişini [sequence] ve sıralanmasını [concatenation], eş deyişle düzen [order] bağıntılarını belirler. Buna göre, üretim bağıntıları belli biçimde sıralanırsa moleküler bir sistemde özüretkenlik ortaya çıkabilir.*

Daha sonra Varela özerkliği, tek hücreleri organizmalardan çok hücreli organizmalara, hatta bağışıklık, sinir gibi sistemlere de taşır. Bir sistem *örgütsel olarak kapalılığın* (*organizationally closed*) sağladığı özerklik olmadan kendi özdeşliğini bir birey olarak sağlayamaz. Varela'ya göre özerk sistemler şu koşullarda örgütsel kapalıdır:[114]

---

113. Humberto Maturana ve Francisco Varela, *The Tree of Knowledge* (New York: Shambhala, 1992), 93.

114. Varela, "Principles of Biological Autonomy", 55.

Örgütlenişleri şu işlemlerle belirlenir (1) işlemler bir ağ olarak bağlantılıdır böylece işlemlerin kendilerinin gerçekleştirilmesinde ve üretilmelerinde yinelemeli biçimde birbirlerine dayanırlar (2) işlemlerin var olduğu uzayda (alanda) bir birlik olarak tanınan bir sistem oluştururlar.

Özerk bir sistem, öyle bir biçimde örgütlenir ki kendi etkinliği kendi için neden ve sonuç olur. Varela *Principles of Biological Autonomy*'den sonra aynı izleğe bağlı kalarak *The Tree of Knowledge*'da özerkliği "bir sistemin kendine özgü olan yasalarını belirlemesi" [115] olarak açıklar. Söz konusu özerklik temelinde Varela için canlıların belirleyici özelliği, süreğen *özüretkenlikleri* aracılığıyla biyokimyasal ve hücresel işlevlerini durmaksızın düzenleyip örgütlemektir.

Örgütleniş, canlı varlıkların var olmalarını sağlayan ilişkiler bütünüdür. Varela canlıların örgütlenişini anlamak için maddesellik ve canlılık bağıntısını ele alır. Maddesel dönüşümler canlıların ortaya çıkışını olanaklı kılan süreci başlatır. Güneş sistemi ve yıldızlar arası olaylar, gezegendeki süreçler canlılığın evrimini etkiler. Dünya'nın oluşum koşullarındaki atmosfer ve yüzeyindeki moleküler çeşitlilik ve dönüşüm, canlılığın kimyasal temellerini oluşturur. Organik moleküllerin çeşitliliği ve karmaşıklığı, canlılık için zemin hazırlar. Moleküler ağlar ve etkileşimlerin kendini üretmesi canlılığı sağlar.

Varela'ya göre canlılarda bulunan organik moleküllerin kökenine ilişkin tartışmalar devam etmektedir.[116] Kendiliğinden oluşumun düşük olasılık olduğu ve bir yönlendirici güce ge-

---

115. Humberto Maturana ve Francisco Varela, *The Tree of Knowledge* (New York: Shambhala, 1992), 44.

116. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 44.

rek duyulduğu düşüncesi yaygındır. Ancak, ona göre bilimsel bulgular, organik moleküllerin doğal süreçlerle oluşabileceğini göstermektedir. İlkel atmosfer koşulları altında yapılan deneyler, canlılardaki karmaşık moleküllerin oluşturulabileceğini kanıtlamıştır. Varela açısından Miller'in 1953'teki deneyi, organik moleküllerin laboratuvar koşullarında nasıl oluşabileceğini göstermiştir. Deneyde ilkel atmosferi taklit eden bir karışıma elektrik akımı uygulayarak amino asitler üretildiği varsayılır. Varela için canlılar sürekli kendilerini üreten ve çoğaltan yapılar olduğundan amino asitlerle başlayan süreç karmaşık örgütlenmelere dönüşerek sürer gider. Özüretken hücre birlikleri süreğen bir etkileşim ağı içindedir. Varela için bu etkileşim ağı metabolizmadır. Hücre, kendini çevresi ile sınırlandıran metabolizma içinde dışı ile içi arasında denge kurar. Bu sırada kendi kendine yeter ve çevresinden içsel dinamikleri yoluyla ayrılır. Canlının kendi içsel bütünlüğünü koruyarak, içi dışı gözeterek düzenlemesi entropisini denetleyebilmesi anlamına gelir. Bize göre bu sürecin nasıl gerçekleştiğinin tüm yönleriyle açıklanması canlılık ve bilinç arasındaki bağın anlaşılması açısından son derece önemlidir.

Varela için bireyoluş içsel bütünlüğü olan organizmanın yapısal değişimlerinin sürecidir ve organizma dağılana kadar gerçekleşir.[117] Bu *yapısal bağlaşım* (*structural coupling*) süreci ya çevreden gelen etkileşimlerle ya da bütünün içsel dinamikleri sonucu olur. Her *bireyoluş* bir çevrede gerçekleşir. Çevrenin ve bütünün belirli yapıları etkileşimler sonucu değişime uğrar. Çevre, bütünü sürekli ve farklı yönlere doğru yapısal değişikliklere uğrayacak biçimde tetikler. Organizma ve çevre arasındaki *yapısal bağlaşım* iki yönlüdür ve her iki yan da dönüşüm geçirir. Böylece organizmalar, çevrelerine uyum sağlar. Sinir sistemi,

117. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 74.

yapısal bağlaşımları genişleterek organizmanın esnekliğini artırır. Sinir sistemi, organizmaların *soyoluş* tarihinde özel sinir hücresi ağlarının gelişmesi sonucu meydana gelir. Sinir sistemi, organizmanın iç yapısını, yaşamsal işlevlerini düzenler ve korur. Aynı zamanda organizma ile çevrenin etkileşimlerini sürekli olarak izler ve düzenler.

Daha önce belirttiğimizi gibi Varela bilgiyi belirli bir alanda etkin eylem olarak değerlendirir.[118] Bilgi edinme ilişkisel bir bağlamda gerçekleşir. Sinir sisteminin bilişsel iki yanı bulunur. İlk yan, organizmanın olanaklı durumlarını genişletmektir. Bu durum, duyumotor yapılarının çeşitliliğiyle sağlanır. İkinci yan, organizmanın farklı etkileşimler ve iç durumlar arasındaki ilişkilerine olanak tanımaktır. Sinir sistemi, organizmanın yeni yapısal bağlaşım boyutlarına açılmasına yardımcı olur. Böylece bilgi ve davranışları çeşitlenir. Bu ise dilin ve özbilincin gelişimine katkıda bulunur. Görüldüğü üzere Varela için bilgi bağlamsal bir fenomendir. Bilginin bağlamsal doğası etkinlik gerçekleştiren öznenin dünyayla ilişkisini geçici doğruluklarla düzenlemesini sağlar: [119]

> *Bilginin bilgisi zorlar. Bizi kesinliğin çekiciliğine karşı sürekli tetikte olma tutumunu benimsemeye zorlar. Kesinliğin bir doğruluk kanıtı olmadığını benimsemeye zorlar. Bizi, herkesin gördüğü dünyanın belirli bir [the] dünya değil, başkalarıyla birlikte ortaya çıkardığımız bir [a] dünya olduğunu fark etmeye zorlar. Bizi, dünyanın ancak biz farklı yaşarsak farklı olacağını görmeye zorlar. Bizi zorlar çünkü bildiğimizi biliriz, bildiğimizi (kendimize ya da başkalarına) yadsıyamayız.*

---

118. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 174.
119. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 245.

Başkalarıyla ortak bir dünyada yaşıyor oluşumuz dil alanlarına yansır. Varela'ya göre dil alanları, dilin temelini oluşturan davranışları içerir.[120] İş birliği üstünden düzenlenen davranışlar, dil alanlarının genişlemesine yol açar. Böylece dil alanları topluluk üyelerinin birlikte deneyimledikleri *bireyoluş* süreçlerini barındırır. Dil içinde yaşamak dil kullanmayı içeren bir varlık olmayı sağlayarak bireye kendini ve durumlarını betimleme olanağı sağlar. Üstelik dil, yalnızca dış dünyayı anlamak için değil, içsel bir dünya yapılandırmak için kullanılır. Böylece dil-dünya etkileşimi bilinci meydana getirir. Varela şöyle demektedir: "İnsan toplumsal yaşamının ve onun yoğun dilsel bağının özgün özellikleri, bu yaşamın kendi deneyimlerimize hem yakın hem de uzak yeni bir fenomen üretebilmesinde kendini gösterir: zihnimiz, bilincimiz."[121] Görüldüğü gibi Varela için dil bilincin üretilmesinde yer alan bir durumdur. Ona göre dil olmaksızın özbilinç de olanaklı değildir: "Özbilinç, farkındalık, zihin: Bunlar dil içerisinde gerçekleşen fenomenlerdir. Dolayısıyla ancak toplumsal alanda gerçekleşirler".[122]

Bütün söylenenler ışığında Varela için biliş ve bilinç süreçlerinin biyo-kültürel bir temelde gerçekleştiği görülür. İnsanlar başkalarıyla paylaştığı dünyada, etkileşerek, dil yoluyla ortak yaşam alanları düzenler. Biyolojik kalıtım ve çeşitlilik insanların dünyayı algılamasına ve yaşam alanlarını düzenlemesine etki ederek insanlar arasında uyumlu farklılıkların temelini oluşturur. İnsanlar böylece farklı kültürel gelenekler oluşturur. Kendi sözleriyle aktaracak olursak: "Etkili eylem olarak insan bilişi biyolojik alanla ilgilidir, ancak her zaman kültürel bir gelenek için-

120. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 207-208.
121. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 223.
122. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 230.

de yaşanır."[123] Böylece Varela açısından insan bilincinin biyolojik temeli ve bilişsel içeriği, *etkinlikçi* bir konumdan başka insanlar ve çevre ile bağıntı içinde değişken süreçler sonucu düzenlenir. Bu noktada Varela insanlar için bir arada yaşamanın koşulunun daha geniş bir bakış açısı benimsemek olduğunu belirtir:[124]

> *Biyoloji bize, insan olmanın eşsizliğinin özellikle toplumsal yapısal bir bağlaşımda yattığını gösterir. Bu bağlaşım dil kullanımında [languaging] (a) bireysel özdeşlik ve özbilinç gibi insanın toplumsal dinamiğine uygun düzenlilikler ve (b) insan olarak, onları sevsek de sevmesek de başkalarıyla birlikte yarattığımız tek bir dünyamız olduğunu görmemizi sağlayan bir düşünümü içeren yinelemeli toplumsal dinamikler üretir.*

Varela çerçevesini çizdiğimiz biyolojik temellerde bilinci, özellikle de birinci tekil kişi bakış açısından ele alır. Ona göre bilinci bilimsel olarak çalışmak ile birinci tekil kişi bakışı üstünden değerlendirmek çelişkili değildir. İnsan deneyiminin merkezde olduğu çağdaş sinir bilim ya da bilişsel bilimin kazanımlarıyla uyumlu bir zihin anlayışı oluşturma peşindedir. Bu bakımdan Varela hesaplamalı bilgi işlemsel zihin ile fenomenolojik zihin arasında bir geçiş ya da dolaşım (*circulation*) oluşturma çabasındadır. Bu iki tip zihni birbirinin karşısına koymak yerine bir araya getirmek, aynı gerçekliğin iki yönü olduklarını göstermek ister. Bu varsayımı verimli kılmak için kendimize yeni araçlar, yeni bakış açıları ve özellikle de yeni yöntemler bulmamız gerektiğini düşünür. Varela bu iki yön arasında bağ kurmak için *nörofenomenoloji* yaklaşımını önerir. "Nöro" yönü, beynin nasıl işlediğine ilişkin temel bir görüş sağlar ancak fenomenal yönü sunmaz, "feno" yönü bilinci

123. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 244.
124. Maturana ve Varela, *The Tree of Knowledge*, 246.

hem beden temelli sunar hem de birinci tekil kişi bakış açısını barındırır. Böylece hesaplamalı, biyolojik, nörobiyolojik yan ile fenomenolojik yan arasında etkin bir dolaşım kurabileceğimizi umar. Deneyimi incelemek için elverişli yöntemin fenomenolojik yöntem olduğunu varsayar.

Varela hesaplamalı bilgi işlemsel zihin ile fenomenolojik zihin arasında dolaşım ya da karşılıklı bağıntı olup olmadığını sorunlaştırır. Bir küpün ön yüzünün bakış açısına göre değiştiği durumlarda olduğu gibi bakış açısının bilişsel içeriğe etkisini örnek gösterir. Bakışın öne arkaya kayması sonucu iki durumlu (*bistable*) algı meydana gelir. Varela'ya göre bu tür olayların dinamikleri incelendiğinde bir tür dinamik ayar bulunur. Bu ayar, bakış açısı seçildiğinde gerçekleşir. Küpün nasıl görüldüğü sinir sistemi içinde bütünsel, algısal, deneyimsel bir bakış açısı meydana getirir. Küpü gören kişi, altta yatan bu sinirsel temelde bir bağlam düzenler böylece sinirsel düzenekler etkilenir.

Nörofenomenolojik yaklaşım belirli bir deneyimin fenomenolojik yanını, Husserlci, Merlau-Pontyci ve Budist fenomenoloji geleneklerinin bileşimini içeren bir araştırmayla o deneyimin bilişsel bilimlerdeki durumunu ilişkilendiren bir bakış açısıdır. Belirli bir deneyimde olmanın içsel doğası fenomenolojik indirgeme yoluyla araştırılır. Bu araştırma o deneyimin sinirsel karşılıkları hesaba katılarak yapılır. Söz gelimi zaman bilincinin *nörofenomenolojisi* araştırılırken "Şimdi nedir", "Şu anı nasıl deneyimliyorsunuz?" "Bu deneyimin doğası nedir?" türünde sorularla başlanır. Böylece fenomenoloji herhangi bir deneyime ilişkin gelişigüzel bir değerlendirmenin yeterli olmadığını ortaya koyar. Zamanın fenomenolojisi yoluyla zamanın katmanlı bir fenomen olduğu ortaya çıkar. Kuşkusuz zaman algısının aynı zamanda sinir bilimde çalışılan bir mekanizması da bulunur. İşte *nörofenomenoloji* bu iki yönü gözeten bir soruş-

turma yapar. Varela bu süreci ilkin fenomenolojik veriyi alma ardından bu açımlanan veri için *betimleyici değişmezler* (*descriptive invariants*) bulma adımlarını atma olarak anlatır. Daha sonra söz konusu *betimleyici değişmezler* matematiksel olarak modellenerek biçimsel betimleme elde edilir. Bu ise bilişsel bilimin doğallaştırılmış uyarlamasını oluşturur.

Varela Batı ve Budist fenomenoloji geleneklerinde yer alan insanın olağan düşünüşünü askıya alarak bilinç içeriklerinin indirgenmesine eğilir. Böylesi indirgeme uygulamaları yoluyla askıya almanın nasıl başlatılacağı ve sonra da nasıl bırakılacağı yöntemli biçimde öğrenilir. Askıya alma aracılığıyla konu edilen her ne ise farklı bakış açılarından betimlenir. Her bir bakış açısı yeni ve farklı bir biçimde ortaya çıkar. Yöntemsel askıya alma alışık olmadığınız biçimlerde düşünüşü açığa çıkarır. Bu düşünüş biçimini Varela sezgi ya da içgörü olarak niteler. Sezgi yoluyla elde edilen belirli veri kümesinde *özsel değişiklikler* (*eidetic variances*) oluşturulur. Bu veri kümesi bir örüntü sunar. Bu ise *nörofenomenolojik* yöntemin daha önce *betimleyici değişmezler* olarak anılan aşamasına karşılık gelir. Öyleyse askıya alma sezgiye, sezgi ise dolaysız araştırmaya, incelemeye uygun olan örüntüler sunar.

Varela Budist geleneğinde verilen eğitimin insanı nasıl dönüştürdüğüyle ilgilenir. Düzenli ve sürekli bir indirgeme süreci sonrası bu gelenekte şu tür sorularla karşılaşılır: "Özdeşliğim nasıl kuruluyor?", "Ben olmak nedir?", "Sen olmak ne demek?" vb. Bu süreç yeniden yeniden sürdürüldüğünde Varela'ya göre, benliğin doğasının tam olarak bulunamaz olduğu ortaya çıkar. Burada sözü edilen benliğin aslında yok olduğu değildir. Yalnızca, benliğin tam olarak bulunamadığı belirtilir. Varela'ya göre benlik yalnızca kişinin kendine anlattığı öykülerin bir bileşimidir. Bunun yanı sıra Budist geleneğinde olağanüstü insan deneyimleriyle ilgilenilir. Söz gelimi Budist meditasyon geleneği içinde yetiş-

miş insanlar 25-30 dakika boyunca dikkatini bir şeye odaklamak gibi olağan insanların yapamadığı deneyimler yaşar.

Varela, bir araştırma programı olarak *nörofenomenolojinin* öznel deneyimi bilimsel bir bakış açısıyla anlamada oldukça iyi bir iş çıkarabileceğini varsayar. Bu bağlamda Varela bilim ve tinsellik arasında bir çatışma görmez. Ona göre aslında aynı şeyden, deneyimin doğasında ne olduğundan söz edilmektedir. Varela şu sonuca ulaşır: Benliğin doğasına ilişkin varoluşsal olarak daha derin bir anlayış açısından bakıldığında, doğal olaylar, beyinler, bedenler, sinir hücreli bir aşkınlık kazanır. Kalsiyum-bağımlı, potasyum-bağımlı voltaj akımları ve benzeri şeyler olduğu yadsınmaz ama bunlar aynı zamanda varoluşsal boyut da taşırlar. Böylece kişi doğanın köklerinde bulduğu fizik varlığında varoluşsal derinlikler taşır.

6. BÖLÜM

SONUÇ VE TARTIŞMA

Ortaya koymaya çalıştığımız gibi çağdaş zihin felsefesinin son elli yılının önemli bir kesiti bilinç üstüne yapılan tartışmalardan oluşur. Bilincin fiziksel yapılardan türetilebileceğini öne sürenler ile bu türetimin bütünüyle bilinci açıklamaya yetmeyeceğini savlayanlar tartışmanın ana taraflarıdır.

Gördüğümüz gibi Descartes sonrası zihni anlamanın baskın yolu durumuna gelen ikicilik yirminci yüzyılın ilk yarısında bilimsel çalışmalardan gelen eleştirilerle aşınmaya başlar. Kuşkusuz en büyük aşınma zihnin ele alınışından "ruh" deyişinin elenmesidir. Ruh gitmiş yerine bilinç geçmiştir. James Watson "bilinç ne tanımlanabilir ne de yararlı bir kavramdır; öyle ki, o yalnızca eski zamanlardan kalan 'ruh' yerine yeni bir sözcüktür"[1] derken bu dönüşümü anlatır. Ancak dönüşümün tamamlanması zaman alır. Bilincin pek çok içeriği barındıran yüklü bir kavram oluşu, zihin tartışmalarının bilinç üstünden sürdürülmesine bir süreliğine engel olur. Crick ve Koch'un 1980'li yıllarda bilincin sinir bilimsel temellerini araştırmaları zihin tartışmalarında bilince güçlü biçimde yer açar.

1980'lere gelene kadar zihni nesnel bir eksenden tartışmayı üstlenen ilk tutum davranışçılık olur. Ryle *resmi öğreti* olarak gördüğü ikici zihin anlayışına karşı çıkarak, zihin du-

1. James Watson, *Behaviorism* (New York: W. W. Norton, 1930), 3.

rumlarını yalnızca içsel ve özel olarak ele alan zihin yaklaşımlarını eleştirir. Wittgenstein da Ryle'la aynı izleği sürdürerek zihni içsel ve kişiye özel bir alana kapatmaya karşı çıkar. Felsefi davranışçılık tartışmalarına koşut yürütülen psikolojik davranışçılık tartışmalarının dikkat çekici bir çıktısı zihinsel durumların her aşamada farkındalık taşımadığı sonucudur. Özellikle Freud'un ortaya attığı kimi davranışların bilinçli durumlardan yoksun olduğu varsayımı bilişsel yapılar ile bilinç bağıntısının öngörülenden çok daha karmaşık olduğunu pekiştirir. Zihin-beyin özdeşliğini savunan Smart ve Place zihin durumlarını beyin işlemlerine indirger. İndirgemenin fiziksel yapı düzeyinde olamayacağını savunan işlevselciler, zihin durumlarını neden ve etki bağıntıları üstünden ele almayı önerirken, işlevselcilik karşıtları niteliksel duyumların bu çerçevede ele geçirilemez olduğunu öne sürer. Söz konusu bağlamın yeni ikicilik açısından bir çıkış noktası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bilincin fiziksel temelinden ayrı bir kendine özgülüğü olduğu varsayımı işlevselcilik karşıtlığı üzerinden zihin felsefesi tartışmalarında yer bulur. Bu kapsamda bilincin gerisinde olduğu varsayılan indirgenemez fenomenal yanların neden etki bağıntıları yoluyla açıklamasının verilemeyeceği düşünülür. Nagel'ın bilinçli olmayı kendine özgü bir var olma durumu olarak ele alması ve deneyimlemenin nesnel koşullardan bağımsız bir öznel yanının bulunduğu varsayımı bilincin indirgenemez olduğu savını desteklemeye yöneliktir. Yeni ikicilik çizgisi olarak andığımız bu eğilim bilincin bilimsel ve fiziksel temellerinin tüketemeyeceği bir dizi yanı olduğu varsayımına dayanır. Bilinci indirgemeye yönelik girişimler başarısızdır çünkü fiziksel temeli olmadan da bilinçli olunabileceği düşünülebilirdir ve mantıksal olarak olanaklıdır. Bilincin Nagel'ın öne çıkardığı "...gibi olmak" yanı ve iç gözlem yoluyla

fark edilen fenomenolojik yönleri ya da nitelceler indirgenemez öğeler olarak değerlendirilir. Jackson fiziksel olanın incelenmesi ile elde edilecek bilginin fenomenal deneyimleri anlamaya yetmeyeceğini öne sürer. McGinn bilinç sorununun çözümünde nesnel düzeyde öznel bir yetmezlik kalacağını savunur. Levine ise fiziksel olgulara dayanarak bilinç açıklansa bile bilinci zorunlulukla ortaya çıkaran olguları saptamak konusunda açıklayıcı bir gedik kalacağını varsayar. Chalmers ise bilincin "zor" sorunu olarak belirlediği "bilincin niçin ortaya çıktığı" sorusunun çözümsüz kalacağını öne sürmektedir. Böylece yeni ikiciler bilinci fiziksel dünyada "fazladan" bulunan bir öğe olarak görür. Fakat ikiciler bu fazladan öğenin fiziksel dünyada nasıl var olduğu ve etkileşebildiğini açıklamaktan uzaktır. Oysa ikici savı, bilincin indirgenemez olması bakımından üstlenen ancak temel fiziksel parçacıklar yanında evrenin temel bir bileşeni olarak gören tümbilinççiler (panpsişistler) ise bilince fizik dünyada bir yer bulma çabasıyla öne çıkarlar.

İkicilik ve tümbilinççiliğin karşına koyduğumuz yeni fizikselciler ise zihni ve bilinci, içinde salt felsefi uslamlamaların bulunduğu kavramsal bir araştırma alanı olarak değil deneysel bilimler uyarınca ele alınması gereken bir alan olarak görmektedir. Öyleki önceki bölümlerde ele aldığımız yeni fizikselci düşünürlerin büyük çoğunluğu deneysel çalışmalara katkı sağlayan, görüşlerini bu çalışmaların sonuçlarıyla destekleyen kimselerdir.

Çalışmamızın bu bölümünde bilincin indirgenemez ve fiziksel olarak açıklanamaz olduğunu varsayan yeni ikici tutumlara karşı eleştirel bir değerlendirme yaparak fizikselci bir konumu savunacağız. Söz konusu eleştirel değerlendirmeyi zihnin indirgenemez olduğunu ileri sürenlerin önceki bölümlerde konu ettiğimiz şu savları üstünden yapacağız:

1. Fiziksel olanın belirsizliği
2. Fenomenal özellikler ve nitelceler
3. Zor sorun
4. Kiplik uslamlaması ve düşünülebilirlik

FİZİKSEL OLANIN BELİRSİZLİĞİ?

Zihinsel süreçlerin fiziksel süreçlere indirgenebilir olmadığını ileri sürenlerin önemli bir gerekçesi "fiziksel" deyişinin tanımıyla ilgili güçlüklerdir. Uslamlama kısaca şöyle dile getirilebilir: "Fiziksel olanın tam tanımı belli olmadığından, zihin durumlarının fizik durumlar olduğu ileri sürülemez." Burada karşı çıkacağımız nokta fiziksel olanın tanımının tam olmamasının yapılan çıkarıma izin vermediğidir. Söz konusu karşı çıkışı iki bakımdan yapacağız.

İlkin bu uslamlama *bilgisizlikten kaynaklanan uslamlama* (*argumentum ad ignorantiam*) olarak bilinen safsatanın bir örneğidir. *Bilgisizlikten kaynaklanan uslamlama*, bir şeyin varlığı veya yokluğu hakkında kanıt olmadığı için bunun tersinin doğru olduğunu öne süren mantık hatası türüdür. Uslamlamada, fiziğin tanımının tam olmamasının, fizik hakkında bir sav ileri sürmenin önünde engel olduğu dolayısıyla zihin durumlarının fizik durumlar olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Oysa fiziğin tanımının tam olmaması, zihin durumlarının fiziksel olup olmadığı konusunda doğrudan bir kanıt sağlamaz. Bu yanlış, "bilmediğimiz şeyler hakkında kesin sonuçlar çıkaramayız" anlayışına dayanır. Kuşkusuz anılan uslamlamaya yönelttiğimiz eleştiri zihin durumlarının fiziksel olduğunu doğrudan kanıtlamaz. Yalnızca fizikselciliğe karşı böylesi bir uslamlamanın zayıf bir temele dayandığını gösterir.

İkinci olarak belirtmemiz gereken yan tanım sorununun yalnızca "fizik" ya da "fiziksel olan" için geçerli olmadığıdır.[2] Felsefi soruşturmanın konusu olan her kavram için; örneğin zihin için de aynı tartışma yürütülebilir. Sokrates'ten beri felsefede bir sorun olarak tanımlama yer almaktadır. Bir şeyin ne olduğunu ve tüm özelliklerini ortaya koyan bir açıklamanın olanağı kuşkuyla karşılanır. Sorun, tümeller, tikeller, tip, örnekleme tartışmalarına kadar uzanan yoğun bir içerikle ilgilidir. Bu bakımdan fiziksel olanın ne olduğunun tam bir tanımının yapılamaması fiziğe özgü değildir. En tanıdık olduğunu düşündüğümüz kavramların bile belli bakımlardan belirsizlikler içerdiği gösterilebilir.

Öte yandan bir tanım beklentisi ya da ona karşı çıkma metafizik/ontolojik ve bilimsel yönteme ilişkin bir dizi ontolojik ön varsayım içerir. Fizikselcilik için bu varsayım zihinsel varoluşun fiziksel süreçlere geri götürülebileceğidir. Bu ön varsayım, "zihni olan öznenin karşısında, kendi dışında bir gerçeklik bulunur" biçimindeki bir diğer ön varsayımı da içerir. Başka deyişle zihin, fiziksel bir ortamda yalınlaştırılabilen fiziksel öğelerden meydana gelmiş karmaşık bir süreçler bütünüdür. *Yalınlaştırılabilen fiziksel öğe* ve *süreçler bütünü* üstünde durarak konuyu açımlamaya çalışalım.

---

2. Kıymaz fizikselin tanımlanmasındaki güçlüklerden ötürü kavramın kullanımından vazgeçmeyi önermektedir. "Eğer, zihin felsefesi bağlamında, 'fiziksel' teriminden vazgeçersek, 'fizikselcilik' teriminden de vazgeçmemiz uygun olacağından, yukarıda belirttiğim olası fizikselcilik tanımlamaları için şu terimleri öneriyorum: 'Kuramcı-fizikselcilik' yerine 'Bilimselcilik'; 'Örnekçi fizikselcilik' yerine 'Olağancılık'; 'Via negativa fizikselcilik' yerine 'Bilinçötecilik'; 'Konumcu fizikselcilik' yerine 'Konumculuk'. (Tufan Kıymaz, 'Zihin Felsefesinde Fizikselin Tanımı Sorunu', *Kaygı* 20, sayı 1 (2021): 65)." Bu öneri benimsendiğinde benzer bir tartışmanın yeni önerilen karşılıklar açısından yürütülmesi kaçınılmazdır. Her bir önerinin tanımlanmasında da benzer güçlükler bulunur.

Öncelikle *maddi öğe* ile *fiziksel öğe* arasında kategorik bir ayrım olmadığını vurgulayalım. Gerçekliğin ilk bakışta görünmeyen maddi öğelerden meydana geldiği varsayımı düşünce tarihinde kökleri Demokritos ve Epikuros'a geri giden bir anlayıştır. Varsayımın güç kazanması modern bilimin ortaya çıkışı, mekanik ve kimyanın birer bilim dalı olarak yükselişiyle orantılıdır. Bununla birlikte terim olarak maddecilik İngilizcede 17. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanır. Bu dönemde madde geleneksel olarak içine girilmez, belli bir somutluk biçimi olan şey olarak tasarlanır. Fiziğin gelişimi maddenin türlü biçimleri olduğunu gösterince "fiziksel öğe" kullanımı zamanla öne çıkmaya başlar. Öyleyse *maddi olan* ontolojik açıdan *fiziksel olan*dan ayrı değildir. 1930'larda bir dönem fizikselcilik Otto Neurath ve Rudolf Carnap aracılığıyla özellikle dilsel bir araştırma olarak öne çıkarılır. Yakın dönemde ise fizikselcilik çağdaş bilimsel anlayışla uyumlu maddeci bir tez olarak ele alınır. Böylece maddenin tanımı çeşitli bilimlerce konu edilen yeni biçimlerine uyarlanarak girilemez somutluğun ötesine geçer. Şu durumda *fiziksel olan*, doğa yasalarınca tanımlanan enerji, kuvvetler, alanlar, kuantum alanları olmak üzere pek çok öğeyi içeren, kapsayıcı ve çağdaş bilimle uyumlu duruma gelir. Dahası doğal dünyanın bilimsel betimlemesinde yer alan her türlü bilimsel kurgunun bileşenleri de *fiziksel olan*ın kapsamındadır. Karanlık madde, çoklu boyutlar, veri ya da evren kuramları da *fiziksel olan*da içerilir. Dolayısıyla fizikselcilik, "madde"nin tek bir biçimi olmadığı varsayımına bağlı kalarak bilimsel gelişmelerle bütünleşebilen esnek bir çerçeve sağlar. Böylece bilimsel çalışmalar ışığında dışımızdaki dünyanın geçici bir betimlemesini elde ederiz, bu betimleme "ulaşabildiğimiz" dünyada var olan şeylerin güvenilir fakat tam olmayan bir sunumudur.

Fiziksel olana ilişkin tam bir tanım beklentisi gerçekliğin bilgisinin tümüyle elde edildiğini varsayar. Oysa felsefi ve bi-

limsel araştırma süreçleri böylesi bir varsayımı dışlar. Gerçeklik insanın içinde bulunduğu kuşatıcı bütün ise oraya ilişkin bilgi, tamamlanmamış, gözden geçirilebilir, değişime açık, kuram duyarlı ve eksiktir. Bilimsel süreçler yoluyla insan kendi dışındaki gerçekliğin bileşenleri olan fenomenleri (görüngüleri) farklı bakış açılarından betimler. Bu betimlemeler *orada olan*ın kurama duyarlı *yansıtılma biçimleri*dir. Bir kuramın başarısı, *orada olanı* yalın biçimde açıklaması, kestirim gücü, bilimin geri kalanıyla uyumu, pekiştirilmiş doğruluklarla desteklenmesi ve ona dayanarak yürütülen süreçlerin gerçekliğe etki edebilmesine bağlıdır. Bu açıdan aynı gözlem kümesini (*orada olanı*) açıklayan farklı kuramlar bulunabilir. Söz gelimi kuantum mekaniğinde Kopenhag yorumu ile çoklu dünyalar yorumu kuantum süreçleriyle ilgili ayrı, yer yer birbiriyle çelişen açıklamalar sunar. Ancak bu durum zamanla bir yorumun yukarıda sıraladığımız ölçütler uyarınca pratik sonuçları bakımından diğerinin önüne geçmesiyle sonuçlanır. Bu süreçte pratik başarı bir doğruluk ölçütü olarak ortaya çıkar. Orada olduğu varsayılanın yansıtılma biçiminin geçerliliği pratik etkinlikte sınanır. Söz konusu çerçevede bilim gerçekliği kurucu *yalın öğelere* ulaşarak; indirgeyerek açıklama arayışıdır. Bu süreç durağan değil akışkandır. *Yalın öğelerin* bilgisinin tamamlanmış olmaması bir eksiklik değil tersine gerçekliğe ilişkin kavrayışımızı tamamlayan bir olgudur. Dolayısıyla sürüp giden bilimsel süreçler tamamlanmadan fiziğin kesin anlamının ortaya konması beklentisi sorunlu görünmektedir.

Öyleyse zihinsel süreçlerin nasıl yürüdüğüne ilişkin çağdaş sinir bilimde pek çok keşfedilmiş ve pekiştirilmiş açıklama bulunurken bir bütün olarak bilinci içeren süreçlerin açıklanmamış olması, bilincin fiziksel yolla açıklanamayacağı sonucunu gerektirmez. Bilinç bölümünde ele aldığımız sinir bilim çalışmaları bilinci bütünüyle açıklamamış olsa bile şimdiden pek çok zihin-

sel sürecin nasıl yürüdüğüne ilişkin önemli katkılar sağlamıştır. Vurguladığımız gibi kanıt eksikliği başka bir durum için olumlu bir kanıt sayılamaz. Şu durumda bilincin fiziksel dayanaklarının kuşatıcı biçimde açıklanmamış olması açıklanamayacağını olumlayan bir kanıt olarak görülemez.

Bu saptamalar doğrultusunda önceki bölümlerde konu ettiğimiz fizikselcilik eleştirisi olan Hempel ikilemine bakalım. İkilem uyarınca "fizik" ya şu anda üniversitelerin fizik bölümlerinde öğretilen ve bilim insanlarının hakkında çalıştığı kuram anlamına gelir ya da eldeki kuramın yerini alacak gelecekteki ideal bir kuram anlamına gelir. Bu ikilemin ilk yanı eldeki fiziğin tam olmadığını ve belirli fiziksel etkilerin tüm öncüllerini tanımlamakta başarısız olunduğunu söyler. İkilemin diğer yanı ise gelecekteki ideal fiziğin kategorilerinin henüz bilinmediğini vurgular. Dolayısıyla, bu olası kategorilerin fiziksel etkileri tümüyle açıklamak için yeterli olacağının savunulamayacağı sonucuna varılır.

Hempel ikileminde temel sorun gerçekliği ve gerçekliğin bilgisini durağan, sonlu bir noktada tutma isteğinden kaynaklanmaktadır. Deneysel kanıtların ortaya koyduğu gerçeklik, değişen, evrilen, yeni biçimler kazanan bir yapıdadır. Hareket durumunda evrenin bilgisi de hareket durumundadır. Bilimin tarihsel gelişimine bakıldığında fizikselciliğin bu hareketle uyumlu olarak madde ya da fiziksel olanın değişen anlayışıyla koşut bir biçimde sürekli olarak evrildiği görülür. Bu nedenle, eldeki fizik eksik olsa da fizikselcilik belli bir zamanın en kapsayıcı bilimsel anlayışına göre tanımını uyarlama ve arındırma olanağı bulur. Üstelik keskin bir tanımın olmayışı eldeki açıklama gücünü geçersiz kılamaz. Bilimin elinde esnek bir "fiziksel" kavramı bulunur böylece fizikselcilik, yeni bilimsel keşifleri ve kuramları içerebilecek esnek bir çerçeve sağlar. Dolayısıyla *fiziksel olan* bilimsel süreçler

içinde değişir. Değişmeyen ise bu değişimin *dışarıda olanı* bilimsel bir çerçeve içinde betimlemesidir. Çerçeve bilimsel bir soruna yönelik önerilen bakış açısıdır ve genellikle sınanabilir varsayımlar ortaya koyar. Biyolojik çerçeveler, evrimin doğası nedeniyle fizik ve kimyadaki çerçevelerden farklıdır. Biyolojik yapılar, fizikte olduğu gibi katı (*rigid*) belirlenimler altında tutulamaz çünkü evrimsel mekanizmalar genellikle çok katmanlı alt mekanizmalar üretir, bu nedenle biyolojide pek çok kural dışılık bulunur. İyi bir çerçeve, eldeki bilimsel verilere uygun görünen ve büyük ölçüde doğru olduğu ortaya çıkan bir çerçevedir. Bir çerçevede yapılan iş tüm ayrıntıları doğrulamaktansa, verileri inceltmek ve tortularından arındırılmak üzere düzenlenir. Şu durumda bilimsel süreçler "her şeyi bilmek ve tüm kategorileri tam olarak açıklamak"tansa sınama, güncelleme ve uyarlama üstünden gelişir.

Dışarıda olan uzay ve zaman koşullarında deneyime konu edilebilendir. Bu koşullar dışından, içinde bulunduğumuz gerçekliğe etki eden ama bu gerçekliğin parçası olmayan varolanların bilimsel süreçlerce onanması olanaklı değildir. Bu nedenle bilince ya da zihne yönelik bir açıklama güçlü biçimde gerekçelendirilecekse deneyimle ilişkisi kurulmak durumundadır. Kanımızca yeni ikicilik açısından en büyük sorun ikiciliğin ortaya konulduğu işte bu temeldir. Fiziksel olmayan ya da fiziksel gerçekliğin parçası olmayan zihinsel durumlar, fiziksel dünya üzerinde nasıl nedensel bir etkide bulunabilirler? Chalmers'ın önerdiği öznel deneyim ya da fenomenal deneyim ile fiziksel karşılıklarını birbirlerine bağlayan psiko-fiziksel ilkelerden söz etmek de iki var olma kipinin nedensel etkileşimini çözemez. Bu etkiyi açıklamaya çalışan her yaklaşım fiziksel olmak durumunda kalacaktır çünkü fiziksel olan bir şey fiziksel olmayan bir etkiye açık olamaz. Diyelim ki günün birinde belirli etkilerin Chalmers'ın psiko-fiziksel ilkeleri yoluyla elde edildiği bulunsun. Söz konu-

su ilkeler fiziksel etkilere yol açar ise bu etkilerin fiziksel yasalar aracılığıyla izlenebilmesi beklenir. Öyleyse zihnin fiziksel süreçlerini açıklayan her ilke doğallaştırılmak durumundadır. Söz gelimi bilinç ile fiziksel olanı bir araya getirmek isteyen tümruhçuluk "utangaç bir fizikselci" tutum olarak gerçekliği oluşturan fiziksel öğelerin yanına temel zihinsel bileşenleri ya da ön-bilinci önermektedir. Tümruhçuluk yaklaşımını "utangaç" olarak nitelememizin nedeni, fizikselci yaklaşımdan uzak görünüp fiziksel evrenin içine bilincin temel öğelerini katarak fizikselciliğin sorunlarından kurtulma çabasına dayanmasıdır. Başka deyişle, tümruhçulukta indirgemecilikten ve ikiciliğin andığımız sorunlarından kaçınmak için temel zihinsel bileşenlere ya da ön-bilince evrende yer verilmektedir. Ne var ki tümruhçulukta karşımıza çıkan katışım sorunu, eş deyişle çeşitli ilksel bilinç biçimlerinin nasıl olup da birleşik bir bilinci meydana getirdiği sorusu, fiziksel ve inorganik bileşiklerin, bilinçli ve organik bir bütünü nasıl meydana getirdiğini sormaktan ayrı değildir.

FENOMENAL YANLAR AŞILAMAZ ENGELLER Mİ?

Bilinç üzerine herhangi bir araştırma programının karşılaştığı temel yöntemsel sorun bilincin öznelliğidir. Söz konusu öznellik zihin durumlarının fenomenal özellikler taşıması ve özelliklerin bilimsel süreçlerin dili olan üçüncü tekil kipte ortaya konduğunda birinci tekil kişinin içeriden yaşadığı nitelceleri yakalayamadığı varsayımından hareketle ortaya konmaktadır. Bilinçle ilgili bu yanın bilincin neliğinin ve bütüncül bir açıklamasının fiziksel bir yolla verilemeyeceği sonucunu doğurduğu düşünülür.

Anılan uslamlamayı değerlendirmeden önce fenomenal bilince ilişkin kimi saptamalar yapalım:

Sinir bilimdeki gelişmeler, belirli türdeki fenomenolojik deneyimleri belirli sinirsel etkinliklerle haritalama olanağını sağlamıştır. Derin öğrenme temelli yapay zekalar ve fMRI taramaları kullanan araştırmacılar birinin deneyimler yaşadığı ve çeşitli düşünceleri aklından geçirdiği sırada oluşan beyin etkinliklerini kaydedip çözümleyerek sonrasında canlı beyin etkinliklerine bakarak kişinin o sırada yaşadığı deneyimi artan bir doğrulukla gözlemleyebilir ve öndeyileyebilir durumdadır. Söz gelimi eldeki "nesnel verilere" bakarak o sırada gerçekleşen öznel deneyimin neye ilişkin olduğu başarıyla kestirilmektedir. Bu durum açıkça fiziksel süreçler ve zihinsel durumlar arasında güçlü bir bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlantıların bütünüyle olmasa da gittikçe daha iyi bilinmesi fenomenal özelliklerin fiziksel karşılıklarının açık kılınmasını destekleyecektir.

Fenomenolojik deneyimle ilgili bir başka nokta Papineau'nun vurguladığı doğa yasalarının nedensel olarak kapalı ve tam olmasıyla ilgilidir. Her fiziksel olayın fiziksel bir nedeni varsa, nedensel etkilere yol açan her zihinsel veya fenomenolojik olay da fiziksel olmak durumundadır. Bu nedensel kapalılıktan bakıldığında fenomenolojik deneyimin doğada gerçekleşen süreçlerden bağımsız olamayacağı görülür. Özellikle Humphrey, Varela ve Jackson'ın yaklaşımlarında vurgulandığı gibi fenomenal deneyim evrimin bir ürünüdür. Eldeki sınanmış doğruluklar dünyanın ve evrenin aşamalı bir geçmişi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu geçmiş içinde fenomenal bilinç, türlerin biyolojik gelişimine koşut olarak aşamalı meydana gelmiştir. Evrimsel süreçlerde *özüretken* bir durumda olan canlı değişen çevresiyle karmaşık bağıntılar kurar. Bu karmaşık bağıntılar canlının *beden temelli* varoluşunu düzenler ve boyutlandırır. Bu süreçte canlılarda bilinç, çevreleriyle etkin bir ilişki kurabileceği ara yüz olarak doğal gelişim evreleri içinde ortaya çıkar. Söz konusu bakış açısı

salt kurgusal olmaktan uzak, doğa bilimlerinin eldeki birikimiyle uyumludur. Levine'in öne sürdüğü açıklayıcı gedik, zihinsel olan ile fiziksel olanı kopartacak ontolojik gediğe dönüşmek durumunda değildir.

Önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz üzere fenomenal bilince ilişkin ikici tutumun önemli nedeni içsel deneyimin özel nitelikleridir. Söz gelimi, birinci tekil kişi bildirimi "Ben kırmızıyı görüyorum" ile üçüncü tekil kişi bildirimi "Beyindeki belirli yapılar altı yüz nanometre dalga boyu ile karşılaştığı için kırmızıyı gördüğünü söylüyor" arasındaki ayrım "kapatılamaz" olarak görülür. Gerçekten de bu iki durum birbirinden ayrı ama bir o kadar da tamamlayıcıdır. Burada fizikselci bir bakış açısına yönelik uygunsuz bir eleştiri, bir zihin durumuna ilişkin özelliklerin, örneğin kırmızı bir güle ilişkin özelliklerin, zihin durumunun ilgili olduğu fiziksel yapının özellikleri olduğuna yönelikbir kabulle hareket ettiği varsayımından yola çıkarak yapılan eleştiridir. Başka deyişle fizikselci, bir gülün kırmızılığından yola çıkarak o deneyimi sağlayan sinirsel bağlantılara da kırmızı demez. Nasıl bir ekranda sunulan renkli görüntüdeki özellikler, ekranın bileşenlerinde yoksa aynı biçimde bir zihin durumunun özellikleri ilgili sinirsel yapının özellikleri değildir.

Aynı deneyimin birinci ve üçüncü tekil kişi tanımlarını uzlaştırma gereksinimi çözülmemiş bir sorundur. Bu sorun bilinçli deneyimin her zaman bireysel, birinci tekil kişi bakış açısına bağlı olduğu olgusundan kaynaklanmaktadır. Renk deneyimi gibi birinci tekil kişi fenomenlerinin nesnel olarak ortaya konabilir öğelerle bağıntısı henüz bütünüyle anlaşılabilmiş değildir. Nesnel, üçüncü tekil kişi bakış açısını oluşturan açıklamanın öğeleri elektromanyetik dalgalar, retinal girdi, görsel sistemin bileşenleri vb. sürecin açıklanması açısından büyük başarılar elde etse de daha alınacak epey yol bulunmaktadır. Tam bu noktada

yolların çıkmaz olduğunu öne sürmek bilim tarihinin birikimiyle ters düşmek anlamına gelir. Bilim aşılmaz güçlüklerin aşılmasının tarihidir. Bu bakımdan fenomenal deneyimin anlaşılmasının *aşılmaz* güçlükler içerdiğinin savlanması bilimsel etkinliğe ket vurmak anlamına gelir. Ortadaki güçlüğün şimdiye kadar *bütünüyle* aşılamamış olduğu, *asla* aşılamayacağı sonucuna vardırmaz.

Öte yandan deneyimin içsel niteliklerinin birinci tekil kişi betimlemesi ile üçüncü tekil kişi arasındaki uyumsuzluğunun bir başka yanı dille ilgilidir. Sinir örüntülerinin fiziksel yapısını sunan dille bunların karşılık geldiği zihin durumlarını sunan dil örtüşmeyebilir. Bu türden bir çevirim engeli, bir dilden başka bir dile herhangi bir çeviri durumunda da ortaya çıkmaktadır. Buradaki soruna yol açan dolayımı ortadan kaldırmak çözüm sağlayabilir. Fiziğin tamlığı ve nedensel olarak kapalılığı gözetildiğinde, içsel deneyimin fiziksel karşılığını sağlayan yapı, *bütünlüğü* içinde birine dolaysızca aktarılabildiğinde sorun kalmaz. Bu savımızı Dennett'ın sezgi pompası eleştirisine hedef olmayan, bilimsel süreçlerin sonuçlarını dışlamayan bir düşünce deneyi ile gerekçelendirelim. Öyle bir olanaklı dünya olsun ki, bu dünyada bilincin tüm fiziksel karşılıkları bilinsin. Bu dünyada yaşayan Ceren, tüm etkileşimleri bakımından izlensin. Öyle ki doğum sürecinden başlayarak karşı karşıya kaldığı tüm etkilerin bilişsel yapısındaki etkileri izlensin. Tüm sinir örüntüleri ve fiziksel yapısı bilinsin. Bu durumda Ceren'in herhangi bir zihin durumunun fiziksel yapısına bakıp neye ilişkin deneyim yaşadığını kestirsek de onun gibi olmayı anlayabileceğimizi öne sürmüyorum. Ancak şu yapıldığında o kişi gibi olmanın bir başka ortamda yinelenebileceğini öne sürüyorum. Diyelim ki canlılıkla ilgili öylesine yüksek bir birikimimiz olsun ki, yapay bir insan üretebilecek durumun-

da olalım. Bir bilim insanı doğum sürecinden başlayarak karşı karşıya kaldığı tüm etkileri izlediği Ceren'in bedensel değişimlerini yapay eşlemine benzer etkileşimler sunarak aktarsın. Bu durumda eşlemin de Ceren'in yaşadığı bir zihin durumunu onun gibi yaşayabileceğini varsayabiliriz çünkü eşleminde bulunan bütün örüntüler Ceren'inkilerle aynıdır. Fiziğin tamlığı ve nedensel olarak kapalılığı bu varsayımımızı haklılaştırır. Dolayısıyla içsel bir yaşantının nesnel bir dile taşınmasındaki güçlük fenomenal deneyim ya da nitelcenin ikici bir yorumuna başvurmadan aşılabilir. Böylelikle içsel nitelikler ile karşılıkları arasındaki ayrımın içsel nitelikleri oluşturan fiziksel temellerden soyutlayıp doğal dünyadan uzaklaştırıcı bir özcü bakışla ele alınmasına yöneldiğinin altını çiziyoruz.

Ceren'le ilgili kurgusal olanaklar başka duyumsayan canlıların bilinç durumları açısından da geçerlidir. Elverişli koşullar sağlanıp bir yarasanın bilişsel süreçlerini beynimizdeki uygun bölgelere bütün nedensel bağıntılarıyla dolaysızca taşıyacak durumda olsak, yarasanın nitelcelerini de deneyimleyebilir, yarasa gibi olmayı anlayabiliriz.

İnsan bilişsel sınırları olan bir varlık. Gerçekleştirdiği bilişsel işlemlerin; belleme, anlama, tasarlama biçimlerinin sınırlılıkları bulunur. Ancak bu yetisel sınırlılık, sınırsız bir içeriği aşama aşama daha iyi anlamayı da başarmaktadır. Şimdiye kadar gerçekliği anlamak için insanın türsel olarak başardıkları gelecek için ümit verir niteliktedir. İnsan gelecekte bilinci fenomenal yönlerini kuşatacak biçimde anlayacaksa bunu ancak o süreçteki doğa biliminin ortaya koyacağı yeni araçlar, kavramsal çerçeveler ve araştırma süreçleri ile başarabilir. Bilişsel süreçlere olağanüstü, doğal süreçlerin dışında "açıklama" katarak bilinci anlamak ancak bu "açıklamanın" eldeki bilimle uyumlu olması koşuluyla sağlanabilir.

Önceki bölümlerde ele aldığımız fizikselcilik karşıtı ikici yorumlardan bir başkası Kripke'nin kiplik uslamlamasına dayanır. Bu uslamlamanın temeli Kripke için doğru bir özdeşlik bağıntısının zorunlu olmasıdır. Birer katı gösterici olan *a* ile *b* edimsel dünyada özdeş ise tüm olanaklı dünyalarda özdeştir. Anımsanacağı üzere Kripke açısından *acı* ile *acı duyumu* arasındaki bağıntı *ısı* ile *ısı duyumu*ndan farklıdır. Ona göre ısı moleküllerin hareketidir ve ısı duyumundan ayrı, ölçülebilir, denetlenebilir bir katı göstericidir. Isının duyumsanması ısının olumsal özelliğidir çünkü ısının varlığı ortaya çıkan duyum moleküllerinin hareketi olmadan da sağlanabilir. Buna karşın acı kişiden ayrı, deneysel olarak ölçülebilir, bağımsız bir bilimsel fenomen değildir. Kripke'ye göre *acı duyumu*, acının kendisine özdeştir. Acı ile C sinir lifleri arasında ısı durumunda olduğu gibi aracı bir acı duyumu bulunmaz. Moleküler hareket olmadan ısı duyumu üreten bir fenomen bulunması düşünülebilirdir. Buna karşın acı gibi duyumsatan ama acı olmayan bir fenomen olması düşünülemez. Bu nedenle Kripke acının "dolaysız fenomenolojik nitelikte" olduğunu öne sürer. Başka deyişle acı özsel bir özellik olan dolaysız deneyimle belirlenir. Isı olumsal bir özellik olan bizdeki duyumuyla belirlenir. Bu karşıtlık Kripke'nin uslamlamasının temelidir. Buradan hareketle acı ile C sinir liflerinin ateşlenmesi arasında bir ayrım yapılabileceği sonucuna varır ve özdeşlik yanlısı fizikselcilik anlayışlarının yanlış olduğunu öne sürer.

Anlaşılacağı üzere Kripke zihinsel fenomenlerin dolaysız yanını öne çıkararak, uslamlamasını *acı duyumunun acıdan ayrılamayacağı varsayımı*na dayandırır. Bu bakış açısında, acı çekmede ortaya çıkan epistemik durum, acı çekmenin kendisidir. Dolayısıyla Kripke açısından acı duyumuna sahip olmak ile kişinin acı

durumunda olduğuna inanması ya da acı çektiğini duyumsadığı bir durumda olmak arasında hiçbir ayrım yoktur. *Acı duyumu* yoksa *acı* yok, *acı* yoksa *acı duyumu* yoktur. Bunun yanı sıra Kripke zihinsel fenomenlerin dolaysız yapıda olduğunu varsayarak içgözleme önemli işlev de yükler. İçgözlem, bireylerin zihinsel durumlarına herhangi bir aracı olmadan doğrudan erişebilmelerini sağlar. Kripke'ye göre acı söz konusu olduğunda, içgözlem acı deneyimine dolaysız ve yadsınamaz bir erişim sağlar. Ne var ki, içe bakış acı deneyimi konusunda her zaman elverişli olmayabilir. Birinin bedeninde acının fiziksel karşılığı bulunsa bile acı duyumunu deneyimlemeyebilir. Bilincin yönelimselliğinden ötürü bedende acı olmasına karşın dikkatimiz başka bir zihin durumuna yöneltildiğinde acı duyumunda olunmayabilir. Dolayısıyla Kripke'nin acı ile acının duyumunun ayrılmazlığına ilişkin varsayımı sorunlu görünür. Acının dolaysız fenomenolojik niteliği de öne sürüldüğü kadar açık olmayabilir. Farklı kültürler, diller ve bireyler ağrının farklı yorumlarına ve deneyimlerine sahip olabilir ve bu da acının "özsel" doğasını belirsiz duruma getirebilir.

Belirttiğimiz gibi Kripke bir durumun acı olarak kabul edilebilmesi için acı olarak duyumsanması gerektiği ve acı olarak duyumsanıyorsa acı anlamına geldiğini savunur. Oysa acı olarak duyumsanan ancak acı olmayan durumlar olabileceği gibi acı olarak zorunlulukla duyumsanmayan ama acı olan durumlar olabilir. Söz gelimi bir sinestet olağan birinin dokunuşunda duymadığı acıyı nesnelere dokunduğunda duyumsayabilir. Eldeki sinir bilimsel veriler de acı ile acı duyumunun ayrılmazlığını yadsır. Söz gelimi daha önce konu ettiğimiz hayalet uzuv ağrısı durumunda, belli bir uzuv artık bedende bulunmasa bile beyin uzuvla ilişkili sinirlerden acı sinyalleri alır. Anılan durumda acının sinirsel karşılığı bulunur ancak uzuv artık var olmadığından, kişinin ağrının kaynağıyla ilgili dolaysız fenomenolojik deneyimi

yanılsamalıdır. Bir başka sinirsel durum acı asembolisidir (*asymbolia*). Bu durumda olan biri acı hissedebilir ancak buna kayıtsız kalır. Böyle biri acı duyumunu tanır ancak acı ile ilişkili olağan duygusal ıstırap ile tepki vermez. Ağrının fizyolojik göstergeleri bulunur, ancak bilinçli ıstırap yoktur. Analjezik (*analgesic*) tepki durumunda da acı ile acı duyumu arasında Kripke'nin varsaydığı ayrılmazlık dağılır. Bu durum aşırı stres veya travma durumlarında beden endorfin gibi kendi doğal ağrı kesicilerini ürettiğinde ortaya çıkar. Örneğin, savaştaki askerler veya kaza kurbanları yaralanabilir ancak adrenalin ve diğer kimyasalların dalgalanması nedeniyle acıyı hemen hissetmeyebilirler. Acının fiziksel karşılığı bulunur, ancak acının bilinçli farkındalığı gecikir. Kimi kişiler ise genetik mutasyon nedeniyle acı hissedemeyecekleri bir durumla doğarlar. Yine de tipik olarak acıya yol açan yaralanmalar, yanıklar veya diğer zararların etkisi altında kalabilirler, ancak bunları duyumsamazlar. Acının fiziksel karşılığı belirgindir, ancak bilinçli acı deneyimi yoktur. Bir başka durum anestezidir. Anestezi verildiğinde bilinç kaybolur. Cerrahi işlemler doku hasarına ve acının diğer fiziksel karşılıklarına neden olabilir, ancak kişi uyanana ve anestezi geçene kadar bunun ayrımında olmaz. Diğer bir durum nöropatidir (*neuropathy*). Nöropati acı sinyallerinin iletilmesinden sorumlu sinir liflerinde hasara neden olabilir. Sonuç olarak, bir yaralanma veya başka bir acı nedeni olsa bile, kişi bunu hissetmeyebilir çünkü hasarlı sinirler acı sinyallerini beyne etkili bir biçimde iletmez.

Kripke'nin uslamlaması, kimi özelliklerin özsel, kimilerinin ise olumsallığı düşüncesine dayanır. Örneğin, acı içinde olmak belirli bir zihinsel durumun özsel bir özelliği olarak varsayılır ancak belirli bir beyin durumuyla özdeş olmak olumsaldır. Fakat zihin durumları ile beyin durumları arasındaki ilişkinin olumsal değil, Kripkeci bağlamda özsel olduğu öne sürülebilir.

Bu, fiziksel olarak tam ve nedensel olarak kapalı bir evrensel kümede belirli bir zihinsel durumun var olduğu her olanaklı dünyada, bu zihin durumunun belirli bir beyin durumunca zorunlu olarak örneklendiği anlamına gelir. Üstelik neyin "özsel" olarak benimsendiği, özneldir ve bireyden bireye değişebilir. Örneğin, hiç acı çekmemiş biri için acının "özsel özellik" oluşu, ısının "olumsal özelliği" kadar soyut olabilir.

Kripke'nin uslamlaması, zihinsel durumları fenomenal yolla betimleme biçimimiz ile fiziksel durumları betimleme biçimimiz arasında bir ayrım olduğu düşüncesinden de hareket eder. Ancak bu ayrım gerçekliğin doğasından daha çok epistemik sınırlamalarımızla ilgili olabilir. Fenomenal betimlemeler, altta yatan fiziksel süreçler hakkında bildirimde bulunduğunda yanılsamalı kalabilir.

Bilişsel ve algısal sistemlerimize ilişkin eldeki doğa bilimiyle uyumlu evrimsel bir bakış açısı canlıların hayatta kalmaya öncelik verecek biçimde evrilmiş olduğunu ortaya koyar. Bu durum acı, bilinç ya da herhangi bir zihinsel olguya ilişkin metafizik açıklamanın eldeki birikimle çeliştiği ölçüde dışlanmasına yol açar. Doğa bilimlerinden gelen açıklamayı öteleyen yaklaşımlar bilimin pratik başarılarıyla yanlışlanır. Evrimsel açıdan bakıldığında hem ağrı hem de ısı duyumunun hayatta kalma açısından yararları bulunur. Acı bedene zarar verildiğini gösterirken, ısı duyumu metabolizmanın belli bir sıcaklıkta kalmasına aracılık eder ve potansiyel olarak zararlı bir ortamdan bedeni korur. Her iki duyumun bedende bulunma süreçleri dirimsel açıdan aynı temellerdedir. Bu nedenle hem acı hem de ısı fiziksel süreçlere geri götürülebilir. Acı sinirsel etkinlik olarak, ısı ise moleküler etkinlik olarak tanımlanabilir. Nasıl moleküler hareket olmadığı durumda ısı duyumu olanaklı ise aynı biçimde, hayalet uzuvlarda olduğu gibi acının ilgili olduğu varsayılan uzuv olmadan da

acı duyumu olanaklıdır. Bu durum, acının gönderiminin her zaman açık bir özsel özellik yoluyla belirlendiği görüşüne meydan okumaktadır.

Kiplik ve olanaklı dünyalar uslamlamasının bir başka çıktısı düşünce deneyleridir. Düşünce deneylerinde düşünülebilir olan olanaklı olarak görülür. Yeni ikicilerin bilincin indirgenemez oluşuna ilişkin düşünce deneyleri yoluyla ortaya koydukları uslamlamaların pek çoğu Dennett'ın deyişiyle bir sezgi pompasıdır. Bu uslamlamalar eldeki bilimsel verilerle çelişir biçimde ortaya atılmış kurgulardır. Örneğin eldeki fizik kuramlarının bilincin yokluğu ile uyumlu olabileceğini öne sürmek bir sezgi pompasıdır. Zombi uslamlamasında olduğu gibi bedensel işlevleri olağan insanla aynı olup bilinci bulunmayan bir varlık edimsel gerçeklikte olamaz.

Kimileyin düşünülebilirlik felsefi soruşturmayı derinleştirmeye, bir sorunu açık kılmaya ya da tartışmaya aracılık etse de düşünceyi körelten, gerçeklikle bağımızı kopartan sonuçlara da yol açabilir. Özellikle eldeki bilimsel birikimin değişkenliği eksik yorumlanarak sınanmış ve pekiştirilmiş doğruluklarla çelişen varsayımlar kolaylıkla bu doğruluklarla eş düzeyde tutulabilir. Bu nedenle bilimsel birikimle çelişen düşünce deneylerine hiç olmazsa kuşkuyla bakılması, öncüllerinin sorgulanması gereken varsayımlar içerip içermediğinin sınanması gerekir. Dolayısıyla mantıksal olanaklılık ile edimsel olanaklılık çeliştiğinde edimsel olanaklılıktan kolayca vazgeçmek konusunda dikkatli olunmalıdır. Söz gelimi bir düşünce deneyi ışıktan daha hızlı hareket etmeyi varsayıp çeşitli sonuçlara ulaşabilir. Böylesi bir varsayım düşüncemizi genişletmek ya da buluşçuluk (*heuristic*) açısından yararlı olabilir ancak ulaşılan sonuçları eldeki bilimsel birikimin sınanmış ve pekiştirilmiş doğrulukları ile eş epistemik düzeyde tutmak sorunludur. Bir şeyin düşünebilmesi onun edimsel dün-

yada olanaklı olmasının güvencesi olamaz. Bu bakımdan zihni ve bilinci tartışmak açısından öncülleri elimizdeki doğa bilimlerinin birikimiyle çelişen düşünce deneylerinin sonuçlarına kuşkuyla bakmak gerekir.

ZOR SORUN

Bilincin felsefi sorun olarak ele alınması son derece anlaşılırdır ancak bilincin doğal ve fiziksel süreçlerle ilgisi gözetilmeden sorunun çözülmesi beklenemez. Metzinger'in saptamasıyla, Colin McGinn 1989'da "parlak renkli fenomenoloji donuk, gri maddeden nasıl ortaya çıkar?" diye sorunca bilinç sorununda doğal süreçleri öteleyen bir anafora girilir. Bu süreçte pek çok zihin felsefecisi "bu sorunun doğasında var olan ince tuzağı keşfetmemiştir. Beyin gri değildir. Beyin renksizdir".[3] Bilinç konusunda bir başka anafor 1995'te *Facing Up to the Problem of Consciousness* adlı çalışmasında Chalmers'ın bilincin "zor sorunu"nu ortaya atmasıdır: Belirli bir fiziksel yapı niçin bilinçli deneyim ortaya çıkarır? Bu "zor sorunun" yanında Chalmers'ın ortaya attığı "kolay" sorunların kolay olup olmadığı ise bir başka anafordur. Anılan çerçevede ilkin "zor sorun" üstünde duralım, daha sonra kolay sorunların çözümünün bilinç sorunuyla ilgisini konu edelim.

"Zor sorunun" nasıl düzenlendiğine bakalım:[4]

> *Zihinsel bir imgeyi tasarlamanın ya da bir duyguyu deneyimlemenin niçin [why] böyle bir şey olduğunu nasıl [how] açıklayabiliriz? Deneyimin fiziksel bir temelden kaynaklandığı yaygın*

3. Thomas Metzinger, "Introduction: Consciousness Research at the End of the Twentieth Century", *Neural Correlates of Consciousness: Empirical and Conceptual Questions* içinde, ed. Thomas Metzinger (Cambridge: MIT Press, 2000), 1.

4. Chalmers, "Facing up to the Problem of Consciousness", 201.

olarak benimsenmektedir, ancak niçin [why] ve nasıl [how] kaynaklandığına ilişkin iyi bir açıklamamız yoktur. Fiziksel işleme niçin [why] zengin bir içsel yaşama yol açsın ki? Öyle olması nesnel olarak mantıksız görünse de yine de öyle. Bilinç sorunu olarak nitelendirilebilecek bir sorun varsa, o da budur.

Zor sorunun dile getirişlerinde geçen soru kökleri "how" ve "why" Türkçede "nasıl" ya da "neden/niçin" olarak çevrilebilir. Neden/nasıl olarak yorumlandığında zor sorunlar "kolay" sorunlara dönüşür. Eldeki bilimsel birikim bu sorulara henüz tam bir açıklama sunmamış olsa da süregiden çalışmalar aşama aşama bilincin fiziksel karşılıklarını açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla "neden" olarak yorumlandığında ortada bir gizem kalmaz. Bu bakımdan Chalmers'ın zor sorunu "niçin" üstünden düzenlediği görülür. Wittgenstein'dan esinlenerek[5] söylersek *bilincin nasıl olduğu değil, niçin olduğudur* gizemli olan. Niçin ilgili fiziksel yapı bilince yol açmayabilecekken açmıştır? Bu soru kuşkusuz felsefi bir sorundur. Daha genel bir dile getirilişiyle "niçin hiçbir şey olmayabilecekken bir şey var?" olarak da söylenebilir. Soru metafiziksel bir tartışmanın parçası olarak düşünüldüğünde birbirleriyle çelişen ya da birbirlerini onaylayan pek çok yanıt verilebilir. Fakat bilinç doğal bir durum olarak düşünüldüğünde "niçin" sorusuna verilebilecek yanıtlar işlevsiz kalır. "Niçin" sorusu bir süreci erekle ilişkilendirir, doğa bilimleri ise erekleri aramak yerine süreci belirlenim altında tutacak nedensel bağıntılar arar. Bu bakımdan bilinçle ilgili "niçin" sorularının doğa bilimlerinde karşılığı bulunmaz. Benzer bir soruyu bilimin başka alanlarında sormak nasıl elverişsiz görünürse durum bilinç için de aynıdır. Söz gelimi "Niçin elektronlar ile protonlar birbirlerini çeker?" diye sorulduğunda bu sorunun

5. Tractatus 6.44 "Dünyanın nasıl olduğu değildir gizemli olan; olduğudur."

bilimsel bir açıklama içinde yanıtı yoktur. Öyleyse belirli bir fiziksel yapının bir durumu niçin sağladığını sormak bilimsel bir soru değildir. Bu açıdan "nasıl bilinç ortaya çıkar?" sorusuna günün birinde tam bir yanıt verilirse bu yanıttan sonra bilincin türetilmesi bakımından bilimsel olarak bir eksik kalmaz. H_2O'nun nasıl su olduğunu tümüyle açıklamak, su ile H_2O arasındaki bağıntıyı tümüyle anlatmaya yeter. Bu bakımdan "niçin H_2O sudur da başka bir şey değildir?" diye sormak bilimde peşinden gidilen bir soru değildir. Böylesi bir soru suyun yapısının anlaşılmasına bir katkı sağlamaz. Aynı biçimde bilinç ile karşılık gelen fiziksel yapılar arasındaki bağıntının nasıl kurulduğu dışında niçin olduğu türünde sorular bilincin anlaşılmasına katkı sağlamaz.

Bilimsel açıklama "nasıl"a yanıt verir. Ola ki, "niçin" diye sorulduğunda verilen yanıt bilimsel açıklamanın parçası olsun bu durum ancak "niçin"in doğallaştırılarak "nasıl"a döndürülmesiyle gerçekleşebilir. Öyleyse felsefi bir kurgulama sorusu olarak "niçin" kimileyin metafiziksel bir tartışmada yer alsa da bilimsel süreçlerin yürütülmesiyle ilgili değildir. Bu bakımdan Chalmers ve zor soruşunu, yel değirmenlerine saldıran Don Kişot'un trajik arayışına benzetilebilir.

Peki bilinç temelde doğa bilimlerinin çözebileceği bir sorun olarak görülürse felsefenin payına ne düşmektedir? Kuşkusuz felsefede bilinç sorunuyla ilgilenmek bırakılamaz. Sorunun ne olduğunun açık biçimde ortaya konulması, önerilen çözümlerin değerlendirilmesi, başka canlılarla olan ilişkilerimiz, bilincin doğadaki konumu vb. pek çok konu tartışılmaya devam edilecektir. Bu çalışmanın serimlemeye çalıştığı içerik zaten bu tartışmaların zenginliğini ve konunun nasıl çeşitlendirilebileceğini sunmaktadır.

Pek çok başka durumda olduğu gibi bilinç açısından da bilincin özellikleri onu meydana getiren özelliklerden ayrıdır. Öğe-

lerin çeşitli niceliklerde bir araya gelmesi önemli niteliksel ayrımlara yol açar. Fizikselci bir konumda bulunmak bilincin bütün sorunlarını bir anda çözmeyi sağlamaz ancak kimi sorunların a priori çözümsüz kalacağının da karşısında durur. Bu bakımdan üst gelen mi, beliriveren mi yoksa başka bir yoldan mı temel fiziksel öğelerin bilince yol açtığı eldeki bilimsel verinin küçüklüğü gözetildiğinde yakın zamanda bütünüyle yanıtlanacak gibi görünmemektedir. Zamanından önce keskin çıkarımlar yapmaktansa, evreni daha iyi anlayana kadar çözüm aramayı sürdürebiliriz. Gerçekten de bilincin nasıl olanaklı olduğunu anlamak için doğru kavramlara gereksinimimiz var. Bilimin bütüncüllüğü içinde gelecek dönemlerde ulaşılacak her yeni bilgi bizi bilincin anlaşılmasına daha çok yaklaştıracaktır.

Bu tartışmalarda bilinci gerçekliğin dışından bedene "yerleştirilmiş" ve bütün bedensel süreçlerin dışında kalacak yanlar barındıran bir öğe olarak görmektense doğal ve tarihsel bir bakış açısıyla ele almak çözüme daha yakın olmayı sağlar. Tarihsel bakış açısı, insan bilincini bir yandan evrimsel süreçlerin ürünü olarak gören bir yandan da bu bilincin kendine özgü yanları olan emek ürünleriyle etkileşimi ile doğanın işleyiş süreçlerini içine alan bütüncül yaklaşım olarak düşünülmelidir. Bilinç evrenin oluşum süreçlerinin muhteşem bir çıktısıdır. Tüm yaşamamız; başarılarımız, çelişkilerimiz, açmazlarımız, umutlarımız, gerçekleştirdiklerimiz vb. yalın öğelerin beyinde muazzam sinirsel örüntüler oluşturmasının birer ürünüdür.

Kuşkusuz bilinç sorunu henüz çözülmüş değildir. Sorunun boyutları bile tamamlanmış değildir. Dahası bilinçle ilgili çalışmaların yöneleceği fenomenler konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Bilincin düzeyleri, bilinçli algı ile bilinçsiz algı ayrımı, bilinç kavramının kendisi bile tartışmalıdır. Bütün bunlar bilinçle ilgili henüz yolun başında olunduğunu daha yapı-

lacak çok çalışma olduğunu göstermektedir. Öyle ki bilinç çalışmalarının paradigma öncesi dönemde olduğunu söyleyenler bile bulunmaktadır. Dahası bilinç ve canlılık bağıntısı gözetildiğinde bir başka noksanlık alanının da canlılık olduğu bilinmektedir. Canlılığın nasıl meydana geldiği, fiziksel süreçlerle ilgisi, bir canlının içsel bütünlüğünü koruyarak bir süreliğine entropiyi düzenlemesi ve kendini dağılmaktan alıkoyması ayrıntıları henüz açıklanmamış başka büyük sorulardır. İnorganik bileşiklerin, organik bileşiklere dönüşerek canlılığı meydana getirmesi, canlılığın bilişsel karmaşıklığını arttırarak evrilmesi ve bu sürecin bir yerinde duyumsal bilinç taşıyan var olanların ortaya çıkması şaşkınlık uyandırır. Bugün bütün bu süreçlerin ayrıntılarını ele geçirememiş olsak da umutvar ve iyimser olmak için pek çok nedenimiz; pratik başarılarımız var. Dolayısıyla süregiden çalışmaların bu erken evresinde bilincin neliğine ve bileşenlerine ilişkin değişmez, mutlak, olumsuz çıkarımlar yapmak uygunsuz görünmektedir. Bu çalışmanın bu bakımdan temel savı, bildiklerimizin bütüncüllüğü içinde gözden geçirilmeye açık bir yaklaşım olarak fizikselciliğin bilinci anlamak için elverişli olduğudur. Fizikselci bir konumu savunmanın insanı yoksullaştıracağı, değerleri açıklayamayacağı türünde olası eleştiriler ise insani varoluşla ilgili temel bir yanı ıskalamış görünmektedir: Biz insanlar, doğal ve biyolojik süreçlerin ürünleriyiz. İnsanın zaman içinde meydana getirdiği her öğe bu sürecin bir parçasıdır. Adanma, hak, iyi, özgürlük, adalet vb. pek çok değer doğal varoluşumuzun bir ürünüdür. Bu değerlerin anlamı, kendini dönüştüren insanın bu dünyadaki *beden temelli* etkinliğinin, başka insanlara değerek düzenlenmesi sonucu zaman içinde ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Alksnis, Nikolai, ve Jack Reynolds. "Revaluing the behaviorist ghost in enactivism and embodied cognition". *Synthese* 198, sayı 6 (2021): 5785–5807.

Armstrong, David M. *A Materialist Theory of the Mind*. New York: Routledge and Kegan Paul, 1968.

_____. "The Nature of Mind". *Readings in Philosophy of Psychology* içinde, editör Ned Block, I:191–99. Cambridge: Harvard University Press, 1980.

Baars, Bernard J. "Cortex Enables Conscious Experiences: The Cortico-Thalamic System", 2020. https://bernardbaars.com/2020/01/09/cortex-enables-conscious-experiences-the-cortico-thalamic-system/.

_____. *In the Theater of Consciousness: The Workspace of the Mind*. Oxford University Press, 1997.

Besinger Hayden, Hogg Jefferey. "Neuroanatomy, Brainstem", 2023.

Blackmore, Susan. *Conversations on Consciousness*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Block, Ned. "Consciousness, Accessibility and the Mesh Between Psychology and Neuroscience". *Behavioral and Brain Sciences* 30, sayı 5–6 (2007): 481–99.

_____. "How Not to Find the Neural Correlate of Consciousness". *Consciousness, Function, and Representation* içinde, 299–310. Cambridge: The MIT Press, 2007.

_____. "On a Confusion About a Function of Consciousness". *Brain and Behavioral Sciences* 18, sayı 2 (1995): 227–87.

_____. *The Border Between Seeing and Thinking*. New York: Oxford University Press, 2023.

_____. "Troubles with Functionalism". *Consciousness, Function, and Representation* içinde, 63–102. Cambridge: The MIT Press, 2007.

_____. "Two Neural Correlates of Consciousness". *Consciousness, Function, and Representation* içinde, 343–62. Cambridge: The MIT Press, 2007.

Campbell, John. *Reference and Consciousness*. Oxford: Clarendon Press, 2002.

Carnap, Rudolf. "Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft". *Erkenntnis* 2 (1931): 432–65.

_____. "Psychologie in Physikalischer Sprache". *Erkenntnis* 3 (1932): 107–42.

Chalmers, David. "Facing up to the Problem of Consciousness". *Journal of*

Consciousness Studies 2, sayı 3 (1995): 200–219.

_____. "The Character of Consciousness". Oxford: Oxford University Press, 2010.

_____. "The Combination Problem for Panpsychism". *Panpsychism* içinde, editör Godehard Brüntrup ve Ludwig Jaskolla, 179–214. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Chalmers, David J. "Panpsychism and Panprotopsychism". *Panpsychism: Contemporary Perspectives* içinde, editör Godehard Bruntrup ve Ludwig Jaskolla, 19–47. Oxford: Oxford University Press, 2016.

_____. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York: Oxford University Press, 1996.

Church, Alonzo. "Review: A. M. Turing, On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem". *Journal of Symbolic Logic* 2 (1937): 42–43.

Churchland, Patricia. "The Hornswoggle Problem". *Journal of Consciousness Studies* 3 (01 Ocak 1996): 402–8.

Churchland, Patricia Smith. "A Neurophilosophical Slant On Consciousness Research". *Progress in Brain Research*, sayı 149 (2005): 285–93.

_____. *Brain-Wise Studies in Neurophilosophy*. Cambridge: The MIT Press, 2002.

Churchland, Paul. "Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes". *Philosophy of Mind: A Guide and Anthology* içinde, editör John Heil. Oxford University Press, 2003.

Churchland, Paul M. *Matter and Consciousness*. Cambridge: MIT Press, 2013.

Coleman, Sam. "Being Realistic - Why Physicalism May Entail Panexperientialism". *Journal of Consciousness Studies* 13, sayı 10–11 (2006): 40–52.

Crane, Tim. "The Origins of Qualia". *History of the Mind-Body Problem* içinde, editör Tim Crane ve Sarah Patterson, 169–94. London: Routledge, 2001.

Crick, Francis, ve Christof Koch. "A Framework For Consciousness". *Nature Neuroscience* 6, sayı 2 (2003): 119–26.

_____. "The Unconscious Homunculus". *Neural Correlates of Consciousness: Empirical and Conceptual Questions* içinde, editör Thomas Metzinger, 103–10. Cambridge: MIT Press, 2000.

_____. "Towards a Neurobiological Theory of Consciousness". *Seminars in the*

Neurosciences, sayı 2 (1990): 263–75.

Damasio, Antonio R. *Descartes' Error*. New York: Avon Books, 1994.

Davidson, Donald. "Could There Be a Science of Rationality?" *International Journal of Philosophical Studies* 3, sayı 1 (Mart 1995): 1–16.

_____. "Mental Events". *Essays on Actions and Events* içinde, 207–27. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Dehaene, Stanislas, Jean-Pierre Changeux, Lionel Naccache, Jérôme Sackur, ve Claire Sergent. "Conscious, Preconscious and Subliminal Processing: a Testable Taxonomy". *Trends in Cognitive Sciences* 10, sayı 5 (2006): 204–11.

Dehaene, Stanislas, Michel Kerszberg, ve Jean-Pierre Changeux. "A Neuronal Model of a Global Workspace in Effortful Cognitive Tasks". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 95, sayı 24 (Kasım 1998): 14529–34.

Dehaene, Stanislas, ve Lionel Naccache. "Towards a Cognitive Neuroscience of Consciousness: Basic Evidence and a Workspace Framework". *Cognition* 79, sayı 1 (2001): 1–37.

Dennett, Daniel C. *Consciousness Explained*. New York: Back Bay Books, 1991.

_____. "Intentional Systems Theory". *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind* içinde, editör Ansgar Beckermann, Brian McLaughlin ve Sven Walter, 339–49. New York: Oxford University Press, 2009.

_____. *Kinds of Minds Toward an Understanding of Consciousness*. New York: Basic Books, 1996.

_____. *Sezgi Pompaları ve Diğer Düşünme Aletleri*. Çeviren Ozan Karakaş. İstanbul: Alfa, 2016.

_____. *The Intentional Stance*. Cambridge: MIT Press, 1995.

_____. "Who's On First? Heterophenomenology Explained". *Journal of Consciousness Studies*, sayı 9–10 (2003): 19–30.

Descartes. *Philosophical Writings*. Düzenleyen & Çeviren Elizabeth Anscombe ve Peter Thomas Geach. New Jersey: Prentice Hall, 1971.

Descartes, Renatus. *Yöntem Üstüne Konuşma*. Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı, 2013.

Descartes, Rene. *Felsefenin İlkeleri*. Çeviren Mehmet Karasan. İstanbul: MEB, 1967.

_____. *Meditasyonlar*. Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Alfa, 2017.

_____. *The Philosophical Writings of Descartes*. Çeviren John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch, ve Anthony Kenny. C. III, The C. New York: Cambridge University Press, 1991.

Farrell, B A. "Experience". *Mind* 59, sayı April (1950): 170–98.

Feest, Uljana. "Introspection as a Method and Introspection as a Feature of Consciousness". *Inquiry* 55, sayı 1 (Şubat 2012): 1–16.

Fodor, Jerry. "The Mind-Body Problem". *Scientific American* 244, sayı 1 (1981): 114–25.

Frankish, Keith. "The Anti-Zombie Argument". *The Philosophical Quarterly* 57, sayı 229 (2007): 650–66.

Goff, Philip, William Seager, ve Sean Allen-Hermanson. "Panpsychism". The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2022. https://plato.stanford.edu/archives/sum2022/entries/panpsychism/.

Golomb, Solomon W. "Tiling with Sets of Polyominoes". *Journal of Combinatorial Theory* 9, sayı 1 (1970): 60–71.

Griffin, David Ray. "Panexperiential Physicalism and the Mind-Body Problem". *Journal of Consciousness Studies* 4, sayı 3 (1997): 248–68.

Hall, J E, ve M E Hall. *Guyton and Hall Textbook of Medical Physiology*. 14. baskı. Philadelphia: Elsevier, 2020.

Hameroff, Stuart, ve Roger Penrose. "Orchestrated Reduction of Quantum Coherence in Brain Microtubules: A Model for Consciousness". *Mathematics and Computers in Simulation* 40, sayı 3 (1996): 453–80.

Hardcastle, Valerie Gray. "The Why of Consciousness: A Non-Issue for Materialists". *Philosophy of Mind: A Guide and Anthology* içinde, editör John Heil, 798–806. New York: Oxford University Press, 2004.

Harman, Gilbert. *Thought*. Princeton: Princeton University Press, 1973.

Hempel, Carl. "The Logical Analysis of Psychology". *Readings in Philosophy of Psychology* içinde, editör Ned Block, 14–23. Harvard University Press, 1980.

Humphrey, Nicholas. *Sentience: The Invention of Consciousness*. New York: Oxford University Press, 2022.

Jackson, Frank. "Epiphenomenal Qualia". *Philosophical Quarterly* 32, sayı 127 (Nisan

1982): 127–36.

_____. "What Mary Didn't Know". *Journal of Philosophy* 83, sayı 5 (1986): 291–95.

Kim, Jaegwon. "Concepts of Supervenience". *Philosophy and Phenomenological Research* 45, sayı 2 (1984): 153–76.

_____. *Physicalism, or Something Near Enough*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

Kirk, Robert. *Raw Feeling: A Philosophical Account of the Essence of Consciousness*. Oxford: Clarendon Press, 1994.

_____. "Sentience and Behaviour". *Mind* 83, sayı 329 (1974): 43–60.

Kirk, Robert, ve Roger Squires. "Zombies v. Materialists". *Aristotelian Society Supplementary Volume* 48, sayı 1 (1974): 135–64.

Kıymaz, Tufan. "Zihin Felsefesinde Fizikselin Tanımı Sorunu". *Kaygı* 20, sayı 1 (2021): 49–69.

Kripke, Saul. *Naming and Necessity*. Cambridge: Harvard University Press, 1972.

Lamme, Victor A F. "How Neuroscience Will Change Our View on Consciousness". *Cognitive Neuroscience* 1, sayı 3 (18 Ağustos 2010): 204–20.

_____. "Towards a True Neural Stance on Consciousness". *Trends in Cognitive Sciences* 10, sayı 11 (2006): 494–501.

Levine, Joseph. "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap". *Pacific Philosophical Quarterly* 64, sayı October (1983): 354–61.

Lewis, Clarence Irwing. *Mind And The World-Order: Outline Of A Theory Of Knowledge*. New York: Charles Scribner's Sons, 1929.

Lewis, David. "An Argument for the Identity Theory". *Journal of Philosophy* 63, sayı 1 (1966): 17–25.

Lowe, E J. "Non-Cartesian Substance Dualism and the Problem of Mental Causation". *Erkenntnis* 65 (2006): 5–23.

_____. *Subjects of Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Lucas, John Randolph. "Minds, Machines and Gödel". *Philosophy* 36 (1961): 112–27.

Maturana, Humberto, ve Francisco Varela. *Autopoiesis and Cognition : The Realization of the Living*. Dordrecht: D. Reidel, 1980.

_____. *The Tree of Knowledge*. New York: Shambhala, 1992.

McGinn, Colin. "Can We Solve the Mind-Body Problem?" *Mind* 98, sayı 391 (Temmuz, 1989): 349–66.

Metzinger, Thomas. *Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity*. Cambridge: The MIT Press, 2003.

_____. "Introduction: Consciousness Research at the End of the Twentieth Century". *Neural Correlates of Consciousness: Empirical and Conceptual Questions* içinde, editör Thomas Metzinger, 1–12. Cambridge: MIT Press, 2000.

_____. *The Ego Tunnel*. New York: Basic Books, 2009.

Nagel, T. "The Psychophysical Nexus". *Concealment and Exposure: And Other Essays* içinde, C. 194–235. New York: Oxford University Press, 2002.

Nagel, Thomas. *Mortal Questions*. C. 89. Cambridge University Press, 1979.

_____. "Qualia". *The Oxford Companion to Philosophy* içinde, editör T. Honderich, 736. Oxford: Oxford University Press, 1995.

_____. *The View From Nowhere*. New York: Oxford University Press, 1986.

_____. "What is it like to be a bat?" *Philosophical Review* 83, sayı 4 (Ekim 1974): 435–50.

Öyken, Ekin ve Elif Buse Günay Güven. "Kum Tanelerini Saymak: Latin Şiirinde Öznel Zaman Algısına Kavramsal Metafor Açısından Bakış". *Felsefe Arkivi*, sayı 58 (2023): 179–252.

Papineau, David. *Philosophical Naturalism*. Oxford: B. Blackwell, 1993.

_____. "What Exactly is the Explanatory Gap?" *Philosophia* 39, sayı 1 (2011): 5–19.

_____. "Why supervenience?" *Analysis* 50, sayı 2 (1990): 66–71.

Peirce, Charles S. "Lowell Lecture, IX." *Writings of Charles S. Peirce: A Chronological Edition* içinde, editör M. H. Fisch, 471–86. Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Penrose, Roger. *Kralın Yeni Aklı*. Çeviren Tekin Dereli. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.

_____. *Shadows of the Mind*. Oxford: Oxford University Press, 1994.

_____. *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Place, Ullin T. "Is Consciousness a Brain Process". *British Journal of Psychology* 47, sayı

1 (1956): 44–50.

Popper, Karl, ve John Eccles. *The Self and Its Brain*. Berlin: Springer International Publishing, 1985.

Putnam, Hilary. "Minds and Machines". *Mind, Language and Reality* içinde, 2:362–86. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

_____. "Psychological Predicates". *Art, Mind, and Religion* içinde, editör W. H. Capitan ve D. D. Merrill, 37–48. University of Pittsburgh Press, 1967.

_____. *Representation and Reality*. MIT Press, 1988.

_____. "The Nature of Mental States". *Readings in Philosophy of Psychology* içinde, editör Ned Block, 1:223–31. Cambridge: Harvard University Press, 1980.

Quine, Willard Van Orman. *Theories and Things*. New York: Oxford University Press, 1981.

Roelofs, Luke. *Combining Minds: How to Think about Composite Subjectivity*. Oxford: Oxford University Press, 2019.

Rosenberg, Gregg. *A Place for Consciousness: Probing the Deep Structure of the Natural World*. New York: Oxford University Press, 2004.

Rosenthal, David. *Consciousness and Mind*. UK: Oxford University Press, 2005.

Rosenthal, David M. "Explaining Consciousness". *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* içinde, editör David J Chalmers, 406–21. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Russell, Bertrand. *The Analysis of Matter*. Routledge Classics. New York: Taylor & Francis, 2022.

Rusu, Doina-Cristina. "Animal Spirits: Bridging Mind and Body in Early Modern Philosophy". *Encyclopedia of Early Modern Philosophy and the Sciences* içinde, editör Dana Jalobeanu ve Charles T Wolfe, 1–5. Cham: Springer International Publishing, 2020.

S., Ramachandran V., ve Sandra Blakesless. *Beyindeki Hayalet*. Çeviren Levent Öztürk. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2008.

Schaffer, Jonathan. "Monism: The Priority of the Whole". *Philosophical Review* 119, sayı 1 (2010): 31–76.

Seager, William. "Panpsychism, Aggregation and Combinatorial Infusion". *Mind*

and Matter 8, sayı 2 (2010): 167–84.

_____. "Panpsychist Infusion". *Panpsychism: Contemporary Perspectives* içinde, editör Godehard Bruntrup ve Ludwig Jaskolla, 229–248. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Searle, John. "Minds, Brains, and Programs". *The Behavioral and Brain Sciences* 3 (1980): 417–57.

Searle, John R. *Mind: A Brief Introduction*. New York: Oxford University Press, 2004.

Smart, J J C. "Sensations and Brain Processes". *Philosophical Review* 68, (Nisan 1959): 141–56.

Sprigge, Timothy L S. *The Vindication Of Absolute Idealism*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1983.

Stenger, Victor J. *The Unconscious Quantum: Metaphysics in Modern Physics and Cosmology*. New York: Prometheus Books, 1995.

Stout, Rowland. *The Inner Life of a Rational Agent: In Defence of Philosophical Behaviourism*. Edinburgh University Press, 2006.

Strawson, Galen. "Realistic Monism: Why Physicalism Entails Panpsychism". *Journal of Consciousness Studies* 13 (2006): 3–31.

Tolman, Edward C. *Purposive Behaviour in Animals and Men*. New York: Century, 1932.

Tononi, Giulio. "An Information Integration Theory of Consciousness". *BMC Neuroscience* 5, sayı 1 (2004): 1–22.

_____. "The Information Integration Theory of Consciousness: An Outline". *The Blackwell Companion to Consciousness* içinde, editör Max Velmans ve Susan Schneider, 243–56. Blackwell, 2017.

Tye, Michael. *Consciousness, Color, and Content*. Cambridge: The MIT Press, 2000.

_____. "Qualia, Content, and the Inverted Spectrum". *Noûs* 28, sayı 2 (11 Nisan 1994): 159–83.

Varela, Francisco. "Principles of Biological Autonomy". New York: North Holland, 1979.

Varela, Francisco, Evan Thompson, ve Eleanor Rosch. "The Embodied Mind : Cognitive Science and Human Experience". Cambridge: MIT Press, 2016.

Walter, Sven. "Epiphenomenalism". *Encyclopedia of Neuroscience* içinde, editör Marc D. Binder, Nobutaka Hirokawa ve Uwe Windhorst, 1137–39. Springer, 2006.

Watson, James. *Behaviorism*. New York: W. W. Norton, 1930.

Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigations*. Çeviren Elizabeth Anscombe, Peter Hacker ve Joachim Schulte. 4th baskı. Wiley-Blackwell, 2009.

Wu, Wayne. "The Neuroscience of Consciousness". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2018. https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/consciousness-neuroscience/.

Yablo, Stephen. "Mental Causation". *The Philosophical Review* 101, sayı 2 (1992): 245–80.

DİZİN

acı asembolisi (asymbolia) 287
açıklayıcı gedik (explanatory gap) 115, 143, 145, 169, 219, 282
Alan Turing 63
Alfred North Whitehead 181
algı altı (subliminal) 103
alıcı özellikler 179
alıcılık (receptivity) 178
Alonzo Church 63, 65
amino asit 264
analitik 46, 70
analjezik (analgesic) tepki 287
anlamalı kavrayış (intellectual prehensions) 183
anlık olaylar (momentary events) 182
Antoine Lavoisier 204
Antonio Damasio 29
a posteriori 134, 135, 137
a priori 67, 134, 165, 166, 184, 293
ardıl imge (after image) 47, 50, 51
Aristotelesçilik 42
aşırı belirlenim (over determination) 219
aykırı tekçilik 56, 57, 58, 59
ayrıcalıklı erişim (privileged access) 18
ayrık beyin (split brain) 106, 196

B. A. Farrell 140
bağlılaşık (correlate) 45, 48
beden temelli (embodied) 30, 41, 260, 261, 268, 281, 294
beden temelli olmayan (disembodied) 30
beliriverimci (emergent) panpsişizm 171, 175, 176, 179
belirlenimcilik (determinism) 53
Benjamin Lee Whorf 130
benlik modeli (self model) 234
benlik tüneli (ego tunnel) 234, 235, 237
Berkeleycilik 40
Bernard Baars 5, 97, 149
Bertrand Russell 6, 171
betimleyici değişmezler (descriptive invariants) 269
beyin çizgesi yöntemi (electroencephalography) 215
bilgisizlikten kaynaklanan uslamlama (Lat. argumentum ad ignorantiam) 199, 274
bilgi işlemsel işlevselcilik (computational functionalism) 60, 62
bilincin genel sinirsel bağlılaşığı (global neural correlate of consciousness) 239
bilinç içeriği (content of consciousness) 114
bilinç varsayımı (consciousness hypothesis) 177
bilişsel bilinç 248, 253, 256, 257
bilişsel kapalılık uslamlaması 158
bireyoluş (ontogeny) 261, 264, 266
biyolojik buyruk (biological imperative) 258
Budizm 260
buluşçuluk (heuristic) 289

bütüncülük (holism) 57
bütünleşik veri kuramı (integrated information theory) 209, 211, 214, 215
bütünleşme (integration) 212, 213
bütünsel çalışma alanı dinamikleri (global workspace dynamics) 99, 101
bütünsel çalışma alanı (global workspace) 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 119, 149

canlı kuvvet (life force) 198
canlı ruh (vital spirit) 198
canlı tanecikler (spiritus animalis) 23
Carl Hempel 34
Charles Sanders Peirce 125
Christof Koch 5, 95, 97, 149, 298
Church-Turing tezi 65
Clarence Irving Lewis 124
Colin McGinn 157, 290
çerçeve neden (framework cause) 42
çevresel uyumsuzluk (environmental decoherence) 243
çift yön (dual aspect) 176, 177, 189
çift-yön veri kuramı (double-aspect view of information) 152, 153
çiğ duygular (raw feels) 126

Daniel Dennett 7, 28, 226
David Chalmers 6, 147, 164, 173, 190, 230
David Hilbert 63
David Lewis 60, 69
David Malet Armstrong 60, 73
David Milner 117
David Papineau 219, 222
David Ray Griffin 6, 181, 182
David Rosenthal 110
Davranışçılık 5, 34, 41, 60, 77, 123
Descartes 5, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 37, 198, 226, 271, 299, 300
dışavurum (manifestability) 38, 75, 220, 225
dışlama (exclusion) 219
dil oyunları 41
dilsel çözümleme 36
Dilsel Görelilik (Linguistic Relativity) 130
doğa bilimi 21, 34
doğal bireyler kuramı (theory of natural individuals) 177
doğalcılık 17, 43, 158
doğal seçilim 156, 157
doğal tür 135
domino sorunu 242
duyumsal bilinçli (sentient) 185, 248, 250, 252, 253, 257, 258
duyumsal bilinç (sentience) 84, 256
duyusal uyaranlar (sensory stimuli) 252
düşünülebilirlik (conceivability) uslamlaması 145, 161, 163, 166, 274, 285, 289

edilginlik (passiveness) 86

Edward Chace Tolman 126
Edward Jonathan Lowe 30
Edward Sapir 130
Eleanor Rosch 259, 260, 304
eleyici maddecilik 201, 203
Entscheidungsproblem (karar sorunu) 63, 64, 65, 298
epifenomenalizm (epiphenomenalism) 27, 28, 54, 223
epigenez 104
epilepsi 106, 196
erişim bilinci (access consciousness) 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 227, 253
eşleşme sorunu (pairing problem) 30
etkili hesaplanabilirlik (effective calculability) 65
etkili özellikler (effective properties) 178
etkincilik (enactivism) 259, 260
etkinleşim (activation) 113
Evan Thompson 259, 260, 304
evrensel makine 65
farkındalık (awareness) 78, 92, 96, 112, 117, 128, 149, 152, 266, 272
fenomenal bilinç 114, 115, 118, 120, 121, 127, 128, 158, 163, 248, 250, 253, 254, 255, 257, 258, 281
fenomenal kendilik modeli (phenomenal self model) 235, 237, 238
fenomenolojik bilgi 208
fenomenolojik yanılgı 46, 48
fiziğin tamlığı (completeness of physics) 220, 224, 226
fiziksel kavrayış (physical prehension) 182
Francisco Varela 7, 259, 260, 261, 262, 263, 301
Francis Crick 5, 95, 97, 149
Frank Jackson 154

Galen Strawson 304
gerçekleştirme (realization) 220, 223, 224
Gestalt yapılar (gestalt structure) 86
gidimli bilgi (discursive) 208
Gilbert Harman 197
Gilbert Ryle 36, 226
girdi neden (input cause) 42
Giulio Tononi 209, 210, 211, 212
Golomb 242, 300
gölgegörüngücülük (epiphenomenalism) 26
gönderge (referent) 135, 138
görsel biçim yitimi (visual form agnosia) 117
Gregg Rosenberg 6, 175, 177
gündelik dil 83

halk psikolojisi 202, 203
Hao Wang 242
hayalet uzuvlar (phantom limbs) 18, 239
haz (pleasure) 86
hazsızlık (unpleasure) 86

Hilary Putnam 5, 60, 66, 80
Humberto 259, 260, 262, 263, 301
hyloizm 169

içe bakış (instrospection) 86, 140, 286
içeriklerin farkındalığı (awareness of contents) 114
içgözlem 38, 86, 105, 110, 159, 202, 205, 253, 257, 286
içsellik (intrinsicality) 75
ikici olmayan etkileşimcilik (nondualistic interactionism) 184
iki durumlu (bistable) algı 268
iki göz rekabeti (binocular rivalry) 197

ipsundrum 255, 256
işlevselcilik (functionalism) 59, 60, 62, 69, 81, 82, 123, 204, 272

Jaegwon Kim 30, 217, 218
Jahn-Teller etkisi 246
Jeremy Bentham 257
Jerome Arthur Shaffer 70
Jerry Fodor 60
John Campbell 128
John Carew Eccles 31
John Dalton 204
John Jamieson Carswell Smart 44
John Randolph Lucas 79
John Searle 31, 230
Jonathan Cohen 234
Jonathan Swift 160

kafatası boyunca manyetik uyarım (transcranial magnetic stimulation) 215
kalıcı (enduring) 104, 182, 185
kararverilemezlik 242
kare karo sorunu 242
Karl Popper 31
kartezyen tiyatro 28, 226
katı gösterici (rigid designator) 134, 135, 137, 285
katmanlı beliriverimci panpsişizm 176
Keith Frankish 128, 166
Keith Turausky 191
kendiliğindenlik (automatism) 78, 182
kendilik (self) 30, 84, 190, 234, 235, 236, 237, 238
kısa süreli bellek 96
kişilik (person) 30, 91, 169
klatrin (clathrines) molekülleri 245, 246
kolay sorun 147
kozalaksı bez 23
kozmopsişizm 191
köktenci gerçekçilik (radical realism) 129
kör görüş (blindsight) 248, 253
kuantum 192, 243, 244, 245, 246, 247, 276, 277
Kurt Gödel 63
kurucu (constitutive) panpsişizm 4, 87, 89, 151, 171, 173, 174, 175, 176, 239, 277
kutudaki böcek 39, 52

lambda calculus 65
lastik el yanılgısını (rubber hand illusion) 234
Leibniz 205, 207

Ludwig Wittgenstein 34, 39
Luke Roelofs 173, 191

makinedeki hayalet 37
mantıksal olguculuk 34
Marvin Minsky 252
Matthew Botvinick 234
Mel Goodale 117
Merleau-Ponty 259
metafizik 70, 71, 143, 170, 177, 275, 288
metafor 130
Michael Lockwood 191
Michael Tye 128
mikropsişik 180
mutlak idealizm 185

Nagasawa 191
Ned Block 6, 34, 60, 73, 114, 115, 117, 118, 119, 253, 297, 300, 303
nedensel gönderim kuramı (theory of causal significance) 177
nedensel işlevselcilik (causal functionalism) 60, 69
nedenselliğin taşıyıcı kuramı (carrier theory of causation) 177
Nicholas Humphrey 7, 248, 249
nitelceler (qualia) 84, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 132, 156, 201, 202, 249, 273, 274
nitelce (quale) 123, 125, 128, 132
nörofelsefe (neurophilosophy) 196
nörofenomenoloji 260, 267, 268
nöron 18, 119, 180, 244
nöropati (neuropathy) 287

olasılıklı özdevinen (probabilistic automatons) 67, 68
olumsallık 134, 144, 146
oluşum (composition) 38, 261, 262, 263, 293
Otto Neurath 276

ölümsüler (deadbies) 200
örgütsel değişmezlik ilkesi (organizational invariance) 151
örnekleme özdeşliği (token identity) 61, 220, 224

öteki zihinler 202
öz anlatı (self-narrative) 251
özdeşleştirme (identification) 136
Özdeşlik (identity) 43, 46, 48, 143, 206, 208
öz-düşünüm (self-reflection) 234
özel dil 40, 41
özel yaşam bulmacasını (puzzle of privacy) 66
özellik ikiciliği 189
özerklik (autonomy) 259, 262, 263
özgürlük 53, 183, 294
öznel idealizm 40
özne toplama sorunu (subject summing) 190
özsel değişiklikler (eidetic variances) 269
özüretkenlik (autopoiesis) 259, 261, 262

panprotopsişizm 171, 172, 173, 174
panpsişizm 6, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 179, 185, 187, 189, 192, 193

panteizm 169, 170
Paris-Harrington teoremi 64
Patricia Churchland 7, 28, 195, 196
Patrick Lewtas 191
Philip Goff 191, 192
Pierre Gassendi 24
Planck sabiti 247
Prenses Elizabeth 24
psiko-fiziksel 43, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 135, 143, 151, 279

resmi öğreti 37, 271
Robert Kirk 126, 127, 159, 160
Roger Penrose 7, 79, 240, 241, 245, 300
Rowland Stout 41
Rudolf Carnap 43, 276

sakınımlı beliriverme (conservative emergence) 180
Sapir-Whorf varsayımı 130
sapkınlık (deviant) 66
saydamlık (diaphaneity) 85
sentetik 46
sezgi pompaları (intuition pumps) 228
Sigmund Freud 115
sinestet 134, 286
sinestezi 134
soyoluş (phylogeny) 261, 265
sözde bildirim (pseudo statement) 35
sözde sorun 28
Stanislas Dehaene 6, 101, 103, 104
Stephen Yablo 29
Stoljar 191
Stuart Hameroff 244, 245
süreç felsefesi 181

tamamlanamazlık teoremleri 63
tane sorunu (grain problem) 190
tasarı duruşu (design stance) 232
tekbenci 40
temel olgu (brute fact) 24, 159
temel paket (the basic package) 126, 127
teoloji 21
Thomas Henry Huxley 26
Thomas Metzinger 7, 97, 234, 236, 290, 298, 302
Thomas Nagel 6, 84, 132, 141, 187, 188
Tim Crane 124, 298
Timothy Lauro Squire Sprigge 170, 185
tin bilimi 34
tip (type) özdeşliği 52, 61, 143, 223, 224, 267, 275
töz ikicisi 21
Turing makinesi 65, 66
tutucu gerçekçilik (conservative realism) 129
tümbilinççilik (panpsychism) 169
tümdeneycilik (panexperientialism) 171
türcülük (speciesism) 193

Ullin Thomas Place 5, 44
uyanıklık (wakefulness) 84, 93, 121, 147
uyarlanmış nesnel indirgeme (orchestrated objective reduction / Orch OR) 245

üst düzey bilinç kuramı (higher-order theory of consciousness) 110
üst düzey düşünce (higher-order thought) 112, 113
üst-düzey düşünüş (high-order thought) 121
üst gelenlik (supervenience) 56, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224

Valerie Gray Hardcastle 7, 215, 216
veri (information) 36, 60, 62, 93, 94, 98, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 116, 126, 149, 150, 152, 153, 154, 161, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 227, 228, 229, 238, 239, 244, 250, 252, 269, 276
Victor Lamme 105
Vilayanur S. Ramachandran 132
vitalizm 170
Viyana Çevresi 34

Wager 191
William James 26
William Seager 6, 179, 180, 191, 300
William Van Orman Quine 43

yanılsamacılık (illusionism) 128
yapay zeka 120
yapısal bağlaşım (structural coupling) 264, 265
yapısal uyumsuzluk sorunu (structural mismatch problem) 190
yaratıcılık (creativity) 184
yatkınlık (disposition) 37, 42, 76
yerleşiklik (situatedness) 86
yinelenen işleme kuramı (recurrent processing theory) 105, 110
yozlaşmış elektronik temel durumu (degenerate electronic ground state) 246
yönelimsel duruş (intentional stance) 231
yönelimsellik (intentionality) 55, 78, 125, 183, 202, 232

zamansal topluluklar (temporal socities) 182
zihin-beden 18, 159
zihin durumları 17, 18, 33, 38, 40, 43, 48, 59, 62, 63, 71, 72, 84, 156, 163, 198, 202, 205, 206, 217, 287
zombi 6, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 289
zor sorun 147, 149, 199, 233, 290
zorunluluk 30, 53, 134, 135, 143, 251

Çağdaş Felsefe Tartışmaları dizisi, okuru güncel felsefeyle tanıştırmayı ve akademik çalışmalarda çerçeve sunacak bir başvuru kaynağı olmayı amaçlıyor. Dizideki her bir kitap, ilgili alanın güncel sorunlarını tanıtmasının yanı sıra belirli bir konu bağlamında yazarının kendine özgü problematiğini de ortaya koyuyor. Bu bakımdan dizi, bütünlüklü bir bakış sunan özgün eserlerden oluşuyor.

Özgüç Güven *Çağdaş Zihin Felsefesi Tartışmaları*'nda son elli yılda zihne ilişkin öne çıkan tartışmaları ele alıyor. Kitapta kapsamlı bir içerik ve özlü bir anlatımla, konu edilen her bir düşünür öne çıkan temel tartışması üzerinden değerlendiriliyor. Düşünürlerin kavramları, temel öncülleri ve ulaştıkları sonuçlar kendilerine özgü konumunu ayırt edecek biçimde açıklanıyor. Ele alınan kuramların eleştirilerine de yer veren eser, zihin üzerine Türkçe düşünmek isteyenler için önemli bir başvuru kaynağı.

THG
0093460
VGO

vbky
kitap özetlerine
erişmek için
karekodu okutunuz.

9 786256 385252

vb.
VAKIFBANK KÜLTÜR YAYINLARI
0289